

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

**INTERNATIONAL
AND POLITICAL
STUDIES**

**MIZHNARODNI
TA POLITYCHNI
DOSLIDZHENNIA**

Scientific journal
Published annually
Issue 35
2022

Odesa
«Astroprint»
2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**МІЖНАРОДНІ
ТА ПОЛІТИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

**INTERNATIONAL
AND POLITICAL
STUDIES**

Науковий журнал
Виходить один раз на рік
Випуск 35
2022

Одеса
«Астропринт»
2022

УДК [32+327]:001.891(051)

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

Даніела Іррера, к. політ. наук (головний редактор); Катанійський університет, Італія;
Ольга Брусилівська, д-р політ. наук (науковий редактор); ОНУ імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна;

Юлія Узун, д-р політ. наук (відповідальний редактор); ОНУ імені І. І. Мечникова, Оде-
са, Україна;

Міруна Балашин, д-р політ. наук; Бабеш-Бойяї Університет, Клуж-Напока, Румунія;

Роман Бейкер, д-р політ. наук; Університет Миколая Коперника в Торуні, Польща;

Альона Вісоцька Гуедес-Віейра, к. політ. наук; Університет Мінью, Брага, Португалія;

Стефан Вульф, д-р політ. наук; Університет Бірмінгем, Великобританія;

Лукаш Донай, д-р політ. наук; Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща;

Володимир Дубовик, к. політ. наук; ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна;

Сергій Глебов, к. політ. наук; ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна;

Стефано Гуззіні, д-р політ. наук; Упсальський університет, Швеція; Папський като-
лицький університет Ріо-де-Жанейро, Бразилія; Данський інститут міжнародних до-
сліджень, Копенгаген, Данія;

Ігор Коваль, д-р політ. наук; ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна;

Тарас Кузьо, д-р політ. наук; Університет Джонса Гопкінса, США;

Ірина Максименко, к. політ. наук; ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна;

Юрай Марушак, д-р політ. наук; Словацька академія наук, Братислава, Словаччина;

Юрій Мацієвський, д-р політ. наук; Національний університет «Острозька академія»,
Острог, Україна;

Ніколай Петро, д-р політ. наук; Університет Род-Айленд, США;

Всеволод Самохвалов, д-р політ. наук; Університет Льеж, Бельгія; Кембриджський уні-
верситет, Великобританія;

Поліна Сіновець, к. політ. наук; ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна;

Анджей Шептицький, д-р політ. наук; Варшавський університет, Польща

Рецензійна колегія журналу:

Наталія Антоноук, д-р іст. наук; Львівський національний університет імені Івана
Франка, Україна;

Регіна Геллер, к. політ. наук; Гамбурзький університет, Німеччина;

Маріанна Гладиш, к. політ. наук; Львівський національний університет імені Івана
Франка, Україна;

Брегіслав Данчак, д-р політ. наук; Університет Масарика, Брно, Чехія;

Трейсі Джермен, д-р політ. наук; Кінгс коледж, Лондон, Великобританія;

Анжела Качуєвські, к. політ. наук; Університет Аркадія, Гленсайд, США;

Светлана Льянєвські-Екелунд, магістр; Лундський університет, Швеція;

Іванка Мавродієва-Георгієва, д-р філос. наук; Софійський університет «Св. Климент
Охридський», Болгарія;

Андрій Макаричев, д-р іст. наук; Тартуський університет, Естонія;

Мітчел Оренштейн, д-р політ. наук; Університет Пенсільванія, США;

Ян Хольцер, д-р політ. наук; Університет Масарика, Брно, Чехія;

Джорджіана Цицео-Вальдтраут, д-р іст. наук; Бабеш-Бойяї Університет, Клуж-Напока,
Румунія;

Сергій Якубовський, д-р економ. наук; ОНУ імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна;

Ярослав Янчак, д-р політ. наук; Університет імені Адама Міцкевича в Познані, Польща

З 2019 р. змінено назву та періодичність видання журналу. *Науковий журнал «Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Серія: Соціологія і політичні науки»* з 32-го випуску про-
довжує видаватися один раз на рік під назвою *«Міжнародні та політичні досліджен-
ня. International and Political Studies»* (українською та англійською мовами).

Editorial (Expert's) Board of the journal:

Daniela Irrera, Ph.D. (Political Sciences) (Editor-in-Chief); University of Catania, Italy;
Olga Brusylivska, Prof. Dr. (Political Sciences) (Science Editor); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine;
Yuliia Uzun, Prof. Dr. (Political Sciences) (Responsible Editor); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine.
Miruna Balosin, Prof. Dr. (Political Sciences); Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania;
Roman Bäcker, Prof. Dr. (Political Sciences); University Mikołaj Kopernik in Torun, Poland;
Lukasz Donaj, Prof. Dr. (Political Sciences); Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland;
Volodymyr Dubovyk, Ph.D. (Political Sciences); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine;
Sergii Glebov, Ph.D. (Political Sciences); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine;
Stefano Guzzini, Prof. Dr. (Political Sciences); Uppsala University, Sweden; Pontifícia Universidade Católica do Rio de Janeiro (Brazil); Danish Institute for International Studies (Copenhagen, Denmark);
Igor Koval, Prof. Dr. (Political Sciences); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine;
Taras Kuzio, Prof. Dr. (Political Sciences); Johns Hopkins University, USA;
Iryna Maksymenko, Ph.D. (Political Sciences); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine;
Juraj Marusiak, Prof. Dr. (Political Sciences); Slovak Academy of Sciences, Bratislava Slovakia;
Yuriy Matsiyevsky, Prof. Dr. (Political Sciences); National University of «Ostroh Academy», Ukraine;
Nicolai Petro, Prof. Dr. (Political Sciences); University of Rhode Island, USA;
Vsevolod Samokhvalov, Prof. Dr. (Political Sciences); University of Liege, Belgium, and University of Cambridge, UK;
Polina Sinovets, Ph.D. (Political Sciences); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine;
Andrzej Szeptycki, Prof. Dr. (Political Sciences); University of Warsaw, Poland;
Alena Vysotskaya Gudez-Vieira, Ph.D. (Political Sciences); University of Minho, Braga, Portugal;
Stefan Wolff, Prof. Dr. (Political Sciences); University of Birmingham, UK

Review's Board of the journal:

Natalia Antonyuk, Prof. Dr. (History); Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
Georgiana Ciceo-Waldtraudt, Ph.D. (History); Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania;
Břetislav Dančák, Prof. Dr. (Political Sciences); Masaryk University, Brno, Czech Republic;
Tracey German, Prof. Dr. (Political Sciences); King's College, London, UK;
Marianna Gladys, Ph.D. (Political Sciences), Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
Regina Heller, Ph.D. (Political Sciences); Hamburg University, Germany;
Jan Holzer, Prof. Dr. (Political Sciences); Masaryk University, Brno, Czech Republic;
Jarosław Jańczak, Prof. Dr. (Political Sciences), Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland;
Angela Kachuyevski, Ph.D. (Political Sciences), Arcadia University, Glenside, USA;
Svetlana L'nyavskiy-Ekelund, MA (Political Sciences), Lund University, Sweden;
Ivanka Mavrodieva-Georgieva, Prof. Dr. (Philosophy), Sofia University «St. Kliment Ohridski», Bulgaria;
Andrey Makarychev, Prof. Dr. (History), University of Tartu, Estonia;
Mitchell Orenstein, Ph.D. (Political Sciences), University of Pennsylvania, USA;
Sergey Yakubovsky, Prof. Dr. (Economy); Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

Since 2019, the name and frequency of journal publication has been changed. *The scientific journal «Odesa National University Herald. Sociology and Politics»* (Issue 32.) has been published annually under the name «*Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia*» (Ukrainian), «International and Political Studies» (in English) since 2019.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ В МІЖНАРОДНОМУ, РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТАХ

- Brusylovska O. I., Gladysh M. L., Krayevska O. A.**
Covid-19 Influence on the Baltic-Black Sea Region: Cases of EU's
Members and Ukraine 13
- Коч С. В.**
Від периферії до центру: амбівалентність європейського
прикордоння 39
- Лук'янова І. О.**
Політика зі сприяння миру як ключовий аспект міжнародного
позиціонування Норвегії 55
- Мамішова Н. Ш.**
Вихід зі Стамбульської конвенції в контексті євроінтеграційних
прагнень Турецької Республіки 64
- Насіківська В. М.**
Церква як елемент «гострої сили» Російської Федерації 80
- Poble D. K.**
The 2019–2021 Lebanon Civil Protests: Concise Comparison
with Moldova and Belarus Peaceful Rallies and Assemblies 93
- Popkov V. V., Azaiev J. A.**
The War and the World-system Fate. Modern interpretation
of Immanuel Wallerstein 106
- Узун Ю. В.**
«Ефективне» громадянство в державах ЄС: інструмент
територіально-політичної (де)конструкції 120
- Вакарчук К. В.**
Співробітництво країн ЄС з МЕРКОСУР та СЕЛАК: регіональний
та глобальний вимір 145
- Євченко Р. І.**
Феномен лобізму: інтерпретація природи і моделі організації
діяльності 157

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

- Огаренко Є. С.**
Три парадокси теорії демократії 169
- Сніговська О. В., Малахиті А. В.**
Політична карикатура як вид креолізованого тексту в контексті
кризи українсько-російських відносин (на матеріалі грецької
преси) 179

Фролова О. М., Кайло М. І.	
Інформаційна політика країн в умовах електоральних кампаній на прикладі США та України	203
Каприця Р. О.	
Піар та пропаганда на пострадянському просторі: проблеми розвитку інформаційної політики	213
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
I MEDITERreg Graduate Conference for Master’s Students and Early Stage Researchers	233
V наукова конференція «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку»	244
АВТОРИ	259

CONTENTS

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES IN INTERNATIONAL, REGIONAL AND NATIONAL CONTEXTS

Brusylovska O. I., Gladyshev M. L., Krayevska O. A.

Covid-19 Influence on the Baltic-Black Sea Region: Cases of EU's
Members and Ukraine 13

Koch S. V.

From the Periphery to the Centre: the Ambivalence of the European
Borderland 39

Lukianova I. O.

Peace Facilitation Policy as Key Element of Norway's International
Positioning 55

Mamishova N. Sh.

Withdrawal from the Istanbul Convention in the Context
of the European Integration Aspirations of the Republic
of Türkiye 64

Nasikivska V. M.

The Church as an Element of «Sharp Power» of the Russian
Federation 80

Poble D. K.

The 2019–2021 Lebanon Civil Protests: Concise Comparison
with Moldova and Belarus Peaceful Rallies and Assemblies 93

Popkov V. V., Azaiev J. A.

The War and the World-system Fate. Modern interpretation
of Immanuel Wallerstein 106

Uzun Y. V.

«Effective» Citizenship in the EU States: an Instrument
of Territorial and Political (De)Construction 120

Vakarchuk K. V.

Cooperation of EU countries with MERCOSUR and CELAC: regional
and global dimension 145

Yevtsenko R. I.

The Phenomenon of Lobbying: Interpretation of the Nature
and Models of the Organization of Activities 157

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL THOUGHT AND PROBLEMS OF POLITICAL DISCOURSE

Ogarenko E. S.

Three Paradoxes of the Theory of Democracy 169

Snigovska O. V., Malakhiti A. V. Political Caricature as a Kind of Creolized Text in the Context of the Crisis of Ukrainian-Russian Relations (on the Material of the Greek Press)	179
Frolova O. M., Kaylo M. I. Information Policy of the Countries in the Conditions of Electoral Campaigns on the Example of the USA and Ukraine	203
Caprice R. O. PR and Propaganda in the Post-Soviet Space: Problems of Information Policy Development	213
SCIENTIFIC LIFE	
I MEDITERreg Graduate Conference for Master’s Students and Early Stage Researchers	233
V Scientific Conference «Political Problems of International Systems and Global Development»	244
CONTRIBUTORS	259

**ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ
В МІЖНАРОДНОМУ, РЕГІОНАЛЬНОМУ
ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТАХ**

**POLITICAL INSTITUTIONS
AND PROCESSES IN INTERNATIONAL,
REGIONAL AND NATIONAL CONTEXTS**

УДК 327(4-672:477)

Brusylovska O. I.

Prof., Dr. (Political Sciences)
Department of International Relations
Odesa I. I. Mechnikov National University,
French Blvd., 24/26, Odesa, Ukraine
Tel.: +30482633259
E-mail: brusylovska@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0519-4206>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.254788>

Gladysh M. L.

Assoc. Prof. (Political Sciences)
Department of International Relations
and Diplomatic Service,
Faculty of International Relations,
Ivan Franko National University of Lviv,
Sichovykh Strilciv str. 19, Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: mgladysh@ukr.net
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-4236-7110>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.254788>

Krayevska O. A.

Assoc. Prof. (Political Sciences)
Department of Regional Studies
and International Tourism,
Faculty of International Relations
Ivan Franko National University of Lviv
Sichovykh Strilciv str., 19, 79000, Ukraine
E-mail: okraj@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6997-3490>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.254788>

COVID-19 INFLUENCE ON THE BALTIC-BLACK SEA REGION: CASES OF EU'S MEMBERS AND UKRAINE

The aim of the article is to reveal the difference in approaches and possibilities of the countries of the Baltic-Black Sea Region (samples of several EU members and Ukraine) towards the struggle with pandemic. Research based on both postcolonial studies and biopolitics and it is empirical. The methods include case studies, Internet-based research, archival research, interviews, comparative, statistical, graphical methods, and discourse analysis. The following aspects are researched: approaches of the countries to counteract the pandemic, their cooperation with international organisations, and cooperation with 'donor'-countries, influence of COVID-19 on socio-economic and security spheres of BBSR countries. The authors give prognosis how selected countries of BBSR will overcome the pandemic and develop in the post-pandemic period. The fight against the pandemic continues, and its economic consequences will be felt during next years as well. The situation in Ukraine looks worse in the terms of economic recovery because Ukraine is hit by Russian aggression since

2014. The effectiveness of the individual response to the pandemic depends on the level of trust in society and the commitment of political leaders to learn, collaborate, consult and take principled decisions in times of uncertainty. This commitment to the common good determines the degree of public trust in leaders and institutions, which, in turn, affects citizens' willingness to comply with the restrictions to their daily lives imposed by the lockdown measures. This explains the difference in the impact of the pandemic within the EU. Bulgaria differs in these parameters from the Baltic countries and closer to Ukraine.

Key words: COVID-19, the Baltic-Black Sea Region, mask diplomacy, vaccine diplomacy.

Introduction

COVID-19 is the 21st century's Chernobyl moment — not because a disease outbreak is like a nuclear accident, but because it has shown so clearly the gravity of the threat to our health and well-being. It has caused a crisis so deep and wide that presidents, prime ministers and heads of international and regional bodies must now urgently accept their responsibility to transform the way in which the world prepares for and responds to global health threats. If not now, then when? We either beat the pandemic worldwide or we will not beat it at all. The only way out of the crisis is a global immunization campaign. In less than a year, the world has come together to develop and secure equitable global access to COVID-19 vaccines. The vaccines available are a scientific triumph, but they must now be delivered across the globe. At the time of writing, fewer than one in 100 people in low-income countries had received a first dose — a graphic demonstration of global inequality. As the virus spreads, it is also mutating and creating new challenges. The risk of vaccine nationalism is still looming large. Countries and manufactures must prioritize global solutions. It is also crucial that all manufacturers continue to make their vaccines available and affordable to COVAX, so that the global rollout can continue. Countries that have more vaccines than they need should share vaccines through COVAX; all relevant stakeholders should take action to ensure that the world can produce enough vaccines, at a price that even the poorest countries can afford. «People's health first» should be the guiding principle, driving all efforts in the fight against the pandemic — both nationally and globally.

Therefore, in this article the key terms are pandemic, threat, and vaccine diplomacy. A *pandemic* is a disease outbreak that spreads across countries or continents. It affects more people and takes more lives than an epidemic. The World Health Organization declared COVID-19 to be a pandemic when it became clear that the illness was severe and that it was spreading quickly over a wide area. The *threat* means an external, uncontrolled event that entails a danger of harm or is perceived as such by countries, sectors of the economy, the general population or individuals. It is a combination of factors and conditions that can have a negative impact on the individual and society. The newest entry to the pandemic lexicon is *vaccine diplomacy* with some countries using their jabs to enhance their own power and global status.

COVID-19 has affected the regional development of the Baltic-Black Sea Region as well. BBSR represents an extended area, comprising the following countries: Sweden, Finland, Estonia, Latvia and Lithuania (the Baltic States), Poland, Belarus, Bulgaria, Georgia, the Republic of Moldova, Romania, the Russian Federation, Turkey, and Ukraine. In the context of comparing the experience of Ukraine with the experience of member-states of the EU, the Baltic States and Bulgaria were chosen, since in terms of economic and social standards Bulgaria is the closest to Ukraine and the Baltic States are taken as typical examples for counteracting the pandemic. The scientific interest of the chosen countries also lies in the differences of approaches to deal with the pandemic, how effective was and is the external aid from international organizations.

The aim of the article is to reveal the difference in approaches and possibilities of the BBSR countries towards the struggle with pandemic. Research based on both postcolonial studies and biopolitics, and it is empirical. The following aspects are researched: approaches of the countries to counteract the pandemic, their cooperation with international organisations, and cooperation with 'donor'-countries, influence of COVID-19 on socio-economic and security spheres of BBSR countries. The authors give prognosis how selected countries of BBSR will overcome the pandemic and develop in the post-pandemic period.

There are several studies dedicated to the influence of the COVID-19 on the political, economic and social life. Jaroslav Dvorak (2020) pointed out that the timely introduction of quarantine by the Lithuanian authorities was not sufficient but Ringa Raudla (2021) stated the Baltic States responded quickly to the COVID-19 pandemic. The expected financial crisis will affect the Baltic States' EU policies, for example, support for the extension of Union competences in public health management and other initiatives deepening integration.

And maybe the most important question for this research is the problem of inequality in vaccine race. In the early days of the pandemic, when drug makers were just starting to develop vaccines, placing orders for any of them was a risk. Wealthier countries could mitigate that risk by placing orders for multiple vaccines and, by doing so, tied up doses that smaller countries may have otherwise purchased, according to experts. Low-income countries made their first significant vaccine purchase agreements in January 2021 — eight months after the United States and the United Kingdom made their first deals, according to data compiled by UNICEF. The result has been that, as of March 30, 86 % of shots that have gone into arms worldwide have been administered in high- and upper-middle-income countries. Only 0.1 % of doses have been administered in low-income countries (Rich countries, 2020). The WHO expects that supply from COVAX will increase, however. According to the budget released this month, the organization said COVAX was «on track to hit its target of supplying at least two billion vaccine doses in 2021.» And 1.3 billion of those doses, the budget said, would be donations to lower-income countries.

But even with that influx, poor countries may end up waiting years before their populations can be fully vaccinated. That long wait would give the virus

more time to spread, and potentially give rise to new mutations. The Oxford-AstraZeneca vaccine has become ubiquitous: At least 94 countries of varying income levels have administered doses. Its lower price and comparatively easy storage positioned it as a crucial part of the global vaccination effort, but it has recently suffered a series of setbacks (Rich countries, 2020). A study of *The Economist* found that the Oxford-AstraZeneca vaccine showed relatively low efficacy in preventing mild and moderate cases of the more contagious variant. Many low-income countries are dependent on exports from the Serum Institute, including Ukraine. The global race for doses has also affected which countries get which vaccines. With much of the supply of the Pfizer and Moderna vaccines already spoken for by wealthier countries, China, India and Russia have become important suppliers of vaccines to lower-income countries (Rich countries, 2020). This question will be studying further in the article too.

The methodology of this article includes case studies, Internet-based research, archival research, interviews, comparative, statistical, graphical methods, and discourse analysis.

Theoretical basis of research is the provisions set forth in the works of Ukrainian and foreign scientists devoted to the study of COVID-19 economic and security effects in the Black Sea Region, in periodicals, and official websites of the IMF, the World Bank and OECD. Mostly they were built on post-colonial studies or biopolitics. Both theories allow revealing the difference in approaches and possibilities of EU's countries and Ukraine towards the struggle with pandemic

At present, many scientists are devoting their research to studying the impact of the pandemic on the global economy. They all use different tools and methods consider different areas of influence but all come to the same conclusion that the impact is enormous, but mostly negative, unfortunately. The pandemic has had a greater impact on global economic growth than anything that has been experienced for nearly a century (Maital, Sh. & Barzani E., 2020). Developed economies are experiencing new recovery but economic growth in developing countries lagging behind (Maital, Sh. & Barzani E., 2020). This bucket crisis is being removed from the financial world, and the virus pandemic is different from all the previous ones that humanity has encountered. Richard Baldwin and Beatrice Wieder di Mauro in their article «Economics in the Time of COVID-19» (2020) compare this pandemic and the economic crisis with the previous ones. This pandemic is different, economically speaking. Previous post-war pandemics affected countries that were much less economically dominant at the time. And these pandemics were much smaller; the number of COVID-19 cases is already eight or nine times higher than the number of SARS cases. Because of this, each country is literally a pioneer in conducting policy in such conditions, so each copes in its own way. But by studying the experience of other countries, you can form your own special policy and avoid all the mistakes made by others (McKibbin W. & Roshen F., 2020). Countries around the world are trying to stop the spread of the new coronavirus in 2019 (COVID-19), severely restricting travel and personal

business. The paper «Global economic footprint of the COVID-19 pandemic» (2019) analysed the economic footprint of such 'blockades', uses detailed data sets of global supply chains and sets of pandemic scenarios. It has been found that the economic losses associated with COVID depend largely on the number of countries imposing the blockade, and that the losses are more sensitive to the duration of the blockade than to the severity — suggesting that stricter restrictions can reduce economic damage lock duration. The results also highlight several key vulnerabilities in global supply chains: Even countries not directly affected by COVID-19 can suffer large losses (eg > 20 % of their GDP) with such cascading impacts that often occur in countries with low and middle income. Open and highly specialized economies suffer particularly high losses (for example, energy exported to Central Asian countries or Caribbean countries focused on tourism). Weaknesses in supply and declining consumer demand lead to particularly large losses in globalized sectors such as electronics (production decreases by 13–53 %) and cars (2–49 %). The retrospective analysis means that previous, tougher, and therefore shorter blockades are likely to minimize overall economic damage and that global supply chains increase economic losses in some countries and industries (Global economic footprint, 2019). One of the consequences is a growth of global unemployment; it reached more than 10 % at the end of 2020, compared to 5.2 % in 2019. In this sense, regardless of its socio-economic situation, each country must take measures that balance the demand for health security and the livelihoods of its population. Global poverty increased for the first time since 1990 (Buheji, M., 2020).

Approaches of the Baltic Black Sea Region Countries to Counteract the Pandemic

According Sophie Harman, COVID-19 is unique case among world pandemics. «The difference with COVID-19 is that instead of global health security loosely being about protecting the West from the rest, or the global North from threats emerging from the global South, COVID-19 turned the nature of the threat on its head, making it one about protection from the failing interventions in key western states. The threat lays with internal government responses to the outbreaks rather than those of external states or institutions» (Harman, 2021, p. 619). Let's try to check this conclusion on the material of the post-communist countries of Baltic Black Sea Region.

The first cases of coronavirus infection in the BBSR were registered almost simultaneously in the Baltic countries: at the end of February — in the first weeks of March 2020. It was to some extent natural, given the close economic, social and cultural ties between three countries. The Baltic States showed almost the same dynamics of the development of the coronavirus epidemic, starting from the first days of March 2020, which was characterized by a sharp increase in the number of cases in March and April, a prolonged plateau stage until September 2020, a slight increase in the number of cases in September, which continued with a higher rate of infection population in October 2020.

Baltic States were one of the first countries in the European Union that put the restriction measures on free movement from abroad and within the countries. On May 15, 2020 Foreign Ministers of the Baltic States signed a memorandum of understanding on the free movement of persons between the Baltic States (Agreement on free movement, 2020). According to that Agreement starting from May 15, the borders of Estonia, Latvia and Lithuania could be crossed by individuals who displayed no symptoms, held the citizenship of one of these countries, and had a residence permit or right of residence and those whose permanent place of residence was in one of the Baltic States according to the population registry. Anyone that didn't comply with these rules had to self-isolate for 14 days (Agreement on free movement, 2020). That step was called 'travel bubble' (meaning that the citizens of these countries could move freely among these three countries) and was an important sign of close cooperation among these countries.

One of the first steps made by the Baltic States was the introduction of a state of emergency — Lithuania was the first to declare a national-level emergency on 26th of February, Latvia did it on the 12th of March and Estonia on the 13th of March. In addition Lithuania also created a COVID-19 response strategy to contain, over the short term, the risk of the spread of the coronavirus (COVID-19 response strategy, 2020). These first measures proved to be effective as a relatively milder pandemic scenario emerged in the Baltic States in comparison with other countries.

The authorities of the Baltic States developed similar approaches to counteract the pandemic. The Government of Estonia approved the Strategy for overcoming the pandemic crisis in April 2020. The strategy is divided into three stages. The first stage was the escalation of epidemics. The second stage is stabilization, when it is possible to gradually abandon the imposed restrictions. Judging by the indicators, Estonia is currently at this stage. The third stage is a return to normal life to maintain readiness for a new outbreak. Estonia also launched a 2-billion-euro support programme. Within the programme the state funds were supposed to be used to support businesses through KredEx and the Rural Development Foundation. The package also included support for the Estonian Unemployment Insurance Fund's labour market support (Töötukassa), sickness and tax benefits. It allowed tax debt to be postponed for 18 months, a temporary suspension of the second pillar pension contributions, as well as partial compensation for the direct costs of cancelled events (Estonia, 2020). The Latvia's government also announced coverage of 75 % of the costs of outbreak-induced sick leaves or workers' downtime, or up to 700 Euros per month (Latvian government, 2020). There was also support for 'employee downtime' whereby the government made monthly payments of 75 % of their salaries. Lithuania submitted a plan to allocate 10 % the country's GDP (about 5 billion Euros) for the implementation of the response measures (Law on the Management, 2020). From those, 500 million Euros has been allocated to the health sector and included the purchasing of PPE, reagents, medical and other equipment; additional funds for health care, including staff salary supplements; supplementary social security coverage

for COVID-19 health care workers; additional funding for public authorities involved in emergency management, including staff salary supplements and faster and simpler public procurement necessary to protect public health in an emergency.

Bulgaria and Ukraine were covered by the pandemic a little later. Bulgaria began vaccination against COVID-19 on December 27, 2020. The following vaccines have been approved in Bulgaria: Johnson & Johnson, Moderna, Oxford/AstraZeneca, and Pfizer/BioNTech. Prime Minister Boyko Borisov announced that vaccination against coronavirus with AstraZeneca in Bulgaria has been suspended until the European Medicines Agency (EMA) provides written information on its safety. Earlier, several EU countries suspended or reduced vaccination campaigns due to several cases of thromboembolism in vaccinated people. Bulgaria became the seventh country to restrict the use of AstraZeneca following reports of blood clots in people who have been vaccinated (Boyko Borisov, 2020). Among EU's countries Bulgarians stay extremely sceptical about vaccination. They do not believe in a pandemic. One of the reasons for the low level of vaccination is that Bulgaria has invested in AstraZeneca injections and neglected the more expensive Pfizer/BioNTech and Moderna vaccines. Another reason is that 'anti-vacciners' are very influential in Bulgaria. According to Trend polls, 43 % of Bulgarians do not want to be vaccinated (Coronavirus vaccinations, 2021). Meanwhile till June 17, 2021, there were 420,749 cases of coronavirus, with 17,957 deaths (Bulgaria, 2021). Till May 2021 only 5.6 % of the population were fully vaccinated. The country ranks last in the EU in the percentage of immunized citizens, with only 9 % of Bulgarians receiving at least one dose of EU-approved vaccines (Coronavirus vaccination statistics, 2021).

Ukraine faces challenges common to most European countries of balancing the need to ease unprecedented economic and social pressure caused by COVID-19 lockdown measures with avoiding widespread virus transmission that inevitably causes massive influxes of intensive care patients which can lead to a collapse of the health system. Since the beginning of the registration of COVID-19 cases in Ukraine, as of December 2020 (at the same time as Bulgaria), 821,947 confirmed cases of COVID-19 have been registered up to May 14, 2021 (the incidence rate was 2,158.2 per 100,000 populations). During the entire follow-up period, 13,733 deaths were registered among people with a confirmed diagnosis of COVID-19 (mortality was 1.7 %). Among the dead, the majority were men — 7,309 people; 53.2 % of the total number of deaths. A sharp increase in the number of registered cases was observed from August to September 2020. The number of reported cases of COVID-19 continues to grow. Among the 11,208 deaths that had a history of diseases, the vast majority (9,754; 87 %) had cardiovascular disease, and 2,365 people (21.1 %) had been diagnosed with diabetes. Half of the deaths (51.8 %) with concomitant pathology had a combination of diseases (cardiovascular disease and diabetes, immunodeficiency or obesity, etc.). In general, mainly people who died aged 50 years and older had concomitant diseases (10,571 people), which was 94.3 % of the total number of such deaths (Interview with Anastasia Bakanova, 2021).

Official point of view said the reaction of political elites were absolutely adequate. The challenges associated with overcoming the effects of the pandemic are reflected in the National Security Strategy (2020), namely in the current and projected threats to national security and national interests of Ukraine, taking into account foreign policy and domestic conditions (paragraph 11, 12, 29, part II). The Government of Ukraine adopted a supplementary budget and created funds dedicated to offsetting the consequences of the pandemic and managing the health emergency. It also adopted tax measures and, through the National Bank of Ukraine (NBU), monetary and macro-financial policies that support maintaining the liquidity of the Ukrainian economy. Coordination of process of introduction of the COVID-19 vaccine and conducting of a vaccination campaign is carried out by the Emergency Operations Centre of the Ministry of Health of Ukraine on COVID-19 response of spread infectious diseases that can be prevented by vaccination (Order of the Ministry, 2016).

But from the other hand the challenges of countering the coronavirus crisis have called into question the ability of Ukrainian institutions to provide timely assistance to their citizens (*Ukrainian Prism*, 2021, p. 310). The preparation of the COVID-19 vaccination campaign has begun only in September 2020. Later for developing of the practical recommendations for the preparation of a vaccination campaign against COVID-19 in Ukraine on base of the Public Health Centre of the MHU the Working group of experts which consists of national experts and representatives of the Bureau of the World Health Organization in Ukraine, UNICEF, Centres for Disease Control and Prevention of the USA was established. The staff members of the National Technical Panel on immunoprophylaxis (NTPI) have been involved into work. Consequently, of cooperative efforts of NTPI and experts the recommendations about priority groups who should be vaccinated in Ukraine are developed. Also, within the framework of accessing of COVID-19 vaccines for the population of Ukraine, the text of the application for free vaccines through the mechanism Gavi COVAX AMC, in expectation of covering 20 % of the population of Ukraine, was approved by the decision of the Emergency Operations Centre of the MHU on COVID-19 response of spread infectious diseases that can be prevented by vaccination (Interview with Anastasia Bakanova, 2021).

Inter-institutional cooperation in the context of overcoming coronavirus challenges can be described as 'wave' given the presence of both peaks of interaction and the chaos of the process of such interaction. It took place in conditions of insufficient coordination between those who urgently closed the borders (for example, the State Border Guard Service) and those who had to organize evacuations and help Ukrainian citizens who remained abroad (MFA). Later, the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Infrastructure, the Migration Service, the MHU, and the State Aviation Service were involved. Unfortunately, the inconsistency of actions and the relatively short period of time allotted for returning to the country, the cancellation of flights and the lack of the proposed alternative were evidence of the lack of inter-

institutional cooperation. The model for road and pedestrian crossings was gradually worked out by the Ministry of Internal Affairs together with the MHU. An unresolved issue is ensuring the rights of Ukrainian seasonal workers to travel to the countries they invited to work.

The activities of the Ministry of Foreign Affairs ensured a process of evacuation of Ukrainians and citizens of some other countries from abroad during the first half of the year (for example, Lithuanian citizens from India or foreign citizens from China). Ukrainian special flights were organized. Active work was carried out to ensure the passage to European countries (organization of special corridors) and to ensure the work of border crossings with neighbouring countries. The MFA actively participated in the effective use of 'digital diplomacy' tools. For example, the first 'virtual' visit of Minister D. Kuleba to Germany was organized. There were digitized services that our citizens began to receive, including an electronic consular queue. The launch of the Ministry of Foreign Affairs of the 'Protection' program and the intensification of the use of the 'Friend' application had a positive effect on helping Ukrainians abroad. The Ministry of Foreign Affairs created an online map of world travels during COVID-19. So, despite the chaotic actions in the initial stage, Ukrainian institutions were able to expand the range of online services as well as to answer on other pandemic challenges.

Role of Cooperation with International Organizations during the Struggle with COVID-19

The hypothesis about the significant role of international organizations can be tested on the example of Ukraine, because common sense dictates that of all the selected cases, it is the weakest in economic terms and the least able to cope with any disasters alone.

The MHU's negotiations with international financial organizations played a large role in preventing the worst-case scenario in Ukraine. Negotiations were held with the European Investment Bank on a loan for the purchase of vaccines for 50 million euros and 25 million euros for vaccines from the World Bank. Liquidity is also supported with a number of large loans from the International Monetary Fund (IMF), World Bank and the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), which will help the country wade the pandemic and continue its reform process (Interview with Anastasia Bakanova, 2021).

In March 2020, Ukraine and the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs developed an Emergency Response Plan to address the coronavirus pandemic COVID-19, which included an analysis of the humanitarian crisis in Ukraine caused by the coronavirus pandemic and helped coordinate donor assistance to Ukraine (Ukrainian Prism, 2021, p. 310). Health and economic shocks are closely intertwined. The sooner countries can control the spread of the pandemic the more limited the consequences of the health and economic shocks. Conversely, if an economic shock grows larger, the adverse health and social effects will be greater. Similarly, if an economic shock is not addressed, it may further undermine peoples' health.

This equation is the backbone of United Nations and partner discussions on supporting Ukraine in economic response and recovery.

The United Nations Country Team suggests pursuing, on the one hand, a multi-pronged strategy involving gender-responsive employment retention schemes, and on the other hand, local job creation through support packages for MSMEs that are also able to create jobs in the green economy, especially for vulnerable women and youth. These measures need to be accompanied by infrastructure investments for the economy to benefit of the advantages of digitalization fully. Similarly, agriculture needs infrastructure investments along food value chains, with an emphasis on storage and processing. The UNCT supported Ukraine in offsetting these consequences, especially in the Eastern Conflict Area, where they are more pervasive, and expanded outreach and coverage of assistance. It also provided the opportunity for vulnerable groups to voice their concerns and participates in the response. The UNCT supported the country with the establishment of a Joint SDG Fund to support national and regional strategic planning and financing for a COVID-19 response. The UNCT provides technical guidance and support in the health sector and build capacities for public private partnerships (PPPs) (Harman, 2020, p. 174).

In collaboration with the PAHO Revolving Fund, UNICEF is leading efforts to procure and supply doses of COVID-19 vaccines for COVAX. In addition, UNICEF, Gavi and WHO are working with governments around the clock to ensure that countries are ready to receive the vaccines, with appropriate cold chain equipment in place and health workers trained to dispense them. UNICEF is also playing a lead role in efforts to foster trust in vaccines, delivering vaccine confidence communications and tracking and addressing misinformation around the world (172 countries, 2020).

The COVID-19 pandemic has clearly demonstrated the importance of the work of the World Health Organisation and the imperative for international collaboration in facing global health challenges. It is universally accepted that mass vaccination is the main weapon in the arsenal to stem the spread of COVID-19. This can only be successful when the vaccine is universally available. What we now witness is that some countries have access to large quantities of vaccines whilst others continue to suffer very high infection rates and mortality due to a lack of vaccines. This inequity has consequences beyond the obvious healthcare problems and has far reaching detrimental impacts on the economic and social structure of many countries. Ukraine continues to support the WHO in its efforts to secure vaccines for all countries, supports the WHO call for waiving of intellectual property rights for vaccines and reiterates the call made last November for equitable distribution.

Ukraine has special task — to express concerns about the delivery of healthcare to those affected by the Russian aggression against Ukraine including 3 million citizens living in close proximity to the conflict area and 1.4 million displaced as a consequence. Apart from the impact of the COVID-19 pandemic, this on-going aggression continues to impact on the physical and psychological health of a large part of our population. «We are equally concerned about the

access to quality healthcare for our citizens living in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, certain areas of Donetsk and Luhansk regions, especially against the backdrop of the COVID-19 pandemic», underlined M. Stepanov (Interview with the Minister, 2021).

November 5, 2020, Ukraine signed a Biennial Collaborative Agreement with the Regional office for Europe of the WHO. This comprehensive agreement facilitates joint cooperation on a broad spectrum of healthcare reform initiatives in support of the Government's commitment to provide access to a high quality, well-funded, staffed and administered healthcare system for every citizen. This Collaboration Agreement provides a clear roadmap for cooperation. Equally, the funding provided for in the Agreement, in excess of 6 million dollars, constitutes a major contribution to combined regional efforts (Europe and Ukrainian Government, 2020).

So, the MHU developed a strategy and established a testing algorithm in partnership with other partners such as the WHO, The Centres for Disease Control and Prevention (CDC), and UNICEF. In collaboration with the WHO, it also started monitoring laboratory capacity and collecting information for resource planning. Given increasing testing needs, the WHO is continuing to support the delivery of laboratory equipment, reagents and consumables to 25 laboratories in the Oblast Laboratory Centres (OLCs), the Public Health Centre and the Expert Centre at the National Medical Academy of Post-Graduate Education.

The WHO has multiple roles within COVAX. It provides normative guidance on vaccine policy, regulation, safety, R&D, allocation, and delivery. Its Strategic Advisory Group of Experts (SAGE) on Immunization develops evidence-based immunization recommendations. Its Emergency Use Listing (EUL) ensures harmonized review across member states. It provides global coordination and member state support on vaccine safety monitoring. It developed the target product profiles for COVID-19 vaccines and provides R&D technical coordination. WHO leads, together with UNICEF, the Country Readiness and Delivery workstream which provides support to countries as they prepare to receive and administer vaccines. Along with Gavi and numerous other partners working at the global, regional, and country-level, the CRD workstream provides tools, guidance, monitoring, and on the ground technical assistance for the planning and roll-out of the vaccines. Along with COVAX partners, WHO has developed a compensation scheme as part of the time-limited indemnification and liability commitments (COVAX reaches, 2021).

However, whereas the WHO and other health agencies have called for equitable distribution of vaccines, it is clear that those countries that possess the economic and political might have essentially closed the door to the rest of the world. In these countries they are already vaccinating even the youngest in their populations whilst others do not have enough to vaccinate their most vulnerable citizens and healthcare workers. As M. Stepanov sum up, «In the case of Ukraine we initially had to rely on an allotment of vaccine from COVAX because we were unable to purchase on the commercial market» (Interview with the Minister, 2021).

The Access to COVID-19 Tools ACT-Accelerator, is a ground-breaking global collaboration to accelerate the development, production, and equitable access to COVID-19 tests, treatments, and vaccines. It was set up in response to a call from G20 leaders in March 2020 and launched by the WHO, European Commission, France and The Bill & Melinda Gates Foundation in April 2020 (172 countries, 2020). The ACT-Accelerator is not a decision-making body or a new organization, but works to speed up collaborative efforts among existing organizations to end the pandemic. It is a framework for collaboration that has been designed to bring key players around the table with the goal of ending the pandemic as quickly as possible through the accelerated development, equitable allocation, and scaled up delivery of tests, treatments and vaccines. It draws on the experience of leading global health organizations which are tackling the world's toughest health challenges, and who, by working together, are able to unlock new results against COVID-19. Its members share a commitment to ensure all people have access to all the tools needed to defeat COVID-19 and to work with unprecedented levels of partnership to achieve it. The ACT-Accelerator has four areas of work: diagnostics, therapeutics, vaccines and the health system connector. More than one hundred economies have received life-saving COVID-19 vaccines from 24 February 2021.

COVAX has now delivered more than 38 million doses across six continents, supplied by three manufacturers, AstraZeneca, Pfizer-BioNTech and the Serum Institute of India (SII). Of the over 100 economies reached, 61 are among the 92 lower-income economies receiving vaccines funded through the Gavi COVAX Advance Market Commitment (AMC). COVAX, the vaccines pillar of the Access to COVID-19 Tools (ACT) Accelerator, is co-led by the Coalition for Epidemic Preparedness Innovations (CEPI), Gavi, the Vaccine Alliance, and the World Health Organization. They are working in partnership with developed and developing country vaccine manufacturers. It is the only global initiative that is working with governments and manufacturers to ensure COVID-19 vaccines are available worldwide to both higher-income and lower-income countries (COVAX reaches, 2021). Despite reduced supply availability in March 2021 COVAX delivered doses to all participants that have requested vaccines in the first half of the year.

Even at first glance, the situation with the EU member states looks different than with Ukraine. For them cooperation with the UN, WHO, and other international organizations did not play such essential and inevitable role («we do not choose, we take what they give»), since they themselves are an integral part of an international organization. Thus, all their actions first of all were coordinated and subject to the decisions of the European Commission.

For example, within the framework of the European Commission, a temporary structure was created to support member states in the context of the coronavirus. It developed five types of support on the basis of which countries could request funding.

1. Direct grants, selective tax incentives and advance payments: Member States could develop schemes to provide any company with up to € 800,000 to meet its urgent liquidity needs.

2. Government guaranteed bank loans: Member states had to provide government guarantees so that banks could continue to give loans to the clients. Government guarantees could cover loans to help businesses meet current working capital and investment needs.

3. Government loans to companies: Member States were able to provide loans to companies at favourable interest rates. These loans could help businesses meet current working capital and investment needs.

4. Bank support measures that channel state aid into the real economy: some member states planned to use the existing lending opportunities of banks, as well as subsidize small and medium-sized companies. Such assistance was seen as direct support to the clients of the banks, not the banks themselves.

5. Short-term insurance of external loans. It helped to make government insurance for short-term external loans more affordable.

According to the European Commission's proposal, the money could be directed to priority areas, including: 1) ensuring the functioning of the health care system of the member states, including the purchase of protective equipment, tests and equipment, solutions for e-health, etc.; 2) maintaining corporate liquidity and addressing short-term insolvency, especially in the worst-hit sectors of the economy; 3) various measures to protect the incomes and jobs of the population.

On March 19, 2020, the European Commission approved two schemes to support the Estonian economy. The country was provided with 1.75 billion euros, directed to loans to enterprises on favourable terms, as well as the provision of government guarantees against the loans. Estonia distributed these funds for two funds. The first fund was open to support all companies except agricultural, tobacco and those dealing with genetic modification. The second fund administered the financing of rural areas in Estonia throughout the country. In addition to these finances, Estonia could additionally receive about 300 million euros from the European Union to fight the coronavirus. These resources appeared as a result of the release of liquidity from unused funds of the structural funds and the EU budget. Under normal circumstances, these resources would have been accumulated by the Commission, but in extreme circumstances, they are allocated to Estonia to finance measures related to the fight against coronavirus. Moreover, the European Commission temporarily allowed this amount to be considered as national co-financing, and not as exclusively EU funds. That was technically in favour of Estonia, which in the next multi-year budget for 2021–2027 will have to face a significant increase in the share of co-financing — the amount that the country has to invest in projects funded by the EU (Estonia to get €295, 2020). Similar measures have been taken in Latvia and Lithuania.

The coronavirus has become a new factor in the financing of public spending, since it required large-scale support from both business and citizens at the same time. It was also a test of the financial solidarity systems of the Member States of the EU. The EU passed this test successfully despite the scepticism at the beginning of the pandemic.

Influence of COVID-19 on Diplomacy, Economics, and Security

China's anti-coronavirus package has reached many EU member states. For the European Commission, China's kind gestures are just a way to thank those EU countries that provided significant assistance to China when it was at the epicentre of the coronavirus crisis. With regard to mask diplomacy, by supplying medicines to European countries, China seeks to enhance its image as a responsible world leader, which some European countries are willing to accept. Beijing often used the supply of masks for geopolitical gain, and at the beginning of the crisis it used the struggle of Europeans for medical goods. The Europeans lacked such goods in part because they exported a huge amount of protective equipment to China a few weeks ago, and yet China tried to create a narrative of how it came to the rescue.

Critics suggest that Chinese «mask diplomacy» aims to build rapprochement with Europe at a time when cooperation between Brussels and Washington has been poor. Bulgarian Prime Minister Boyko Borisov spoke with his Chinese counterpart Li Keqiang at the start of the pandemic. Beijing has expressed readiness to make a large donation of masks, glasses, gloves and other sanitary materials. Bulgaria already received a consignment from China which includes 12,000 disposable masks and 2,000 special masks. «China is once again proving the high level of its friendly and diplomatic relations with Bulgaria,» Borisov told the Chinese Prime Minister (How effective, 2020). However, in Bulgaria the main conclusion is: «We will produce it locally». The country has a large textile industry and local production of masks and protective suits for medical staff. In addition, Borisov ordered the resumption of production of the famous drug Analgin-quinine, very popular during communism, which Bulgaria stopped producing in 2012 due to EU restrictions. He also criticized the EU for its lack of solidarity in connection with CORONA-virus crisis and said he ordered his ministers to study the Russian experience in fighting the pandemic (How effective, 2020).

Vaccine diplomacy is the next stage of mask diplomacy. At the moment, the media is paying more attention to the problem of inequality in the distribution of vaccines between different countries and how this process affects the pandemic. They write that modern diplomacy is lacking the financial resources and political power to impose obligations on vaccine manufacturers, loses the race. This is particularly true in Africa and Latin America, but European periphery is not in the good condition too.

On the world stage, a number of major players in the field of vaccines are China, Russia, USA, and India. Russia has aggressively promoted its vaccine in EU countries. Polish Prime Minister openly declared that «in the case of Russia, we can talk about the so-called vaccine diplomacy. By supplying the vaccine against COVID-19, which is in short supply in the world, Moscow is using it to achieve certain political goals». As the main such «goal», the official called «to prove that the Russian vaccine is better than Western, and thus increase its geopolitical influence» (Kowalski, 2021, p. 11).

At the same time in Bulgaria the Health Care Committee of the Parliament supported the proposal of the Bulgarian Socialist Party to start negotiations

on the purchase of Sputnik V, arguing that the government's failure to vaccinate citizens today should be compensated by the Russian vaccine. The BSP has consistently supported Russia. Although the party says it does not oppose the country's EU and NATO membership in the European Parliament the Bulgarian Socialists do not support resolutions criticizing Russia.

But the Minister of Health of Bulgaria Kostadin Angelov stated that there are enough vaccines against COVID-19 in the country, and stressed that according to Bulgarian law, vaccines should be authorized by the European Medicines Agency (EMA). Angelov told lawmakers that the Bulgarian Medicines Agency (BDA) would not be able to assess the safety and effectiveness of the Russian vaccine if it was released in Bulgaria before a European permit. Chief State Health Inspector Angel Kunchev said that the Russian vaccine was being used successfully in Serbia, but recalled that its purchase in Slovakia had led to a government crisis (How effective, 2020).

While the coronavirus has significantly changed the context of health sovereignty, it has not affected all Member States equally. These differences reflect both differences in the impact of the virus and differences in health systems and different approaches to containment in Member States. This issue is now a much higher priority across Europe, and many countries are considering measures that would not have been a priority before. But there are significant differences of opinion among individual EU Member States on how they should respond to the geopolitical competition for health security, what support they expect from their European partners and how they can best create a multilateral environment for protection of sovereignty of European health care.

According to the total number of vaccinations in 14 countries of South-Eastern Europe, there are four groups. Hungary and Serbia which have vaccinated more than 30 % of the population have become clear leaders. This is followed by six EU member states which have vaccinated between 15 % and 25 % of citizens (Bulgaria, Cyprus, Croatia, Greece, Romania, and Slovenia). In the third group, between 5 % and 10 % of those vaccinated, there are only Albania (10.57 %) and Montenegro (7.85 %). Finally, Bosnia, Kosovo, Northern Macedonia and Moldova are well below the 5 % threshold (Coronavirus, 2021). These countries as well as Ukraine relied almost entirely on EU assistance in getting enough injections, but Brussels let them down.

These data point to the apparent failure of EU vaccination diplomacy. The EU missed an opportunity to demonstrate influence over its BBSR neighbours and strengthen its image as a «civic institution of power.» Often diplomacy in this part of Europe is zero-sum game where political influence is the main prize. The EU's lost opportunity was a great for Russia to score a few points in the region.

The economic consequences of the pandemic for all the countries in the Baltic Sea region led to the so-called coronavirus recession, which became a reality after the stock market crash in March 2020. The economies of the three Baltic States have also been significantly affected by the pandemic. Small in volume and open in nature, with a relatively large transport sector, they were vulnerable to a sharp drop in external demand.

The closure of borders and restrictions on freedom of movement led to significant economic consequences. The tourism and transport industries were among the first to be hit by the pandemic. For example, regional air carriers, primarily the Latvian AirBaltic, were forced to completely stop all flights from March 17 to mid-April 2020, and then significantly reduced the number of flights from April to May, 580 flights were cancelled (AirBaltic, 2020; Kaminski-Morrow, 2020). As a result, the company was forced to reduce the number of employees by at least 250 people.

Domestic containment measures have affected household consumption as well as industrial production and the rapidly growing tourism industry sector. The economies of the Baltic States fell by 8 % by the end of 2020 despite a fairly rapid easing of restrictive measures, as well as the introduction of fiscal stimuli, support of economic activity, which meant to reduce the decline in GDP comparing to other EU member states (Baltic Sovereigns, 2020).

In Bulgaria prior to the pandemic a series of structural reforms, the extremely successful integration of Bulgarian manufacturing firms into global production chains, and sound macroeconomic governance led to a five-year GDP growth rate above 3 % (World Bank, 2019). So, before the COVID-19 Bulgarian economy was doing well. But in 2020, GDP growth was only 2.2 %, which is twice less than in 2015. The maximum growth for the period under review was observed in 2015 and was equal to 4 %. Traditionally an agricultural country, Bulgaria is now significantly industrialized. In fact, the agricultural sector accounts for only 3.2 % of GDP and employs 6.3 % of the workforce (World Bank, 2020). The main crops are sunflower, tobacco and wheat. About 46 % of the country's territory is considered agricultural land.

As a result of the COVID-19 pandemic, the Bulgarian government has implemented three special financing programs for agricultural enterprises that have encountered difficulties in optimizing their agricultural activities. Industry accounts for 21.6 % of GDP and 30.1 % of the labour force employed in the industrial sector. Industry continues to rely heavily on manufacturing subsectors (metallurgy, chemicals, engineering), which are estimated to account for 14 % of GDP (World Bank, 2020). The negative consequences of the COVID-19 pandemic are significant and affect all sectors of the Bulgarian economy, which has the greatest impact on the tourism sector. Exports of goods declined by 9 % in 2020; in 2021 it restores pre-crisis level. The same trend was observed in a large part of the manufacturing industry, especially in export-oriented enterprises. Exports of services declined between 25 % and 30 %, mainly due to a decrease in revenues from international tourism by more than 60 %. In 2021, the scenario envisages a partial resumption of tourism. Revenues are expected to remain 20–25 % lower than in pre-crisis 2019 (World Bank, 2020). Bulgaria is one of the European countries experiencing sharp jumps in inflation. After 2016, when inflation was negative, many factors contributed to the rise in further inflation. These include regulated commodity prices, fixed exchange rates and an increase in the share of domestic value-added goods abroad. Annual inflation fell to 1.2 % in 2020 due to the COVID-19 outbreak and a further drop in oil prices (World Bank, 2020). By

2019, the unemployment rate had returned to normal and was already 4.2 %. The unemployment rate was estimated at 5.6 % in 2020, strongly influenced by negative economic impact of the COVID-19 pandemic (World Bank, 2020). Bulgaria's budget deficit in 2019 amounted to 2.1 % of GDP. The government budget in 2020 recorded a deficit of 1.4 % of GDP, is expected to decline to 0.7 % in 2021 and 0.1 % in 2022 due to increased health care spending due to pandemic. As in every member state of the European Union, Bulgaria's national budget system performs its own functions, and the state budget complements the EU budget. The peculiarity of the interaction between the Union budget and Bulgarian budget is the practice of the predominance of financial income with the EU over payments from Bulgaria, stored on budgetary period 2014–2020. In addition, 25 September 2020, the European Council approved 511 million Euro of financial support (scheme SURE), which covers the increased cost of unemployment due to the pandemic.

The response to the COVID-19 pandemic triggered an unprecedented economic crisis in Ukraine as lockdown measures involved temporary closure of most businesses, particularly in the service sector, almost halting economic activity altogether except for the key sectors such as transport, food production and sale, agriculture, and pharmaceutical production and sale. The devastating disruption of global supply chains resulted in a sharp drop of business sales, household incomes and jobs. In agriculture, the most affected food supply chains are fruits and vegetables, milk and dairy, which experienced problems in transportation and storage, and retail. They also have difficulty in obtaining imported inputs (Sykov, 2020). Projections for Ukrainian GDP growth changed from +3 % in January to -6 % in July 2020, taking in consideration the temporary closure of domestic sectors, with the manufacturing, retail trade and transportation sectors hit particularly hard, and a strong contraction of domestic demand, exports and remittances. In case strict lockdown measures are prolonged or re-instated to mitigate a second wave of infections, assessments indicate greater long-term damage to economic fundamentals with a possible reduction of GDP by -11.2 % and of investment leading this decline. Forecasts point to a very weak external environment, supply-side disruptions, and a major slump in domestic demand (Assessment of the socio-economic, 2020).

This pandemic is unprecedented, as evidenced by economic studies that have compared it to the past. The crisis caused by it has a different effect on the world economy, the most affected are those countries that should not. Reducing of all macroeconomic indicators are literally everywhere, all countries impose strict quarantine, but it was determined that the role played by duration rather than rigidity (positive experience of EU countries vs. negative Ukrainian). During the crisis, the economy is unable to stabilize and show a rapid return to normal on its own. The right reaction of national authorities in Baltic States and Bulgaria was the factor that contributed to the return of the economy to normal in 2021. Foreign exchange reserves will lose weight, because they are needed to invest in a crisis policy to stabilize the economy. But we should not forget that by starting the engine of the economy, invest-

ing countries and organizations will be able to return the money through the production of their own products.

Prognosis and Conclusion

The COVID-19 pandemic represents a new type of threat, the various groups of the consequences of which have yet to be assessed. The protracted nature of the pandemic will certainly lead to deepen the identified groups of consequences and the emergence of new approaches to the communication of this threat as an actual news feed.

Forecasts for the world economy are not optimistic. The three most significant recessions were the World War I, the Great Depression and the World War II; the scale of the predictions of the global economic downturn during the pandemic is comparable to the Great Depression of 1929–1930.

The authors of the research «The Extent of COVID-19 Pandemic Socio-Economic Impact on Global Poverty» (2020) argue that one of the consequences of this global economic depression will be an increase in price pressure which will resume in mid-2022 (Buheji, 2020). COVID poses a real threat to the UN Sustainable Development Goals for Poverty Reduction by 2030. By calculating per capita reductions in household income or consumption, the team identified three scenarios: low, medium, and high global declines of 5, 10, and 20 % for the three international poverty lines: \$ 1.90, 3.20, and 5.50 per day. It is estimated that 1.4 billion people are in extreme poverty in developing countries. In some regions, the adverse effects of the COVID-19 pandemic could return poverty levels similar to those recorded 30 years ago. In the worst-case scenario of a 20 % reduction in income or consumption, the number of people living in poverty could increase by 420–580 million, compared to the latest official data for 2018 (Buheji, 2020).

From the first days of the pandemic, quarantine restrictions and closed borders were imposed in most countries of the world, and air services were suspended. Each country was left alone with the crisis, which unfortunately demonstrated the weakness and vulnerability of international agencies and institutions.

The pandemic temporarily destroyed freedom of movement within the Schengen area, helped to undermine solidarity against the background of growing national autonomy. The search for a mechanism to overcome the crisis in the world that survived COVID-19 remains a critical issue for the EU. Video conferencing and online talks have yielded no results other than the understanding that the EU will not follow the path of the 'corona-bonds'. Therefore, the poor EU countries will suffer the most, while the rich countries will be forced to focus on overcoming the consequences at home. Some countries are calling for a new Marshall Plan for Europe, appealing to the United States that they themselves are suffering from the epidemic. US involvement in European affairs is critical to solidarity within the Euro-Atlantic Alliance — its absence could affect the willingness of European members to fulfil their responsibilities. Due to the economic crisis, plans to achieve 2 % of GDP expenditures on defence for a number of key European

NATO member states will be finally destroyed. Due to the pandemic, military coordination is weakened — the Alliance's military exercises, including Defender Europe, are reduced in scale or abolished altogether (Kravchenko, 2020).

A major test of European solidarity was the violation, as a result of quarantine measures, of the normal conditions for the functioning of the four European freedoms: freedom of movement of goods, capital, labour and services, which is the foundation of the Common Market. Most of the quarantine measures are implemented by national authorities which gives grounds to talk about the 'renationalization' of European policy. As a result, a significant threat to European unity could be the strengthening of European sceptics of the far-right and far-left, especially in the countries of 'new' Europe.

Medical diplomacy (purchase of equipment and medical supplies) is extremely relevant today. And in the case of the EU, it is about promoting better internal coordination and international cooperation, through which they can seek a coronavirus vaccine and fight the effects of the crisis. Stories of interaction between EU member states (both old and new Europe) are actively promoted through diplomatic channels. In fact, countries are creating a new national image, which will be an important asset when the coronavirus passes. Another thing is how much this is noticed by ordinary citizens: they seem to be somewhat inclined to overestimate Chinese aid (according to a recent SWG poll, 52 % of citizens consider China to be Italy's best friend).

The need for a quick response and resolution of the crisis on its own provoked the beginning of changes primarily within states. B. Tertrais considers the tendency of strengthening sovereignty to be one of the most important consequences of the pandemic and the most logical solution for overcoming the crisis with the least losses. In support of his opinion, the scientist cites examples of the crises of 2000 and 2010, arguing that it is during critical circumstances that national societies are most inclined to demand from the government and the government greater protection from external threats to public security, in a broad sense from terrorism, wars and epidemics. These requirements will be met by strengthening the role of the state in the field of health and safety through economic intervention (Tertrais, 2020).

A similar opinion is shared in «7 early lessons from the corresponding coronavirus» by I. Krastev. He argues that the crisis with COVID-19 lead to the establishment of powerful states, influential 'big government', whose effectiveness will be evaluated for its ability to rescue the economy during the crisis and protect the citizens from the epidemic. The second important lesson is that the coronavirus demonstrates the so-called 'mysticism of borders', which will serve to strengthen the role of nation-states. Krastev demonstrates is an example of states of the European Union. With the closure of borders at the start of the pandemic in the spring 2020, every government in Europe had to focus only on its own people to ensure the safety of its own citizens. Under normal circumstances, member states do not distinguish between ethnic patients in their health system, but during the crisis they give priority of

its citizens to other Europeans with EU passports. So, coronavirus strengthen nationalism. To survive, the government will ask citizens to build walls not just between states, but between people (Krastev, 2020).

At the same time, the pandemic has led to the revitalization of civil society, the growth of volunteer organizations and in the future may still contribute to positive changes in the political sphere of society. As a result of the current crisis, public institutions will receive a mandate to strengthen of the so-called 'deep state'. In the article of I. Todorov and N. Todorova the term 'deep state' has in mind all those highly skilled bureaucrats, diplomats, experts who work in government or even non-governmental institutions and combine two basic features: basic values and high professionalism. If the COVID crisis is not the last global challenge of the next years (very likely), the trend to strengthen government institutions in general and the 'deep state' in particular can become dominant. For international relations a new meaning of state institutions in the life of societies means strengthening the principle of 'every man for himself' or a new level of interaction between the 'deep states' of individual countries. The latter scenario may even lead to the formation of a 'deep global' that should not be confused with the UN and other current intergovernmental organizations. The question is not about the current international officials, but the global network which will have the ability to monitor and analyse the information. In the ideal case, these international formal or informal associations will have enough powers to adopt and implement decisions on the basis of a combination of the best of knowledge and intelligence of all mankind (Todorov & Todorova, 2020, p. 21).

Summing up all-EU's tendencies and the recent data of major economic indicators, the speed of economic recovery from the economic downturn caused by the pandemic in the Baltic States will depend on the duration and depth of internal quarantine measures, external environment, state support through fiscal and monetary policy, possible future changes in consumer and investor behaviour. The situation for certain industries will remain difficult; this may cause a new decrease in economics and the possible «V» shape scenario of crisis management in the Baltic States will not be fulfilled. The pace of economic growth is projected to pick up gradually in the years ahead.

The baseline scenario for Bulgaria is the fast, but partial recovery of most of the industrial production and of the services; the same time of services, including transport, entertainment, tourism, etc., report a slow growth in 2021. In 2020 GDP growth was only 2.2, twice less than in 2015. Bulgaria's external debt is expected to reach 22.2 % in 2022 (World Bank, 2020). During a pandemic Bulgaria's foreign debt is increased by 10 million dollars. The coronavirus crisis has hit the Bulgarian society hard. The pandemic came after a long rise in living standards, when unemployment and poverty fell to historically low levels. Despite widespread political support, the recession will have long-term consequences.

Ukraine was not expected to reach its pre-crisis levels until 2023–2024, but the War in 2022 dramatically changed all prognoses toward socio-economic recovery.

To conclude, the economic situation in the Baltic States and Bulgaria is not dramatic, although many industries and enterprises are facing serious problems. Consistent anti-crisis shields support domestic entrepreneurs, although, of course, assistance should be even greater, long-term and, above all, strategically designed for many years. The fight against the pandemic continues, and its economic consequences will be felt during next years as well.

The effectiveness of the individual response to the pandemic depends on the level of trust in society and the commitment of political leaders to learn, collaborate, consult and take principled decisions in times of uncertainty. This commitment to the common good determines the degree of public trust in leaders and institutions, which, in turn, affects citizens' willingness to comply with the restrictions to their daily lives imposed by the lockdown measures. This explains the difference in the impact of the pandemic within the EU. Bulgaria differs in these parameters from the Baltic countries and much closer to Ukraine (before February 24, 2022).

The economic and social consequences of the pandemic, rising unemployment and poverty, are already affecting the development of public relations today, and if governments fail to curb these effects, they could pose a serious challenge to international security in the future. Trends triggered by a pandemic could, if intensified, radically change the existing system of international relations. Significant relaxation of the process of globalization has become an impetus for change within, causing increasing trend 'sovereignism'. Thus, the biggest challenge to the COVID-19 pandemic may be its consequences and how the international community will be able to counter them.

The strengthening of sovereignty and nationalism poses certain threats at the national level too. First, the establishment of the above-mentioned strong, if necessary strong leadership during the crisis, threatens the establishment of a dictatorship; crisis and emergency minutes, but authoritarianism, including digital, may remain. Secondly, a total quarantine lockdown became possible only if the individual freedoms of each citizen were restricted, which caused dissatisfaction of many people, further intensified social tensions and revealed hidden problems that needed to be solved before, but became apparent during the crisis. This is supported by demonstrations against the quarantine, which took place from April 2020 in the USA, Germany, the Netherlands, etc.

The crisis exacerbated pre-existing mistrust in the health system, which is linked to the hardships people have experienced due to the health system's dysfunctions. There is high prevalence of conspiracy thinking in Bulgaria and Ukraine, which is normally considered a precursor to conflict escalation. The limited representation of women, social policy and human rights institutions among the members of the response coordinating bodies created a situation of discrimination as lockdown measures, imposed on every citizen, and de facto caused some groups to not be treated equally. The impact of emergency measures on fundamental freedoms and human rights was pervasive and diminished access for the most disadvantaged groups in particular. This increased inequalities and further diminished trust in established institutions, and the

perceptions on access to political and civil rights, public information, the justice system, security, and the rule of law.

Answering the question of how international organizations, including the EU, influenced the course of the fight against the pandemic in Ukraine, it should be concluded that, in general, their role was significant and helped to prevent the worst-case scenario. However, like other crises, this current crisis has shown that actors in international relations seek to take advantage of the situation when weak countries ask for help and increase their dividends in the economic and diplomatic sphere. This applies not only to the Russian Federation and the PRC, but also to some extent to international financial organizations and the EU. Paradoxically, this makes the EU even more attractive in the eyes of Ukrainians. During the pandemic, they once again had the opportunity to see the benefits of belonging to the club of the rich, and therefore healthy.

References [Список використаної літератури]

- Agreement on free movement between the Baltic States. (2020). *Embassy of Estonia*. May 15, 2020. Retrieved from <https://vilnius.mfa.ee/agreement-on-free-movement-between-the-baltic-states/> [in English]. [Agreement on free movement between the Baltic States. *Embassy of Estonia*. May 15, 2020. URL: <https://vilnius.mfa.ee/agreement-on-free-movement-between-the-baltic-states/> (дата звернення: 15.05.2020)].
- AirBaltic to ground all flights until mid-April. (2020). *Breaking travel news*. March 16, 2020. Retrieved from <https://www.breakingtravelnews.com/news/article/airbaltic-to-ground-all-flights-until-mid-april/> [in English]. [AirBaltic to ground all flights until mid-April. *Breaking travel news*. March 16, 2020. URL: <https://www.breakingtravelnews.com/news/article/airbaltic-to-ground-all-flights-until-mid-april/> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Assessment of the socio-economic impact of COVID-19 in Ukraine. (2020). *UN SEIA Report*. Retrieved from [https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-12/UN %20SEIA %20Report %202020 %20 %281 %29.pdf](https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-12/UN%20SEIA%20Report%202020%20%281%29.pdf) [in English]. Assessment of the socio-economic impact of COVID-19 in Ukraine. *UN SEIA Report*. 2020. URL: [https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-12/UN %20SEIA %20Report %202020 %20 %281 %29.pdf](https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-12/UN%20SEIA%20Report%202020%20%281%29.pdf) (дата звернення: 15.05.2021)].
- Baldwin, R. & Weder di Mauro, B. (2020). *Economics in the Time of COVID-19*. CEPR Press: VoxEU. org eBook [in English]. [Baldwin R., Weder di Mauro B. *Economics in the Time of COVID-19*. CEPR Press: VoxEU. org eBook, 2020. 123 p.].
- Baltic Sovereigns Facing Growth and Fiscal Shock (2020). *Fitch Ratings*. September 30, 2020. Retrieved from <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/baltic-sovereigns-facing-growth-fiscal-shock-30-09-2020> [in English]. [Baltic Sovereigns Facing Growth and Fiscal Shock (2020). *Fitch Ratings*. September 30, 2020. URL: <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/baltic-sovereigns-facing-growth-fiscal-shock-30-09-2020> (дата звернення: 15.05.2022)].
- Boyko Borisov Prime Minister of Bulgaria at Coronavirus Global Marathon. (2020). *Youtube*. May 5. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=kIdq5HEPxy> [in English]. [Boyko Borisov Prime Minister of Bulgaria at Coronavirus Global Marathon. *Youtube*. May 5, 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kIdq5HEPxy> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Buheji, M., & Da Costa Cunha, K., Beka G., Mavrić B., De Souza L., Chetia Yein T. (2020). The Extent of COVID-19 Pandemic Socio-Economic. Impact on Global Poverty. A Global Integrative Multidisciplinary Review. *American Journal of Economics*, 10(4), 213–224. DOI: 10.5923/j.economics.20201004.02 [in English]. [Buheji, M., Da Costa Cunha, K., Beka G., Mavrić B., De Souza L. Chetia Yein T. The Extent of COVID-19 Pandemic Socio-Economic. Impact on Global Poverty. A Global Integrative Multidisciplinary Review. *American Journal of Economics*. 2020. Vol.10, Is.4. P. 213 – 224.].

- Bulgaria (2021). *Worldometer*. Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/bulgaria/> [in English]. [Bulgaria. *Worldometer*. 22 April, 2021. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/bulgaria/> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. Statistics and Research (2021). *Our World in Data*. Retrieved from <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations> [in English]. [Coronavirus (COVID-19) Vaccinations. Statistics and Research. *Our World in Data*. 2021. URL: <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Coronavirus vaccination statistics (COVID-19) in Bulgaria. (2021). Ministry of Finance. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/vaccination/bulgaria/> [in Russian]. [Статистика вакцинации от коронавируса (COVID-19) в Болгарии. *Минфин*. 2021. URL: <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/vaccination/bulgaria/> (дата звернення: 15.05.2020)].
- Coronavirus vaccinations in Bulgaria: the main thing about vaccination. (2021). *Life in Bulgaria*. February 7. Retrieved from <https://bulgaria-dobrich.ru/bolgariya/privivki-ot-koronavirusa-v-bolgarii-glavnoe-o-vaktsinatsii/> [in Russian]. [Прививки от коронавируса в Болгарии: главное о вакцинации. *Жизнь в Болгарии*. 7 февраля 2021. URL: <https://bulgaria-dobrich.ru/bolgariya/privivki-ot-koronavirusa-v-bolgarii-glavnoe-o-vaktsinatsii/> (дата звернення: 23.03.2021)].
- COVAX reaches over 100 economies 42 days after its first international delivery (2021). *WHO*. April 8. Retrieved from <https://www.who.int/news/item/08-04-2021-covax-reaches-over-100-economies-42-days-after-first-international-delivery> [in English]. [COVAX reaches over 100 economies 42 days after first international delivery. *WHO*. April 8, 2021. URL: <https://www.who.int/news/item/08-04-2021-covax-reaches-over-100-economies-42-days-after-first-international-delivery> (дата звернення: 15.05.2021)].
- COVID-19 Response Strategy (2021). *Lietuva*. April 20. Retrieved from <https://lietuva.lt/en/naujienos/covid-19-response-strategy/> [in English]. [COVID-19 response strategy. *Lietuva*. April 20, 2021. URL: <https://lietuva.lt/en/naujienos/covid-19-response-strategy/> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Dvorak, J. (2020). Lithuanian COVID-19 Lessons for Public Governance. In P. Joyce, F. Maron, & P. Sivanarain Reddy (Ed.), *Good Public Governance in a Global Pandemic 2020*, 329–338. Brussels: IIAS-IISA. [in English]. [Dvorak J. Lithuanian COVID-19 Lessons for Public Governance. *Good Public Governance in a Global Pandemic 2020* / Eds. by Joyce P., Maron F., Sivanarain Reddy P. Brussels: IIAS-IISA, December 16, 2020. P. 329–338.].
- Estonia to get €295 million from EU to combat coronavirus (2020). *News.err*. March 16, 2020. Retrieved from <https://news.err.ee/1064696/estonia-to-get-295-million-from-eu-to-combat-coronavirus> [in English]. [Estonia to get €295 million from EU to combat coronavirus. *News.err*. March 16, 2020. URL: <https://news.err.ee/1064696/estonia-to-get-295-million-from-eu-to-combat-coronavirus> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Europe and Ukrainian Government sign Biennial Collaborative Agreement for 2020–2021. (2020). *WHO Europe*. November 5. Retrieved from <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-policy/european-programme-of-work/news/news/2020/11/whoeurope-and-ukrainian-government-sign-biennial-collaborative-agreement-for-2020-2021> [in English]. [Europe and Ukrainian Government sign Biennial Collaborative Agreement for 2020–2021. *WHO Europe*. November 5, 2020. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-policy/european-programme-of-work/news/news/2020/11/whoeurope-and-ukrainian-government-sign-biennial-collaborative-agreement-for-2020-2021> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Global economic footprint of the COVID-19 pandemic (2019). *IMF*. Retrieved from <https://www.elibrary-areaer.imf.org/Pages/Reports.aspx> [in English]. [Global economic footprint of the COVID-19 pandemic. *IMF*. 2019. URL: [mhttps://www.elibrary-areaer.imf.org/Pages/Reports.aspx](https://www.elibrary-areaer.imf.org/Pages/Reports.aspx) (дата звернення: 15.05.2021)].
- Harman, S. (2020). COVID-19, the UN, and dispersed global health security. *Ethics and International Affairs*, 34 (3), 373–378 [in English]. [Harman S. COVID-19, the UN, and dispersed global health security. *Ethics and International Affairs*. 2020. Vol.34, Is.3. P. 373–378.].
- Harman, S. (2021). Threat not solution; Gender, global health security and COVID-19. *International Affairs*, 97(3), 601–623 [in English]. [Harman S. Threat not solution; Gender, global health security and COVID-19. *International Affairs*. 2021. Vol.97, Is.3. P. 601–623.].

- How effective is China's 'mask diplomacy' in Europe? (2020). *Euractiv*. Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/politics/news/capitals-special-edition-how-effective-is-chinas-mask-diplomacy-in-europe/> [in English]. [How effective is China's 'mask diplomacy' in Europe? *Euractiv*. March 26, 2020. URL: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/capitals-special-edition-how-effective-is-chinas-mask-diplomacy-in-europe/> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Interview with Anastasia Bakanova, Medical Care Administrator of the Ministry of Health of Ukraine (Odesa, Zoom, 14 травня 2021) [in Ukrainian]. [Інтерв'ю з адміністратором із медичного догляду МОЗ України Анастасією Бакавною (Одеса, Zoom, 14 травня 2021)].
- Interview with the Minister of Health of Ukraine Maxim Stepanov (Odesa, Zoom, 15 травня 2021) [in Ukrainian]. [Інтерв'ю з міністром охорони здоров'я України Максимом Степановим (Одеса, Zoom, 15 травня 2021)].
- Kaminski-Morrow, D. (2020). Air Baltic to cut staff as coronavirus ends positive run 11. *Flightglobal*. March, 11. Retrieved from <https://www.flightglobal.com/airlines/air-baltic-to-cut-staff-as-coronavirus-ends-positive-run/137190.article> [in English]. [Kaminski-Morrow D. Air Baltic to cut staff as coronavirus ends positive run 11. *Flightglobal*. March 11, 2020. URL: <https://www.flightglobal.com/airlines/air-baltic-to-cut-staff-as-coronavirus-ends-positive-run/137190.article> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Kowalski, B. (2021). China's Mask Diplomacy in Europe: Seeking Foreign Gratitude and Domestic Stability. *Journal of Current Chinese Affairs*, 50(2), 1–18. DOI: 10.1177/18681026211007147 [in English]. [Kowalski B. China's Mask Diplomacy in Europe: Seeking Foreign Gratitude and Domestic Stability. *Journal of Current Chinese Affairs*. 2021. Vol.50, Is.2. P. 1–18. DOI: 10.1177/18681026211007147].
- Krastev, I. (2020). Seven early lessons from the coronavirus. *E CFR*. March 18. Retrieved from https://ecfr.eu/article/commentary_seven_early_lessons_from_the_coronavirus [in English]. [Krastev, I. Seven early lessons from the coronavirus. *E CFR*. March 18, 2020. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_seven_early_lessons_from_the_coronavirus (дата звернення: 15.05.2021)].
- Kravchenko, V. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on international relations: key trends. *PolUkr. Poland-Ukraine Research Centre*. April 23. Retrieved from <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/> [in Ukrainian]. [Кравченко В. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні відносини: ключові тенденції. *PolUkr. Poland-Ukraine Research Centre*. April 23, 2020. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2020/04/vpliv-pandemii-covid-19-namiznarodni-vidnosini/> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Latvian government compiles all support measures for Covid-19-related damages in one law (2020). *BNN*. March 19. Retrieved from <https://bnn-news.com/latvian-government-compiles-all-supportmeasures-for-covid-19-related-damages-in-one-law-211551> [in English]. [Latvian government compiles all support measures for Covid-19-related damages in one law. *BNN*. March 19, 2020. URL: <https://bnn-news.com/latvian-government-compiles-all-supportmeasures-for-covid-19-related-damages-in-one-law-211551> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Law on the Management of the Spread of COVID-19 Infection (2020). *Likumi*. November 4. Retrieved from <https://likumi.lv/ta/en/en/id/315278-law-on-the-management-of-the-spread-of-covid-19-infection> [in English]. [Law on the Management of the Spread of COVID-19 Infection. *Likumi*. November 4, 2021. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/315278-law-on-the-management-of-the-spread-of-covid-19-infection> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Maital, Sh. & Barzani, E. (2020). Global Economic Impact of COVID-19: A Summary of Research. *Samuel Neaman Institute for National Policy Research. Neaman*. March. Retrieved from [https://www.neaman.org.il/EN/Files/Global %20Economic %20Impact %20of %20COVID-19_20200322163553.399.pdf](https://www.neaman.org.il/EN/Files/Global%20Economic%20Impact%20of%20COVID-19_20200322163553.399.pdf) [in English]. [Maital Sh., Barzani E. *Global Economic Impact of COVID-19: A Summary of Research. Samuel Neaman Institute for National Policy Research. Neaman*. March, 2020. URL: https://www.neaman.org.il/EN/Files/Global %20Economic %20Impact %20of %20COVID-19_20200322163553.399.pdf (дата звернення: 15.05.2021)].
- McKibbin, W. & Roshen, F. (2020). The economic impact of COVID-19. In R. Baldwin & B. Weder di Mauro (Ed.), *Economics in the Time of COVID-19*, 45–51. CEPR Press: VoxEU. org eBook. Retrieved from <https://www.incae.edu/sites/default/files/covid-19.pdf#page=52> [in

- English]. [McKibbin W., Roshen F. The economic impact of COVID-19. / Eds. by Baldwin R., Weder di Mauro B. *Economics in the Time of COVID-19*. CEPR Press: VoxEU. org eBook, 2020. P. 45–51. URL: <https://www.incae.edu/sites/default/files/covid-19.pdf#page=52> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 996 (2016). September 26. It is registered Ministry of Justice of Ukraine, December 19, 2016. No. 1649/29779 Retrieved from <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=93048> [in English]. [Order of the Ministry of Health of Ukraine. No. 996. September 26, 2016; Ministry of Justice of Ukraine. No. 1649/29779. December 19, 2016. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=93048> (дата звернення: 12.05.2020)].
- Raudla, R. (2021). Resposta da Estfonia a pandemia da COVID-19: aprendizagem, cooperazgo e as vantagens de ser um pans pequeno. *Revista de Administraço Pblica*, 55(1), 111–121 [in English]. [Raudla R. Resposta da Estfonia a pandemia da COVID-19: aprendizagem, cooperazgo e as vantagens de ser um pans pequeno. *Revista de Administraço Pblica*. 2021. Vol.55, Is.1. P. 111–121.].
- Rich countries will get access to coronavirus vaccines earlier than others (2020). *The Economist*. December 18. Retrieved from <https://www.eiu.com/n/rich-countries-will-get-access-to-coronavirus-vaccines-earlier-than-others/> [in English]. [Rich countries will get access to coronavirus vaccines earlier than others. *The Economist*. December 18, 2020. URL: <https://www.eiu.com/n/rich-countries-will-get-access-to-coronavirus-vaccines-earlier-than-others/> (дата звернення: 15.05.2021)].
- Sykov, A. (2020). Как koronavirus ubival ekonomiku Ukrainy v 2020 godu. *Dsnews*. December 28. [in Russian]. [Суков А. Как коронавирус убивал экономику Украины в 2020 году. *Dsnews*. December 28, 2020.].
- Tertrais, B. (2020). Year of the Rat. The Strategic Consequences of the Coronavirus Crisis. *Note de la FRS. April 6*. Retrieved from <https://www.frstrategie.org/en/publications/notes/year-rat-strategic-consequences-coronavirus-crisis-2020> [in English]. [Tertrais B. Year of the Rat. The Strategic Consequences of the Coronavirus Crisis. *Note de la FRS*. April 6, 2020. URL: <https://www.frstrategie.org/en/publications/notes/year-rat-strategic-consequences-coronavirus-crisis-2020> (дата звернення: 23.05.2021)].
- Todorov, I., & Todorova, N. (2020). Mizhнародni vidnosuny na tli Sovid 19-pandemiji. *Gheopolityka Ukraїny: istorija i suchasnistj*, 1(24), 18–26 [in Ukrainian]. [Тодоров І., Тодорова Н. Міжнародні відносини на тлі Covid 19-пандемії. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2020. Vol. 1, Is. 24. P. 18–26].
- Ukrainian Prism: Foreign Policy 2020. Analytical Research* (2021). / NGO «Council of Foreign Policy» Ukrainian Prism», Foundation. F. Ebert. Kyiv. [in Ukrainian]. [Зовнішня політика 2020. Аналітичне дослідження. Українська призма: Зовнішня політика 2020. Аналітичне дослідження / ГО «Рада зовнішньої політики «Українська призма», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2021. 344 с.].
- World Bank Database*. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/> [*World Bank Database*. URL: <https://databank.worldbank.org/> (дата звернення: 15.05.2021)]
- 172 countries and multiple candidate vaccines engaged in Covid-19 vaccine global access facility. (2020). *WHO*. August 24, 2020. Retrieved from <https://www.who.int/news/item/24-08-2020-172-countries-and-multiple-candidate-vaccines-engaged-in-covid-19-vaccine-global-access-facility> [in English]. [172 countries and multiple candidate vaccines engaged in Covid-19 vaccine global access facility. *WHO*. 24.08.2020. URL: <https://www.who.int/news/item/24-08-2020-172-countries-and-multiple-candidate-vaccines-engaged-in-covid-19-vaccine-global-access-facility> (дата звернення: 22.02.2022)].

Стаття надійшла до редакції 01.04.2022

Брусиловська О. І.

кафедра міжнародних відносин, ФМВПС, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

к. 32, Французький бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Гладиш М. Л.

кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби, факультет міжнародних відносин, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Січових Стрільців, 19, Львів, 7900, Україна

Краєвська О. А.

кафедра регіональних студій та міжнародного туризму, факультет міжнародних відносин, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Січових Стрільців, 19, Львів, 7900, Україна

ВПЛИВ COVID-19 НА БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН: КЕЙСИ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ

Резюме

Мета статті — розкрити різницю в підходах та можливостях країн Балто-Чорноморського регіону (вибірка кількох членів ЄС та України) щодо боротьби з пандемією. Дослідження, яке засновано як на постколоніальних дослідженнях, так і на біополітиці, є емпіричним. Методи включають тематичні дослідження, Інтернет-дослідження, архівні дослідження, інтерв'ю, порівняльні, статистичні, графічні методи та дискурс-аналіз. Досліджуються такі аспекти: підходи країн до протидії пандемії, їхня співпраця з міжнародними організаціями та співпраця з країнами-донорами, вплив COVID-19 на соціально-економічну та безпекову сфери країн БЧР. Автори дають прогноз, як обрані країни долатимуть пандемію та розвиватимуться у постпандемічний період. Боротьба з пандемією триває, а її економічні наслідки будуть відчуватися і в наступні роки. Ситуація в Україні виглядає гіршою з точки зору відновлення економіки, оскільки Україна страждає від російської агресії з 2014 р. Ефективність індивідуальної реакції на пандемію залежить від рівня довіри в суспільстві та здатності політичних лідерів навчатися, співпрацювати, консультуватися та приймати принципові рішення у часи невизначеності. Ця відданість загальному благу визначає ступінь довіри суспільства до лідерів та інституцій, що, у свою чергу, впливає на готовність громадян дотримуватися обмежень у повсякденному житті, накладених заходами карантину. Це пояснює різницю у впливі пандемії всередині ЄС. Болгарія за цими параметрами відрізняється від країн Балтії та значно ближче до України. Криза загострила існуючу недовіру до системи охорони здоров'я, пов'язану з труднощами, яких люди зазнали через дисфункції системи охорони здоров'я. У Болгарії та Україні існує висока поширеність конспірологічного мислення, яке зазвичай вважається передвісником ескалації конфлікту.

Ключові слова: COVID-19, Балто-Чорноморський регіон, маскова дипломатія, вакцина дипломатія.

УДК 321.001.7

Коч С. В.

д-р політ. н., доцент,

кафедра політології

ОНУ імені І. І. Мечникова,

к. 37, Французький бульвар, 24/26,

м. Одеса, 65058, Україна

Тел.: (380482)685160

E-mail: svetlana.v.koch@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2825-3563>DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.263538>**ВІД ПЕРИФЕРІЇ ДО ЦЕНТРУ: АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ**

Стаття присвячена розгляду концептуальних підходів до аналізу внутрішніх політичних просторів Європи, які отримали характерні особливості прикордонних та периферійних систем. Простежено причини та умови концептуального переосмислення понять «периферії» та «центру» за умов варіативності прикордонних систем на прикладі західноєвропейського та східноєвропейського прикордоння. Пропонується аналіз найбільш прагматичних теорій прикордонного розвитку, застосованих до європейських прикордонних ландшафтів. Основна увага приділяється трьом моделям: 1) західноєвропейського прикордонного ландшафту, який сформувався поміж імперських центрів за рахунок створення мережевої соціально-економічної торговельної системи, забезпечуючи буферними політичними організаціями просторовий кордон, в межах якого функціонують малі, економічно і політично ефективні держави офшорного типу; 2) східноєвропейського прикордонного ландшафту, що сформувався в межах тримор'я, поміж центрів континентальних імперій, які маргіналізували прикордонний простір, перетворивши його на конкурентну буферну зону мультикультурного типу; 3) моделі простору Європи в межах Європейського Союзу, який формується як мережева інституційована соціально-культурна система, де поетапно відбувається процес відмови від універсальних територіально-політичних систем на користь пост-національних, здатних враховувати множинність індивідуальних та колективних ідентичностей. В центрі уваги знаходиться проблема трансформації периферійних просторів ЄС, які осмислюються в межах двох підходів: 1) як експансіоністська політична стратегія «розширення» Союзу, яка реалізується за рахунок стандартизації інститутів та норм, а інтеграція периферійних територіально-політичних та локальних акторів відбувається в межах «політики сусідства»; 2) як широке використання фронтального дискурсу по відношенню до проекту розростання політичного та географічного простору Європи. Проміжні прикордонні простори трансформуються в систему транскордонної взаємодії, що обумовлює рух кордонів макрорегіонів.

Ключові слова: прикордоння, регіон, центр, периферія, фронтир.

Постановка проблеми

Представлена стаття присвячена розгляду особливостей виокремлення та розвитку внутрішніх політичних просторів Європи, які з багатьох причин знаходяться в постійному русі.

Виходячи з багатозначності понять «периферія», «прикордоння», «центр», «територіальна система» та інших, зроблено припущення, що інтерпретація їх значення може варіюватися залежно від діяхронного та синхронного аналізу, враховуючи системні характеристики регіональних та макрорегіональних структур та умов їх функціонування.

У центрі уваги знаходяться три моделі розвитку прикордонних систем, які простежуються в межах територіально-політичних систем Європи.

Предметом аналізу стали концептуальні підходи до аналізу формування західноєвропейського та східноєвропейської периферійного (міжімперського) простору як синхронних нетотожних систем, що набули протилежних характеристик: економічного центру та буферного прикордоння.

В межах діяхронного аналізу представлені концептуальні підходи до сучасних периферій в межах ЄС як політичної системи, що екстраполює стандарти політичного та економічного розвитку, поетапно розширюючи кордони макрорегіону.

Метою аналізу є визначення «прикордоння» амбівалентною категорією територіально-політичного аналізу, яка приймає характеристики «центру», «периферії», «мережі» залежно від системних характеристик політичних акторів.

Для аналізу соціально-політичних процесів у просторі Європи прийнято застосовувати різні методологічні схеми, які пов'язують ретроспективний аналіз із перспективним моделюванням нових політико-територіальних систем.

Методологічні підходи до аналізу прикордоння

Аналіз ієрархій центр-периферійних відносин у модерний період передбачав використання *еволюційного та структуралістського підходів*. Операційними категоріями такого аналізу передусім виступали бінарні пари, що стали засобом концептуалізації політичного простору, в якому «центр» — це ядро системи, а «периферія» — її окраїна. Параметри концептуалізації окреслені опозиціями: «внутрішнє — зовнішнє», «своє — чуже», «прогресивне — відстале», «культурне — дике». Бінарні пари демонструють організацію структурного стрижня семантичного простору соціально-політичної системи. Об'єктом аналізу виступають *центри сили та форми організації владних структур*, які контролюють розподіл ресурсної бази на користь певних груп. Класична схема «панування — підпорядкування» виходить з того, що сильні центри розвивають ринкові відносини, а слабкі — протекціоністські. Поділ території з метою управління визнають важливою ознакою модерної держави. У XIX столітті Георг Еллінек протиставляв *провінційну та централізовану системи управління*, які забезпечували різний формат для розвитку прикордоння та засади для його суб'єктності (Jellinek, 1906, p. 38).

В умовах модерного аналізу периферія розглядається як об'єкт уніфікації та розширення державної влади. Національна держава, виходячи з принципу суверенітету, намагалась максимально підпорядкувати простір центральному осередку влади та гомогенізувати культурно-політичний ландшафт, що розумілося як раціоналізація управління. Соціально-політичні дослідження спрямовувалися на реалізацію ефективної натуралізації національних держав, що, за думкою Ентоні Сміта, визначалося «методологічним націоналізмом» (Smith, 1979). Позбавляючи периферійні регіони унікальності, модерна держава посилює контроль базових соціальних ресурсів регіонів, позбавляючи їх політичної суб'єктності. За словами Рендалла Коллінза, цивілізаційний центр вимагає лояльності всередині свого простору та визначає його соціальну ідентичність, намагаючись включити більш віддалений від нього простір у власну зону тяжіння (Collins, 2001, с. 421). Фактичні просторові ієрархії модерної доби (соціальні ліфти та статуси, регіональні піраміди влади) стали відлунням прихованих владних відносин у просторі.

Центр-периферійний підхід акцентує увагу на важливості владних відносин між суб'єктами, які взаємодіють. Тому в характеристиці відносин з регіонами прикордонного типу використовують поняття «периферія», «провінція», «окраїна». Класичні моделі центр-периферійної організації територіально-політичного простору розглядають його як силову арену, де ядро генерує та забезпечує дифузії інновацій, щільність та семіотичне навантаження комунікаційних зв'язків, контролює потоки робочої сили, товарів, грошей.

У середині ХХ століття набула популярності теорія «модернізації» як конкурентна до теорії «залежного розвитку». Вона абстрагувалася від просторових ієрархій, які обумовлені ресурсним статусом або культурно-політичними розломами, що на фоні ретроспективного аналізу демонструють регіональну унікальність. Зберігаючи акцент на еволюційному, стадіальному процесі розвитку, теорія «модернізації» намагалась уникнути неокolonіального нарративу з центр-периферійним підходом, який застосовували послідовники Рауля Пребіша, Саміра Аміна, Андре Франка.

Нові ідеї 70-х років у межах теорій «третього світу», «економічного націоналізму», «периферійного простору» трансформувалися в концепції «*транснаціональних систем*» (забезпечення суб'єктності наднаціональним акторам та розвиток транснаціонального права як форми забезпечення національних інтересів за межами державних кордонів) та «*політики сусідства*» (забезпечення нового формату асиметричної моделі відносин у межах сучасних інтеграційних систем, що формують нові акценти у просторових політичних системах). Нові підходи розглядали периферію як окрему підсистему, що може мати різну природу та політичну перспективу. Концептуальне осмислення якісних характеристик територіальних просторів проявилось в оформленні таких теорій: «соціальної топології» та «соціального простору» П'єра Бурдьє (Bourdieu, 1993), «центральної місць» Вальтера Кристаллера (Christaller, 1967)), «територіальної дифузії інновацій» Торстена Гегерстранда (Hägerstrand, 1967), «полюсів рос-

ту» Франсуа Перру (Perroux, 2007), «опорних регіонів» Джона Фрідмана (Perkmann & Sum, 2002), «ізолюваної держави» Іоганна Тюнена (Tuunen, 1926), «локаційного трикутника» Вільгельма Лаунхарда (Limonov et al., 2014).

В межах дифузійонізму сформувалися два напрями досліджень відносин між центральними та периферійними структурами: *урбаністичний* (концепція полюсів росту) та *регіоналістський* (Keating, 2003). Обидва напрями розвивали дискусію щодо логіки інтеграції ЄС, яка розгорнулася між носіями федеративної концепції Європи — «Європи регіонів» (Ж. Монне) та носіями ідей конфедеративної єдності — «Європи націй» (Ш. Де Голля). Взагалі, нові реалії інтеграційного процесу в ЄС та послідовні хвилі інтеграції в різних наукових школах осмислювались як «стадії», «етапи» розвитку в межах еволюційного аналізу, або як «розширення», де центр-периферійна концепція сполучалась із теоріями критичної геополітики та дифузного розвитку.

Аналіз периферій різного таксономічного рівня з'являється в роботах Торстена Гегерстранда та Франсуа Перру, де поряд із периферіями систем країн та районів виокремлюються системи міст та агломерацій, як генератори прогресу, як центри прийняття рішень, що обумовлюють логіку та інтенсивність дифузії інновацій у просторі. Так звана «географія часу» Т. Гегерстранда зосереджувала увагу на механізмах та тривалості дифузії в межах сталих соціальних систем (Hägerstrand, 1985).

Варіативність периферій та буферних просторів, які організовані внаслідок історично обумовлених системних «розколів» соціально-політичних систем, представлена в роботах Стейна Роккана та Сеймура Ліпсета (Rokkan, 1970). Політологи, завдяки сполученню методів синхронного та діахронного (ретроспективного) аналізу, створили теорію макроісторичного розвитку політичних систем — «теорію Європи», яка охопила часовий період в декілька століть. Частиною проекту стала «теорія периферій». Об'єктами аналізу виступили процеси націобудівництва, форми державних структур, регіональні відмінності політичного життя, часові рамки формування політичних режимів, тривалість збереження розколів (кліважів) (Rokkan, 1975). Таким чином, аналіз якісних характеристик простору був доповнений діахронними характеристиками.

Новий погляд на категорії «кордон» та «простір» запропонували представники французької школи: Жак Ансель, Відель де ля Блаш, Жан Готтман, Ів Лакост і Мішель Фуше. Враховуючи процеси постколоніального розвитку, в науковий обіг були введені поняття «внутрішня геополітика», «іконографія», «циркуляція». Зазначаючи, що циркуляції інформації є унікальним чинником маніпуляції центр-периферійними статусами та внутрішнім станом держави, чинником творення міжнародного статусу політичного суб'єкта, автори розглядали територіальний простір як «потенційність», що може стати політичним фактором, а політичний простір як конструкт, що моделюється за рахунок культурно-символічного та соціального капіталу та набуває якостей фронтиру в процесі розширення.

Західноєвропейський прикордонний ландшафт: від «суміжних периферій» до «ліній сили європейського простору»

Досліджуючи процес кліважування територіально-політичних систем Західної Європи, ще Стейн Роккан виокремлював простори сталих периферій, визначав їх функції та природу. Фундаментальною новацією став широкий варіативний аналіз периферій, який передбачав поділ простору на «*підпорядковані периферії*» (подібні до Валлії (Уельсу) чи Шотландії), «*суміжні периферії*» (подібні до Ельзасу чи Люксембургу) (Rokkan, 1970). Підпорядковані периферії по суті, представляли прикордонні території певного центру, які С. Роккан розглядав як *внутрішні, зовнішні, анклавні периферії та периферії невідлого центру*. Периферіями було не тільки важко керувати, але і завоювати їх. Функціонально виконуючи роль зовнішнього кордону, такі простори були осередком автономістських рухів, вони грали роль буферних просторів, ставали предметом торгу або політичного компромісу. Знаходячись між центрами вестфальських модерних держав, *буферні периферії* історично відчували вплив різних геополітичних суб'єктів. Основна частина буферних периферій в Європі — це зони контакту: Ельзас та Лотарингія, Валлія (Уельс), Валлонія, Юра, Савойя, Валле д'Аоста, Ніцца, Тіроль, Сілезія, Трансильванія, Банат, Марамуреш, Крісана, Добруджа, Бессарабія, Буковина, Полісся та інші (Levytsky, 2008 р. 484). *Зовнішні периферії* — це віддалені від центру, передусім приморські території (Ісландія, Фарерські острови), а *периферії невідлого центру* — території, які намагалися стати центром національних держав (Шотландія, Каталонія, Аквітанія, Баварія). *Анклавні периферії* — оточені ареалом чужої культури (як ретороманські райони Граубюндена в Швейцарії). *Суміжні периферії* — це транскордонні системи, де перетинаються впливи та інтереси різних геополітичних гравців, реалізуються паралельні економічні, культурні, меморіальні проекти. Такі периферії він називає *привілейованим прикордонням*. Ці простори здатні отримувати вигоду, зумовлену конкуренцією центрів. Вони прагматичні, мають сильнішу економіку, аніж внутрішні периферії, ситуативно обирають способи взаємодії з альтернативними центрами, що дозволяє їм мати відносну автономію навіть за умов обмежених ресурсів. У Західній Європі до *привілейованого прикордоння* С. Роккан відніс країни, які виникли між протестантською Північною Європою та католицькою Південною Європою. Вони спиралися на Союзи міст та провінцій («*пояс міст*») і з часом на їх місці утворились дрібні держави, які між тим здобули непропорційні економіко-політичні переваги. До них він відносив зокрема Швейцарію, Бельгію та Нідерланди.

Концепція «*поясу міст*» є актуальною для розуміння сучасного територіально-політичного розвитку Західної Європи. Так, вона дозволила представити цей простір двоюко: як *периферійний простір* між династичними центрами Європи та як *економічне ядро* Західної Європи, яке вплинуло на формування її територіальної структури. Отже, С. Роккан обґрунтував варіативність у розумінні категорії «*центру*», зазначивши, що міцні імперії склалися поза «*поясом міст*», який огородив себе від влади централізованих держав.

Організація усталеного в часовому вимірі простору проміж імперіями в вигляді розвинутої системи незалежних міст забезпечила «затвердіння» соціально-політичної структури. Пояс міст, за С. Рокканом, має дві буферні зони, які утворені культурно специфічними анклавом, що окреслювали межу династичних володінь, а буферні периферії забезпечували їх захист.

Сталість такої просторової моделі Європи підтверджена часом. Так, зона найвищого економічного розвитку Західної Європи після Другої світової війни відома як Європейський мегалополіс, Європейський економічний хребет, «голубий банан» (Роже Брюне (Brunet, 2002), Андерс Хінгель (Hingel, 1995), який практично повторює рокканівській «пояс міст»). Лінія «сили європейського простору» сформувалася в межах найкоротшого шляху від Середземного до Північно моря та Великої Британії. Цей трансконтинентальний мегалополіс — торговельний шлях — обминав імперські центри з їх вадами централізованих абсолютиських політичних систем, які були здатні обмежити вільну торгівлю. Отже Швейцарські Альпи виявилися більш сприятливими, ніж Рона-Сенський (французький) торговельний шлях. Важливо, що виокремлене С. Рокканом економічне «ядро Західної Європи» залишається зоною економічного благополуччя та джерелом інновацій для європейського розвитку (Rokkan, 1970).

Дистанціювання від імперських центрів, автономний розвиток в межах торгово-політичної, децентралізованої, поліфункціональної системи призвели до формування соціальних транзитивних структур, що стали моделлю для організації сучасних соціокультурних мереж.

Схожу схему кліважування простору пропонує Майкл Кіттінг, демонструючи карту «культурних націй Європи», незважаючи на діючі державні кордони. На авторській карті зображена проміжна зона, сформована малими культурними націями, які розрізають простір Великої Європи. М. Кіттінг визначає, що цей простір на периферії державних систем тягнеться від північної Італії через Рейнленд до Бенілюксу. Він був головним маршрутом торгівлі в Середні віки та Новий час, і зараз знову постав передовою економічною зоною (Keating, 2003, p. 77).

Поряд із аналізом просторових якостей ядра Європи у С. Роккана ми знаходимо чотири меридіональні смуги — атлантичну периферію, західні прибережні рівнини, центральні рівнини та Альпи, континентальну периферію. Такі осьові системи дозволили досліджувати соціально-політичні контрасти за критерієм зміни певного показника уздовж географічної осі. В Європі актуальними векторами аналізу залишаються: 1) *західно-східний* — він висвітлює відмінності в політичній культурі, режимах, економічному засвоєнні; 2) *північно-південний* — він висвітлює відмінності в економічній та соціальній організації.

За аналогією з «голубим бананом» в межах наукової дискусії з'явилися поняття «золотого банану» (простір вздовж берегової лінії Середземномор'я, який включає італійські, французькі та іспанські агломерації) та «зеленого банану» (міждержавний мегалополіс Польщі, Чехії, Австрії, Словенії, Хорватії) та інші. Ці спроби територіально-політичного аналізу демонструють зміну обсягу ключових понять в межах центр-периферійного підходу. Так,

центр може розумітися як *територіальне* або поставати як (*над*)*територіальне* утворення. Політичні центри імперського типу можуть виступати як економічна та інноваційна периферія. Окремі центри, які впливають на одні й ті ж самі периферії, можуть домінувати на їх теренах у різних вимірах, відтворюючи специфічні конфігурації впливу на соціально-політичний простір.

Оцінювання привілейованого статусу центру кардинально змінюється при застосуванні соціокультурного підходу. При такому підході прикордоння втрачає периферійні якості та набуває рис суб'єкта соціокультурного процесу, а центр може виступати в якості метрополії. Таке прикордоння є непомітним для центра модерного періоду та сприймається лише як з'єднання периферій, розділених кордоном.

У такому випадку відмова від модерного розрізнення центру та периферії є раціональним вибором. Прикордоння набуває суб'єктності внаслідок здатності актуалізувати імпульси різних центрів. Отже воно може розглядатися як інший тип модерності, який провокує процеси співставлення. Саме тому прикордонню притаманна «стратегія «невибору» між своїм та чужим, існування в просторі, де своє відчужене, а чуже вже стало своїм; існування між Вітчизною та Чужбиною, які виявляються двома сторонами одного цілого» (Bobkov, 2005, p. 129). Отже прикордоння народжує таку поведінкову стратегію та форму особистої ідентифікації у просторі, яка характеризується не здатністю асоціювати себе з чимось цілим, а можливістю знаходитись «завжди поміж» центрами, гравцями, ідентичностями, здатністю брати участь у процесі гри, а не у процесі завоювання, що є важливим для транзитних торговельних систем. Прикордонні простори, які отримують суб'єктні характеристики, орієнтовані на долання «прикордонності», яка унеможлиблює поступовий, передбачуваний розвиток. Це завдання проявляється в намаганні змінити тип простору: трансформувати соціально-політичну структуру в формальну самостійну систему (автономію, державу) або інтегруватися в уже існуючу структуру.

Між «трьома кутами»: моделювання простору в межах Східної Європи

Особливості історичного розвитку східно-європейського простору демонструють іншу логіку розвитку периферійного простору. Аналіз у категоріях С. Роккана вказує на специфіку взаємодії між імперськими центрами, які конкурують за вплив на суміжні периферії в прикордонні, провокуючи розвиток поліморфних транскордонних систем.

Так, системне моделювання простору в межах регіону Східної Європи — від Балтики до Адріатичного та Чорного морів передбачає врахування низки чинників. По-перше, цей простір формувався поміж великими династичними імперськими центрами: Австро-Угорською, Германською, Османською та Російською імперіями. По-друге, збереження територіального паритету, стримування програми росту конкурентних імперських центрів призводило до затримки розвитку міст та політичних структур на периферійних, прикордонних територіях. Імперії спустошували проміжний простір, перетворюючи його в буферні, проміжні анклавні, які від-

межували сфери політичного впливу та були об'єктом торгу та формою «жертви» під час конфліктів. В цьому регіоні проміжний простір депресивного типу перетворювався на ландшафт з «пульсуючими кордонами», що виконував роль амортизатора та дозволяв імперіям зберігати певну стабільність.

Парадигму «прикордоння як периферія» розвиває польський дослідник Томаш Зарицький. Його висновки щодо «спустошення прикордоння» у Східній та Центральній Європі обґрунтовувалися тим, що прикордоння мають тяжіння до центрів, які артикують різні цінності та інтереси (Zarycki, 2009, p. 112). Різні виміри домінування центрів над периферіями (політичне, правове, культурне та культурно-релігійне) накладалися і впливали на одні й ті ж самі простори, утворюючи специфічні конфігурації (Rokkan, 1975). Історія таких гібридних впливів проявилася в етногенезі та ідентифікаційних процесах окремих груп та регіонів: православні тюрки (гагаузи), ісламізовані слов'яни (боснійці), покозачені росіяни-старовіри (некрасівці), понімечені поляки — шлензаки (сілезці).

У державах, побудованих за імперським принципом, завжди є *фронтири* та *прикордонні полоси*. Власна соціально-політична організація рубежу прикордонних полос, за думкою Карла Гаусхофера, дозволяє використовувати поняття «буфер», «зона гласису», яка не належить органічно до цілого і може бути відторгнута від нього ззовні без нанесення збитку централізованій системі. Феномен «прикордонних полос» був інструменталізований в епоху Римської імперії, коли сформувалася політична практика «покарання замкненим простором», а відтак, вони, будучи успадкованою політичною технологією, виступають формою ув'язнення, інтернування, вигнання, обмеження. Прикладом є «романські замкнені простори» в Південному Тиролі, військові кордони австрійських Габсбургів — «славонський», «банатський», «трансильванський». Так, «славонський рубіж» в Хорватії та Крайні створено в XVI столітті як полосу поселень селянської поліції, тобто жителів, які наділені землею, звільнені від податків та панщини та отримують заробітну платню.

Прикладом прикордонної полоси у К. Гаусхофера є «проміжна Європа», що «звернена обличчям до пан-Азії та спиною до Європи... зона сарматської закладки та європейської обробки...» (Haushofer, 2001a, p. 269). На пояснюючій карті у вченого позначений трикутний регіон Східної Європи від Балтики до Адріатичного та Чорного морів, а також регіон Бессарабії, який отримав долю класичного дворіччя між Прутом та Дністром з гетерогенним населенням — внаслідок природної неможливості провести кордон по великій річці та розділити життєві форми (Haushofer, 2001b, p. 160–161).

Множинність транскордонних меншин, гібридних етнічних, конфесійних та соціальних груп, «діаспор катаклізму», розділених номіналістськими кордонами модерних держав, зумовила стабільність антимодерної складової, що обмежує практики культурного націоналізму. Дисконтинуальність поясу прикордонної полоси Східної Європи закріплена в практиках етносоціального сегментування, подібних до політики культурної автономії. Мультисуб'єктність у цьому регіоні Європи визначила складність націо-

нально-державного розвитку та обумовила постімперські практики просто-рорової реструктуризації, визнані в роботах К. Гаусхофера, Р. Брубейкера, Г. Тернборна «бастіоном антимодерності». Більшість історико-культурних регіонів Східної Європи (Бессарабії, Буковини, Галичини, Добруджі, Марамурешу, Трансильванії) набули політичної суб'єктності ще до виникнення національних держав, яким вони сьогодні належать.

Динаміка політичних процесів у Східній Європі постійно підживлює регіональні, локальні структури та ідентичності. Відомо, що за останні двісті років більшість історико-культурних регіонів прикордонного типу до п'яти разів змінювали політичну належність. Локально-регіональні простори, навіть в соціально-політичному плані, виявлялися більш сталими утвореннями, ніж держави. Соціальними феноменами таких просторів є: 1) «діаспори катаклізмів», утворені рухом політичних кордонів, і тут мова йде про групи: угорців в Румунії, Україні, Сербії; судетських німців; румун і болгар в Україні та Молдові; поляків в Україні та українців у Польщі тощо; 2) невизнані державами меншини, які сприймаються як такі, що можуть загрожувати єдності титульної нації, і до таких етнічних груп відносяться: сілезці в Польщі — третя за розміром група; арумуні, мегленорумуні в Румунії; молдавани в Румунії, які визнаються територіальною спільнотою, але не мають статусу етнічної групи; гагаузи, які не визнаються в Болгарії, але мають такий статус в Україні та Молдові; буневці та шокці в Хорватії, але такий їх статус визнає Сербія; русини в Україні, але визнані такими в Польщі, Сербії, Словаччині, Угорщині, Чехії; латгали в Латвії; жемайти та мемельяри в Литві.

Виходячи з рокканівського бачення феномена культурних меншин та територіальних периферій, яке спрямоване на пояснення загальних контурів політичного розвитку Європи, можна констатувати, що території між імперіями виконували функції «оборонного рубежу». Про це свідчать численні фортеці та народи-«прикордонники», чия ідентичність та залишки соціальної структури зберігають риси давніх соціальних функцій: ходи (Чехія), козацтво (Україна), секеї (Румунія), добруджанські татари (Румунія).

Ще одним підходом до аналізу прикордоння є уявлення його як місця зустрічі різних соціокультурних змістів при порівняно низькій інтенсивності їх зіткнення, що дозволяє виробити компроміси та алгоритми управління. Двоїста периферія виступає як сфера комунікації та транзиту, як транскордоння. Концепція мережевої периферії підтверджує думку Р. Коллінза, про те, що ані центри, ані периферії не співпадають з кордонами держав (Collins, 2001, p. 421). Мультисуб'єктне прикордоння, використовуючи синтез конкуруючих цінностей різних центрів, здатне формувати унікальні соціальні практики, синтезувати ідеї та цінності, але в порівнянні з консервативним ієрархічним та статичним центром прикордонню не достатньо ресурсів для закріплення власного інноваційного досвіду, про що свідчать результати проекту, який присвячено дослідженню циркуляції знань та інновацій у межах програми ЄС «Horizon 2020» (Gutmeyr & Kaser, 2018).

Переважаючі слабких зв'язків та мереж низької щільності обумовлює складність прийняття не тільки спільних цінностей, але й стратегій дії.

Тому питання вибору центру не отримує однозначних відповідей. Майбутній стан прикордоння залишається невизначеним, а еліти, які репрезентують стратегії тяжіння до різних центрів, перетворюються на опонентів. Такий амбівалентний стан прикордоння є варіантом політичної моделі розвитку країн прикордонного простору. Так, П. Тамаш, оцінюючи перспективи України, Білорусі, Литви та Молдови, вважає, що їх життєва стратегія має виходити з регіонального союзу, орієнтованого на підтримку якостей геополітичного посередника. Регіональне об'єднання країн прикордоння представлено в якості життєвої стратегії прикордоння, де країни існують між двома геополітичними центрами. П. Тамаш порівнює якості геополітичного прикордоння з «*двоїстою периферією*» (Tamas, 2011).

Важливо, що політичний суверенітет не позбавляє простір периферійного статусу, якщо не відбуваються зміни в економічній та технологічній сферах. Центр-периферійний підхід використовується Європейським Союзом у програмі Східного партнерства при розгляді простору на Сході як концептуального «креольства» або «тутейшій» — «місцезрозвиток із двоїстою природою» (Bresky & Breskaya, 2008, p. 13).

Для Центральної та Східної Європи цей процес був пов'язаний з державотворенням всередині імперій, тому більшість просторів використовувалися не як буферні системи, а як прикордонні зони. Імперії прагнули легітимності та вибудовували прикордонну політику виходячи з жорстких практик інкорпорації та асиміляції завойованих земель, з метою запобігання регіональному редукціонізму. Про це свідчать асиміляційні соціально-культурні практики в прикордонних просторах з боку Османської і Російської імперій, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, а пізніше і Радянського Союзу, а також аналогічні практики національних держав щодо локальних культур і регіонів, які сприймаються як загроза національним проектам центральної влади. Модерні національні держави внутрішньо організовані за територіальним принципом, тому якщо держава запроваджує стандарти (освіти, мови, управління, торгівлі тощо), то в периферійних та прикордонних регіонах такі соціокультурні норми нав'язуються або адаптуються. Розширюючи вплив держав, вони проникають у територіальні громади, руйнують систему традиційних соціальних відносин, перерозподіляючи ресурси. Втручання держави в локальні публічні схеми викликає актуалізацію ідентифікаційних стратегій, спрямованих на підтримку соціально-культурної стабільності груп та їх позитивної ідентичності. Сучасні прикордонні групи вже не мають можливості ідентифікувати себе як «місцеві» «тутешні», як це було в переписах XVIII–XIX століть, хоча ідентифікація з «місцем» залишається актуальною технологією збереження умов для швидкої реідентифікації, що актуально для отримання подвійного громадянства, або за сучасною термінологічною варіацією — «ефективного громадянства» (Uzun, 2021), або з метою стати адресатом афірмативних дій з боку політичних центрів. Це пояснює феномен включення в самопрезентаційну формулу регіональних назв: закарпатські угорці, бессарабські болгари, судетські німці, банатські болгари, банатські шваби, чехи-морави, сербськи румуни, трансильванські сакси, волинські чехи.

Старі периферії та нові центри в перспективі просторової інтеграції ЄС

Ендогенний конфлікт, викликаний зіткненням транскордонних практик соціально-політичної організації з ідеологіями модерних націоналізмів держав Тримор'я, отримує перспективу вирішення шляхом інтеграції проміжного прикордонного простору Східної Європи в систему транскордонних взаємодій ЄС. Так, досліджуючи проблему кордонів в Європі, Мішель Фуше в інтерв'ю журналу «Гефтер» у 2013 році відзначає, що сучасні «простори стають більш відкритими, що сприяє збільшенню потоків об'єктів і уявлень — потоків репрезентацій. Цими потоками дедалі важче керувати... це крос-національні феномени, що не підкоряються ані митним службам, ані паспортному контролю. Вплив, який чиниться ними, не піддається управлінню, і ця ситуація докорінно відрізняється від дипломатичних переговорів з їх обговореннями, компромісами і коаліціями» (Peretz, 2013). Мішель Фуше зазначає, що створення в Європі нової асиметричної моделі просторової організації має на меті переорієнтацію старої периферії на нові центри! В цьому сенсі приклад європейської «політики сусідства» — це один з інструментів формування нового світового порядку, який передбачає рух кордонів макрорегіонів.

З іншого боку, «політика сусідства», як стратегія «розширення» ЄС та НАТО на Схід в роботах М. Фуше представляється як варіація сучасного «фронтиру». Американська ідея фронтиру, як умови формування нації на теренах «зростаючого простору», трансформується в розуміння фронтиру як чогось необмеженого та різнопланового (Fouche, 1999). Цю концепцію застосовують більшість країн Європи, які модифікували свої стратегії національного розвитку за рахунок програм інкорпорації споріднених народів та просторів (Koch, 2019). Наприклад, Польща «використовує модель «фронтиру» у відносинах з Білоруссю, Україною та Литвою з тим, щоб інкорпорувати території, що знаходяться між Польщею і Західною Росією. Цей план поєднує в собі ідею просування фронтиру на Схід та ідею лінійного кордону на Заході між Польщею та Німеччиною (The borders of Europe, 1992). Схожі політичні проекти сьогодні розвивають Угорщина, Румунія, Болгарія, Чехія, Словаччина та інші.

Визнаючи геополітичну асиметричність прикордонної політики, сучасні автори зазначають, що населення прикордонних просторів може об'єктивно мати тяжіння до декількох політичних центрів. На думку М. Фуше, кордони в межах європейського простору не збігаються з визначеними геополітичними кордонами, оскільки Європа — це не статичне географічне поняття, а історичний процес, що пристосовується до мінливого географічного простору (Fouche, 1999, p.75). Вчений стверджує, що говорячи про Європу, слід говорити про особливий культурно-історичний процес — європеїзацію, яка охопила країни поза просторами географічної Європи. Сучасна Європа — це набір політичних та економічних інститутів, організації та культурне середовище, що постійно розширюється. Термін «розширення» по відношенню до процесу трансформації простору ЄС був запропонований президентом Франції Валері Жискар д'Естеном, і за допомогою цього терміна сучасна політична історія описує етапи реалізації «демократичних

та ринкових реформ» у країнах, що прагнуть доєднатися до ЄС та знаходяться в проміжних формах інтеграції як «сусіди», «асоційовані члени», «стратегічні партнери» та інше. Такий територіальний експансіонізм, за визначенням М. Фуше, може на певних етапах згладжувати геополітичні розколи, але ступіть «згладжування», напрями та межі «розширення» є дискусійними та вимагають визначення критерію «європейської ідентичності». Передусім питанням є визначення ідентифікаційних маркерів та значущість таких з них як *культура, релігія, гуманістичні традиції*.

Застосування широкого тлумачення фронтального дискурсу по відношенню до проекту розростання політичного та географічного простору Європи М. Фуше зазначає, що функція зовнішніх кордонів ЄС звужується до визначення порушень геополітичних бар'єрів, при цьому реальний поділ простору визначається поняттям «фронт», а для символічного та уявного кордону підходить поняття «фронтір», яке означає наявність прикордонної зони, розсіяної прикордонної лінії (Foucher, 1988).

Ще одним важливим методологічним нововведенням стали відмова від універсальних територіально-політичних концепцій та перехід до аналізу глибинних просторових чинників, що впливають на політичні процеси. Запроваджується інтерпретативне розуміння світової політики та тлумачення явищ всередині обраних контекстів, що дозволяє формувати такі просторові феномени, де поняття «периферія» та «центр» втрачають територіальний зміст (O'Toal, 2009). Відмова від територіально-просторової системи центр-периферійного типу призводить до того, що суспільства відриваються від номінальних територіальних коренів, а зростаюче значення фантомних та уявних (суб'єктивних) кордонів проявляється в меморіальних конфліктах та комеморативних технологіях. Сучасна боротьба когнітивних карт різних геополітичних акторів стає результатом перерозподілу сил та впливів на міжнародній арені. В таких умовах поняття «простір», «кордон», «прикордоння» постають не тільки об'єктом аналізу, але і предметом конструювання, територіального планування.

Отже політика «розширення», за словами Джерарда О'Тоала, будується на ґрунті відмови від традиційних бінарних пар: внутрішній — зовнішній, схід — захід, та пропонує підхід, де простір інструменталізується та детериторіалізується.

Таку «пост-територіальну» парадигму, де сучасний світ нагадує мережу переходів від індивідів через соціальні організації до глобальних структур, представили в роботі «Перескладаючи карту глобальної політики» Іель Фергюсон та Річард Мансбах (Ferguson & Mansbach, 2004). У практиці ЄС цей процес проявляється: як наділення регіональних та трансрегіональних структур суб'єктними повноваженнями; як зростання владних та політичних мереж та формування автономних центрів влади; як роздрібнення існуючих політичних одиниць на локальні зони, що демонструють здатність нав'язувати тип управління, але одночасно фрагментують та дестабілізують системи.

Висновки

Аналіз внутрішніх політичних просторів Європи, які мають особливості прикордонних та периферійних систем, розвивається залежно від визначення ключових характеристик політичної системи. Визнання відносин між суверенними національними державами ключовою умовою організації політичного процесу призвело до формування модерного наукового дискурсу, де периферії розглядались як простори, що віддалені від політичного центру та сформувались або як буферні прикордонні ландшафти лімітрофного типу з маргінальною ідентичністю у локальних місцевих груп (модель східноєвропейського простору), або як простори, що сформували мережеві соціально-економічні автономні системи, що згодом реалізувалися в формуванні держав офшорного типу та нейтрального політичного статусу, що згладжували конкурентну поведінку імперських центрів.

Поняття «периферії» та «центру» за умов варіативності прикордонних систем навіть у контексті Вестфальської парадигми набувають різного тлумачення, де периферія може набувати рис залежного, маргіналізованого прикордоння, яке є об'єктом політичного інтересу з боку суб'єктів політичного процесу, або виступати як окремий суб'єкт, елемент антисистемної структури щодо державоцентричних, імперських центрів.

Розпад класичних територіальних імперій в результаті світових воєн та оформлення нових національних суверенних держав Вестфальського взірця в просторі Європи не сприяв збереженню концептуального наративу центр-периферійного підходу.

Тенденція до створення інтеграційного простору Європейського Союзу змінила концептуальні підходи до аналізу периферійних систем та просторів: 1) активізовано постмодерний, постсуверенний, постнаціональний дискурс внаслідок розвитку тенденції делегування національними державами значної частини політичних та економічних повноважень наднаціональним структурам (ЄС, НАТО та ін.); 2) розвивається фронтірний дискурс у контексті реалізації програм «східного партнерства», технології «розширення» Союзу, створення системи Європи регіонів, яка орієнтована на прискорення процесу надання недержавним акторам статусу повноцінних суб'єктів політичного діалогу; 3) зберігається тенденція відмови від універсальних територіально-політичних схем аналізу на користь полісемантичних, інструментальних, менеджеріальних підходів, що розвиваються в межах критичної геополітики і здатні враховувати множинність суб'єктивних чинників. Динаміка модифікації сучасних форматів політичного простору демонструє конкурентне зіткнення стратегій територіального та інституційного розвитку в форматах: *когнітивних карт*, як уявних просторових образів активної взаємодії взаємопов'язаних суб'єктів; *геокультурних репрезентацій* соціально-політичної організації політичних систем, де поняття «національний простір», «кордон», «прикордоння», «транскордоння» застосовуються в різних змістовних об'ємах та символічних наративах.

References [Список використаної літератури]

- Bobkov, I. (2005). Ethics of the Borderland: Transculturality as a Belarusian Experience. *Cross-roads*, 3–4, 127–137. [in Russian]. [Бобков И. М. Этика пограничья: транскультурность как белорусский опыт. *Перекрестки*. 2005. № 3–4. С. 127–137].
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology of Politics*: monograph / transl. from fr. and ed. N. Shmatko. M.: Socio-Logos [in Russian]. [Бурдьё П. Социология политики: монография / пер. с фр. и ред. Н. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.].
- Bresky, O., & Breskaya, O. (2008). *From transitology to the theory of the Borderlands. Essays on the deconstruction of the concept «Eastern Europe»*. V.: YSU [in Russian]. [Бреский О., Бреская О. От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа». Вильнюс: ЕГУ, 2008. 336 с.].
- Brunet, R. (2002). Lines of force in European space. *World map*, 66, 14–19. [in French]. [Brunet R. Lignes de force de l'espace Europeen. *Mappemonde*. 2002. Vol. 66. P. 14–19].
- Christaller, W. (1967). *Central Places in Southern Germany*. NY: Englewood Cliffs [in English]. [Christaller W. Central Places in Southern Germany / C. W. Baskin (Trans.). NY: Englewood Cliffs, 1967. 230 p.].
- Collins, R. (2001). Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact. *International Sociology*, 16 (3), 421–437. [in English]. [Collins, R. (2001) Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact. *International Sociology*. 2001. Vol. 16, Is. 3. P. 421–437].
- Ferguson, Y., & Mansbach R. (2004). *Remapping global politics. History's revenge and future shock*. Cambridge: Cambridge univ. press [in English]. [Ferguson Y., Mansbach R. Remapping global politics. History's revenge and future shock. Cambridge: Cambridge univ. press, 2004. — XIV, 360 p.].
- Fouche, M. (1999). *European Republic. Historical and geographical contours. Essay: scientific publication*. Moscow: International relations [in Russian]. [Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры: эссе / пер. с фр. В. Серебренникова, Т. Серебренниковой. М.: Международные отношения, 1999. 168 с.].
- Foucher, M. (1988). *Fronts and borders. A geopolitical world tour*. Paris: Librairie Arthem Fayard [in French]. [Foucher M. Fronts et frontiures. Un tour du monde géopolitique. Paris: Librairie Arthem Fayard, 1988. 528 p.].
- Gutmeyr, D., Kaser, K., Wolf, M., Hasanov, Z., Golob, A., ... & Ayvazyan G. Europe and the Black Sea Region. (2018). *A History of Early Knowledge Exchange (1750–1850)*. Wien: Lit Verlag [in English]. [Europe and the Black Sea Region. A History of Early Knowledge Exchange (1750–1850) / Gutmeyr D. and etc.; Eds. by D. Gutmeyr, K. Kaser. Wien: Lit Verlag, 2018. 416 p.].
- Hägerstrand, T (1985). Time-geography: focus on the corporeality of man, society and environment. In *The Science and Praxis of Complexity*. Tokyo: United Nations University, 193–216. [in English]. [Hägerstrand T. Time-geography: focus on the corporeality of man, society and environment. In *The Science and Praxis of Complexity*. Tokyo: United Nations University. P. 193–216]
- Hägerstrand, T. (1967). *Innovation Diffusion as a Spatial Process*. Chicago: University of Chicago Press [in English]. [Hägerstrand T. Innovation Diffusion as a Spatial Process. Chicago: University of Chicago Press, 1967. 334 p.].
- Haushofer, K. (2001 a). Pan-Asia, Eurasia and Pan-Europe. About geopolitics. Works of different years. M.: Thought, 265–277. [in Russian]. [Хаусхофер К. Пан-Азия, Евразия и пан-Европа. О геополитике. Работы разных лет / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 265–277].
- Haushofer, K. (2001 б). *Boundary along the watercourse. Borders in their geographical and political significance. About geopolitics. Works of different years*. M.: Thought, 155–164. [in Russian]. [Хаусхофер К. Граница по водотоку. Границы в их географическом и политическом значении. О геополитике. Работы разных лет / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 155–164].
- Hingel, A. J. (1995). Co-development across the EC's External Borders. In A. Kukliński (Ed.), *Baltic Europe in the Perspective of Global Change*, 21–33. Warszawa: Oficyna Naukowa Euroreg [in English]. [Hingel A. J. Co-development across the EC's External Borders. *Baltic Europe in the Perspective of Global Change* / Ed by A. Kukliński. Warszawa: Oficyna Naukowa Euroreg, 1995. P. 21–33].
- Jellinek, G. (1906). *The meaning of the constitution in modern law*. St. Petersburg: Voice [in Russian]. [Еллинек Г. Значение конституции в современном праве. СПб: Голос, 1906. 48 с.].

- Keating, M. (2003). *New Regionalism in Western Europe*. Logos, 6, 67–116. [in Russian]. [Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / пер. с англ. А. Смирнова. *Логос*. 2003. № 6. С. 67–116].
- Koch, S. V. (2019). *Transborder: the space of social order and political action: a monograph*. Odessa: Phoenix. [in Ukrainian]. [Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.].
- Levytsky, V. (2008) Basics of German studies: a study guide. Vinnytsia: New Book [in Ukrainian]. [Левецький В. Основи германістики: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 528 с.].
- O'Toal, J. (2009) Postmodern Geopolitics? Geopolitical ideas of modernity and beyond. *Political science*, 1, 178–188. [in Russian]. [О'Тоал Дж. Геополитика постмодерна? Геополитические представления модерна и за их пределами. *Политическая наука*. 2009. № 1. С. 178–188].
- Peretz, P. A. (2013, June 24). Dissonant world. Interview with Michel Fouche. *Gefter* [in Russian]. [Перетц П. Диссонирующий мир. Интервью с Мишелем Фуше / пер. Дж. Цвеспера. *Гэфтер*. 24.06.2013. URL: <http://gefter.ru/archive/9120> (дата звернення: 10.05.2022)].
- Perkmann, M., & Sum, N.-L. (2002). *Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions*. Basingstoke: Palgrave MacMillan [in English]. [Perkmann M., Sum N.-L. Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2002. 266 p.].
- Perroux, F. (2007). Economic Space: Theory and Applications. *Spatial Economics*, 2, 77–93. [in Russian]. [Перру Ф. Экономическое пространство: теория и приложения. *Пространственная экономика*. 2007. № 2. С. 77–93].
- Limonov, L., Batchaev, A., Berezin, M., Varlamova, O., Vlasova, T., Zhikharevsky, B.,... & Shevchuk, D. (2014). *Regional economy and spatial development. Theory, models and methods*. Moscow: Yurayt. [in Russian]. [Л. Лимонов и др. Региональная экономика и пространственное развитие. Теория, модели и методы: учебник для бакалавриата и магистратуры. Т. 1. Региональная экономика / под общ. ред. Л. Э. Лимонова. М.: Юрайт, 2014. 397 с.].
- Rokkan, S. (1970). *Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*. Oslo: Universitetsforlaget [in English]. [Rokkan S. Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development. Oslo: Universitetsforlaget, 1970. 470 p.].
- Rokkan, S. (1975). Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe. In C. Tilly (Ed.), *The Formation of National States in Europe*, 562–600. Princeton NJ: PUP [in English]. [Rokkan, S. Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe. *The Formation of National States in Europe* / Ed by C. Tilly. Princeton NJ: PUP. 1975. P. 562–600.].
- Smith, A. (1979). *Nationalism in the Twentieth Century*. NY: NYU Press [in English]. [Smith A. Nationalism in the Twentieth Century. NY: NYU Press, 1979. 257 p.]
- Tamas, P. (2011, August 16). Belarus is a special case, but not unique. *Journal «New Europe»* [in Russian]. [Тамаш П. Беларусь — это особый случай, но не уникальный. *Новая Европа*. 16.08.2011. URL: http://n-europe.eu/tables/2011/08/16/pal_tamash_belarus_-_eto_osobyi_sluchai_no_ne_unikalnyi (дата звернення: 12.06.2022)].
- The borders of Europe (1992). The borders of Europe: dialogue between Michel Foucher and Bronislaw Geremek. *Politics, Editions Quai Voltaire*, 2, 121–142. [in French]. [Les frontières de l'europe: dialogue entre Michel Foucher et Bronislaw Geremek. *Politique, Éditions Quai Voltaire*. 1992. No.2. P. 121–142].
- Tyunen, Y.-G. (1926). *An isolated state*. M.: Economic life [in Russian]. [Тюнен Й.-Г. Изолированное государство / пер. Е. А. Торнеус; под ред. А. А. Рыбникова. М.: Экономическая жизнь, 1926. 326 с.].
- Uzun, Y. V. (2021). *Appropriation of Space: Organization of Interaction in Complex Political Systems: monograph*. Odessa: Phoenix [in Ukrainian]. [Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах: монографія. Одеса: Фенікс, 2021. 378 с.].
- Zarycki, T. (2009). *Peryferie. New approaches to center-peripheral dependencies*. Warsaw: Scholar Publishing House. [in Polish]. [Zarycki T. Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009. 363 s.].

Стаття надійшла до редакції 25.05.2022

Koch S. V.

Department of Political Science of Odessa I. I. Mechnikov National University,
r. 37, French Blvd., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

FROM THE PERIPHERY TO THE CENTRE: THE AMBIVALENCE OF THE EUROPEAN BORDERLAND

Summary

The article is devoted to the consideration of conceptual approaches to the analysis of the internal political spaces of Europe, which have acquired characteristic features of the border and peripheral systems. The reasons and conditions of the conceptual reinterpretation of the concepts of «periphery» and «center» under the conditions of variable border systems are traced using the example of the Western European and Eastern European borders. An analysis of the most pragmatic theories of border development applied to European border landscapes is offered. The main attention is paid to three models: 1) the Western European border landscape, which was formed between imperial centers due to the creation of a network socio-economic trade system, providing a spatial border with buffer political organizations, within which small, economically, and politically effective states of the offshore type function; 2) the Eastern European border landscape, which was formed within the borders of the Three Seas, between the centers of continental empires, which marginalized the border space, turning it into a competitive multicultural buffer zone; 3) models of the space of Europe within the European Union, which is formed as a network institutionalized socio-cultural system, where the process of abandoning universal territorial and political systems in favor of post-national ones, capable of taking into account the plurality of individual and collective identities, is gradually taking place. The focus is on the problem of the transformation of the peripheral spaces of the EU, which are interpreted within the framework of two approaches: 1) as an expansionist political strategy of «enlargement» of the Union, which is implemented due to the standardization of institutions and norms, and the integration of peripheral territorial-political and local actors takes place within «neighborhood policies»; 2) as a wide use of frontier discourse in relation to the project of expanding the political and geographical space of Europe. The intermediate border spaces are transformed into a system of cross-border interaction, which determines the movement of the borders of macro-regions.

Key words: border area, region, center, periphery, frontier.

УДК 327.56

Лук'янова І. О.

аспірантка,

Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Шевченка,

вул. Мельникова, 36, м. Київ, 04050, Україна

Тел.: (067)8977452

E-mail: irina_lukianova16@ukr.net

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259386>

ПОЛІТИКА ЗІ СПРИЯННЯ МИРУ ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ МІЖНАРОДНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ НОРВЕГІЇ

У статті проаналізовані основні засади політики Норвегії зі сприяння миру. Зазначається, що в основі зовнішньої політики лежить розуміння своєї особливої ролі в досягненні миру, що, у свою чергу, є невід'ємним елементом її позиціонування як «позитивної держави». Метою статті є аналіз основних засад та особливостей реалізації зовнішньої політики Норвегії щодо сприяння миру. Досліджуються історичні аспекти існування традиції миру. Зазначено, що політика сприяння миру Норвегії має у своїй основі історичне самоусвідомлення як держави миру, яка сповідує ліберальні цінності. Розглядається історична ретроспектива позиціонування Норвегії як держави миру, прослідковується еволюція підходів до її реалізації. Аналізуються особливості політики сприяння миру в якості повноцінного самостійного вектора зовнішньої політики Норвегії. Розглянуто інституційні засади реалізації політики зі сприяння миру. Досліджується значення дипломатії цінностей у зовнішньополітичній стратегії Норвегії. Розглянуто особливості «норвезької моделі» сприяння миру, які базуються на мирній сутності країни, поєднання зусиль зі сприяння миру з довготерміновою гуманітарною допомогою, на гнучкій комбінації дій державних та недержавних акторів. Визначено переваги, які забезпечують довіру до Норвегії як до сторони сприяння миру. Окреслені основні напрями участі Норвегії у врегулюванні конфліктів. Підхід Норвегії до процесів мирного врегулювання має довгостроковий характер та орієнтований на результат, визначальною є прагматична спрямованість її зусиль на досягнення максимальної ефективності зі сприяння миру,

Ключові слова: зовнішня політика, політика сприяння миру, стратегічні інтереси, врегулювання конфліктів.

Постановка проблеми

У даний час політика на користь миру стала невід'ємною частиною життя міжнародного співтовариства, перетворившись на один з основних регулюючих факторів міжнародних відносин.

Політика зі сприяння миру є наріжною складовою ефективної імплементації зовнішньополітичної стратегії Норвегії. В основі зовнішньої політики цієї держави щодо сприяння миру лежить розуміння своєї особливої ролі як малого народу та невеликої країни в досягненні миру, що, у свою чергу, є невід'ємним елементом її позиціонування як «позитивної держави».

Як лівоцентристські, так і правоцентристські уряди Норвегії обрали сприяння миру в якості пріоритетного напрямку політики країни. Незважаючи на віддаленість і малу кількість населення, впродовж останніх десятиліть Норвегія перебувала у авангарді зусиль зі сприяння миру. В цьому контексті важливим є дослідження еволюції та особливостей концептуальних аспектів політики Норвегії зі сприяння миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, присвячені зовнішній політиці Норвегії щодо сприяння миру, розглянуті в працях таких дослідників як Асока Бандараге, Антуан де Бенжі Пюївалле, Крістіан Бйоркдаль, Халвард Лейра, Джеймс Ларрі Толбі. Враховуючи дослідження, проведені цими науковцями, зазначаємо, що питання, пов'язані з політикою країн щодо сприяння миру, надалі залишаються актуальними.

Метою статті є розкриття основних засад та особливостей реалізації зовнішньої політики Норвегії зі сприяння миру.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові методи пізнання — аналізу, синтезу, порівняння, аналітичного узагальнення. За допомогою методів теоретичного узагальнення та аналізу досліджені теоретичні основи розвитку зовнішньополітичної стратегії Норвегії щодо сприяння миру. Методи зіставлення та порівняння використано для визначення особливостей еволюції етапів реалізації зовнішньої політики Норвегії зі сприяння миру.

Виклад основного матеріалу дослідження

Політика сприяння миру Норвегії має у своїй основі історичне самосвідомлення як держави миру, яка сповідує ліберальні цінності і прагне зробити світ кращим.

На думку норвезького дослідника Х. Лейра, ідея миру міцно вкорінена в норвезьку ідентичність: «Норвегія і норвежці виступають за сприяння миру насамперед тому, що це є частиною того, що робить нас «норвежцями» (Leira, 2013, р. 339).

Існування традиції миру в Норвегії можна прослідкувати ще з середини ХІХ ст., коли було започатковано Норвезьке місіонерське товариство, яке проводило свою діяльність у низці африканських країн. Ще до отримання Норвегією незалежності, в 1902 р. майбутній міністр закордонних справ Норвегії Хальвдан Кут вказував на особливу роль малих народів, в тому числі і Норвегії, в справі сприяння миру, вважаючи, що вони не лише можуть, але й мають відігравати активну роль у трансформаціях на світовій політичній арені: «Якщо ми, норвежці, доєднаємось до досягнення великої мети — миру під лозунгом *«Справедливість для людей і між народами»*, для нас буде великою честю взяти участь у творенні нової ери миру серед народів» (Leira, 2013, р. 343).

Продовження відповідної ідеї та акцент на ключовій ролі історичного морального обов'язку Норвегії сприяти перетворенню світу на краще місце знаходимо у словах прем'єр-міністра країни Х'ель Магне Бунневіка:

«Діяльність, спрямована на досягнення миру, була однією з основ політики Норвегії протягом століть... ми повинні, наскільки це можливо для малої нації, прагнути побудувати культуру миру між народами» (Bondevik 2003, р. 5).

Аналізуючи особливості політики миру Норвегії в ХХ ст., можемо прослідкувати *еволюцію підходів до її реалізації*.

Після закінчення Першої світової війни Норвегія фактично відходить від політики ізоляціонізму, вступивши до Ліги Націй, де вона активно підтримує укладання міжнародних арбітражних угод та рішень про надання міжнародної гуманітарної допомоги, а також тісно співпрацює з іншими скандинавськими країнами у підтримці миротворчих заходів.

Після Другої світової війни Норвегія виступила одним із засновників ООН, залишаючись послідовним прихильником зусиль організації та її ініціатив. Таким чином, у перші роки після формування системи ООН, при виробленні свого зовнішньополітичного курсу Норвегія продовжувала опиратися на ліберальну традицію. Особлива роль Норвегії в цьому процесі пояснювалася позитивним міжнародним іміджем, відсутністю колоніального минулого в поєднанні з давньою мирною традицією, наявними ресурсами та тенденцією до нарощування об'ємів допомоги, а також тісними зв'язками між державою та гуманітарними неурядовими організаціями, та внутрішньополітичним консенсусом, які згодом стали основними елементами так званої «норвезької моделі» політики миру (Egeland, 1988, р. 24).

Позиціонування Норвегії як «позитивної держави», що сприяє миру, остаточно оформилось після її участі у врегулюванні на Близькому Сході в 1993 р., коли було сформовано її імідж як гуманітарної супердержави («humanitær stormakt») (De Bengy Puuyvallée, 2021, р. 94). Зарекомендувавши себе як успішний посередник у переговорах між Ізраїлем та Організацією звільнення Палестини, Норвегія здобула статус провідної держави у сфері сприяння миру. Одне з ключових пояснень цього полягає в тому, що, на відміну від великих держав, Норвегія розглядалася як держава, метою якої є саме досягнення миру, а не реалізація своїх власних інтересів. Сприяння миру в якості повноцінного самостійного вектора зовнішньої політики Норвегії бере початок саме з цього періоду, оскільки, незважаючи на відносно довгу традицію миру в зовнішньополітичному дискурсі країни, під час Холодної війни сприяння миру розглядалося радше як інструмент політики допомоги з метою розвитку, гуманітарної допомоги або сприяння демократії. Так, у Білих книгах, опублікованих у 1986–1992 рр., в основному акцентувалася проблематика захисту прав людини, гуманітарної допомоги та сталого розвитку, в той час як сприяння миру не вважалося сферою, де Норвегія могла б претендувати на міжнародне лідерство. Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. допомога для розвитку стала відігравати більш підпорядковану роль, розглядаючись в якості корисного інструменту у зусиллях щодо сприяння миру як основної мети (MFA, 1995, р. 5). Завдання сприяння миру, таким чином, почало розглядатися не лише як інструмент допомоги для розвитку, а й як важлива частина зовнішньої політики країни сама по собі.

Підтвердженням особливого значення політики миру в зовнішньополітичному курсі Норвегії стало утворення у 2002 р. окремого підрозділу, а у 2004 р. Департаменту з питань миру та мирного врегулювання в складі МЗС. Починаючи з цього періоду відбувається остаточний перегляд релевантності завдань «сприяння миру» та «допомоги з метою розвитку» в норвезькому зовнішньополітичному дискурсі, оскільки саме сприяння миру стає кінцевою метою, тоді як допомога з метою розвитку розглядається в якості одного з важливих інструментів для її досягнення. Водночас наголошується на необхідності узгодження зусиль щодо сприяння миру та допомоги з метою розвитку з огляду на глибинну взаємозалежність обох сфер, в чому знаходимо відображення застосування Норвегією принципу когерентності у формуванні зовнішньополітичної стратегії (MFA, 2004, р. 10).

Одним з важливих напрямів політики Норвегії щодо сприяння миру є миротворчі зусилля в рамках ООН. Оцінюючи діяльність Норвегії у миротворчості в рамках ООН, можемо зазначити, що ні за кількістю персоналу, ні за фінансовими внесками Норвегія не виглядає країною-лідером з підтримання миру. Порівнюючи фінансовий внесок Норвегії у миротворчість з рівними країнами, слід зазначити, що він є меншим від внеску Швеції на 27 %, Нідерландів — на 43 % і Швейцарії — на 36 %, але водночас переважає внесок Данії та Фінляндії (UNGA, 2018, р. 2–3). Амбіції Норвегії щодо обрання непостійним членом РБ ООН на 2021–2022 рр. мали наслідком збільшення фінансування миротворчих зусиль ООН, зокрема Фонду миробудівництва ООН, де Норвегія виступає одним з найбільших спонсорів, виділивши майже 57 млн дол. на наступну стратегічну фазу його діяльності на 2020–2024 рр. (PMNUN, 2019, р. 1).

Разом з цим Норвегія продовжує зберігати за собою репутацію однієї з найактивніших держав, що сприяють миру. Одним з пояснень цього є помітний внесок Норвегії у менші, але водночас дуже помітні проекти, які виходять за рамки діяльності ООН. В якості одного з прикладів такого залучення є ініційована Норвегією резолюція 1325 РБ ООН — перша резолюція про жінок, мир і безпеку, у якій визнається особлива роль жінок у підтриманні миру, миротворчості та постконфліктному відновленні (MFA, 2006, с. 3). Ще одним прикладом є діяльність Департаменту миротворчих операцій ООН, зокрема щодо утворення інтегрованих місій зі збільшенням акценту на ролі цивільних осіб у миротворчих операціях, що є одним з елементів норвезького підходу до миротворчості загалом. Відповідні зусилля сприяють визнанню Норвегії «позитивною державою», що прагне долучитися до досягнення більш мирного та безпечного світу.

«Норвезька модель» сприяння миру

«Норвезька модель» може розглядатися у двох значеннях. Тоді як у вузькому сенсі «норвезька модель» передбачає тісне співробітництво з неурядовими організаціями та громадським сектором, у більш широкому сенсі до її основних характеристик також включають підкріплення мир-

них зусиль ресурсами, виділеними на допомогу для розвитку та гуманітарну допомогу, а також співробітництво та координацію з іншими міжнародними акторами.

Перевагами, які забезпечують довіру до Норвегії як до третьої сторони, виступають відсутність колоніального минулого, егоїстичних інтересів, важелів примусу щодо сторін, а також традиційна неупередженість. Наявність тісних контактів як з державними, так і з недержавними суб'єктами у зонах конфлікту також сприяє утвердженню ролі Норвегії як провідної держави зі сприяння миру. До того ж стабільно значними залишаються розміри норвезьких бюджетних асигнувань, спрямованих на просування миру, примирення та демократії.

Норвезьке міністерство закордонних справ визначає чотири ключові елементи такої моделі: 1) Норвегія не є великою державою, внаслідок чого не представляє загрози для інших країн; 2) Мирна сутність Норвегії — в сучасній історії країни не було колоніального минулого і війн, а також існує традиція вручення Премії миру; 3) Зусилля зі сприяння миру базуються на гнучкій комбінації державних та недержавних акторів; 4) Поєднання зусиль зі сприяння миру з довготерміновою гуманітарною допомогою (Bandarage, 2011, p. 4).

Тісне співробітництво між владою, неурядовими організаціями та академічними установами, що є стрижневим елементом «норвезької моделі», забезпечує гнучкість норвезького підходу до мирного врегулювання. Особливість такої форми побудови роботи у сфері політики миру пояснюється традиційним акцентом на ролі «народу» у міжнародних зусиллях Норвегії щодо сприяння миру, оскільки саме громадянське суспільство брало активну участь у міжнародному співробітництві та мирних ініціативах задовго до того, як ці процеси стали частиною порядку денного державної політики. Так, більшість ініціатив Норвегії в цьому напрямку випливали з попередніх контактів неурядових організацій, які в подальшому створили основу для більш формалізованої взаємодії, як це було у випадку Гватемали та Судану, де діяли такі організації як Kirkens Nødhjelp (Допомога Церкви Норвегії) та Norsk Folkehjelp (Норвезька народна допомога) відповідно. Саме тому, коли Норвегія стала брати активну участь у процесах мирного врегулювання в різних регіонах світу, присутність неурядового сектора виглядала цілком логічною та доцільною.

Норвегія підходить до своєї ролі у мирному врегулюванні з врахуванням особливостей контексту у кожному окремому випадку. Водночас основними елементами норвезького підходу до сприяння миру є: 1) тісні робочі відносини між міністерством закордонних справ та неурядовими організаціями, які володіють необхідними компетенціями у діяльності у місцевому контексті; 2) підтримка контактів з усіма сторонами конфлікту (досить часто неофіційних); 3) вдавання до секретних переговорів, за необхідності; 4) підтримка посередницьких зусиль ключових акторів мирного врегулювання, наприклад, ООН або США; 5) надання суттєвих обсягів фінансової допомоги та місця для проведення переговорів; 6) акцент на довгостроко-

вій підтримці через допомогу з метою розвитку та економічна підтримка зусиль з реконструкції задля подальшої підтримки миру на більш стабільній основі (Taulbee, 2017, р. 58).

Основними напрямками участі Норвегії у врегулюванні конфліктів є сприяння у проведенні переговорів між сторонами конфлікту, підтримка моніторингових механізмів дотримання досягнутих зобов'язань, координація зусиль країн-донорів, які надають підтримку мирному процесу, а також допомога населенню у постраждалих від конфлікту країнах. Зусиллям Норвегії зі сприяння процесам мирного врегулювання також притаманний набір певних характеристик:

- позиціонування себе як сторони, що не має безпосередніх інтересів у результаті врегулювання конфлікту, окрім самого мирного врегулювання;
- відсутність прямих важелів впливу на сторони конфлікту;
- використання в якості імпліцитних важелів впливу неурядових організацій;
- поєднання зусиль зі сприяння миру з ОДА.

Підхід Норвегії до процесів мирного врегулювання має довгостроковий характер та є орієнтованим на результат, що, з огляду на комплексний характер сучасних викликів, передбачає поєднання зусиль зі сприяння миру з гуманітарною допомогою та допомогою з метою розвитку й захисту прав людини у співробітництві з ООН та національними і міжнародними неурядовими організаціями та організаціями громадянського суспільства. Характер зусиль Норвегії, спрямованих на досягнення миру та примирення між сторонами конфлікту, залежить від особливостей самого конфлікту та місцевого контексту.

Водночас можливо виокремити *узагальнені патерни норвезького підходу до сприяння миру*:

– *Покладання відповідальності за результати мирного процесу на сторони конфлікту*. Норвегія сприяє сторонам конфлікту в їхніх зусиллях із досягнення миру, але відповідальність за мирний процес завжди покладається на самі сторони конфлікту. Досягнення довготривалого миру є можливим лише в тому випадку, коли самі сторони продемонструють готовність працювати над виробленням політичного рішення, в той час як Норвегія ніколи не нав'язуватиме своє бачення рішення сторонам.

– *Довгостроковість зусиль, спрямованих на досягнення миру та примирення між сторонами конфлікту*. В основі такого підходу лежить розуміння Норвегією довготривалості багатьох конфліктів, що означає, що часто потрібен певний проміжок часу, перш ніж сторони будуть готові вести переговори щодо політичного вирішення конфлікту.

– *Готовність вести діалог з усіма сторонами конфлікту*. Норвегія веде переговори з усіма сторонами, які прагнуть досягти політичного вирішення конфлікту, що сприяє зміцненню довіри та покращенню розуміння основних інтересів сторін конфлікту.

– *Розуміння ризиків невдачі*. Норвегія приймає той факт, що часто існує висока ймовірність неуспішності мирного процесу, але разом з цим визнає необхідність подальших спроб задля досягнення кінцевого успіху.

– *Тісне співробітництво з партнерами.* Норвегія співпрацює з міжнародними організаціями, країнами та організаціями громадянського суспільства. Щороку разом із Центром гуманітарного діалогу Норвегія організовує Форум в Осло, метою якого є обмін досвідом та створення мереж партнерства.

– *Участь Норвегії в міжнародних воєнних операціях та різноманітних мирних ініціативах* ґрунтується на дотриманні трьох принципів: 1) Політична і моральна легітимність участі в міжнародних воєнних операціях; 2) Співпраця та співробітництво між цивільними та військовими; 3) Оцінка результативності мирних ініціатив.

– *Неупередженість.* Виступаючи в якості держави, що сприяє мирному процесу, Норвегія завжди залишається неупередженою, що водночас не означає нейтральності, коли йдеться про цінності, оскільки Норвегія активно сприяє просуванню принципів міжнародного права та прав людини (MFA, 2018, р. 10).

В даний період часу відбувається зміна специфікації основних характеристик «норвезької моделі». Зокрема в норвезькому дискурсі все частіше наголошується на ролі Норвегії як держави, що сприяє миру, а не на ролі посередника у мирному процесі з метою акцентування відповідальності за кінцевий результат врегулювання на сторонах конфлікту, а не Норвегії.

Разом з цим в програмних документах Норвегія робить все більший наголос на підтриманні відносин з основними міжнародними акторами, а також співробітництві та координації спільних зусиль (MFA, 2018, р. 59). Така тенденція демонструє, з одного боку, намагання Норвегії убезпечити себе від можливих звинувачень у неефективності її залучення до сприяння миру, а з іншого, прагматичну спрямованість її зусиль як на досягнення результату, так і на підкреслення свого статусу «позитивної держави».

Висновки

На сьогодні політика сприяння миру, в основі якої лежить домінування ліберального світогляду у норвезькій зовнішньополітичній традиції, є ключовим інструментом формування позитивної репутації Норвегії. Особлива роль Норвегії в політиці сприяння миру базується на позитивному міжнародному іміджі неупередженої сторони регулювання, відсутності колоніального минулого та існуванням традиції миру. Найкращим способом забезпечення норвезької безпеки є сприяння миру, стабільності та сприятливому міжнародному розвитку і відповідно зменшення ризику виникнення криз. Маючи тривалу традицію політики сприяння миру, Норвегія здобула статус держави миру першого ешелону, міжнародну репутацію держави, що підтримує мир, утвердивши відповідне завдання як свою дипломатичну «нішу». Норвегія зосереджується на співробітництві, заснованому на цінностях егалітаризму, держави добробуту та консенсусу щодо пріоритетності допомоги з метою розвитку та сприяння миру. Характеристиками «норвезької моделі» сприяння миру є: підтримка контактів з усіма сторонами конфлікту та готовність вести з ними діалог; підтримка посе-

редницьких зусиль ключових акторів мирного врегулювання; покладання відповідальності за результати мирного процесу на сторони конфлікту без нав'язування свого бачення рішення сторонам; довгостроковість зусиль, спрямованих на досягнення миру та примирення між сторонами конфлікту; розуміння ризиків невдачі та необхідності подальших спроб задля досягнення кінцевого успіху. Важливою сучасною тенденцією норвезької політики зі сприяння миру є наголос на відповідальності сторін конфлікту за результати мирного врегулювання та прагматична спрямованість її зусиль як на досягнення максимальної ефективності зі сприяння миру, так і на підкреслення свого статусу «позитивної держави».

References [Список використаної літератури]

- Bandarage, A. (2011). The «Norwegian Model»: Political Economy of NGO Peacemaking. *The Brown Journal of World Affairs*, 17(2), 221–242. [in English]. [Bandarage A. The «Norwegian Model»: Political Economy of NGO Peacemaking. *The Brown Journal of World Affairs*. 2011. Vol. 17, Is. II. P. 221–242].
- Bondevik, K. M. (2003). Tale ved Nyttersskiftet. Retrieved from http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/Statsministerens-kontor/265203/266509/tale_ved_nyttarsskiftet.html?id=266510 [in Norwegian]. [Bondevik K. M. Tale ved Nyttersskiftet. 2003. P. 1–5. URL: http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/Statsministerens-kontor/265203/266509/tale_ved_nyttarsskiftet.html?id=266510. (дата звернення: 05.04.2021)].
- De Bengy Puyvallée, A. & Bjørkdahl, K. (2021). *Do-Gooders at the End of Aid: Scandinavian Humanitarianism in the Twenty-First Century*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108772129 [in English]. [De Bengy Puyvallée A., Bjørkdahl K. *Do-Gooders at the End of Aid: Scandinavian Humanitarianism in the Twenty-First Century*. 2021. Cambridge: Cambridge University Press. 94 p. DOI:10.1017/9781108772129/].
- Egeland, J. (1988). *Impotent Superpower — Potent Small State: Potentials and Limitations of Human Rights Objectives in the Foreign Policies of the United States and Norway*. Oslo: Norwegian University Press. [in English]. [Egeland J. *Impotent Superpower — Potent Small State: Potentials and Limitations of Human Rights Objectives in the Foreign Policies of the United States and Norway*. 1988. Oslo: Norwegian University Press, 244 p.].
- Leira, H. (August, 2013). Our Entire People Are Natural Born Friends of Peace: The Norwegian Foreign Policy of Peace. *Swiss Political Science Review*, 19(3), 338–356 DOI: <https://doi.org/10.1111/spsr.12044>. [in English]. [Leira H. Our Entire People are Natural Born Friends of Peace: The Norwegian Foreign Policy of Peace. *Swiss Political Science Review*. August, 2013. Vol.19, Is.3. P. 338–356. DOI: <https://doi.org/10.1111/spsr.12044>].
- MFA. (1995). *Report no 19 to the Storting (1995–1996): En verden endring. Hovedtrekkinnorsk politikk overfor utviklingslandene*. Retrieved from https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2016021008207 [in Norwegian]. [MFA. *Report no 19 to the Storting (1995–1996): En verden endring. Hovedtrekkinnorsk politikk overfor utviklingslandene*. 1995. C. 5. URL: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2016021008207 (дата звернення: 05.04.2021)].
- MFA. (2004). *Report no 35 to the Storting (2003–2004): Felles kamp mot fattigdom. En helhetlig utviklingspolitikk*. Oslo: Ministry of Foreign Affairs. [in Norwegian]. [MFA. *Report no 35 to the Storting (2003–2004): Felles kamp mot fattigdom. En helhetlig utviklingspolitikk*. Oslo: Ministry of Foreign Affairs, 2004. 10 c.].
- MFA (2006). *The Norwegian Government's Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 (2000) on Women, Peace and Security*. Retrieved from <https://bit.ly/3Hk4cVt> [in English]. [MFA. *The Norwegian Government's Action Plan for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 (2000) on Women, Peace and Security*. 2006. URL: <https://bit.ly/3Hk4cVt>. (дата звернення: 05.04.2021)].
- MFA (2018). *Norway's Role and Interests in Multilateral Cooperation. Meld. St. 27 (2018–2019) Report to the Storting (White Paper)*. Retrieved from: <https://www.regjeringen.no/content>

- assets/5673dadc917448148b491635289ac690/en-gb/pdfs/stm201820190027000engpdfs.pdf. [in English]. [MFA Norway's Role and Interests in Multilateral Cooperation. Meld. St. 27 (2018–2019) Report to the Storting (White Paper). 2018. URL: <https://www.regjeringen.no/contentassets/5673dadc917448148b491635289ac690/en-gb/pdfs/stm201820190027000engpdfs.pdf>. (дата звернення: 22.03.2019)].
- UNGA. (2018). *Scale of assessments for the apportionment of the expenses of United Nations peacekeeping operations*. Retrieved from <https://bit.ly/3MM7Ad0>. [in English]. [UNGA. *Scale of assessments for the apportionment of the expenses of United Nations peacekeeping operations*. 2018. URL: <https://bit.ly/3MM7Ad0> (дата звернення: 22.03.2019)].
- PMNUN. (2019). *Record-high Norwegian core funding to UN organisations in 2019*. Retrieved from: <https://www.norway.no/en/uganda/norway-uganda/news-events/news2/record-high-norwegian-core-funding-to-un-organisations-in-2019/>. [in English]. [PMNUN, *Record-high Norwegian core funding to UN organisations in 2019*. 2019. URL: <https://www.norway.no/en/uganda/norway-uganda/news-events/news2/record-high-norwegian-core-funding-to-un-organisations-in-2019/>] (дата звернення: 22.02.2022)].
- Taulbee, J. & Kelleher A., Grosvenor P. (December 17, 2014). *Norway's Peace Policy: Soft Power in a Turbulent World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan Taulbee J., Kelleher A., Grosvenor P. *Norway's Peace Policy: Soft Power in a Turbulent World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, December 17, 2014. 261 p.].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2022

Lukianova I. O.

Institute of International Relations, Kiev National University
Melnikova str., 36 Kiev, 04050, Ukraine

PEACE FACILITATION POLICY AS KEY ELEMENT OF NORWAY'S INTERNATIONAL POSITIONING

Summary

The article analyzes the basic principles of Norway's peace facilitation policy. Norway's foreign policy is based on the understanding of its special role in achieving peace, which is an integral part of its positioning as a «good state». The aim of the article is to analyze the basic principles and features of the implementation of Norway's foreign policy to promote peace. The article delves into historical aspects of the existence of the tradition of peace in Norway and suggests that Norway's peace facilitation policy is based on historical self-awareness as a state of peace that adheres to liberal values. The article focuses on the peculiarities and institutional principles of peace facilitation policy as an integral vector of Norwegian foreign policy. It emphasizes the importance of diplomacy of values in Norway's foreign policy strategy. The «Norwegian model» of peace facilitation policy is based on the peaceful nature of the state, combination of peace promotion efforts with long-term humanitarian aid, and a flexible mix of actions of government and non-government actors. The article underscores the peculiarities of «Norwegian model» which ensures confidence in Norway as a reliable and impartial facilitator and interlocutor. The article outlines the main directions of Norway's participation in conflict resolution and concludes by characterizing Norway's approach to the peace process as long-term and result-oriented with the pragmatic focus on its efforts to achieve maximum effectiveness in facilitating peace.

Key words: foreign policy, peace promotion policy, strategic interests, conflict resolution.

УДК 34+341.1+34.03

Мамішова Н. Ш.

аспірантка 2-го року навчання,
спеціальність 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»,
Навчально-науковий Інститут міжнародних відносин
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
вулиця Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, 04119, Україна
E-mail: mamishova.iir@gmail.com
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707–5206.2022.35.263641>

**ВИХІД ЗІ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, відкрита для підписання у 2011 році у м. Стамбулі, Туреччина, вважається найбільш всеосяжною міжнародною угодою у сфері недопущення, кримінального переслідування та ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства. Станом на вересень 2022 року підписантами Конвенції є 44 держави-члени РС, у тому числі всі країни Європейського Союзу, а також власне ЄС як міжнародна організація. Факт офіційного підписання Конвенції з боку ЄС в цілому у 2017 році засвідчив акцептуалізацію Брюсселем її ролі як авторитетного міжнародно-правового інструменту, який встановлює загальноєвропейські норми у визначеній сфері. Із неофіційної назви міжнародного договору — Стамбульська конвенція — природно випливає ступінь залученості Туреччини в питання його інструменталізації. Так, Турецька Республіка стала першою країною, яка підписала Конвенцію у 2011 році згідно із одностороннім рішенням парламенту, а вже у 2012 році надала згоду на її обов'язковість. Ухвалене у 2021 році рішення президента Р. Т. Ердогана про денонсацію міжнародної угоди, яка носить ім'я найбільшого міста Туреччини, викликало подив та занепокоєння з боку міжнародного політичного та правозахисного співтовариства. Не став виключенням і Європейський Союз, в якому крок турецького уряду був розцінений як негативний сигнал у контексті прихильності держави своїм зобов'язанням щодо забезпечення прав жінок і дівчат, а також гарантування основних прав людини, демократії та верховенства права в цілому, враховуючи перебування Туреччини у статусі країни-кандидата на членство в ЄС. З іншого боку, так звана Стамбульська конвенція дотепер не пройшла процедуру ратифікації в окремих країнах ЄС, а також в рамках Європейського Союзу *per se*. Про волятильність міжнародно-правових позицій Конвенції також свідчить практика надання їй статусу частини національного законодавства більшістю країн-учасниць із рядом застережень. У даній статті розкривається питання: чи можна розглядати вихід Туреччини зі Стамбульської конвенції як демонстративний політичний меседж з боку офіційної Анкари, який може стати на заваді реалізації євроінтеграційних прагнень країни?

Ключові слова: Стамбульська конвенція, Турецька Республіка, євроінтеграційний процес, Європейський Союз, Рада Європи, права людини, насильство стосовно жінок.

Вступ. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі — Конвенція, Стамбульська конвенція) вважається фундаментальним на загальноєвропейському рівні правовим інструментом у напрямку захисту жінок від усіх форм насильства, а також запобігання, переслідування та ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства. Із нагоди 121-ї сесії Комітету міністрів РЄ, що проходила у м. Стамбулі 11 травня 2011 року, міжнародний договір було відкрито для підписання державами-членами РЄ, державами, які не є членами РЄ, але брали участь у його розробці, та Європейським Союзом, а також для приєднання іншими країнами. Власне, Турецька Республіка належить до переліку перших країн-підписантів Конвенції разом із Австрією, Фінляндією, Францією, Німеччиною, Грецією, Ісландією, Люксембургом, Чорногорією, Португалією, Словаччиною, Іспанією та Швецією. Вже 1 серпня 2014 року міжнародна угода набула чинності за фактом її ратифікації десятьма державами, у тому числі Туреччиною. Відповідну ратифікаційну грамоту було передано на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи 14 березня 2012 року. Станом на вересень 2022 року згоду на обов'язковість так званої Стамбульської конвенції висловили 38 («мінус одна») держав-членів РЄ: 22 березня 2021 року офіційна Анкара ухвалила рішення про вихід із міжнародного договору, яке набуло чинності 1 липня 2021 року. Так Туреччина стала першою та дотепер єдиною стороною Конвенції, яка денонсувала її в односторонньому порядку, створивши унікальний прецедент у контексті виходу із міжнародної конвенції Ради Європи у сфері захисту прав людини *per se*.

Так звану Стамбульську конвенцію було розроблено під егідою Ради Європи за безпосередньої участі Європейського Союзу та підписано останнім як міжнародною організацією (згідно із класифікацією РЄ) в цілому 13 червня 2017 року (СоЕ, 2017) (станом на вересень 2022 року документ не пройшов процедуру ратифікації та відповідно не набув чинності в рамках ЄС). Враховуючи його високу мету та об'єкт, міжнародний договір несе не тільки інструментальний, а й символічний характер для ЄС в контексті спільного на європейському просторі бачення цінності забезпечення прав людини, зокрема захисту прав жінок і дівчат. З огляду на вищевказане рішення турецького уряду зазнало критики з боку ЄС, особливо враховуючи традиційно амбівалентний характер взаємовідносин за лінією Анкара — Брюссель. Так, незважаючи на надання Туреччині офіційного статусу країни-кандидата на членство в ЄС у грудні 1999 року та відкриття переговорного процесу щодо вступу у 2005 році, протягом останніх десятиліть сторонам не вдалося досягти компромісу за рядом напрямків та пришвидшити процес взаємного політичного зближення. ЄС розглядає Туреччину, з одного боку, як ключового стратегічного партнера у реалізації порядку денного щодо проблеми біженців та нелегальної транзитної міграції, окремих політико-безпекових рішень, боротьби із тероризмом та взаємодії у торговельно-економічній сфері, а з іншого — виступає із послідовним засудженням існуючої тенденції до регресу країни в питаннях гарантування основних прав людини, демократії та верховенства права (European

Commission, 2022). Як наслідок, у червні 2018 року євроінтеграційний переговорний процес був фактично заморожений, а денонсація Турецькою Республікою так званої Стамбульської конвенції стала черговим викликом для і без того ускладненого процесу вступу країни до ЄС.

Аналіз наявних досліджень та постановка проблеми. Враховуючи стислі часові рамки відносно появи об'єкта дослідження як такого — виходу Турецької Республіки зі Стамбульської конвенції, — ступінь наукового висвітлення проблеми є обмеженим та охоплює праці авторства переважно турецьких дослідників. Так, Рахіме Ербаш (Erbaş, 2022, p. 135) називає рішення офіційної Анкари «історичним парадоксом», зважаючи на роль країни в міжнародно-правовій інструменталізації документу. На підтримку цієї тези Айше Гюнеш (Güneş, 2020, p. 108) стверджує, що участь Туреччини в міжнародній угоді сприяла вдосконаленню національного законодавства у напрямку забезпечення захисту жінок від актів насильства із міркувань так званого «принципу честі». З іншого боку, Гізем Гюней (Güneş, 2022, p. 134) зазначає, що рішення турецького уряду про денонсацію Стамбульської конвенції не варто розглядати як несподіваний крок: незважаючи на недосконалість інституту визнання гендерної рівності на державному рівні, в Туреччині функціонує прогресивне законодавство, що регулює питання запобігання та боротьби із насильством стосовно жінок.

Метою статті є дослідження політико-правових атрибутів досвіду Туреччини в контексті денонсації Стамбульської конвенції з точки зору задекларованої приналежності країни до європейської сім'ї держав. Задля забезпечення комплексного підходу до вивчення висвітлюваної проблеми в ході підготовки публікації автор звернувся до контент-аналізу широкого кола матеріалів. До останніх належать: текст Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами; інформація, розміщена на офіційних веб-ресурсах РЕ, ЄС та ООН, їх вищих та спеціалізованих органів; декларації представників вищого політико-дипломатичного керівництва Туреччини та України, офіційні заяви міжнародних та національних (турецьких та українських) правозахисних та громадських організацій тощо. Окрім цього, методологічну основу дослідження складає порівняльний аналіз, зокрема у призмі зіставлення релевантних кейсів Туреччини та України для ідентифікації їх подібностей та відмінностей.

Виклад основного матеріалу. Насильство щодо жінок і дівчат є одним із найпоширеніших порушень прав людини у світі. За даними Організації Об'єднаних Націй, кожна третя жінка у світі протягом життя зазнає фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера або сексуального насильства у непартнерських відносинах: ця статистика майже не змінилася протягом останнього десятиліття. У Туреччині згідно з останнім Національним дослідженням випадків насильства стосовно жінок за 2014 рік 38 відсотків заміжніх жінок піддавалися фізичному та/або сексуальному насильству протягом життя. Щороку налічуються сотні випадків прояву насильства у своїй крайній формі — вбивствах. Водночас пандемія COVID-19 призвела до подальшої ескалації насильства щодо жінок і дівчат

у всьому світі через обмеження пересування, соціальну ізоляцію та економічну незахищеність (UN, 2021a). Імплементация так званої Стамбульської конвенції державами-учасницями вважається проявом їх рішучості у напрямку подолання цієї тенденції до повсюдного порушення прав людини. Комісар Ради Європи із прав людини Дуня Міятович називає її «знаковим документом, який гарантує всім жінкам Європи право жити без насильства у XXI столітті, а тому не заслуговує будь-яких політичних маніпуляцій та необґрунтованої критики» (CoE, 2021). Це перша та найбільш комплексна міжнародна угода, безпосередньо присвячена проблемі запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами відповідно до стандартів, закріплених у Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Наріжними каменями так званої Стамбульської конвенції є попередження насильства (у тому числі зміна ставлення, гендерних ролей та стереотипів, які роблять насильство стосовно жінок прийнятним), захист його жертв (зокрема гарантування того, що всі відповідні заходи спрямовані виключно на потреби жертв та їхню безпеку), кримінальне переслідування осіб, що скоїли насильницькі злочини (включаючи забезпечення того, що виправдання будь-якого акту насильства культурою, звичаями, релігією або так званим «принципом честі» є неприйнятними), а також комплексність впроваджуваних заходів. Так, її метою є нульова толерантність до домашнього насильства (фізичного, сексуального, психологічного або економічного), переслідування (сталкінгу), сексуального насильства, зокрема зґвалтування, сексуальних домагань, примусового шлюбу тощо. Міжнародний договір закликає сторони залучити всі відповідні державні органи та служби з метою координованого подолання насильства щодо жінок та домашнього насильства. Нарешті, важливим та чітким сигналом, який несе в собі Конвенція, є заперечення проти сприйняття домашнього насильства як приватної або сімейної справи: це одна із форм порушення прав людини, яка має знаходити відповідну реакцію з боку суспільства в цілому. Конвенцією також запроваджено спеціальний незалежний моніторинговий механізм у вигляді Групи експертів з дій проти жіночого та домашнього насильства, GREVIO, з метою забезпечення ефективного виконання її положень державами-учасницями (CoE, 2022a).

Туреччина була першою країною, яка підписала Конвенцію, а також здійснила важливі кроки для приведення національного законодавства у відповідність їй, зокрема шляхом прийняття Закону № 6284 про захист сім'ї та попередження насильства щодо жінок. Примітно, що ініціатива про приєднання користувалася значною підтримкою з боку очолюваної тодішнім прем'єр-міністром Р. Т. Ердоганом правлячої Партії справедливості та розвитку та була одностайно схвалена турецьким парламентом. Втім 20 березня 2021 року в «Офіційному віснику Турецької Республіки» було опубліковано президентський указ № 3718 щодо припинення участі держави у Конвенції. Турецька влада аргументувала цей крок заявами про те, що так звана Стамбульська конвенція загрожує «нормалізацією сприйняття гомосексуалізму» та є «несумісною із соціальними

та сімейними цінностями Туреччини». Раду Європи було проінформовано про рішення турецького уряду у вербальній ноті Постійного представництва Туреччини при міжнародній організації від 22 березня 2021 року. 29 червня 2021 року Державна рада Туреччини, вища судова інстанція в адміністративних справах, ухвалила рішення трьома голосами «за» проти двох, яким відхилила петицію, подану опозиційними партіями та правозахисними групами щодо анулювання указу президента про денонсацію Конвенції (Turkey's top, 2021). Вже 1 липня 2021 року, незважаючи на загальнонаціональні протести та масовий спротив з боку жінок і представників ЛГБТІ-спільноти, рішення турецького уряду про вихід із так званої Стамбульської конвенції набуло чинності.

Загалом же практика виходу із конвенцій, розроблених під егідою Ради Європи, не є поширеною. Зі 175 відкритих для підписання конвенцій у період від заснування РЄ у 1949 році і дотепер наявний досвід денонсації країнами-підписантами лише дев'яти із них — переважно в багатосторонньому порядку та з огляду на застарілість окремих їх положень. Втім існує лише один кейс виходу із міжнародного договору РЄ даного різновиду на індивідуальній основі. Він стосується Конвенції про скорочення випадків множинного громадянства та про виконання військового обов'язку у випадках множинного громадянства, яку було відкрито для підписання у 1963 році. Станом на вересень 2022 року міжнародна угода має статус частини національного законодавства для 12 держав-членів Ради Європи (Португалія та Молдова підписали Конвенцію у 1979 та 1998 роках відповідно, проте дотепер не ратифікували її). Зі свого боку Німеччина, яка стала однією з перших країн-підписантів Конвенції 1963 року разом із Австрією, Францією, Італією, Нідерландами, Норвегією та Сполученим Королівством (CoE, 2022b), у грудні 2001 року ухвалила рішення про вихід із неї (денонсація набула чинності рік потому). Водночас Стамбульська конвенція є дотепер єдиною конвенцією, розробленою під егідою РЄ, із якої вийшла Турецька Республіка (за виключенням Європейської конвенції 1968 року про захист тварин під час міжнародного транспортування, яку денонсували 10 із 24 країн, що раніше надали згоду на її обов'язковість) за період свого членства у міжнародній організації із 1950 року (CoE, 2022c).

Фідбек міжнародної правозахисної спільноти у відповідь на денонсацію так званої Стамбульської конвенції Турецькою Республікою був негайним та категоричним. Зокрема Комітет ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок у заяві від 1 липня 2021 року висловив глибоке занепокоєння із приводу рішення турецького уряду та закликав до його скасування (UN, 2021b): «Відмовляючись від своїх міжнародних зобов'язань щодо боротьби із домашнім та іншими формами насильства стосовно жінок, Туреччина підриває визнання імперативних норм міжнародного права, таких як заборона тортур, феміциду та інших тяжких форм насильства за гендерною ознакою». Зі свого боку Міжнародна комісія юристів в опублікованому того ж дня зверненні (ICJ, 2021) зауважила, що вихід Туреччини із міжнародної угоди позбавить жінок і дівчат переваг життєво важливої, комплексної законодавчої бази для захисту їх від усіх форм насильства, запобігання,

судового переслідування та викорінення насильства, включаючи домашнє». Нарешті, міжнародна неурядова організація Amnesty International назвала цей крок турецького уряду «ганебним» та таким, що наражає мільйони жінок і дівчат на більший ризик насильства та є вкрай тривожною подією на тлі триваючої ерозії інституту прав людини в країні (Amnesty International, 2021): «Незважаючи на те, що ратифікація та реалізація Конвенції призвела до значних покращень у ставленні держав до жертв насильства за гендерною ознакою, міжнародний договір супроводжується негативною риторикою в багатьох частинах Європи та стає інструментом у руках окремих урядів для поширення дезінформації та демонізації гендерної рівності, прав жінок та ЛГБТІ-спільноти».

Реакція з боку Європейського Союзу на наміри офіційної Анкари щодо виходу із Конвенції мала попереджувальний характер: за два дні до денонсації міжнародної угоди Туреччиною, 20 березня 2021 року, високий представник ЄС із закордонних справ і безпекової політики/віце-президент Європейської комісії Жозеп Боррель виступив із відповідною заявою (European Commission, 2021a), в якій наголосив на ризикованості рішення турецького уряду із точки зору поставлення під загрозу захисту та основних прав жінок і дівчат в країні та закликав Туреччину скасувати його. Денонсація Конвенції була розцінена в ЄС як «небезпечний меседж» для всього світу, враховуючи сплеск проявів насильства стосовно жінок і дівчат на глобальному рівні внаслідок пандемії COVID-19 та ряду регіональних та локальних конфліктів: «Сьогодні настав час продемонструвати лідерство та активізувати глобальні зусилля щодо боротьби із насильством стосовно жінок і дівчат, а не відступати. Ми не можемо не висловити глибокий жаль і незрозуміння по відношенню до рішення турецького уряду про вихід із Конвенції, яка ба більше носить назву «Стамбульської». Ми сподіваємося, що Туреччина незабаром знову долучиться до порядку денного ЄС щодо захисту прав жінок і дівчат — фундаментального елемента забезпечення прав людини, миру, безпеки та рівноправ'я у ХХІ столітті». Риторика президента Європейської комісії Урсули фон дер Ляен, озвучена за результатами зустрічі із президентом Р. Т. Ердоганом 7 квітня 2021 року (European Commission, 2021b), була послідовною: «Туреччина має поважати міжнародні правила та стандарти в галузі прав людини, яких зобов'язалася дотримуватися в тому числі як одна із держав-засновниць Ради Європи».

Позицію ЄС щодо рішення турецької сторони про денонсацію Конвенції чітко артикульовано також у щорічному звіті Європейської комісії, присвяченому Туреччині як країні, що має статус кандидата на членство в ЄС. Так, в опублікованому 19 жовтня 2021 року матеріалі (European Commission, 2021c) цей крок віднесено до категорії показових маніфестацій регресу держави у відношенні поваги до прав людини: «Вихід Туреччини зі Стамбульської конвенції поставив під сумнів прихильність країни міжнародним та європейським стандартам у сфері прав людини». Окрему увагу у звіті присвячено власне суспільно-політичному «клімату», який супроводжував процес ініціювання та реалізації виходу держави із Кон-

венції, зокрема затримання та притягнення до адміністративної відповідальності (у вигляді накладення штрафів) багатьох правозахисниць та активісток під час акцій протесту. Окрім цього, згадується факт ігнорування владою звернень з боку низки політичних партій та громадських організацій щодо призупинення примусового виходу зі Стамбульської конвенції. Нарешті, у звіті йдеться про *post factum* роль цього рішення як тригера зростання статистики мови ненависті та наклепницьких кампаній з боку турецьких урядовців та ЗМІ, направлених проти ЛГБТІ-спільноти та жіночих організацій, що викликає серйозне занепокоєння в контексті відсутності захисту основоположних прав лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів, інтер- та квірсексуальних людей, а також власне жінок і дівчат у Туреччині, у тому числі у призмі боротьби із насильством за гендерною ознакою.

Більше того, Європейська комісія посилається на даний кейс у якості підтвердження тенденції до консолідації влади навколо голови держави і відповідно послаблення законодавчої функції парламенту із переходом Турецької Республіки до президентської форми правління. Так, з червня 2020 по червень 2021 року Великими національними зборами Туреччини було прийнято 61 законодавчий акт із 821 внесених законопроектів. Водночас за звітний період було видано 77 президентських указів, що стосуються широкого кола питань, у тому числі щодо соціально-економічної політики, регулювання яких не входить до сфери повноважень голови держави. В такому контексті у звіті було проведено паралель із реалізацією саме шляхом ухвалення президентського указу від березня 2021 року виходу Туреччини зі Стамбульської конвенції, підписання якої було одногосно підтримано членами турецького парламенту у 2011 році. Із правової точки зору денонсація Конвенції призвела до поновлення дебатів щодо можливості виходу Туреччини і з інших міжнародних конвенцій, особливо враховуючи той факт, що у червні 2021 року Конституційний суд постановив про належність ухвалення відповідних рішень до сфери повноважень президента. Окрім цього, цей крок поставив під сумнів перспективи очікуваного підписання Туреччиною Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, прийнятої під егідою ООН у 2006 році, а також Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 2008 року.

З іншого боку, позиція ЄС щодо денонсації так званої Стамбульської конвенції Турецькою Республікою є певною мірою проявом подвійних стандартів з огляду на існування ряду країн-членів ЄС, які стали підписантами Конвенції, проте досі не надали згоду на її обов'язковість. Так, міжнародна угода дотепер не набула статусу частини національного законодавства для Болгарії, Чехії, Угорщини, Латвії, Литви та Словаччини. Наприклад, офіційний Будапешт посилається на *status quo* існування необхідних правових рамок щодо захисту прав жінок в чинному угорському законодавстві, а також на ризики поширення «нелегальної міграції» та «гендерної ідеології», яка суперечить законам Угорщини та світоглядним переконанням у державі, у випадку ратифікації Конвенції (European Parliament, 2020).

Аналогічною була аргументація Конституційного суду Болгарії у відповідь на звернення Верховного суду країни щодо використання в міжнародному договорі терміна «гендер» як соціальної конструкції на противагу біологічній «статі». Так, в рішенні від 26 жовтня 2021 року суд постановив, що слово «гендер» може вказувати лише на біологічну стать, а ратифікація так званої Стамбульської конвенції була б антиконституційною (Todorov, 2021). Окремі політичні сили в Чехії, які виступають проти ратифікації міжнародної угоди державою, стверджують, що положення документу містять елементи «гендерної ідеології» та загрожують усталеній концепції традиційної сім'ї (The Istanbul Convention, 2018). Зі свого боку парламент Словаччини у резолюції від 28 листопада 2021 року закликав уряд Братислави утриматися від ратифікації Конвенції без попереднього висловлення одностайної згоди на її обов'язковість усіма державами-членами ЄС (Gabrizova, 2019).

Окрім цього, переважна більшість сторін Конвенції імплементували її положення у національне законодавство із застереженнями щодо окремих статей, а також меж застосування Стамбульської конвенції *per se* (CoE, 2022d). Наприклад, Хорватія у декларації, що міститься в ратифікаційній грамоті, переданій на зберігання 12 червня 2018 року, встановила, що положення Конвенції не містять зобов'язань щодо запровадження гендерної ідеології у правову та освітню систему країни, а також щодо зміни конституційного визначення шлюбу. До того ж Іспанія у ратифікаційному інструменті від 10 квітня 2014 року зробила заяву щодо неприпустимості тлумачення як визнання будь-яких прав або будь-якої ситуації щодо територій, не охоплених статтею X Утрехтського договору від 13 липня 1713 року, укладеного між коронами Іспанії та Сполученого Королівства, у випадку ратифікації Конвенції Сполученим Королівством (відбулася 21 липня 2022 року) і поширення її положень на неавтономну територію Гібралтару, Іспанія. Водночас найбільш поширеними серед статей, положення яких сторони залишили за собою право не застосовувати або застосовувати лише в певних випадках або за певних умов, є статті 30 (Компенсація), 35 (Фізичне насильство), 44 (Юрисдикція), 59 (Статус перебування). Характерним показником є також частка серед країн-підписантів Конвенції держав, які надали згоду на її обов'язковість в цілому (без застережень). До них належать Австрія, Фінляндія, Нідерланди та Норвегія, тобто 4 із 38 чинних сторін Конвенції, що становить 10 відсотків від їх загальної кількості.

Особливо показовим у цьому відношенні є кейс Польщі, яка без визначення індивідуального переліку статей, щодо яких передбачені застереження, заявила про застосування Конвенції відповідно до принципів і положень її Конституції. Така позиція була засвідчена в декларації, переданій заступнику Генерального секретаря Ради Європи під час підписання інструменту про приєднання 18 грудня 2012 року, та підтверджена в ратифікаційній грамоті, переданій на зберігання 27 квітня 2015 року. Окремі сторони Конвенції — Австрія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція та Швейцарія — виступили із запереченням підходу офіційної Варшави до меж застосування так званої Стамбульської конвенції. У відповідних вер-

бальних нотах, направлених у різний час їх постійними представництвами при РС, уряди зазначених країн заявили про несумісність застереження «загального та невизначеного масштабу» із об'єктом та цілями Конвенції. Так, згідно із пунктом 1 статті 78 Конвенції, застереження допускаються лише щодо обмеженого та визначеного переліку статей. До того ж застереження з боку Польщі як країни-учасниці Стамбульської конвенції, що складається із загального посилення на національне законодавство без уточнення його змісту, не визначає чітко для інших сторін Конвенції, до якої міри Польща зобов'язується дотримуватися Конвенції, і тому може викликати сумніви щодо меж відповідальності офіційної Варшави у відношенні об'єкта та цілей Конвенції. Такі застереження не допускаються також відповідно до статті 19 Віденської конвенції про право міжнародних договорів.

Окремої уваги заслуговує історія взаємовідносин між Стамбульською конвенцією та Україною, яка реалізувала процедуру ратифікації міжнародного договору понад 10 років після його підписання. Так, 21 червня 2022 року президент України підписав відповідний Закон «Про ратифікацію», який Верховна Рада ухвалила днем раніше. Ініціатором відповідного законопроекту став Володимир Зеленський, що засвідчило роль, якою наділяє офіційний Київ Стамбульську конвенцію як найбільш всеосяжну міжнародну угоду у цій сфері, що використовується як основа для дій багатьох країн у Європі та за її межами (President of Ukraine, 2022). Більше того, процедуру ратифікації Конвенції було втілено в життя у період дії воєнного стану на тлі триваючої широкомасштабної збройної агресії Росії. Вже 18 липня 2022 року постійний представник України при Раді Європи передав на зберігання відповідну ратифікаційну грамоту (CoE, 2022e). Примітно, що цей процес відбувався синхронно для України та Сполученого Королівства: вони стали відповідно 36-ю та 37-ю за рахунком державами, які ратифікували Стамбульську конвенцію. Водночас Україна заявила, що не розглядає жодне із положень Конвенції як таке, що зобов'язує її вносити зміни до Конституції та Сімейного кодексу та інших законів щодо інститутів шлюбу, сім'ї, усиновлення та права батьків виховувати дітей згідно з власними переконаннями. Окрім цього, Стамбульську конвенцію ратифіковано із застереженням щодо невиконання державних компенсацій постраждалим від насильства до приведення національного законодавства у відповідність до неї (Verkhovna Rada, 2022).

Слід зазначити, що процес ініціювання та реалізації ратифікації Конвенції не знайшов одностайної підтримки і в українському суспільстві. Зокрема варто згадати незмінно негативну позицію Київської Митрополії Православної Церкви України (ПЦУ) до документу як «суперечливого, слабкого та ідеологічно заангажованого», яку було артикульовано у заяві від 19 червня 2022 року напередодні розгляду відповідного законопроекту парламентом (ОСУ, 2022). Так, ПЦУ та Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) в цілому виступили проти «намагань під прикриттям боротьби із домашнім насильством впровадити в українське законодавство ідеологічні, світоглядні та медичні поняття «сексуальна орі-

ентація» і «гендерна ідентичність» як юридичні терміни, щоб у законодавстві підмінити біологічну стать (жінка і чоловік) гендером — комплексом соціальних, психологічних та сексуальних уявлень». У заяві йдеться про зацікавленість у просуванні Конвенції із політичних та ідеологічних причин держав-членів ЄС, в яких узаконені одностатеві шлюби та запроваджене кримінальне переслідування за критику гендерної ідеології, та спонукання з їхнього боку інших країн до її ратифікації. Нарешті, в ПЦУ у складі ВРЦіРО — міжконфесійної інституції, до якої належать 15 церков і релігійних організацій та одна міжцерковна організація, — провели паралель між політизацією тематики одностатевих відносин та політизацією релігії, а також засудили як підміну понять будь-які спроби називати стереотипи гендерної ідеології «європейськими цінностями».

Загалом же в експертних колах існує думка про те, що передбачені законодавством України процедури та механізми щодо запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами є більш досконалішими та прогресивнішими, аніж ті, які запропоновані у Стамбульській конвенції (втім за дужки виводиться питання моніторингу їх ефективності). Разом із цим, окремі громадські організації вказують на те, що Стамбульська конвенція містить небезпечні ідеологічні конструкції: визначає поняття «гендер» в іншому розумінні, аніж в тому, яке міститься в українському національному законодавстві, а саме — «соціально закріплені ролі» (Vsi Razom, 2022). Так, у Конвенції розмежовані поняття «статі» та «гендеру», а також вводиться поняття «гендерної ідентичності» (пункт 3 статті 4). Одним із аргументів обґрунтування суперечливої природи Стамбульської конвенції є також її зазіхання на право батьків на виховання дітей у відповідності до власних світоглядних та релігійних переконань. Так, стаття 14 заохочує сторони Конвенції здійснювати, де це доречно, необхідні кроки для включення адаптованого до рівня розвитку учнів навчального матеріалу *inter alia* із питання нестереотипних гендерних ролей у формальні навчальні плани на всіх рівнях навчання (без отримання згоди батьків), а також у неформальних навчальних, спортивних, культурно-дозвіллевих структурах і в засобах масової інформації. Зазначається, що такий підхід може становити загрозу в контексті раннього навчання дітей та можливого заподіяння шкоди їх психологічному та психічному здоров'ю.

Зрештою, критики Стамбульської конвенції звертають увагу на відсутність кореляційного зв'язку між фактом її ратифікації та кількістю жертв побутового насильства в окремих країнах. Так, вважається, що практично-прикладний досвід країн, які у різний час надали згоду на обов'язковість міжнародної угоди, доводить, що реалізація положень Конвенції не забезпечує зниження рівня побутового насильства. Примітно, що подібна теза була висвітлена в одному із матеріалів, опублікованих турецьким державним інформаційним агентством «Анадолу» у грудні 2019 року (France and UK, 2019). Так, із посиланням на дані Офіційного бюро статистики Європейського Союзу (Eurostat) агентство звернулося до кейсу Франції, яка у 2017 році посіла перше місце серед держав-членів ЄС за кількістю

зафіксованих фактів вбивств жінок (601). У так званому «рейтингу» за нею слідували Німеччина — 380, Сполучене Королівство — 227, Італія — 130 та Іспанія — 113. Разом із цим, Сполучене Королівство лідирувало серед держав-членів ЄС за статистикою зґвалтувань та домагань (у 2017 році кількість зґвалтованих жінок в країні становила 48122, у Франції — 14899, у Німеччині — 7831 та Швеції — 6810). До того ж повідомлялося, що у Швеції в першій половині 2019 року кількість жінок, які зазнали сексуального насильства та домагань, зросла на 20 відсотків порівняно із попереднім роком. Водночас поряд із наведеними даними в матеріалі був запропонований — без згадування кількості зафіксованих випадків насильства щодо жінок — перелік держав-членів ЄС, які досі не ратифікували так звану Стамбульську конвенцію.

Зрештою, якщо повернутись до кейсу Туреччини, то вищезгаданий меседж став стрижневим в аргументації рішення про денонсацію Конвенції. Так, у прес-релізі № 113 міністерства закордонних справ Туреччини від 21 березня 2021 року (MFA Türkiye, 2021), опублікованому напередодні виходу держави зі Стамбульської конвенції, офіційна Анкара наголосила на послідовності підтримки з боку держави питань просування прав жінок, посилення їх ролі в суспільстві та захисту їх від насильства: «Незважаючи на те, що головною метою розробки Конвенції є боротьба із насильством щодо жінок, окремі її положення та їх практичне застосування є чутливими з точки зору суспільної думки та продовжують піддаватися критиці. Власне, серед держав-членів Ради Європи є ті, які підписали Конвенцію, проте утрималися від її ратифікації. Вихід Турецької Республіки із Конвенції не слід тлумачити як крок назад у боротьбі з насильством стосовно жінок. Права жінок гарантуються найдосконалішими нормами турецького національного законодавства і ми й надалі дотримуватимемося принципу нульової терпимості до насильства щодо жінок, вживатимемо всіх необхідних заходів у співпраці із відповідними органами влади та установами з метою подальшого посилення прав жінок та більш ефективної боротьби із насильством щодо них». Особливо показовим був той факт, що в день набуття чинності денонсації так званої Стамбульської конвенції, 1 липня 2021 року, у присутності президента Р. Т. Ердогана та першої леді Туреччини відбулася презентація 4-го Національного плану дій із боротьби із насильством щодо жінок (President of Türkiye, 2021).

Висновки. Вихід Турецької Республіки із Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, широко відомої як Стамбульська конвенція, зазнав критики з боку міжнародного співтовариства, у тому числі Європейського Союзу. З одного боку, позиція Брюсселя щодо денонсації країною-кандидатом на членство в ЄС міжнародної угоди у сфері захисту прав людини, серед підписантів якої є ЄС, корелюється із порядком денним щодо зміцнення інституту забезпечення прав жінок і дівчат в Європі. Більше того, рішення офіційної Анкари можна поставити в один ряд із суперечливими елементами архітектури європейської інтеграції Туреччини, зокрема невирішеною кіпрською проблемою, політикою у Східному Середземномор'ї, асертивною

зовнішньополітичною діяльністю всупереч пріоритетам Спільної політики безпеки та оборони ЄС та відмінною внутрішньополітичною культурою на тлі «класичних» європейських демократій. З іншого боку, така позиція видається упередженою з огляду на відсутність одностайності в лавах держав-членів ЄС у питанні ратифікації Конвенції в цілому та застосування тих чи інших статей у випадку надання згоди на її обов'язковість. Окрім цього, незважаючи на динамічний перехід турецького суспільства від традиційних цінностей до секулярно-раціональних, окремі положення міжнародної угоди можуть мати двоїстий характер з точки зору усталених у країні світоглядних уявлень про інститут сім'ї як такий. Разом із цим, хоча Конвенція є важливим елементом загальноєвропейської системи захисту прав людини, факт її ратифікації не варто пов'язувати із успіхом євроінтеграційних прагнень тієї чи іншої країни. Про це зокрема свідчить кейс Грузії, яка першою із ключової трійки ініціативи Східного партнерства «Грузія — Молдова — Україна» надала згоду на обов'язковість Конвенції (у 2017 році) і якій не було надано статус кандидата на членство в ЄС за результатами саміту Європейської ради 23–24 червня 2022 року на відміну від Молдови та України, які ратифікували міжнародну угоду у поточному році. Нарешті, припинення участі Туреччини у так званій Стамбульській конвенції можна розглядати як необхідну, але недостатню перешкоду для зміцнення законодавчих, політичних та інституційних рамок щодо запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами на національному рівні.

References [Список використаної літератури]

- Amnesty International (2021, July 1). *Turkey's withdrawal from the Istanbul Convention rallies the fight for women's rights across the world*. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/07/turkeys-withdrawal-from-the-istanbul-convention-rallies-the-fight-for-womens-rights-across-the-world-2/>. [Amnesty International. *Turkey's withdrawal from the Istanbul Convention rallies the fight for women's rights across the world*. 2021, July 1. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/07/turkeys-withdrawal-from-the-istanbul-convention-rallies-the-fight-for-womens-rights-across-the-world-2/> (дата звернення: 17.03.2022)].
- CoE. (2017, June 13). *EU signs Council of Europe convention to stop violence against women*. Council of Europe Retrieved from https://www.coe.int/en/web/portal/home//asset_publisher/ke6Wfgn94238/content/eu-signs-council-of-europe-convention-to-stop-violence-against-women. [in English]. [Council of Europe. *EU signs Council of Europe convention to stop violence against women*. 2017, June 13. URL: https://www.coe.int/en/web/portal/home//asset_publisher/ke6Wfgn94238/content/eu-signs-council-of-europe-convention-to-stop-violence-against-women. (дата звернення: 17.03.2022)].
- CoE. (2021, March 22). *Turkey's announced withdrawal from the Istanbul Convention endangers women's rights*. Council of Europe Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/turkey-s-announced-withdrawal-from-the-istanbul-convention-endangers-womens-rights>. [in English]. [Council of Europe. *Turkey's announced withdrawal from the Istanbul Convention endangers women's rights*. 2021, March 22. URL: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/turkey-s-announced-withdrawal-from-the-istanbul-convention-endangers-womens-rights>. (дата звернення: 17.04.2022)].
- CoE. (2022a). *About GREVIO — Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence*. Council of Europe Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio>. [in English]. [Council of Europe. *About GREVIO — Group of Experts on*

- Action against Violence against Women and Domestic Violence*. 2022a URL: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/grevio>. (дата звернення: 17.04.2022)].
- CoE. (2022b). *Chart of signatures and ratifications of Treaty 043*. Council of Europe Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=043>. [in English]. [Council of Europe. *Chart of signatures and ratifications of Treaty 043*. 2022b. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=043>. (дата звернення: 17.04.2022)].
- CoE. (2022c). *Chart of signatures and ratifications of Treaty 065*. Council of Europe Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=065>. [in English]. [Council of Europe. *Chart of signatures and ratifications of Treaty 065*. 2022c. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=065> (дата звернення: 17.04.2022)].
- CoE. (2022d). *Reservations and Declarations for Treaty No.210 — Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence* (CETS No. 210). Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=210&codeNature=0>. [in English]. [Council of Europe. *Reservations and Declarations for Treaty No.210 — Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence* (CETS No. 210). 2022d. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=210&codeNature=0> (дата звернення: 22.06.2022)].
- CoE. (2022e, July 18). *Ukraine ratifies the Istanbul Convention*. Council of Europe Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/ukraine-ratifies-the-istanbul-convention>. [in English]. [Council of Europe. *Ukraine ratifies the Istanbul Convention*. 2022e, July 18. URL: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/ukraine-ratifies-the-istanbul-convention>. (дата звернення: 18.07.2022)].
- Erbaş, R. (2022). *Global Problems in Sexual Offenses*. London: Rowman & Littlefield. [in English]. [Erbaş R. *Global Problems in Sexual Offenses*. London: Rowman & Littlefield, 2022. 232 p.].
- European Commission (2022). *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations: Turkey*. Retrieved from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkey-0_en. [in English]. [European Commission. *European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations: Turkey*. 2022. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkey-0_en. (дата звернення: 17.04.2022)].
- European Commission (2021a, March 20). *Turkey: Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell on Turkey's withdrawal of the Istanbul Convention*. Retrieved from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/turkey-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-turkeys-withdrawal-istanbul-2021-03-20_en. [in English]. [European Commission. *Turkey: Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell on Turkey's withdrawal of the Istanbul Convention*. 2021a, March 20. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/turkey-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-turkeys-withdrawal-istanbul-2021-03-20_en (дата звернення: 17.04.2022)].
- European Commission (2021b, April 7). *Statement by President von der Leyen following the meeting with Turkish President Erdoğan*. Retrieved from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/statement-president-von-der-leyen-following-meeting-turkish-president-erdogan-2021-04-07_en. [in English]. [European Commission (). *Statement by President von der Leyen following the meeting with Turkish President Erdoğan*. 2021b, April 7. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/statement-president-von-der-leyen-following-meeting-turkish-president-erdogan-2021-04-07_en. (дата звернення: 17.04.2022)].
- European Commission (2021c, October 19). *Turkey Report 2021*. Retrieved from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-report-2021_en. [in English]. [European Commission. *Turkey Report 2021*. 2021c, October 19. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-report-2021_en.].
- European Parliament (2020, May 14). *Parliamentary question E-002981/2020: Refusal of the Hungarian Parliament to ratify the Istanbul Convention*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-002981_EN.html. [in English]. [Parliamentary question E-002981/2020: Refusal of the Hungarian Parliament to ratify the Istanbul Convention. European Parliament. 2020, May 14. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2020-002981_EN.html (дата звернення: 15.05.2022)].

- France and UK (2019, December 18). France and UK Lead EU Statistics for Violence Against Women. *Anadolu Agency* Retrieved from <https://bit.ly/3AB8o1l>. [in Russian]. [Франция и Великобритания — первые в ЕС по насилию над женщинами. Агентство «Анадолу». 2019, December 18. URL: <https://bit.ly/3AB8o1l> (дата звернення: 21.04.2022)].
- Gabrizova, Z. (2019, November 29). Slovakia still opposes EU accession to Istanbul Convention preventing violence against women. *Euractiv*. Retrieved from <https://www.euractiv.com/section/freedom-of-thought/news/slovakia-still-opposes-eu-accession-to-istanbul-convention-preventing-violence-against-women/>. [in English]. [Gabrizova Z. Slovakia still opposes EU accession to Istanbul Convention preventing violence against women. *Euractiv*. 2019, November 29. URL: <https://www.euractiv.com/section/freedom-of-thought/news/slovakia-still-opposes-eu-accession-to-istanbul-convention-preventing-violence-against-women/>. (дата звернення: 17.04.2022)].
- Güneş, A. (2020). *International Human Rights Law and Crimes Against Women in Turkey: Legislation on So-Called Honour Killings*. Routledge. [in English]. [Güneş A. *International Human Rights Law and Crimes Against Women in Turkey: Legislation on So-Called Honour Killings*. Routledge. 2020. 294 p.].
- Güney, G., Davies, D. & Lee P. (2022). *Towards Gender Equality in Law: An Analysis of State Failures from a Global Perspective*. Cham, Switzerland: Springer Nature, 250. [in English]. [Güney G., Davies D., Lee P. *Towards Gender Equality in Law: An Analysis of State Failures from a Global Perspective*. Cham, Switzerland: Springer Nature, 2022. 250 p.].
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2021, March 21). *Press Release Regarding International Reactions on Turkey's Withdrawal from the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence*. Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/no_-113_-turkiye-nin-kadinlara-yonelik-siddet-ile-mucadele-eye-iliskin-avrupa-konseyi-sozlesmesi-nden-cekilmesi-hk.en.mfa. [in English]. [Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. *Press Release Regarding International Reactions on Turkey's Withdrawal from the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence*. 2021, March 21. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-113_-turkiye-nin-kadinlara-yonelik-siddet-ile-mucadele-eye-iliskin-avrupa-konseyi-sozlesmesi-nden-cekilmesi-hk.en.mfa (дата звернення: 17.04.2022)].
- Official web-portal of the President of Ukraine (2022, June 21). *The President Has Signed the Law on the Istanbul Convention Ratification*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-ratifikaciyu-stambulskoyi-konve-75969>. [in Ukrainian]. [Президент підписав закон про ратифікацію Стамбульської конвенції. *Офіційний веб-портал Президента України*. 2022, June 21. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-ratifikaciyu-stambulskoyi-konve-75969> (дата звернення: 22.06.2022)].
- Official web-portal of the Verkhovna Rada of Ukraine (2022, June 20). *The Verkhovna Rada of Ukraine Has Adopted the Law on the Istanbul Convention Ratification* [in Ukrainian]. [Верховна Рада України прийняла Закон «Про ратифікацію Стамбульської конвенції». *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. 2022, June 20. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224306.html>]
- Orthodox Church of Ukraine (2022, June 19). *Statement of the OCU Kyiv Metropolis on the Negative Stance Towards the Proposals for Ratification of the So-Called Istanbul Convention*. [in Ukrainian]. [Православна Церква України. Заява Київської Митрополії ПЦУ щодо негативного ставлення до пропозицій ратифікації так званої Стамбульської конвенції. *Офіційний веб-портал ПЦУ*. 2022, June 19. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zayava-kyuivskoyi-mitropoliyi-ptsu-shhodo-negatyvnogo-stavlennya-do-propozytsij-ratyfikatsiyi-tak-zvanoyi-stambulskoyi-konventsiyi>. (дата звернення: 19.06.2022)].
- Presidency of the Republic of Türkiye (2021, July 1). *Combating violence against women can only succeed with the whole society's participation*. Retrieved from <https://www.tcgb.gov.tr/en/news/542/128562/-combating-violence-against-women-can-only-succeed-with-the-whole-society-s-participation->. [in English]. [Presidency of the Republic of Türkiye. *Combating violence against women can only succeed with the whole society's participation*. 2021, July 1. URL: <https://www.tcgb.gov.tr/en/news/542/128562/-combating-violence-against-women-can-only-succeed-with-the-whole-society-s-participation-> (дата звернення: 11.07.2021)].
- The Istanbul Convention (2018, May 10). *The Istanbul Convention and the development of the situation in the Czech Republic. Czech Women's Lobby* Retrieved from <https://czlobby.cz/en/>

- news/istanbul-convention-and-development-situation-czech-republic [in English]. [The Istanbul Convention and the development of the situation in the Czech Republic. *Czech Women's Lobby*. 2018, May 10. URL: <https://czlobby.cz/en/news/istanbul-convention-and-development-situation-czech-republic> (дата звернення: 17.04.2022).]
- Todorov, S. (2021, October 27). Bulgarian Court's Rejection of 'Istanbul Convention' Alarms Activists. *BalkanInsight*. Retrieved from <https://balkaninsight.com/2021/10/27/bulgarian-courts-rejection-of-istanbul-convention-alarms-activists/> [in English]. [Todorov S. Bulgarian Court's Rejection of 'Istanbul Convention' Alarms Activists. *BalkanInsight*. 2021, October 27. URL: <https://balkaninsight.com/2021/10/27/bulgarian-courts-rejection-of-istanbul-convention-alarms-activists/>. (дата звернення: 29.10.2021)].
- Turkey's top (2021, June 29). Turkey's top administrative court rejects appeal to reverse withdrawal from Istanbul Convention. *Duvar English* Retrieved from <https://www.duvarenglish.com/turkeys-top-administrative-court-rejects-appeal-to-reverse-withdrawal-from-istanbul-convention-news-57998> [in English]. [Turkey's top administrative court rejects appeal to reverse withdrawal from Istanbul Convention. *Duvar English*. 2021, June 29. URL: <https://www.duvarenglish.com/turkeys-top-administrative-court-rejects-appeal-to-reverse-withdrawal-from-istanbul-convention-news-57998>. (дата звернення: 29.06.2021)]
- Turkey's withdrawal (2021, July 1). Turkey's withdrawal from Istanbul Convention a setback for women, and girls' human rights. *International Commission of Jurists* Retrieved from <https://www.icj.org/turkeys-withdrawal-from-istanbul-convention-a-setback-for-women-and-girls-human-rights/> [in English]. [Turkey's withdrawal from Istanbul Convention a setback for women and girls' human rights. *International Commission of Jurists*. 2021, July 1. URL: <https://www.icj.org/turkeys-withdrawal-from-istanbul-convention-a-setback-for-women-and-girls-human-rights/>. (дата звернення: 17.04.2022)].
- United Nations (2021a, March 20). UN Joint Statement in response to Turkey's withdrawal from Istanbul Convention. Retrieved from <https://turkiye.un.org/en/122727-un-joint-statement-response-turkeys-withdrawal-istanbul-convention> [in English]. [United Nations. UN Joint Statement in response to Turkey's withdrawal from Istanbul Convention. 2021a, March 20. URL: <https://turkiye.un.org/en/122727-un-joint-statement-response-turkeys-withdrawal-istanbul-convention>. (дата звернення: 17.04.2022)].
- United Nations (2021b, July 1). UN women's rights committee urges Turkey to reconsider withdrawal from Istanbul Convention as decision takes effect. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/07/un-womens-rights-committee-urges-turkey-reconsider-withdrawal-istanbul> [in English]. [United Nations. UN women's rights committee urges Turkey to reconsider withdrawal from Istanbul Convention as decision takes effect. 2021b, July 1. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/07/un-womens-rights-committee-urges-turkey-reconsider-withdrawal-istanbul>. (дата звернення: 17.04.2022)].
- «Vsi Razom!» Public Movement (2022, January 14). *Istanbul Convention: Five Reasons for Non-Ratification*. [in Ukrainian]. [Громадянський рух «Всі разом!». Стамбульська конвенція: п'ять причин не ратифікувати. *Офіційний веб-портал руху «Всі разом!»*. 2022, January 14. URL: <https://vsirazom.ua/news/vyishly-drukrom-buklety-stambulaska-konvencziya-pyat-rychyn-ne-ratyfikuvaty> (дата звернення: 12.04.2022)].

Стаття надійшла до редакції 19.06.2022

Mamishova N. Sh.

Educational and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Y. Illienka 36/1 str, Kyiv, 04119, Ukraine

WITHDRAWAL FROM THE ISTANBUL CONVENTION IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN INTEGRATION ASPIRATIONS OF THE REPUBLIC OF TÜRKIYE

Summary

The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence opened for signature in 2011 in Istanbul, Türkiye, and has been known as the most comprehensive international agreement advocating the prevention, prosecution, and elimination of violence against women and domestic violence. As of September 2022, 44 CoE member states, including all the EU countries, as well as the European Union itself as an international organization, are signatories to the Convention. The 2017 official signing of the Convention by the EU as a whole testified to the acceptance by Brussels of the former's role as of an authoritative international legal instrument establishing all-European norms in this area. The degree of Türkiye's involvement in its instrumentalization naturally derives from the international agreement's unofficial name — the Istanbul Convention. The Republic of Türkiye was the first country to sign the Convention in 2011 with a unanimous vote of the parliament, and later in 2012 expressed its consent to be bound hereby. The decision of President Erdoğan to denounce the international agreement bearing the name of Türkiye's largest city, adopted in 2021, has caused surprise and concern amid the international political and human rights community. The European Union was no exception; the move has been interpreted as a negative signal in terms of the state's commitment to its obligations to ensuring the rights of women and girls, as well as guaranteeing basic human rights, democracy, and the rule of law at large, given Türkiye's status of EU membership candidate. Meanwhile, the so-called Istanbul Convention has not yet passed the ratification procedure in individual EU countries, as well as within the European Union *per se*. Likewise, the Convention's international legal stance remains volatile since most participating states have granted it the status as part of national legislation with a number of reservations. This article addresses the following question: whether Türkiye's withdrawal from the Istanbul Convention may be considered a demonstrative political message of official Ankara impeding the country's European integration aspirations.

Key words: Istanbul Convention, Republic of Türkiye, European integration process, European Union, Council of Europe, human rights, violence against women

УДК 322.261.7:327.3.271

Насіківська В. М.

аспірантка,
кафедра міжнародних відносин,
факультет міжнародних відносин, політології та соціології
ОНУ ім. І. І. Мечникова,
Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
E-mail: vira.nasikivska@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0770-8864>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259105>

ЦЕРКВА ЯК ЕЛЕМЕНТ «ГОСТРОЇ СИЛИ» РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті проаналізовано сутність поняття «гостра сила» та розглянуто роль «гострої сили» у зовнішній політиці Російської Федерації. В першу чергу стаття фокусується на діяльності Російської Православної Церкви (РПЦ) і Української Православної Церкви Московського патріархату (УПЦ МП) та ролі, які вони відіграють у якості інструментів «гострої сили» Росії, направленої в першу чергу проти України. В умовах війни, яку Російська Федерація веде на українській території, основна задача Російської православної Церкви зводиться до того, щоб виправдати агресію в очах вірян. РПЦ вдається до розповсюдження дезінформації про війну та конструювання міфів, які покликані аргументувати вторгнення Росії на українські землі. Одним із таких міфів є фальшива теза про українців та росіян як один народ, яка активно розповсюджується Російською Православною Церквою та російським керівництвом. Хоча заяви УПЦ МП, яка адміністративно та канонічно підпорядкована РПЦ, є більш обережними, але, як показано у статті, вона роками просувала проросійські наративи серед українських вірян, розповсюджувала дезінформацію щодо анексії Криму та російської агресії на Донбасі і намагалась створити сприятливий образ Росії в українському суспільстві. У статті проаналізовано, як змінилась офіційна позиція Української Православної Церкви Московського патріархату щодо Російської Федерації та її агресивних дій після початку повномасштабного вторгнення. Зокрема дається оцінка рішення Собору УПЦ МП у травні 2022 року про «повну незалежність і самостійність» Церкви та розрив з РПЦ. У статті наводяться аргументи на користь того, що це рішення не внесло жодних змін у статусі УПЦ МП і є по своїй суті декларативним та маніпулятивним. У висновку підкреслюється необхідність донести до українського суспільства небезпеки церковної «гострої сили» РФ, що є особливо актуальним під час повномасштабної війни, яку Росія веде проти України не тільки на полі бою, але й в інформаційному просторі.

Ключові слова: гостра сила, РПЦ, УПЦ МП, війна Росії проти України.

Постановка проблеми

В умовах війни, яку Росія веде проти України протягом 8 років, та особливо після початку повномасштабного вторгнення, актуальною залишається боротьба не лише з «жорсткою силою» РФ, тобто її армією, але й з інформаційною складовою російської агресії, яку можна охарак-

теризувати, як її «гостру силу». Росія використовує численні структури, що традиційно асоціюються з «м'якою силою», у тому числі Російську Православну Церкву (РПЦ) та її філію Українську Православну Церкву Московського патріархату (УПЦ МП), з метою розповсюдження дезінформації та пропаганди. Російська Православна Церква, злочинно прикриваючись релігійною діяльністю та зловживаючи своїм авторитетом серед вірян, активно підтримує військові дії РФ на території України. УПЦ МП, хоч і виступила з осудом повномасштабної війни Росії проти України, але перед цим доклала чималих зусиль, щоб змусити частину православної аудиторії повірити в громадянську війну на Донбасі, та систематично дискредитувала як українську владу, так і інші Церкви на території України.

Важливо також відмітити, що РПЦ не просто виступає в ролі розповсюдженця воєнничої російської ідеології, а й сама долучається до процесу створення ідеологем. Так, наприклад, фальшива теза про українців та росіян як один народ, що використовується Росією для виправдання війни проти України, має релігійне підґрунтя. Вона заснована, в першу чергу, на спільній православній вірі обох народів, тому той факт, що вони вийшли з «єдиної Київської купелі хрещення», на думку РПЦ, є достатньою причиною для поглинання Росією української нації. У статті буде детально проаналізовано, як Церква інформаційно супроводжує російську агресію проти України, та розглянуто роль РПЦ та УПЦ МП як елементів «гострої сили» Російської Федерації.

Аналіз останніх досліджень

Актуальність проблеми інформаційної загрози з боку РПЦ і УПЦ МП на фоні війни, яку Росія веде проти України, зумовлює досить велику кількість вітчизняних та закордонних публікацій, присвячених цій тематиці. Серед них статті С. Здіорука (Zdioruk, 2019), П. Коновальчука (Konovalchuk, 2018), аналітичні доповіді Національного інституту стратегічних досліджень (2014; 2019). Ці праці в деталях аналізують, як Церква забезпечує інформаційний супровід російської війни проти України. Також варто відзначити публікацію дослідників Естонського інституту зовнішньої політики Джеймса Шерра та Каарела Кулламаа (Sherr & Kullamaa, 2019), в якій розглядається, як протягом століть формувався союз російської влади і Церкви та яку роль відіграє РПЦ у завойовницьких війнах Росії.

Тематиці «гострої сили» авторитарних держав присвячені роботи науковців Крістофера Вокера та Джесіки Людвіг ((Walker & Ludwig, 2017), які винайшли цей термін у 2017 році та описали механізми дії «гострої сили» у своїй статті «The meaning of sharp power. How authoritarian states project influence», опублікованій у Foreign Affairs, та в подальших статтях. Також варто відзначити статтю польських науковців Лукаша Сконежного та Богуслава Цацко (Skoneczny & Casco, 2021), які дали детальну характеристику методам «гострої сили» та особливо приділили увагу «гострій силі» Російської Федерації.

Метою дослідження є аналіз ролі Російської Православної Церкви та канонічно підпорядкованої їй Української Православної Церкви Московського патріархату в якості елементів «гострої сили» Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Класичний погляд на силу у міжнародних відносинах передбачає її поділ на «жорстку силу» та «м'яку силу». Політичні актори, що використовують «жорстку силу», змушують противника підкоритися своїй волі за допомогою військових та економічних методів, у той час як «м'яка сила» не передбачає застосування примусу.

Термін «м'яка сила» започаткував Джозеф Най (Nye, 2004), тлумачачи його як здатність добиватися того, щоб «інші прагнули тих самих результатів, що хочеш ти». Основу «м'якої сили» держави складають її культура, політичні цінності та зовнішня політика (Nye, 2004, р. 11). Цінності, які країна просуває та захищає, її рівень добробуту та відкритості можуть привертати союзників на її бік та допомогати у досягненні бажаних результатів на міжнародній арені (Nye, 2004, р. 5).

Досліджуючи «м'яку силу», науковці традиційно не вдаються до поділу країн на демократичні та авторитарні, з точки зору їх здатності використовувати ресурси «м'якої сили». Проте той вплив, який розповсюджують такі авторитарні держави, як Росія чи Китай, за допомогою своїх ЗМІ, аналітичних центрів, наукових та культурних інституцій і т. ін., суттєво відрізняється від впливу демократій, адже він побудований не на привабливості культури, цінностей чи політичних ідеалів, а на маніпулюванні цільовою аудиторією та спробах дискредитувати досягнення демократичного світу.

Щоб описати діяльність авторитарних держав, яка може ховатися під маскою «м'якої сили», Крістофер Вокер та Джесіка Людвіг (Walker & Ludwig, 2017) запровадили термін «гостра сила», вказуючи, що поділ сили на «м'яку» та «жорстку» не достатньо чітко описує ті методи, до яких можуть вдаватися держави задля досягнення своїх цілей у міжнародних відносинах. Певні техніки, що застосовуються авторитарними державами, не можна віднести до «жорсткої сили», тому що вони не передбачають використання прямого примусу, але й «м'якими» по суті вони не є.

Як зазначають Крістофер Вокер та Джесіка Людвіг, засоби впливу, які використовують авторитарні держави, можна назвати «гострими», тому що вони «проштрикують, пронизують або пробивають політичне та інформаційне середовище країн, на які вони направлені». Коли авторитарні режими використовують «гостру силу», вони не ставлять перед собою ціль «завоювати серця і розум» людей, як це роблять демократії, застосовуючи «м'яку силу». Їх дії націлені на те, щоб маніпулювати населенням країн, проти яких направлено «вістря їхнього кинджалу», за допомогою викривлення інформації або зміщення фокусу (Walker & Ludwig, 2017).

«Гостра сила» спрямована на те, щоб створювати штучні протиріччя у суспільстві противника, а також роздмухувати вже існуючі. Принцип «розділай і володарюй» є наріжним каменем «гострої сили». Найбільш вразливими мішенями для «гострої сили» є саме демократичні держави, адже свобода слова в них не завжди дозволяє вчасно відреагувати на за-

грози, приховані під маскою «м'якої сили», та усунути їх без звинувачень у придушенні голосів незгодних.

На думку Дж. Ная (2020), «гостра сила», яку він визначає як «використання з ворожою метою інформації, що вводить в оману», є видом «жорсткої сили». «М'яка сила» і «гостра сила», на перший погляд, здаються схожими, адже обидві досягають своїх цілей за допомогою інформації, а не матеріальних засобів. Проте механізми їхньої роботи суттєво відрізняються. «М'яка сила» характеризується відкритістю та не має на меті навмисний обман, у той час як «гостра сила» обмежує вільний вибір адресата через маніпулювання його сприйняттям інформації. Це перетворює її на метод примусу, а значить, як вважає Най, ставить у рамки «жорсткої сили».

Польські науковці Л. Сконечни і Б. Цацко (Skonieczny & Casco, 2021) запропонували своє визначення «гострої сили». На їхню думку, її можна охарактеризувати як «агресивні дії, які держава проводить, використовуючи методи, що імітують елементи «м'якої сили», з ціллю маніпулювати іміджем певної країни, дестабілізувати її соціально-політичну систему або примусити її владу до конкретних дій».

Основний метод «Острої сили», за словами науковців, — це інформаційна війна. Її мета — досягти інформаційної переваги над противником, сформувані вигідну суспільну думку та деморалізувати суспільство противника. Термін «інформаційна війна» має досить широке значення і включає в себе не тільки розповсюдження пропаганди та дезінформації, а також оприлюднення секретної інформації держави противника, використання агентів впливу для тиску на державну владу та чиновників, створення та підтримку ЗМІ, що формують позитивний образ держави, яка веде інформаційну війну, здійснення кібератак на державні сайти, дискредитацію ідеології, цінностей та політичної системи держави противника, руйнування волоконно-оптичних та телекомунікаційних мереж, щоб завадити передачі інформації (Skonieczny & Casco, 2021, p. 331).

Росія почала проводити інформаційні операції проти України задовго до початку агресії в 2014 році. Використовуючи можливості своєї потужної пропагандистської машини, РФ намагалась утвердити у свідомості українського населення антиукраїнські та антизахідні ідеї, тезу про те, що окремого українського народу не існує і українські землі мають повернутися під владу Москви. З початком Революції Гідності агресивність російської пропаганди посилилася та перетворилася на широкомасштабну інформаційну війну, готуючи підґрунтя для вторгнення російських військ в Україну. Американські дослідники Т. Алєн та А. Мур пишуть, що за допомогою інформаційних операцій Росії вдалося захопити Крим, фізично не воюючи за нього. Розповсюджуючи дезінформацію та вдаючись до відвертої міфотворчості, Росія забезпечила прихильність місцевого населення, змусивши його сприймати анексію не як агресію, а як «визволення» (Allen & Moore, 2018). Воєнні дії на Донбасі протягом 8 років також підтримувалася потужними інформаційними операціями, які лише вийшли на новий рівень з початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році і набули глобальних масштабів.

Ще одним з методів «гострої сили» є підтримка політичних та суспільних організацій, що лобіюють інтереси країни, яка її використовує, з метою досягти певних політичних цілей, дестабілізувати ситуацію в країні противника та поляризувати суспільство (Skonieczny & Casco, 2021, p. 332). На території України існувала ціла низка партій, що мали зв'язки з Росією та діяли в інтересах держави-агресора. На жаль, їх діяльність була заборонена лише у березні 2022 року, після початку повномасштабної війни РФ проти України (The activities of OPZZh, 2022).

Також стратегія «гострої сили» може включати в себе маніпуляцію історичним минулим. Авторитарні держави часто не просто просувають певне вигідне для себе бачення історії, вони вдаються до навмисної фальсифікації або заперечення загальновідомих історичних фактів (Skonieczny & Casco, 2021, p. 333). 21 лютого 2022 року, всього за 3 дні до початку повномасштабної війни Росії проти України, президент РФ В. Путін, готуючи підґрунтя для вторгнення, зробив абсолютно антиісторичну заяву про нібито створення України Володимиром Леніним. Це є свідченням того, що «гостра сила» РФ неодмінно супроводжує її «жорстку силу» (Putin Calls, 2022).

Втручання у вибори держав противників також є розповсюдженням інструментом «гострої сили». Одним із найяскравіших прикладів такого втручання була президентська кампанія 2016 року в США. Російські хакери здійснили кібератаку на Національний комітет Демократичної партії США та оприлюднили десятки тисяч електронних листів із закритою інформацією, таким чином похитнувши рейтинги кандидатки від демократів — Гілларі Клінтон (Russian meddling, 2018).

Прикладом «гострої сили» може також слугувати використання наукової співпраці з ціллю поширення пропаганди, маніпулювання інформацією та тиску на наукові інституції противника. У 2007 році Росія заснувала фонд «Русский мир», метою якого декларувалася популяризація російської мови та культури. За сприяння фонду відкрилися російські наукові центри в університетах багатьох країн світу, але їх діяльність не обмежується суто науковими та культурними рамками. Вони використовуються для розповсюдження в наукових колах політичних наративів, що вигідні Росії. Так наприклад, у лютому 2014 року, за місяць до анексії Криму, фонд «Русский мир» проводив у Оксфорді, в коледжі Святого Антонія, дискусію під маніпулятивною назвою «Культурна пам'ять у Севастополі — українському місті російської слави». Також, як зазначає дослідник Ендрю Фоксел, центри «Русского мира» використовувалися для тиску на керівництво університетів у кадрових питаннях та шпіонажу на території університетів (Foxhall, 2019).

Після розпаду Радянського Союзу, але особливо активно з середини 2000-х років, Росія почала розбудовувати свою мережу впливу на громадян іноземних держав. Ця мережа спрямована на те, щоб просувати вигідні Російській Федерації наративи як через телебачення та Інтернет, так і за допомогою інших засобів впливу, що не передбачають застосування сучасних технологій.

Хоча релігійну діяльність традиційно відносять до сфери «м'якої сили», Українська Православна Церква Московського патріархату (УПЦ МП), що є канонічно та адміністративно підпорядкованою Російській православної Церкві (РПЦ), стала одним із найпотужніших агентів російського впливу в Україні за роки незалежності та одним із основних провідників «гострої сили» РФ. Користуючись релігійною свободою в Україні та особливим статусом релігійних організацій, УПЦ МП під керівництвом РПЦ протягом багатьох років вільно розповсюджувала серед українських вірян російську політичну ідеологію та проводила кампанії з дискредитації української влади.

Одним з головних ідеологів та рупорів Кремля в царині церковної пропаганди є предстоятель РПЦ патріарх Кирило (в миру Владімір Гундяєв). У 1992 році, виступаючи на нараді воєначальників під головуванням президента РФ Б. Єльцина, митрополит Смоленський і Калінінградський, голова Відділу зовнішніх церковних зв'язків Владімір Гундяєв (майбутній патріарх Кирило) виголосив доповідь, яка символізує міцний союз між Церквою, армією та російською державою, який тоді тільки почав складатися, але значно консолідувався за останні 30 років.

Він проголошував як факт «історичну єдність народів, що населяють нашу Вітчизну», під вітчизною маючи на увазі не Росію, а всю територію колишнього Радянського Союзу, та особливо наголошував на єдності слов'ян, що були хрещені в «єдиній Київській купелі» та нібито «дійсно стали багато в чому одним народом». Подібні тези є відображенням традиційного російського великодержавного шовінізму, який заперечує ведення російською владою протягом століть політики пригноблення захоплених народів та стверджує їх добровільне співжиття в рамках Російської та радянської імперій.

Доповідь Кирила рясніла погрозами тим державам, що здобули незалежність у результаті розпаду Радянського Союзу. Він назвав політику, яку проводять ці країни, «політикою радикального суверенітету», що «закладає бомбу, яка колись неодмінно вибухне», та закликав їх до «добровільного самообмеження в здійсненні їхнього суверенітету», щоб уникнути тяжких наслідків. Також він заявив, що «поділ єдиної армії непокоїть Церкву», адже «кордон між арміями — це єдиний кордон, що здатен перетворитися на бойовий фронт». Таким чином, мілітаризація Церкви в Росії сталася ще задовго до того, як це почало викликати занепокоєння у тих державах, які стали жертвами її «гострої сили» (Metropolitan Kirill, 1992).

Ще під час першого візиту до України у сані патріарха РПЦ в липні 2009 року, виступаючи в Нікольському кафедральному соборі м. Горлівки, Кирило заявив: «Тут, на священній землі Донбасу, я не можу не сказати про відносини Росії та України. Це єдиний простір Святої Русі, як і Білорусь, як багато інших країн. Ми єдиний народ, який вийшов із купелі Київського хрещення» (The Speech of His Holiness, 2009).

У вересні 2012 року Російська Православна Церква навіть виступила з ініціативою збору підписів за проведення всенародного референдуму щодо «воз'єднання» Росії, Білорусі та України (Zdioruk, Yablonskii & Tokman, 2014). Подібна риторика РПЦ повинна була б розглядатися як посягання

на державний суверенітет України та Білорусі, але проросійські режими В. Януковича та О. Лукашенка проігнорували цю очевидну загрозу національній безпеці їхніх країн та не чинили перешкод діяльності «гострої сили» РФ на їх території.

Релігійні тези активно використовувалася російською владою із самого початку війни проти України в 2014 році. Наприклад, В. Путін у своєму виступі наполягав на сакральному значенні Криму для Росії, оскільки саме з Криму, де хрестився князь Володимир, на Русь поширилося християнство: «У Криму живуть наші люди, і сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний витік формування багатолітньої, але монолітної російської нації і централізованої Російської держави. Адже саме тут, у Криму, в стародавньому Херсонесі, або, як називали його російські літописці, Корсуні, прийняв хрещення князь Володимир, а потім і хрестив всю Русь» (Putin started, 2014).

За традицією, що тягнеться з часів імператриці Катерини II, російська влада постійно вдається до політики «викорінення пам'яті», особливо в питаннях, що стосуються України та українського народу. Привласнюючи українську історію, у тому числі її релігійний вимір, маніпулюючи тезами про спільне минуле українського та російського народів і прагнучи придушити будь-які прояви самостійності в політиці та вірі, Росія намагається обґрунтувати свої посягання на українські території (Sherr & Kullamaa, 2019).

Багато заяв представників РПЦ та УПЦ МП спрямовані на те, щоб сіяти розбрат і ворожнечу в українському суспільстві та дискредитувати інші релігійні організації на території України. Патріарх Кирило неодноразово заявляв про нібито «порушення прав і свобод вірян в Україні», про «захоплення храмів з вигнанням з них віруючих», про «гоніння і переслідування» проти УПЦ МП з боку греко-католиків та «розкольників», але всі ці заяви не підкріплюються фактами і покликані поляризувати суспільну думку в Україні та спростити для Росії ведення антиукраїнської діяльності (Yablonskii, 2019, p. 56–57).

До розповсюдження російської дезінформації долучився також і очільник УПЦ МП митрополит Онуфрій, який у 2015 році назвав війну в Україні громадянською (His Beatitude Metropolitan, 2015). Такої ж думки дотримувався і намісник Святогірської Лаври митрополит Арсеній (в миру Ігор Яковенко), який у 2019 році назвав війну Росії проти України «внутрішнім конфліктом», що повністю співпадає з тим, як пропаганда РФ намагалася представити російську агресію на території України. Варто зазначити також, що у 2014 році Святогірська Лавра стала прихистком для терористів із так званої «Російської православної армії» під керівництвом Ігоря Гіркіна (Стрелкова). Сам Гіркін розповідав, що ченці цієї лаври були його особистими охоронцями (Sherr & Kullamaa, 2019).

Намісник Києво-Печерської Лаври митрополит Павло (в миру Петро Лебідь) у розмові з активістами в 2018 році заявив, що Крим ніколи не був українським, таким чином виправдовуючи його анексію Російською Федерацією. Також він заявив, що в Україні немає Московського патріархату, а

є «Руська Православна Церква», що тільки підкреслює міцні зв'язки між РПЦ та УПЦ МП, які остання на офіційному рівні намагається заперечувати (The Prior, 2019). Подібні заяви від вищих церковних ієрархів УПЦ МП вказують на систематичне просування нею проросійських наративів, яке вона намагається приховати під видом релігійної діяльності.

Священники УПЦ МП, користуючись своїм авторитетом серед вірян, виступають в якості ретрансляторів російської пропаганди та ефективних носіїв «гострої сили». Проповіді священників, а також інформаційні ресурси РПЦ і УПЦ МП методично рясніють тезами про духовну, історичну та територіальну єдність українців та росіян, їх культурну та ціннісну спорідненість, що заважає усвідомленню українцями власної національної ідентичності та робить їх вразливими до державної російської пропаганди не тільки в релігійних питаннях. Сіючи в релігійні маси уявлення про неподільність «православного слов'янського народу», УПЦ МП протягом багатьох років викликала у частини українських вірян недовіру до української влади, стирала в їх сприйнятті міждержавні кордони та перешкоджала усвідомленню ролі Росії як агресора (Konovalchuk, 2018, p. 33).

Багато священників УПЦ МП, порушуючи власні релігійні канони, відмовлялися виконувати релігійні обряди, такі як відспівування, поминання, для полеглих воїнів АТО (Zdioruk, 2019, p. 631). Це породжувало у частини вірян УПЦ МП негативне ставлення до воїнів, що боронили кордони держави від російського посягання, та значно спрощувало для Росії культивування в українському суспільстві міфу про нібито неоднозначність ситуації на Донбасі.

Крім того, РПЦ та УПЦ МП намагалися всіляко перешкодити створенню помісної Православної Церкви в Україні, оскільки томос про автокефалію, наданий ПЦУ Вселенським патріархатом не тільки позбавив РПЦ канонічної юрисдикції на території України, а й створив суттєві перешкоди для розповсюдження «гострої сили» РФ через церковні канали, адже після надання Україні томосу багато єпархій УПЦ МП почали переходити під юрисдикцію ПЦУ, таким чином виходячи із зони впливу російської пропаганди. Російська Церква продовжує вести потужну інформаційну кампанію проти ПЦУ, називаючи її «розкольніцькою» та «неканонічною». Мета цих дій — сіяти релігійну напругу серед українських вірян, розхитуючи ситуацію в країні під час війни Росії проти України, яка ведеться з 2014 року (Zdioruk, 2019, p. 629).

З початком повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році РПЦ фактично підтримала агресію і активно бере участь у просуванні державної пропаганди. Патріарх Кирило 13 березня 2022 року вручив старовинну ікону Августівської Божої Матері головнокомандувачу військ національної гвардії РФ генералу армії В. В. Золотову. «Нехай цей образ надихає молодих воїнів, які приймають присягу, які вступають на шлях захисту Вітчизни», — сказав очільник РПЦ, по суті благословивши російських військових на війну в Україні (Spiritual crime, 2022).

Патріарх Кирило систематично робить заяви, в яких виправдовує воєнні дії Росії на території України. У більшості випадків його слова є

відвертою фальсифікацією фактів. Так, патріарх заявив, що Росія «ні на кого не напала, вона лише захищала свої межі» (Patriarch Kyrill, 2022). Ще більш абсурдно є заява патріарха про нібито вимоги західного світу провести «гей-парад» на Донбасі, як причину початку війни (Spiritual crime, 2022).

Що стосується УПЦ МП, то після початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році вона опинилася у складній ситуації, адже більшість вірян усвідомили роль Росії як агресора і окупанта, і УПЦ МП стало важче виправдовувати свої зв'язки з Церквою країни-загарбника та проводити проросійську пропаганду. Крім того, низка священників УПЦ МП були заарештовані за співпрацю з ворогом, зокрема за передачу інформації окупантам та виправдовування агресії РФ (In Dnipropetrovsk, 2022; In Kyiv, 2022).

Предстоятель УПЦ МП Онуфрій був вимушений ще на початку повномасштабної війни засудити воєнні дії РФ на території України, назвавши їх «Кайновим гріхом» та «братовбивчою війною». Навіть в умовах відкритої російської агресії УПЦ МП не відмовляється від своєї традиційної риторики, покликаної розмивати грані між українським та російським народами та пропагувати міф про братні народи (Metropolitan of UOC MP, 2022).

Собор УПЦ МП, що відбувся наприкінці травня 2022 року, у загальних термінах засудив війну Росії проти України та висловив незгоду з позицією патріарха Кирила, щоправда не засудивши її. Також було заявлено про зміни до статуту УПЦ МП, які нібито свідчать про її «повну самостійність і незалежність», при цьому саму нову редакцію «Статуту про управління УПЦ МП» опубліковано не було. Варто зазначити, що УПЦ МП заявила про свою самоврядність ще в 1990 році, але зберегла канонічну підпорядкованість РПЦ, що закріплено статутами обидвох церков. Наразі про автокефалію, яка б ознаменувала відділення УПЦ МП від РПЦ, не йдеться, отже, незважаючи на гучні заяви, справжніх змін у статусі Церкви не відбулося (UOC MP declared, 2022). Це означає, що УПЦ МП зможе вільно продовжувати свою діяльність як інструмент «гострої сили» РФ, але відтепер ці зв'язки будуть більш прихованими і їх стане вжче відслідковувати.

Висновки

Отже, хоча «гостра сила» й маскується під «м'яку силу» і може вводити в оману тим, що не використовує прямий примус для досягнення своєї мети, по своїй суті вона значно ближча до «жорсткої сили» та часто супроводжує її. Росія майстерно опанувала методи «гострої сили» і використовує в своїх цілях ресурси, здатні розповсюджувати вплив на громадян України, у тому числі й інститут церкви.

Під час Другої світової війни Сталін з насмішкою ставився до можливостей Церкви впливати на хід війни. Широко відомим є його зневажливе питання: «Скільки дивізій є у Папи Римського?» (Нуе, 2004, р. 9). У ХХІ столітті керівництво Росії не розділяє помилкової думки Сталіна, адже

воно змогло перетворити РПЦ на одну із найпотужніших дивізій російської армії.

Особлива небезпека церковної «гострої сили» криється у високому авторитеті Церкви серед вірян. Таким чином, може бути важко довести громадянам, що певна інформація є сфабрикованою чи пропагандистською, якщо вона була передана через церковні канали. В умовах повномасштабної війни Росії проти України дуже важливо донести до вірян, яку роль зіграли РПЦ та її філія УПЦ МП у розповсюдженні руйнівної російської ідеології на українській території, та унеможливити подібну діяльність у майбутньому.

References [Список використаної літератури]

- Allen, T. S & Moore, A. J. (2018). Victory without casualties: Russia's information operations. *Parameters*, 48(1), 59–71. [in English]. [Allen T. S, Moore A. J. Victory without casualties: Russia's information operations. *Parameters*. 2018. Vol. 28, Is.1. P. 59–71.].
- Foxall, A. (2019). Russian sharp power in European academia. In: Foxall, A. & Hemmings, J. (Ed.). *The Art of Deceit: How China and Russia Use Sharp Power to Subvert the West*. London. Retrieved from <https://henryjacksonsociety.org/publications/the-art-of-deceit-how-china-and-russia-use-sharp-power-to-subvert-the-west/> [in English]. [Foxall A. Russian sharp power in European academia. In: *The Art of Deceit: How China and Russia Use Sharp Power to Subvert the West* / Eds. By Foxall A., Hemmings J. London, 2019. P. 31–35. URL: <https://henryjacksonsociety.org/publications/the-art-of-deceit-how-china-and-russia-use-sharp-power-to-subvert-the-west/> (дата звернення: 03.02.2022)].
- His Beatitude Metropolitan Onufrii about the war in the East and why God allows for the bloodshed in Ukraine). (2015, July 14). *Pravoslavna Cherkashchyna. Ofitsiyni sait Cherkaskoi yeparkhii Ukrainkoi pravoslavnoi tserkvy*. Retrieved from <https://cherkasy.church.ua/novosti-uk/blazhennishij-mitropolit-onufrij-pro-vijnu-nasxodi/> [in Ukrainian]. [Блаженніший Митрополит Онуфрій про війну на Сході і про те, чому Бог допускає кровопролиття в Україні. *Православна Черкащина. Офіційний сайт Черкаської єпархії Української Православної Церкви*. 14 липня 2015. URL: <https://cherkasy.church.ua/novosti-uk/blazhennishij-mitropolit-onufrij-pro-vijnu-nasxodi/> (дата звернення: 03.06.2022)].
- In Dnipropetrovsk region a priest of UOC (MP) has been arrested under suspicion of collaboration with the Russian Federation) *Suspilne. Novyny*. (2022, April 8). Retrieved from <https://suspilne.media/226580-na-dnipropetrovsini-zatrimali-svasennika-upc-mp-za-pidozru-v-spivpraci-z-rosijskou-federacieu/> [in Ukrainian]. [На Дніпропетровщині затримали священника УПЦ (МП) за підозру в співпраці з Російською Федерацією. *Суспільне. Новини*. 2022. 8 квітня. URL: <https://suspilne.media/226580-na-dnipropetrovsini-zatrimali-svasennika-upc-mp-za-pidozru-v-spivpraci-z-rosijskou-federacieu/>. (дата звернення: 03.06.2022)].
- In Kyiv a priest of UOC MP has been arrested for collaboration with occupiers). (2022, March 16). *Unian*. Retrieved from <https://www.unian.ua/war/u-kiyevi-zatrimali-svyashchennika-upc-mp-za-spivpracyu-z-okupantami-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11746645.html> [in Ukrainian]. [У Києві затримали священника УПЦ МП за співпрацю з окупантами. *Unian*. 16 березня 2022. URL: <https://www.unian.ua/war/u-kiyevi-zatrimali-svyashchennika-upc-mp-za-spivpracyu-z-okupantami-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11746645.html> (дата звернення: 15.05.2022)].
- Konovalchuk, P. I. (2018). The contents and main directions of The Russian Orthodox Church propaganda in the context of Russia's hybrid warfare against Ukraine). *Stratehichna panorama* (2). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2018_2_6 [in Ukrainian]. [Коновальчук П. І. Зміст та основні напрями пропаганди Російської Православної Церкви у контексті гібридної війни Росії проти України. *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 31–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stpa_2018_2_6 (дата звернення: 03.06.2022)].
- Metropolitan Kirill. Speech at the all-army meeting). (1992. January 17). Retrieved from <http://pobeda.ru/wp-content/uploads/2018/12/Patriarh-Kirill-i-voennoe-duhovenstvo->

- poslednyaya-redaktsiya-28.06.2015.pdf [in Russian]. [Митрополит Кирилл. Выступление на Всеармейском совещании. Москва, 17 января 1992 года. URL: <http://pobeda.ru/wp-content/uploads/2018/12/Patriarh-Kirill-i-voennoe-duhovenstvo-poslednyaya-redaktsiya-28.06.2015.pdf> (дата звернення: 03.06.2022)].
- Metropolitan of UOC MP Onufrii urged Putin to stop the fratricidal war). (2022, February 24). *Religious Information Service of Ukraine*. Retrieved from https://risu.ua/mitropolit-upc-mp-onufrij-zaklikav-putina-negajno-pripiniti-bratovbivchu-vijnu_n126377 [in Ukrainian]. [Митрополит УПЦ МП Онуфрій закликав Путіна негайно припинити братовбивчу війну. Релігійно-інформаційна служба України. 24 лютого 2022. URL: https://risu.ua/mitropolit-upc-mp-onufrij-zaklikav-putina-negajno-pripiniti-bratovbivchu-vijnu_n126377 (дата звернення: 03.06.2022)].
- Nye, J. S. Jr. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs [in English]. [Nye J. S. Jr. *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs, 2004, 191 p.]
- Nye, J. S. Jr. (2020). Countering the Authoritarian Challenge. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*, 15, 94–109 [in English]. [Nye J. S. Jr. Countering the Authoritarian Challenge. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*. 2020. No15. P. 94–109].
- Patriarch Kirill has again voiced support for war and asks citizens «to defend holy borders» if needed). (2022, 5 May). *TSN*. Retrieved from <https://tsn.ua/svit/patriarh-kirilo-vkotre-pidtrimav-viynu-i-prosit-gromadyan-za-potrebi-zahischati-svyaschenni-rubezhi-2052325.html> [in Ukrainian]. [Патріарх Кирило вкотре підтримав війну і просить громадян за потреби «захищати священні рубежі». *ТСН*. 5 травня 2022. URL: <https://tsn.ua/svit/patriarh-kirilo-vkotre-pidtrimav-viynu-i-prosit-gromadyan-za-potrebi-zahischati-svyaschenni-rubezhi-2052325.html> (дата звернення: 03.06.2022)].
- Putin Calls Ukrainian Statehood a Fiction. History Suggests Otherwise. (2022, 21 March). *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/02/21/world/europe/putin-ukraine.html> [in English]. [Putin Calls Ukrainian Statehood a Fiction. History Suggests Otherwise. *The New York Times*. 21 March 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/21/world/europe/putin-ukraine.html> (дата звернення: 24.05.2022)].
- Putin Started his Speech with Crimea, Pointing out its «Sacred Meaning» for Russia). (2014, December 4). *Crimea. Realities*. Retrieved from <https://ru.krymr.com/a/26724644.html> [in Russian]. [Путин начал свое послание с Крыма, отметив его «сакральный смысл» для России. *Крым. Реалии*. 2014. 4 декабря. URL: <https://ru.krymr.com/a/26724644.html> (дата звернення: 15.05.2022)].
- Russian meddling in elections and referenda in the alliance. (2018, November 18). By Susan Davis (United States) General Rapporteur. Science and Technology Committee. *NATO Parliamentary Assembly*. Retrieved from <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2018-11/181%20STC%2018%20E%20fin%20-%20RUSSIAN%20MEDDLING%20-%20DAVIS%20REPORT.pdf> [in English]. [Russian meddling in elections and referenda in the alliance. By Susan Davis (United States) General Rapporteur. Science and Technology Committee. *NATO Parliamentary Assembly*. November 18, 2018. URL: <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2018-11/181%20STC%2018%20E%20fin%20-%20RUSSIAN%20MEDDLING%20-%20DAVIS%20REPORT.pdf> (дата звернення: 24.05.2022)].
- Sherr, J. & Kullamaa, K. (2019). The Russian Orthodox Church: Faith, Power and Conquest. (Report). *International Centre for Defence and Security*. Retrieved from https://icds.ee/wp-content/uploads/2019/12/ICDS_EFPI_Report_The_Russian_Orthodox_Church_Sherr_Kullamaa_December_2019-1.pdf [in English]. [Sherr J., Kullamaa K. The Russian Orthodox Church: Faith, Power and Conquest. (Report). *International Centre for Defence and Security*. 2019. 32 p. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2019/12/ICDS_EFPI_Report_The_Russian_Orthodox_Church_Sherr_Kullamaa_December_2019-1.pdf (дата звернення: 24.05.2022)].
- Skoneczny, L. & Cacko, B. (2021). Sharp power — introduction to the issue. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrzznego*, 13, 325–340 [in English]. [Skoneczny L., Cacko B. Sharp power — introduction to the issue. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrzznego*. 2021. No13. P. 325–340].

- Spiritual crime: OCU commented on the actions of the ROC Patriarch who gave an icon to the head of Rosgvardia). (2022 March 15). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pcu-duhovnyj-zlochyn-rpc-ikona-rosgvardiji/31753827.html> [in Ukrainian]. [Духовний злочин: у ПЦУ прокоментували дії патріарха РПЦ, який передав ікону очільнику Росгвардії. *Радіо Свобода*. 2022. 15 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pcu-duhovnyj-zlochyn-rpc-ikona-rosgvardiji/31753827.html> (дата звернення: 03.06.2022)].
- The activities of OPZZh and 10 more pro-Russian parties have been banned — RNBO. (2022, May 20). *BBC News*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60810716>. [in Ukrainian]. [Діяльність ОПЗЖ і ще 10 проросійських партій заборонили — РНБО. *BBC News*. 20 березня, 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60810716> (дата звернення: 03.06.2022)].
- The Prior of Kyiv Pechersk Lavra stated that Crimea has never been Ukrainian). (2018, January 9). *Hlavkom*. Retrieved from <https://glavcom.ua/kyiv/news/namisnik-kijevo-pecherskoji-lavri-zayaviv-shcho-krim-nikoli-ne-buv-ukrajinskim-464688.html> [in Ukrainian]. [Намісник Києво-Печерської Лаври заявив, що Крим ніколи не був українським. *Главком*. 9 січня 2018. URL: <https://glavcom.ua/kyiv/news/namisnik-kijevo-pecherskoji-lavri-zayaviv-shcho-krim-nikoli-ne-buv-ukrajinskim-464688.html> (дата звернення: 03.06.2022)].
- The Speech of His Holiness Patriarch Kirill in Nikolsk Cathedral in Horlivka). (2009, 30 July) Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/707934.html> [in Russian]. [Слово Святейшого Патріарха Кирилла в Никольском кафедральному соборі міста Горлівки. 2009. 30 люля. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/707934.html> (дата звернення: 15.05.2022)].
- УОС МР declared it «self-sufficiency and independence from Moscow» What does it mean). (2022, May 27). *BBC News*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61587932> [in Ukrainian]. [УПЦ МР заявила про «незалежність і самостійність» від Москви. Що це значить. *BBC News*. 2022. 27 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61587932> (дата звернення: 15.05.2022)].
- Walker, Ch. & Ludwig, J. (2017). The meaning of sharp power. How authoritarian states project influence. *Foreign Affairs*. Retrieved from foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power [in English]. [Walker Ch., Ludwig J. The meaning of sharp power. How authoritarian states project influence. *Foreign Affairs*. 2017. URL: foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power (дата звернення: 24.05.2022)].
- Yablonskii, V. M. et al. Historic-Religious Theme as a Part of Anti-Ukrainian Politics: the Threats of Moscow Patriarchate for the National Security of Ukraine / The policy of historic memory in the context of the national security of Ukraine / ed. V. M. Yablonskii). (2019). Kyiv: NISD [in Ukrainian]. [Яблонський В. М. та ін. *Історико-релігійна тематика як складова антиукраїнської політики: загрози Московського патріархату для національної безпеки України // Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / за заг. ред. В. М. Яблонського*. Київ: НІСД, 2019. 144 с.].
- Zdioruk, S. (2019). The Russian Orthodox Church as a mechanism of destruction of national unity in Ukraine. *Ukraina diplomatychna*, 20, 628–637. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2019_20_63 [in Ukrainian]. [Здіорук С. Російська православна церква як механізм деструкції національної єдності в Україні. *Україна дипломатична*. 2019. Вип. 20. С. 628–637. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2019_20_63 (дата звернення: 03.06.2022)].
- Zdioruk, S. I., Yablonskii, V., M. & Tokman, V. V. (2014). Ukraine and the «Russian world» project: analytical report, eds. Yablonskii and Zdioruk). Kyiv. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-07/Russian_world-7bd19.pdf [in Ukrainian]. [Здіорук С. І., Яблонський В. М., Токман В. В. та ін. Україна та проект «руського мира»: аналіт. доп. / за ред. В. М. Яблонського, С. І. Здіорука. Київ: НІСД, 2014. 80 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-07/Russian_world-7bd19.pdf (дата звернення: 03.06.2022)].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2022

Nasikivska V. M.

Department of International Relations Odessa I. I. Mechnikov National University, r. 32, French blv. 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

THE CHURCH AS AN ELEMENT OF «SHARP POWER» OF THE RUSSIAN FEDERATION

Summary

The article analyses the essence of the term «sharp power» and deals with the role of «sharp power» in the foreign policy of the Russian Federation. First of all, the article focuses on the activities of the Russian Orthodox Church (ROC) and the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate (UOC-MP) and the role they play as an elements of Russia's «sharp power» directed against Ukraine. During the war that Russia wages in the territory of Ukraine the main function of the Russian Orthodox Church is to justify aggression in the eyes of Orthodox believers. The ROC resorts to spreading disinformation and constructing myths that are intended to serve as argumentation for Russia's invasion of Ukraine. One of such myths is a false statement about Ukrainians and Russians being the same people, which is being actively spread by the ROC and the Russian leadership. Although the official statements of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, which is canonically and administratively subordinated to the ROC, are more cautious, but, as demonstrated in the article, it has been promoting pro-Russian narratives among Orthodox believers for years. It was spreading disinformation about Russia's annexation of Crimea and Russia's aggression in the Donbas region and making efforts to create a favourable image of Russia among Ukrainians. The article analyses the changes in the UOC-MP official position that have taken place after the full-scale Russian invasion of Ukraine. The article particularly assesses the statement made by the Council of the UOC-MP in May 2022 about its decision on the «complete independence and self-sufficiency» and break with the ROC. The article argues that this decision is manipulative and purely declarative and did not bring any changes into the status of the UOC-MP. The article concludes by emphasising the importance of informing the Ukrainian society about the dangers of the Russian church «sharp power», which is especially relevant during the war the Russia wages against Ukraine not only on the battlefield but also in the information realm.

Key words: sharp force, ROC, UOC-MP, Russia's war against Ukraine.

UDC 327.51

Poble D. K.

Professor assistant

Department of International Relations,

Faculty of International Relations, Political Science and Sociology

Odessa I. I. Mechnikov National University

Tel.: +380980534393

E-mail: dmitry_poble@onu.edu.ua, dmitrypoble@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5898-3343>

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259135>

**THE 2019–2021 LEBANON CIVIL PROTESTS: CONCISE COMPARISON
WITH MOLDOVA AND BELARUS PEACEFUL RALLIES AND ASSEMBLIES**

Lebanon, a unique, poly-confessional Eastern Mediterranean country of Arab origin with a long Phoenician history, has seen yet another wave of unrest in the last two years. Around the same period, widespread protests were aroused in two post-soviet countries in Eastern Europe, expressing their outrage at the falsification of vote tallies, corruption, and the political motivation of their governments in the face of a worsening economic situation. The aim of the study was to find out the common and distinctive elements of these civil rallies and assemblies, as well as to predict their possible impact on interregional relations and geopolitical tendencies. The article may indicate some unique features due to the lack of fundamental research studies on the theme rather than analytics and media reports. A concise comparison is made of Lebanon's, Moldova's, and Belarus's situation with respect to their establishment, political and economic crisis, resulting protest actions. Some peculiarities were discovered following the interests of internal and external political groups and their influence. A cautious prognosis was made in order to forecast some further developments in the situation around these countries, including the attitude of the key actors in the region towards the processes inside and outside, trying to tip the scales in their favor.

Key words: widespread protests, falsification of vote tallies, corruption, civil rallies and assemblies, establishment, key actors.

Introduction

Plato, the ancient Greek philosopher, explored the meaning of justice in his Socratic dialogue «The Republic,» describing the sophisticated relationship between the state-city and the ordinary man. The famous student of Socrates and the teacher of Aristotle wrote one of the most influential philosophical and political works around 375 BC. (Brickhouse & Smith, 2022). Today, 159 sovereign states in the world apply the term «Republic» in the official names of their countries. If compared, for example, two Koreas as the Republic of Korea and the Democratic People's Republic of Korea (the DPRK), we can hardly argue that North Korea can fully comply with the Oxford Dictionary definition of «a state in which supreme power is held by the people and their elected representatives, and which has an elected or nominated presi-

dent rather than a monarch.» (Oxford Dictionary, 2005). It's about the fact that the term «republic» is incorporated into the official names of the states, which have rather distorted the concept, and the DPRK is widely considered a totalitarian regime and a military dictatorship (Figure 1).

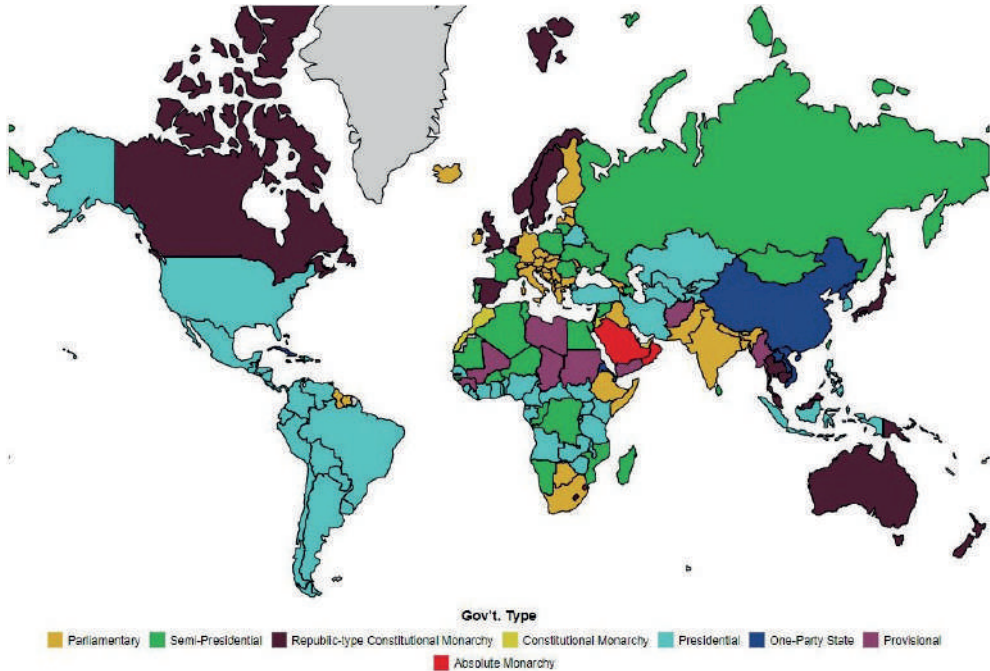

Figure 1. Republic Countries 2022
Source: World Population Review

The main purpose of the article is to give a concise comparative analysis of a series of civil protests that occurred practically within the same period and affected one Arab country in the Mediterranean, and two post-soviet countries in Eastern Europe. All the subjects of comparison formally have the same political system and have insignificant differences in their constitutions: they are parliamentary republics with all the appropriate attributes of power. Thus, the reality of the authorized officials, implementing their power liabilities, differs a lot in each country and forms a certain benchmark for political studies.

The methodology applied in the article is similar to the comparative method widely used in political science. The Merriam-Webster dictionary gives a common definition of the comparative method as «a method of investigation (as of ethnologic phenomena and relations) based on comparison» (2021). In his article «Comparative Analysis within Political Science,» Alexander Safford defines Comparative Analysis (CA) as «a methodology within political science that is often used in the study of political systems, institutions, or processes.» This can be done on a local, regional, national and international scale. Comparative research is carried out on the basis of empirical evidence

collected and systematized from the recording and classification of the reality of political practices. Comparative analysis within political science is characterized by the lack of an ideological and theoretical narrative and its tendency to apply a scientifically constrained methodology to reach more political understanding. Yet, on the other hand, the study concentrated on two or more countries has been sometimes criticized «for producing less in-depth information compared to studies involving one country» (Franzese, 2007). It is worth mentioning that Petro Martynenko, an eminent Ukrainian scientist, specialized in the field of constitutional law, international law, comparative law has made a significant contribution to comparative studies. He described comparative law as «a science that studies the connections and interactions of various legal systems, the principles of their typological commonality, elements of similarity and difference, common and national-specific, comparability and incompatibility, their internal typological tendencies» (Krasin, 2011).

Lebanon

The 2019–2021 Lebanese civil protests that have taken place in this Middle East country are known locally as the 17th October revolution. The pretext that triggered a series of civil protests in Lebanon was the announcement of increased taxes on tobacco products, fuel, and IP telephony calls for WhatsApp applications (Chehayeb & Sewell, 2019). Protesters' movements spread across the country, and their social and economic demands for real reforms to end social stratification were fueled by claims of democratization of secular fundamentals due to sectarian rule and for a democratic society free of sectarian and partisan allegiances. The growing frustration of the protesters was aimed at the Lebanese authorities because of their inability to cope with unemployment (Figure 2)

The daily lives of the Lebanese people are also affected by structural problems in the Lebanese economy, such as a lack of capacity to generate and distribute electricity, widespread illegal connections, and the business control of the 'generator mafia,' which allegedly compensates for the lack of electricity with extra charges during scattered power outages at state-owned power plants. It should be mentioned that the operation of obsolete equipment with bad environmental standards, like fuel oil CHPs and congestion on major highways. At the same time, Lebanon's external public debt grew rapidly, sinking the country's financial system deeper into the money pit (Figure 4).

Finally, the most-talked-about Lebanese «garbage crisis» of 2015–2017 hasn't found a solution (Haines-Young, 2015). Social tension in Lebanon has also risen due to the political crisis in all governmental structures over the past few years. Thus, the activists of various parties have deliberately maintained tension to make a political point or two through intra-party rivalry. The origin of Lebanese government mismanagement and dysfunction lays in the sectarian political system embodied in the articles of the Taif agreement, concluded in 1989. The said document is sometimes called a Document of National Accord or National Reconciliation Accord despite its announced goal of providing 'the basis for the ending of the civil war and the return to political normalcy in Lebanon' (Krayem, 2014). Historically, Lebanon has always

Figure 2. Lebanon’s unemployment rate from 2004 to 2018 in the chart
 Source: www.CEICDATA. com / Central Administration of Statistics and a stagnant economy (Figure 3).

Figure 3. Exhibit1: Economic stagnation settles in Lebanon
 Source: IMF and AXA IM Research as of 5 December 2019
 Yoy = year-on-year

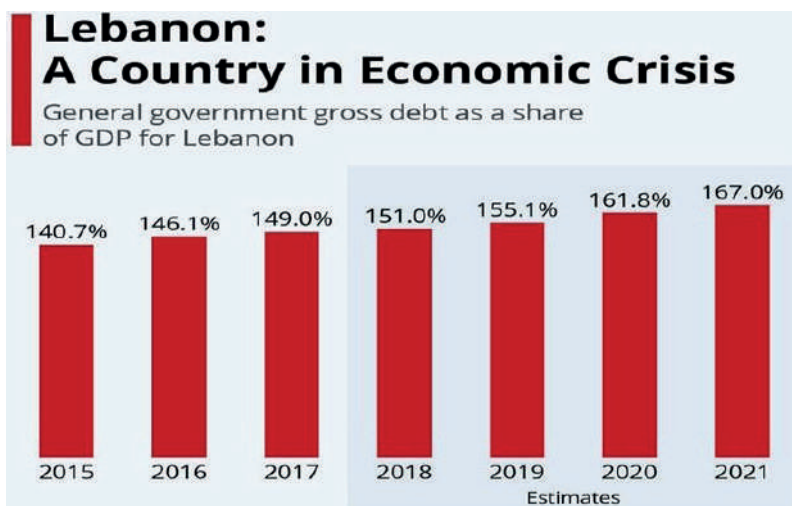

Figure 4. General government gross debt as a share of GDP for Lebanon
Source: IMF STATISTA

been a mosaic of various religious fractions and its society is still divided into isolated ethnic and confessional communities. Each community pays a fee for representation in the central government. The governance structure within the Republic is determined by its confessional origin. The 18 religious groups, which are officially recognized by Lebanese society, combine twelve Christian sects, four Muslim denominations, the Druze sect, and Judaism (El Rajji, 2014). Articles 24 and 95 of the Lebanese constitution determine an equally authoritative position for Muslims and Christians in the Chamber of Deputies (National Council of Lebanon), as well as proportional authority among the districts where different religious groups predominate (Lebanon's Constitution, 2021). Each religious group represented in the national parliament seeks to take over more power. (Figure 5)

Furthermore, because the numerous civil wars have resulted in several waves of migration from and to Lebanon, they frequently rely on external patronage. Lebanese migrants in the hundreds of thousands have settled in Europe, neighboring Syria and Turkey, the USA and Canada. While keeping ties with their relatives at home, they have unwillingly become a tool for influencing Lebanese politics. Communities of Shia and Sunni Muslims, Alevis and Alawis, Armenians and Maronites, Orthodox Greeks and Greek Catholics, Orthodox Arabs and Arab Catholics have their own attitudes towards different countries, as well as different political parties. Hundreds of thousands of Palestinian refugees have lived in Lebanon for decades. In recent years, an additional 2 million Syrian Orthodox Arabs, Yazidis, Kurds, and Assyrians have fled war-torn Syria and settled in Lebanon as isolated communities of Syrian Orthodox Arabs, Yazidis, Kurds, and Assyrians. At the same time, many Lebanese generations who have grown up among the barbed wire checkpoints close to neighboring tormented Syria are tired of the strife.

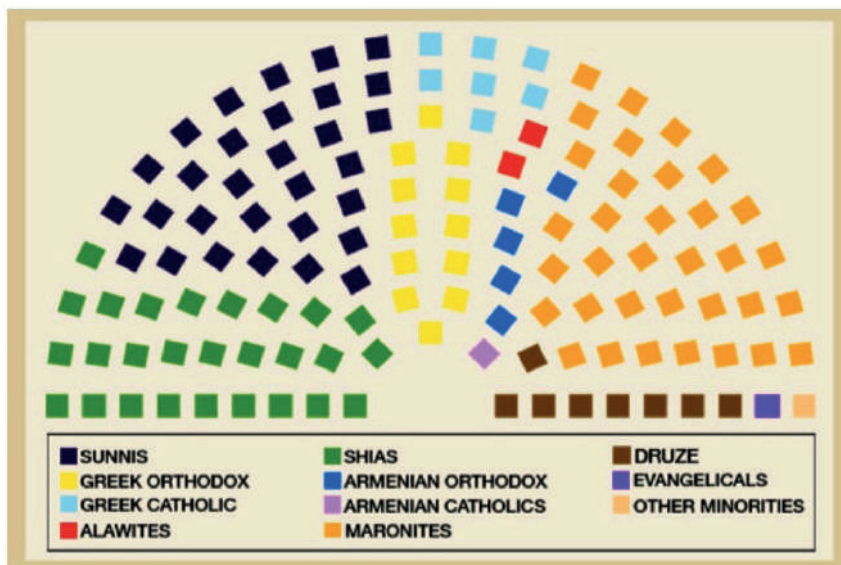

Figure 5. The Confessional System in the Lebanese Parliament
Source: Pettalides J. C. (2011)

In October-November 2021, Beirut's relations with the Arab monarchies of the Persian Gulf escalated, from which substantial financial assistance could come. Kuwait, Bahrain, Saudi Arabia, and the United Arab Emirates withdrew their ambassadors from Lebanon following an interview with Lebanese Information Minister George Kordahi, where he condemned Riyadh and Abu Dhabi for the military campaign in Yemen. To restore the contacts, the Arab monarchies demanded the resignation of the information minister and a change in Beirut's policy towards Hezbollah. And furthermore, Israel is also lobbying the US to attach conditions to its aid to Beirut with certain restrictions on Hezbollah's activities. All of the above does not ease the situation in Lebanon at all but provokes an escalation of conflicts across the political spectrum in the country. (Belenkaya, 2021).

Lebanese citizens voted in the parliamentary elections on Sunday, May 15, 2022, for the first time since the entire government resigned in 2020. 718 candidates were running for 128 seats in parliament, some of them from new political groups that emerged from a protest movement that began in 2019, when traditional parties accused them of corruption and blamed them for default, the deepest crisis, and later for the explosion in the port of Beirut in August 2020. According to the official results of the parliamentary elections in Lebanon, Iran's allied party Hezbollah and its allies lost a majority in the Lebanese parliament. (Nakonechna, 2022). The Hezbollah-led coalition won 61 seats in the country's 128-member parliament. The biggest winner of the election was the nationalist Christian Lebanese Party, led by Samir Judge, one of Hezbollah's fiercest critics. Parliament Speaker Nabi Berry's Amal retained the 27 seats allocated to Shiites.

Belarus

The Belarusian protests of 2020–2021 have taken to the streets with thousands of protestors following the disputed results of presidential elections held on August 9th, thus permitting Alexander Lukashenko to stay in power for a sixth term in office. He claimed that 80 % of the polls were in his favor, which is untrue. Belarus is considered an authoritarian state even though Article 1 of its constitution says «the republic of Belarus is a unitary, democratic, social state based on the rule of law» (1994). Belarus' 1994 constitution provides for the direct election of the President, as head of state, and of the parliament, the bicameral legislature known as the National Assembly of Belarus. The executive power is represented by the Council of Ministers and its head, as the nominal head of the government is appointed by the President.

The protests in Belarus are not primarily geopolitical, as compared with the Maidan protests of 2013–2014 in Ukraine. The opposition in Ukraine and in Georgia sought Western affiliation opportunities including EU Association and NATO membership future. The situation in Belarus seems to be different. Sviatlana Tsikhanouvskaia, the main opposition candidate, in her video speech to the members of the EU Parliament on the 25th of August 2020, rejected the geopolitical character of the revolution in Belarus. «It is neither an anti-Russian nor a pro-Russian revolution. It is neither anti-EU nor pro-EU. It is a democratic revolution. The demand of Belarusians is simple: a free and fair election» (Liubakova, 2020). Meanwhile, former Ukrainian President Yanukovich refused to sign the EU association agreement, prompting civil protestors to take to the streets and set fire to tires, rejecting his politically motivated decision to abandon national hopes for future membership in the European Union. The protestors' movement in Belarus at the very beginning aimed to put an end to recurrent autocratic corruption in the country without any geopolitical shift. Nevertheless, the peaceful civil rallies and assemblies in Minsk gave Moscow cause for certain concern. Democracies that have arisen on Russia's Western border — the Baltics, Ukraine, and Georgia — the Kremlin seems to have accepted as 'existing reality', but the Belarus case may cause more worries about «both a geopolitical shift westward and the demonstration effect of its closest East Slavic neighbor embracing democracy» (Courtney & Haltzel, 2020).

The worst-ever political crisis around Lukashenko's doubtful election win in August 2020 exposed once more the evidence of Belarus' dependence on supplies from energy-rich Russia. Belorussian goods are mostly exported to Russia (more than 46 %), while the EU's comparable share is only 24 %. Belarus imports more than half of its goods and services from Russia, while the EU imports 20 % of its total imports. And in the financial area, Russia is considered the largest credit holder for its neighbor, possessing 38 % of Belarus's national debt. (Martin, 2020).

President Lukashenko, given his precarious position and the overwhelming discontent of the population, initiated a constitutional referendum in early 2022. Despite protests, repressions, and widespread public opposition, the referendum was held on February 27, 2022. According to the official data,

65.2 % of Belarusian citizens voted for amendments and additions to the Belarusian Constitution. The amendments provide for the creation of a new constitutional body, the All-Belarusian People’s Assembly (VNC), which will be created gradually, allowing the ruler to remain in power for another two years.

Moldova

The Moldovan protests of 2020 were led by farmers and young people in favor of newly elected president Maia Sandu against the pro-Russian premier, Jon Chicu. The nationwide demonstrations started on November 21 and were extended to December 23 when, under massive public pressure, Chicu announced his resignation. It is useful to review the background to these developments and analyze some internal political dynamics as they were in February 2019 (Figure 6).

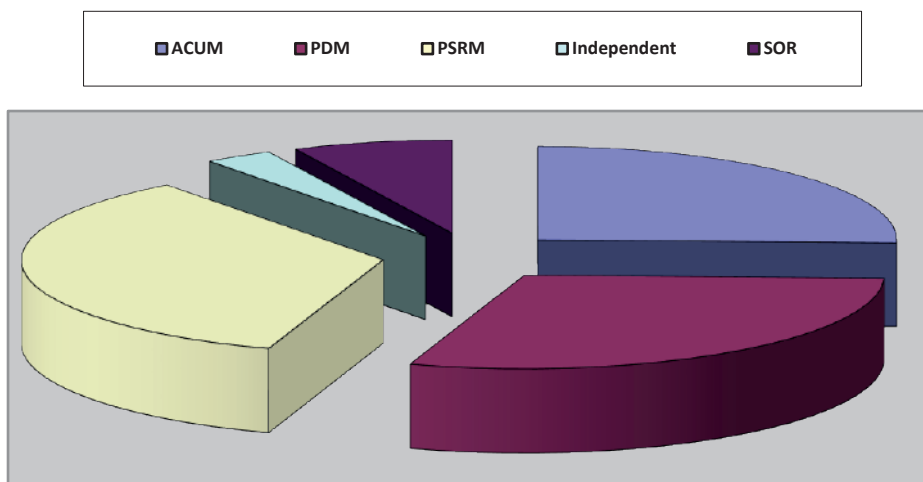

Figure 6. The February 2019 Moldovan Parliamentary Elections
Source: Simpson, H. (2019)

An impressive result for PSRM, Moldovan socialist party-successors of former communists, and modest achievement of SOR, Euro-sceptic party, were quite predictable. However, in addition to the growing impact of ACUM, the anticorruption coalition, PDM, the Democratic Party of Moldova, achieved surprising success, receiving 29.7 % of the votes cast. And, in the meantime, the party was led by Vlad Plahotniuc, an infamous oligarch who fled to Turkey after the surprising comeback of the Democrats as a «product of sophisticated techniques of political and electoral manipulation.» (Simpson, 2019) The said techniques promoted the Democrats more control instruments over both the government and the parliament. Their election campaign was based not on ideas and principles and it turned to putting patronage, power, and material interests first.

On May 5, 2022, the European Parliament approved granting the status of an EU-candidate member to the Republic of Moldova. «The EU should grant

Moldova candidate status in accordance with Article 49 of the Treaty on European Union (according to which a country that adheres to the values of the EU can apply for accession) and on merit-based principles,» the European Parliament's resolution says. The document also proposes that the European Commission complete the evaluation of Chisinau's application as soon as possible. Regardless of the conclusion, «the Moldovan authorities are undoubtedly on the right track in implementing key reforms, in particular in the areas of democracy, the rule of law, and human rights,» the resolution said. (Kropman, 2022). The European Parliament also called on the EU to give greater support to Moldova, both through new macro-financial assistance and further measures to liberalize transport services and trade.

It's pertinent to note that Moldova offers some kind of a «gateway» for Ukraine in its access to the Southeastern part of Europe, while at the same time keeping its role as a transportation hub in the region. Many international highways that pass from the Asian direction supply goods from China, Russia, and other countries via Ukraine to Moldova and farther to EU members. Another area of interest is Moldova's role as a possible connection link to the energy system of Europe. Moldova is already connected to the gas transportation system of Romania as well as the EU gas network. Ukraine, Moldova, and Georgia are trying to create «an integration center for the territories of the former Soviet Union» to lead, as a good example, other former Soviet entities. (Sichen, 2021). It isn't coincident that the said republics are facing some similar challenges resulting from the aggressive policy of the Russian Federation in its persistent attempts to dampen the pro-Western spirit there and to regain control. Since the early 1990-s, Moldova, Georgia, and Ukraine have become some kind of testing ground for Russia's military adventures to undermine the internal stability of independent republics, to provoke armed clashes, and to deploy organic troops or militant groups supervised and supplied by the Ministry of Defense of Russia. This scenario was practically applied in Transnistria, Moldova, the Crimea and Donbas, Ukraine, and in Abkhazia and South Ossetia, Georgia.

The protest movements in Lebanon, Moldova, and Belarus did not lead to a radical revision of the domestic and foreign policies of these republics. Lebanon had experienced another change of government and parliamentary re-elections, plus discussions on the confessional structure of the country, were postponed for the distant future. Moldova's confrontation between the European course of the authorities and the pro-Russian opposition continues, and Belarusian dictator Lukashenko, having dispersed the protests inside the country by force and repression, has tied himself tightly to Russian assistance, like the Syrian version of the Bashar al-Assad regime. Speaking on the geopolitical aspects, one can identify certain regional shifts with regard to the partial weakening of Iranian influence in the Lebanese political arena and the Syrian crisis' pressure on the economy and political spectrum in this Mediterranean country. At the same time, the idea of Russian dominance at the regional level continues to be actively pushed by the leadership of the Russian Federation despite the general condemnation and, in many cases,

rejection of the policy towards neighbors or the suppression of egregious violations of human rights and war crimes. All this leads to a certain imbalance in the system of regional relations, not only at the regional but at the global level.

Conclusions

Based on this analysis, the following conclusions have been drawn:

1. All the three components that provoked mass clashes and protests in the objects of study are surprisingly similar: a dramatic deterioration in the economic situation, pathological rejection of the ruling elite (non-removability of the ruling elites, corruption, falsification of elections), and finally, the impact of external factors (the presence of aggressive neighbors, hostilities, the influx of refugees, diktat and lobbying of interests in relations with the outside world, etc).

2. Despite the formal similarity of the social and constitutional structures in all countries, historical, cultural, and religious ties and trends somehow affected the methods of the authorities' struggle with popular uprisings.

3. The algorithm for resolving the protest unrest in the country by the Lebanese authorities turned out to be more «democratic» and more understandable in relation to the constitutional structure of the country compared with a similar situation in the two former post-Soviet republics.

4. The Lebanese authorities were forced to change the government, hold snap elections, and start discussing the confessional structure of the country, enshrined in national legislation.

5. The authorities of Moldova in their European strategy were facing strong opposition from the supporters of «the Russian world», the Transnistrian enclave and the oligarchs associated with shadow operations with Russian business, and the constantly pressing threat of direct military intervention, as was the case with Ukraine.

6. The Republic of Belarus, after blatant election fraud, resorted to brutal forceful methods against its own population, launched an outright propaganda campaign to «legitimize» its totalitarian regime, and provided its territory and facilities for Russia's attack on neighboring Ukraine.

7. In all three cases, direct and indirect external interference—Russian, Syrian, or Iranian factors—had a strong influence and limited the ability to resolve crises promptly.

References [Список використаної літератури]

- Belenkaya, M. (2021, November 22). Lebanese Cedar is Your Comrade / Lebanon. The situation in the country. *Kommersant*. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/5088269> [in Russian]. [Беленькая М. Ливанский кедр тебе товарищ. Ливан. Ситуация в стране. *Коммерсантъ*. 2021, листопад 22. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5088269> (дата звернення: 02.02.2022)].
- Boguslavskaya, A. (2022, March 1). No Changes till 2024? A New Constitution of Belarus: What will Change and When. *DW/Top Stories/Belarus*. [in Russian]. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/novaja-konstituzija-belarusi-chto-izmenitsia-i-kogda/a-60960524> [Богуславская, А. (2022, березень 1). До 2024-го без перемен? Новая Конституция Беларуси: что изменится

- и когда. DW / Темы дня / Беларусь. URL: <https://www.dw.com/ru/novaja-konstituzija-belarusi-chto-izmenitsia-i-kogda/a-60960524> (дата звернення: 03.02.2022)].
- Brickhouse, T. & Smith, N. (2022). Plato (427–347 B. C. E.). *The Internet Encyclopedia of Philosophy IEP*. Retrieved from: <https://iep.utm.edu/plato> [Brickhouse T., Smith N. Plato (427–347 B. C. E.). *The Internet Encyclopedia of Philosophy IEP*. 2022. URL: <https://iep.utm.edu/plato> (дата звернення: 07.05.2022)].
- Chehayeb, K. & Sewell, A. (2019, November 4). Why Protesters in Lebanon are Taking to the Streets. *Foreign Policy: Explainer*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2019/11/02/lebanon-protesters-movement-streets-explainer> [in English]. [Chehayeb K., Sewell A. Why Protesters in Lebanon are Taking to the Streets. *Foreign Policy: Explainer*. 2019, November 4. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/11/02/lebanon-protesters-movement-streets-explainer> (дата звернення: 07.05.2022)].
- Comparative method. (2021, May 21). *Definition of rcomparative methodr by Merriam-Webster*. Retrieved from [https://www.merriam-webster.com/dictionary/comparative %20method](https://www.merriam-webster.com/dictionary/comparative%20method) [in English]. [Comparative method. *Definition of rcomparative methodr by Merriam-Webster*. 2021, May 21. URL: [https://www.merriam-webster.com/dictionary/comparative %20method](https://www.merriam-webster.com/dictionary/comparative%20method) (дата звернення: 07.05.2022)].
- Constitution of the Republic of Belarus. (1994). *President of the Republic of Belarus*. Retrieved from <https://president.gov.by/en/gosudarstvo/constitution> [in English]. [Constitution of the Republic of Belarus. *President of the Republic of Belarus*. 1994. URL: <https://president.gov.by/en/gosudarstvo/constitution> (дата звернення: 07.05.2022)].
- Courtney, W. & Haltzel, M. (2020, August 18). The West's Role in Belarus. *Rand Corporation / The Rand Blog Commentary*. Retrieved from <https://www.rand.org/blog/2020/08/the-wests-role-in-belarus.html> [in English]. [Courtney W., Haltzel M. The West's Role in Belarus. *Rand Corporation. The Rand Blog Commentary*. 2020, August 18. URL: <https://www.rand.org/blog/2020/08/the-wests-role-in-belarus.html> (дата звернення: 07.05.2022)].
- El Rajji, R. (2014). The Leaves of One Tree: Religious Minorities in Lebanon. *Minority Rights Group International: Briefing, 2/8*. Retrieved from <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/mrg-briefing-religious-minorities-in-lebanon.pdf> [in English]. [El Rajji R. The Leaves of One Tree: Religious Minorities in Lebanon. *Minority Rights Group International: Briefing*. 2014. Vol.2, Is.8. URL: <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/mrg-briefing-religious-minorities-in-lebanon.pdf> (дата звернення: 07.05.2022)].
- Franzese, R. (2013, January 13). Context matters: the challenge of multicausality, context-conditional, and endogeneity for empirical evaluation of positive theory in comparative politics. In Boix, C. & Stokes. *The Oxford Handbook of Comparative Politics*. Pp. 27–72). Retrieved from http://www.personal.umich.edu/~franzese/Franzese.MultiCausal.ContextCond.Endog.OxfHndbkCP_chap02.PROOFS.pdf [in English]. [Franzese R. Context matters: the challenge of multicausality, context-conditional, and endogeneity for empirical evaluation of positive theory in comparative politics. In *The Oxford Handbook of Comparative Politics / Eds. by Boix C. Stokes*. 2013, January 13. P. 27–72. URL: http://www.personal.umich.edu/~franzese/Franzese.MultiCausal.ContextCond.Endog.OxfHndbkCP_chap02.PROOFS.pdf (дата звернення: 12.04.2022)].
- Haines-Young, J. (2015, August 24). What does Beirut Smell Like? From the Stench of Trash to Blood. *Al Arabiya English: Analysis*. Retrieved from <https://english.alarabiya.net/perspective/analysis/2015/08/24/What-does-Beirut-smell-like-From-the-stench-of-trash-to-blood> [in English]. [Haines-Young J. What does Beirut Smell Like? From the Stench of Trash to Blood. *Al Arabiya English: Analysis*. 2015. August 24. URL: <https://english.alarabiya.net/perspective/analysis/2015/08/24/What-does-Beirut-smell-like-From-the-stench-of-trash-to-blood> (дата звернення: 12.04.2022)].
- Kayem, H. (2014). The Lebanese Civil War and the Taif Agreement. *American University of Beirut: Digital Documentation Center*, 2/17. Retrieved from <https://www.civil-center.org/files/taif/The-Lebanese-Civil-War-and-the-Taif-Agreement---Hassan-Krayem.pdf> [in English]. [Kaye H. The Lebanese Civil War and the Taif Agreement. *American University of Beirut: Digital Documentation Center*. 2014. Vol.2, Is.17. URL: <https://www.civil-center.org/files/taif/The-Lebanese-Civil-War-and-the-Taif-Agreement---Hassan-Krayem.pdf> (дата звернення: 13.04.2022)].

- Kresin, O. (2011). Prominent Ukrainian comparativist P. F. Martynenko (to the 75th anniversary of the scientist). *International Union of Assistance to Justice*. Retrieved from <https://www.iauaj.net/node/649> [in Russian]. [Кресин А. Выдающийся украинский компаративист П. Ф. Мартыненко (к 75-летию ученого). *Международная Ассоциация содействия правосудию*. 2011. URL: <https://www.iauaj.net/node/649> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Kropman, V. (2022, May 5). Evroparlament podderzhal evropejskiye perspektivy Moldovy. [The European Parliament Supported Moldova's European Prospects]. *DW/Top Stories*. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/evroparlament-podderzhal-evropejskie-perspektivy-moldovy/a-61696188> [in Russian]. [Кропман В. Европарламент поддержал европейские перспективы Молдовы. *DW/Темы дня*. 2022, 5 травня. URL: <https://www.dw.com/ru/evroparlament-podderzhal-evropejskie-perspektivy-moldovy/a-61696188> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Lebanon's Constitution of 1926 with Amendments through 2004. (2021, April 9). *Oxford University Press*. Translated by Shafik, F. & Awad, A. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/Lebanon_2004.pdf?lang=en [in English]. [Lebanon's Constitution of 1926 with Amendments through 2004. *Oxford University Press* / Translated by Shafik F., Awad A.). 2021, April 9. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lebanon_2004.pdf?lang=en (дата звернення: 13.04.2022)].
- Liubakova, H. (2020, September 16). Putin risks turning Belarus from natural ally to enemy. *Atlantic Council*. Retrieved from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putin-risks-turning-belarus-from-natural-ally-to-enemy> [in English]. [Liubakova H. Putin risks turning Belarus from natural ally to enemy. *Atlantic Council*. 2020, September 16. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putin-risks-turning-belarus-from-natural-ally-to-enemy> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Martin, N. (2020, August 25). Belarus' Soviet-era economy still propped up by Moscow. *Deutsche Welle / Top Stories / Business*. Retrieved from <https://www.dw.com/en/belarus-soviet-era-economy-still-propped-up-by-moscow/a-54694876> [in English]. [Martin N. Belarus' Soviet-era economy still propped up by Moscow. *Deutsche Welle. Top Stories. Business*. 2020. August 25. URL: <https://www.dw.com/en/belarus-soviet-era-economy-still-propped-up-by-moscow/a-54694876> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Nakonechna, E. (2022, May 17). 'Khezbollah' vtratyla bilshist v parlamenti livanu' [Hezbollah has lost its majority in Lebanon's parliament]. *DW/Top Stories*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/khezbollah-vtratyla-bilshist-v-parlamenti-livanu/a-61824059> [in Ukrainian]. [Наконечна Е. 'Хезболла' втратила більшість в парламенті Лівану. *DW/Політика й суспільство. Новини*. 2022, 17 травня. URL: <https://www.dw.com/uk/khezbollah-vtratyla-bilshist-v-parlamenti-livanu/a-61824059> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Petallides, J. C. (2011). Cedars to the East: A Study of Modern Lebanon. *INQUIRIES. Social Sciences. Human arts & Humanities*, 3(12), 1/1. Retrieved from <http://www.inquiriesjournal.com/articles/603/cedars-to-the-east-a-study-of-modern-lebanon> [in English]. [Petallides J. C. Cedars to the East: A Study of Modern Lebanon. *INQUIRIES, Social Sciences, Human arts & Humanities*. 2011. Vol.3, No12. Pp. 1/1. URL: <http://www.inquiriesjournal.com/articles/603/cedars-to-the-east-a-study-of-modern-lebanon> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Sichen, I. (2021, February 10). Ukraine and Moldova: Geopolitical Perspectives / Partners an Allies in the Post-Soviet-Space. *Borysfen Intel*. Retrieved from <https://bintel.org.ua/en/analytics/ukraina-i-moldova-geopolitichni-perspektivi> [in Ukrainian]. [Січень І. Україна і Молдова: геополітичні перспективи. Партнери і союзники пострадянського простору. *Борисфен Інтел*. 2021, 10 лютого. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/ukraina-i-moldova-geopolitichni-perspektiv> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Simpson, H. (2019, March 27). Anatomy of a Fraud: The Moldovan Parliamentary Elections. *Foreign Policy Research Institute: Eurasian Program*. Retrieved from <https://www.fpri.org/article/2019/03/anatomy-of-a-fraud-the-moldovan-parliamentary-elections> [in English]. [Simpson H. Anatomy of a Fraud: The Moldovan Parliamentary Elections. *Foreign Policy Research Institute: Eurasian Program*. 2019, March 27. URL: <https://www.fpri.org/article/2019/03/anatomy-of-a-fraud-the-moldovan-parliamentary-elections> (дата звернення: 13.04.2022)].
- Stafford, A. (2013, November 14). Comparative Analysis within Political Science. *E-International Relations*, 1/4. Retrieved from <https://www.e-ir.info/pdf/44275> [in English]. [Stafford

- A. Comparative Analysis within Political Science. *E-International Relations*. 2013, November 14, 1/4. URL: <https://www.e-ir.info/pdf/44275> (дата звернення: 13.04.2022)].
- The Oxford Dictionary of Phrase and Fable. (2005). Republic. *Oxford University Press*. Retrieved from <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100415552> [in English]. [The Oxford Dictionary of Phrase and Fable. Republic. *Oxford University Press*. 2005. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100415552> (дата звернення: 13.04.2022)]
- World Population Review. (2022). Republic Countries 2022. Retrieved from <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/republic-countries> [in English]. [World Population Review. Republic Countries 2022. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/republic-countries> (дата звернення: 13.04.2022)].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2022

Побле Д. К.

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к.32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ГРОМАДСЬКІ ПРОТЕСТИ У ЛІВАНІ ПРОТЯГОМ 2019–2021 РОКІВ: СТИСЛЕ ПОРІВНЯННЯ З МИРНИМИ ДЕМОНСТРАЦІЯМИ ТА ЗІБРАННЯМИ У МОЛДОВІ І БІЛОРУСІ

Резюме

Стаття присвячена дослідженню протестного руху трьох окремо взятих країнах, що мають республіканський державний устрій, але дуже відрізняються між собою з погляду історичних та культурних цінностей. Дослідження охоплює хронологічний період 2019–2021 років. Метою дослідження стало з'ясування загальних та відмінних ознак цих громадських виступів, а також прогноз їхнього ймовірного впливу на міжнародні відносини та геополітичні тенденції. Методика дослідження базувалася переважно на короткому компаративному аналізі трьох об'єктів дослідження. Стаття прагнула відзначити особливості протестних рухів у трьох країнах. Проведено коротке порівняння ситуації в Лівані, Молдові та Білорусі з урахуванням їхнього істеблішменту, політичної та економічної кризи, яка викликала протестні акції. Було виявлено деякі особливості, пов'язані з інтересами внутрішніх та зовнішніх політичних груп та їх впливом. Було зроблено обережний прогноз для передбачення розвитку ситуації в цих країнах, включаючи позиціонування ключових акторів регіону щодо процесів, що відбуваються у зазначених країнах та за їх межами у спробах змінити баланс сил на свою користь. Незважаючи на те, що основні хронологічні рамки охоплюють період 2019–2021 рр. робота зберігає свою актуальність у зв'язку з відсутністю фундаментальних досліджень на цю тему, і більшість інформації з цієї тематики посідає обмежену аналітику та повідомлення ЗМІ. Результати дослідження показали унікальність Лівану, цієї поліконфесійної арабської країни Східного Середземномор'я з давньою фінікійською історією, яка протягом останніх двох років зазнала чергової хвилі заворушень. У той же період у двох пострадянських країнах Східної Європи вибухнули масові акції протесту, викликані фальсифікацією підрахунку голосів виборців, корупцією та політичною мотивацією своїх урядів в умовах погіршення економічної ситуації.

Ключові слова: масові протести, фальсифікація виборів, корупція, громадські демонстрації та збори, істеблішмент, ключові актори.

UDC 321.01:316.259:316.32:339:97

Popkov V. V.

Prof., Dr. (Political Sciences)

Department of Political Science

Odesa I. I. Mechnikov National University,

French Blvd., 24/26, Odesa, Ukraine

Tel.: (380482) 684373

E-mail: vpopkov951@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0519-4206>

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259685>

Azaiev J. A.

Postgraduate student,

Department of Political Science

Odesa I. I. Mechnikov National University,

French Blvd., 24/26, Odesa, Ukraine

Tel.: (380482) 684373

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259685>

**THE WAR AND THE WORLD-SYSTEM FATE. MODERN
INTERPRETATION OF IMMANUEL WALLERSTEIN**

The Russian-Ukrainian war marked the Rubicon, on crossing which, the world has begun to change dramatically and irreversibly. This article is an attempt to comprehend the Russian-Ukrainian war in the context of the world-system methodology of I. Wallerstein. The authors consider the phenomenon of war and the phenomenon of revolution as key factors of historical change. The authors reconstruct the change in the geopolitical balance of power over long cycles of history, where the world war and the system of treaties after it are considered as starting points for new cyclic turns. The authors consider global changes in the world system order, starting from the period of the «Napoleonic Wars» and subsequent global wars of the XIXth — XXIst centuries. The article traces the role of World wars in the fate of the existing world-system. The Russian-Ukrainian war is seen as the initiation of the breakdown of the existing world order and the establishment of a world-system of a different type. This war has quite a clear geopolitical context, as any other great war in humankind's history. This context is a global geopolitical game that has engulfed almost the entire world community. Looking at Wallerstein's theory we can understand this game as the irreconcilable opposition of the dominant Occidental (Anglo-Saxon) world-system against attempts of the Oriental (China-centrical) system to brake the existing world order radically. World politology discusses attempts by the Chinese-Russian geopolitical alliance to receive the status of a new world-system core. As a result, there is a great increase in mutual tension between the two world-system cores.

Key words: world-system, world order, war, revolution, Wallerstan, Occidental, Oriental, Ukraine.

Introduction

This article began at the moment when gunshots were heard from the Black Sea coast of Odesa and an air raid siren was howling. Such a situation is very conducive to comparing the human and geopolitical dimensions of the war. The human dimension of any war is always tragic and irrational. These are suffering death, destruction, sorrow, and hatred. It is a challenge to the very meaning of life. Everything that in the military hell does not belong to the life of a man, the life of his relatives and friends, loses all value sharply.

The geopolitical dimension of war is quite different. Here, strategic calculations, supply chains, geographical maps, power combinations, and political reasons come to the fore. Unfortunately, the second dimension prevails in all wars, just as the historical life of any people is dominated not by their own hopes and aspirations, but by the logic imposed by their political elites.

The purpose of the article is to clarify the possible significance of the Russian-Ukrainian war as a factor in world-system historical changes in the context of I. Wallerstein's world-system methodology. This goal involves considering the dynamics of the development of world wars as triggers for geopolitical transformations.

We are convinced of this again, looking at the broke out on February 24, 2022, Russian-Ukrainian war. For all its tragedy, it is only an element of a grandiose geopolitical game. The meaning of this game is in the irreconcilable resistance of the Occidental (Anglo-Saxon) world-system against the Oriental (mainly Sino-centric) system, which is trying to establish itself. The Russian-Ukrainian war has become the point of bifurcation, which will either lay the foundation for some new, de-Westernized, world order or finally establish on the Russian ruins the world order based on the already existing five-century world-system model. However, the 21st century is able to bring something more original. As it can be seen from the very formulation of the question, in our analysis we proceed from the world-system methodology, which, in our opinion, is most fully and thoroughly set forth in the works of I. Wallerstein (Wallerstein, 2004).

Exposition

At the same time, following I. Wallerstein, we emphasize once again: that the current world-system has more than 500 years of natural development history, has great experience in the intensive foreign societies assimilation and geopolitical dominance, and has huge financial, economic, and human resources. At the same time, two major factors are constantly present in the life of this world-system, which is capable to change the world order profoundly and significantly. This is, firstly, the war and, secondly, the revolution. Most often they are closely intertwined. Especially when it comes to World Wars.

There have been at least five such wars in the last two centuries. This is, firstly, the totality of the «Napoleonic Wars» (some researchers call them the First World War), secondly, this is the «Great War» of 1914–1918. (in the traditional lexicon — World War I); thirdly, the World War 1939–1945. (in

modern interpretation, it is increasingly referred to as World War III). This is followed by the Fourth (1946–1991) «Cold» War. The fifth («hybrid» with the potential for global deployment) can be called the Russian-Ukrainian war (February 2022).

Let's start the analysis with the Napoleonic permanent World War I (1796–1815), in which at least 3 million people had died. Born in the crucible of the French Revolution, this war engulfed almost the entire European subcontinent, Egypt and Syria, captured part of Russia, affected the United States, aimed at India, while simultaneously implementing a continental blockade against Great Britain, together with a «battle of the fleets» in the adjacent waters.

Already at an early stage of this protracted war, one key problem began to emerge clearly — the problem of the relationship between world war and world revolution. Starting with a local event — a mass popular uprising against Louis XVI, the French Revolution soon discovered in itself a talent for the «worldwide emancipation» from the «power of monarchs and aristocrats.» This was facilitated by the long work of the French «encyclopedists» who saw in the «Enlightenment» a kind of «mental revolution» — the beginning of the emancipation of the whole world from backwardness, ignorance, and primitivism. Napoleon picked up on this idea, ushering in the era of personal «revolutionary imperialism.»

27-year-old General Bonaparte, commander of the famous Italy campaign, proclaimed:

«Let those who raised the daggers of civil war over France tremble; the hour of vengeance has come. But let the nations be calm. We are friends of all peoples... The free French people, respected by the whole world, will bring worthy peace to Europe...» (Manfred, 1989, p. 131).

Thus the Napoleonic «world war» became a revolutionary factor in the old feudal system's destruction on the European continent. The Napoleonic Civil Code and the abolition of the old tribal nobility opened a wide path for large-scale socio-economic changes. and mobilization of «civil society.» Bonaparte's creed: «through the destruction of the old European feudal system, to the new European world.» The space of Enlightenment and civil liberties was carried out wherever his troops passed. The global nature of Bonaparte's foreign policy ambitions was also indicated by his Eurasian project «from Paris to the Urals and Calcutta,» which since then and to this day has been taken up, by various political leaders up to the XXIst century inclusive. However, the real European process did not go according to Bonaparte's plan. His world-system project collapsed. The Napoleonic strategy of «continental blockade» (economic strangulation of England as the center of the 19th century world-economy) ended in failure. Defeated and deposed Napoleon died under the British supervision on the deserted island of St. Helena. The British-centric system was established throughout the world, and the pound sterling became the main world currency.

Why did it happen? To answer this question, we will try to trace the algorithm of the main events caused by the French Revolution and the Napoleonic Wars. So:

a) the result of the French Revolution is a Bonapartist («revolutionary» in origin) world war;

b) in the course of the Napoleonic World War, the old feudal system was broken down, bourgeois social relations and bourgeois legislation developed rapidly;

c) English commercial pragmatism comes into decisive conflict with the political idealism of Bonaparte;

d) bourgeois Britain assumes the role of the old feudal Europe «restoration wars» hegemon, using them in its own business interests;

e) as a result, after the final victory over Napoleon, was established a transitional world order, in which the old European feudal monarchism «lets in» a new economic content, Anglo-Saxon in origin and bourgeois essentially;

f) Britain, which successfully combines monarchism and bourgeoisism, becomes exactly the subject that turned out to be the most «acceptable» in post-war Europe.

This is why British capitalism is taking over the European and world market practically without resistance.

Thus, taking advantage of the Old Europe restoration wars (1812–1815) in response to the daring geopolitical challenge of the «revolutionary emperor,» Britain found itself on the «top of the mountain.» Moreover, her triumph turned out to be that «crown of the French Revolution» which even in the worst dream could not come to Robespierre or Bonaparte. The Napoleonic dream of a brilliant «Empire of Enlightenment» turned into the triumph of a vulgar «Empire of Profit».

A kind of historical «three-stage transmission» worked:

a) the French national revolution spilled over into a World war,

b) the World war produced pan-European revolutionary changes, and

c) the European revolutionary changes, in turn, cleared the way for Britain to establish a liberal-bourgeois (essentially Anglo-Saxon) world order.

Further wars were initiated (or «privatized»), mainly by Britain in accordance with its geo-economical and geopolitical interests. These include the «Opium Wars» of the 1840s in China, the «Crimean War» (1853–1856) in Russia, the Russian wars in Central Asia (1853–1895), the Russo-Turkish war (1877–1878), the Anglo-Burke war (1899–1902), etc. The exception was only the Franco-Prussian war (1870–1871), which manifested the rise of a new, self-sufficient and competitive, center of force — Prussia (the nucleus of the future II Reich).

The First World (or «The Great») war broke out on July 28, 1914, almost a hundred years after the Napoleonic World War. She became the second (after the wars of 1810–1815) the most powerful trigger of global changes. The English-centric world, which at that time had the United States as a «younger partner» reached the peak of its power. After the victory in the «Great War» (November 1918), Britain began to rule the lands that extended all the azimuth with a total area of 31,878,965 kmI. This is about 22 % of the earth. The total population of the empire by that time was about 480 million people (approximately 1/4 of the then humanity). This, in particular, explains

the key communicative role of the English language as the most common language around the world.

By 1919, German militarism seemed completely destroyed. Japan was bogged down in Chinese problems. Four powerful empires fell down: German, Austro-Hungarian, Russian and Ottoman. France, a member of the Entente, bloodless after the severe war, became British dependent. Another British ally (Russia), which fell under the revolution and the Civil War blows, not only became the successor of the promised victory benefits but lost a lot of its own property. Under the control of the Anglo-centric world system, became about 86 % of the population of the planet. In those years, Britain was at the top of success and did not see any serious competitors on the horizon. However, there was one thing, that overshadowed this horizon. We are talking about awakening from many isolationist slipping years of global power of the United States. In the Anglo-Saxon global duet, in addition to the traditional performer No.1 (Britain), the voice of performer No.2 (USA) began to sound more confidently and loudly.

In addition, in the interval between the First World («The Great») and the Second World War (in fact «The Third»), were found factors that did not fit into the Great Britain geopolitical imagination. In the three countries (Russia, Italy and Germany), occurred three (each in its own way) revolutions. And were marked three points of growth, due to not so much socio-economical but socio-psychological and politico-cultural factors. Three sources of world-system anxiety arose. There were a) Russian communism, b) Italian fascism and c) German Nazism. All three had a totalitarian structure. All three denied the old bourgeois world order. All three resolutely condemned the «rotten» liberal democracy. All three had the intention to build their own special world order in accordance with their original world-system project.

The first (Russian) revolution of 1917 passed two stages (February and November) reaching in November the highest (Jacobin) radicalization. By the beginning of World War II, the Bolsheviks with the help of a powerful political, cultural and social propaganda, when using totally organized repressive technologies, managed to discipline the people and mobilize their creative energy for scientific, technical and military modernization. This was especially clearly manifested during the period of the «Stalin's five-year-terms» (1928–1932; 1933–1937).

The second is the Italian (fascist) revolution (1922–1924), although in a much smaller range, managed to mobilize the masses for a political coup and social modernization. The famous Ukrainian, Russian and European Philosopher N. Berdyaev noted that «Italian fascism has on its basis the myth of the state as the highest value and the supreme creature...» (Berdyaev, 1991).

The third (Nazi) revolution (Germany, 1933) led to the dominance of the nationalism as a total ideology and policy. The principle of the Germans racial superiority was put at the forefront, and the state was put at the service of this principle. In his book «Mein Kampf», Hitler directly states:

«... it is not the state that is the main prerequisite for the emergence of a higher breed person, but the race. This property of the race is eternal. Only

appropriate external conditions are needed for that it can practically manifest itself» (Gitler, 2012, p. 307).

Hence — the main setting of the Nazi ideology (unlike the Italian fascists) — the creation of a pure and strong race, capable to uncontested world domination, and the transformation of the state into its instrument.

This is what German Nazism (racism) was fundamentally different from Italian fascism. If Mussolini put forward a totalitarian state as a system-forming principle, capable of rallying all citizens into a single whole, regardless of their nationality and religion, but Hitler put forward a race as a system-forming core that uses the power of the state apparatus to suppress, subjugate or eliminate all racially alien peoples. If Mussolini strove for an «integrator state», then Hitler strove for a «separator state» that rigidly separated the «clean» from the «unclean». At the same time, both ideologies were the initiators of the totalitarian repressive practices. This united them.

Unlike German Nazism and Italian fascism, the Soviet socialist «state of workers and peasants» did not seek to assert the dominance of one race (nation) over all the others, nor did it seek to «compress» all classes into a single cluster «a la Mussolini». Its goal was to «liberate the whole world from the exploiting classes» and reorganize it on egalitarian principles, taken from a Christian context and reinforced by the slogans of the French Revolution: «Liberty, Fraternity, Equality».

In accordance with the concept of the Bolshevik's leader V. Lenin, one of the main strategic tasks of the proletarian dictatorship state should be the movement towards a classless society. He emphasized: «For the complete destruction of classes, it is necessary not only to overthrow the exploiters, landowners and capitalists, not only to abolish their property, it is also necessary to abolish all private ownership of the production means, it is necessary to destroy both the difference between town and village, so as the difference between people of physical and mental labor. This is a very long task. To make it, is needed a huge step forward in the development of productive forces, it is necessary to overcome the resistance... of the numerous remnants of small-scale production, it is necessary to overcome the enormous force of habit and inertness associated with these remnants» (Lenin, 1967, p. 15). It is quite understandable that with such a total denial of all social differences, there is hardly place for emphasize racial and national inequality.

If the German world order looked like a hierarchical pyramid of peoples and races, on top of which is the «great German nation» (as the standard of the «Aryan race»), then the Leninist world order looked like a global («horizontal») co-optation of the peoples of the world into a common Soviet Union based on national and cultural equality. For this reason, the communist-type totalitarianism looked more socially attractive than the other two totalitarianisms (Italian and German). It is quite likely that this very circumstance, in addition to a number of others, played a role in the unification of the USSR with liberal allies (the United States and Britain) to defeat fascism. It is possible that the Soviet national-racial egalitarianism was more or less understandable to the liberal world, which also spoke of the

formal equality of peoples. Perhaps this explains the assumption by the West (for a certain time) of the socialist world-system headed by the USSR.

Returning to the Second World War, we note that by its beginning (September 1, 1939) had formed two distinct anti-liberal clusters, which could really threaten the existence of the dominant world-system with its Anglo-Saxon core. These are German Nazism (with Italian fascism and Japanese militarism) and Soviet communism (combined with the flaring up revolutionary movement in China and the combat cell system of the Comintern).

In this situation, there was only one way out for Britain — to clash two anti-systems, that had matured by the beginning of the world war, against each other, supporting one of them to destroy the other (while preparing to eliminate the survivor). Let us recall Churchill's position in relation to the warring USSR and Germany: «For 400 years, England's foreign policy was to confront the strongest, most aggressive, most influential power on the continent... We have always... united with less powerful powers, created a coalition with them and in this way they defeated and frustrated the plans of the continental military tyrant, whoever he was, whatever country he was at the head of...» (Huntington, 2003).

The defeat of the German Nazis and their satellites in World War II (1939–1945) led not only to the liquidation of one of the opponents of liberal democracy but also to the «development» by the Americans of the British colonial legacy. And Britain itself has turned (to use the terminology of the writer Orwell) into «airstrip number 2» for the United States. After Breton Woods, the dollar becomes the world currency. West Germany, defeated, humiliated, and denazified, was integrated into the American-centric world. East Germany becomes part of the Soviet anti-system. And the whole of Western Europe, reanimated with the Marshall Plan help, was turning into an additional (in relation to the United States) center of world politics. The American-British world-system with a built-in Western European cluster was starting to gradually eliminate the USSR as the core of the anti-system. At the same time, the USSR follows the course of the world capitalist system destruction and the USA as its core. Everyone remembers the well-known N. S. Khrushchev exclamation at the session of the UN General Assembly: «We will bury you!»

From the Fulton W. Churchill speech (March 1945), the «Cold» (Fourth) World War begins. 45 years later it ends with the collapse of the USSR and the destruction of the entire European part of the World Socialist System. There remains a group of eastern countries with a socialist orientation without a core uniting them (China, Vietnam, North Korea). Socialist Cuba is becoming an abandoned island in the Atlantic Ocean. At the same time, China of the Deng Xiaoping era was temporarily developing in a «built-in» (into the American trade partnership system) mode, covertly using this situation for large-scale socio-economic modernization and launching a counter-offense.

Since the beginning of the XX century 90s, after the collapse of the USSR, the ancient 500-year-old capitalist world-system receives a surge of fresh strength, rises to a new level, and, thanks to its global leader (USA), modifies

its structure. Four levels of the Global Leader «escort» are being formed, — the «inner circle» (Britain, Western European countries, and Japan), the «middle circle» (countries admitted to the EU and NATO), the «far circle» (dependent countries seeking the favor of the United States) and, finally, «outcasts» (those who, for one reason or another, «have lost the Boss high trust»). In addition, in the zone of the American-centric world-system constant monitoring, there is one more circle — the «circle of existential threats», fraught with the emergence and development of an alternative world-system, able to overturn the current one. Today, it is primarily China, conducted with Russia, which is striving to concentrate around a multi-vectored set of non-Western countries.

It should be noted that since the end of the XXth century, the activity of states belonging to this group has been increasing. Even S. Huntington emphasized: «The balance of influence between civilizations is shifting. The relative influence of the West is declining. The economic, political, and military power of Asian civilizations is growing. The demographic explosion of Islamic countries has destabilizing consequences both for the Muslim states themselves and for their neighbors. Non-Western civilizations reaffirm the value of their cultures» (Huntington, 2003, p. 15).

It is in this set of states belonging to non-Western civilizations, which are still less consolidated than the Western world, «center of attraction» is gradually crystallizing. We are talking about the Chinese-Russian geoeconomical and geopolitical alliance, which seeks to acquire the status of a new world-system core. All this inevitably leads the world to the mutual tension increase (up to an extreme degree of antagonism) between the two world-system cores — existing American-centric and rising Chinese-centric.

Once upon a time, the Soviet-Chinese alliance did not take place due to the desire of the USSR in the 60s to dominate and impose its political and economic system on China. Ultimately, this ended in a bloody clash on Damansky Island in March 1969. At present, a modernized China is in the status of a leading party and is behaving strategically very competently, strengthening its «field of attraction.»

Unlike post-Soviet Russia, which lost a significant part of its territories and resources and abandoned its former ideological attitudes, China has managed to maintain its territorial integrity and, most importantly, its strategic ideology. While post-Yeltsin Russia was looking for new ideological meanings for its further existence, communist China (with all its tactical maneuvers and assumptions) confidently continued to follow the strategic course chosen once and forever. Here, perhaps, the centuries-old Chinese «culture of Tao» — the culture and philosophy of the Way as the sense of human existence.

However, for all the existing differences in ideologies of both countries, modern China and Russia agree that the established Anglo-Saxon world-system model is becoming a «suffocating factor» and an obvious existential threat to them. There are also reasons to believe that both states agreed that the destruction of the existing world order is possible only by force. Something similar happened in the formation history of the Western world-

system itself. There is ample evidence that the history of the West is the history of many large and small wars, and four of them were the World wars (as discussed above).

The East in the XXst century, in fact, turned out to be in this trend. The original intention of the 24.02.22. «Hybrid» war was reduced to a sudden and rapid change of the power balance in the Western European bridgehead in favor of Russia, followed by a change of the power balance in the zone of Southeast Asia in favor of China. Such a blow from two strategic flanks (East European and Taiwan), apparently, was intended to achieve a sharp reduction in the Anglo-Saxon influence on Eurasia, and, in fact, on Africa. In this case, the Chinese «Belt and Road» strategy will receive full military and political support, which, in the end, may lead to a sharp existing world order reformatting.

However, things didn't go according to plan. This war began to turn into a «black hole», into which almost the entire global community began to be drawn gradually. The fact of the decisive rallying of more than 40 Western states to provide comprehensive military assistance to Ukraine to achieve a decisive victory over Russia speaks volumes. The Anglo-Saxon core entered into a decisive struggle against the attempts of the emerging Sino-centric world-system core to change the world order in its favor. This, in particular, explains the alignment of two military-political blocs (NATO and AUUKUS) along with certain strategic directions. One (NATO) aims to destroy the Russian flank. The other (AUUKUS) targets China. At the same time, the China-Russian alliance has its own macro-regional and functional specialization. The Eastern European land zone of Eurasia (mainly Ukraine) has become the vector of Russia's offensive efforts. The coastal zone of Southeast Asia (primarily Taiwan and the Solomon Islands) has become the vector of China's priority efforts. In functional terms, economically limited Russia resorts to using its «untwisted» military potential, and economically powerful China, based on the Russian military campaign monitoring, is developing a combined, multi-way strategy for advancing in the Southeast direction. One thing is clear: both Russia and China see their bond not just as a situational alliance, but as a deep cooperation, designed for a long historical game, the main prize of which will be a new world order.

On analyzing the experience of the Russian «special operation», China cannot but register the Kremlin's strategic blunders. It is striking that Moscow underestimates the power and combat readiness of the Ukrainian armed forces, the extent to which the Ukrainian political system has «growth» into the organism of Ukrainian society. The extent of the «reagent potential» of the West in its response to the Russian challenge was also underestimated.

The second significant mistake is seen in the vagueness of the «special operation» motivational aspect. Once, Napoleon justified his invasion of Europe (and then Russia) by the need to «carry the ideals of the French Revolution», to liberate Europe from «rotten monarchical regimes.» Hitler inspired the German people with their «sacred right» to conquer the living space and establish world domination «by the right of a strong race.» Stalin

called on the peoples of the USSR to unite in order to rid the world of the «brown plague» and bring to the humankind «social liberation and equality».

In the «special operation», everything was initially reduced to «denazification», «demilitarization» and the achievement of the Ukrainian «neutral status». Subsequently, this slogan was replaced by the more specific slogan «liberation from Nazi terror the citizens of Donetsk and Luhansk regions» Such vagueness of the motivational base is not accidental. It is due to the uncertainty of the ideological positioning of Russia after the USSR collapse. If the Soviet Union positioned itself as the «vanguard of all progressive mankind», waging the uncompromising struggle against the «reactionary capitalist world», then post-Soviet Russia for a long time sought to position itself as «part of the civilized West», albeit with some «Russian specifics». Over time, the emphasis on «Russian specifics» began to intensify, without changing, however, the main message: «Basically, we are the same as you.» This explains the paradoxical circumstance that in the official rhetoric of the Kremlin leadership, even in the most acute conflict situations, the West did not hear definitions such as «enemies», «competitors.» Invariably sounded only one word — «partners».

It is this unstable Russian ideological positioning, that negatively affected the Russian «special operation» motivation in Ukraine. However, the logic of the brutal war, the very fact of the unanimous and acutely hostile rallying of the West against Russia, forces Russian society (even apart from the actions of the political elite) to reconsider its basic ideological positions. Russia is forced to realize its incompatibility with the Western system of values. Gorbachev's «new thinking» turned out to be a fake. There is a return (for the umpteenth time!) from «Western romanticism» to the logic of «hard historical reality».

Today, the Russian leadership is faced with the need to carry out an internal «conservative revolution». Its main elements can be (as problems deepen) firstly, the purge of the command armed forces staff (on charges of incompetence, negligence and corruption), the transfer of army and the military-industrial complex to the wartime regime and permanent combat readiness; secondly, the tightening of control over «big business» up to the nationalization of certain sectors of the economy; thirdly, the development of the «strong people's social state» ideology (rather in the style of Russian populism than communist Bolshevism); fourthly, the reorganization of higher and secondary education in the «Soviet school» traditions, fourthly, the decisive opposition of the «true values» philosophy to «Western decadence», the «cleansing» of Russian society as a whole and young people, in particular, from «internal decadence», education in the youth qualities of diligence, responsibility, strong-willed skills and physical endurance (like the «Ready for Labor and Defense» movement in the early USSR); fifthly, the tightening of internal ideological and political censorship, the desire to turn Russia into a «single ideological and political cluster» embraced by the idea of «people's patriotism».

It cannot be argued that all these tendencies will manifest themselves in full, but one thing is clear: the instinct of self-preservation will force Russia

to change internally, become more disciplined and tough, or perish. It is also obvious that the Russian-Ukrainian war is already beginning to change Russia from within. All these transformations are quite coherent with the political plans of modern China. There is a growing strategic connection in which China is taking on the role of a partner, who leads, and Russia — is a lead partner. To some extent, this is reminiscent of the United States and Europe's strategic «duet». But when looking at recent events related to Russia's apparent military failures, this «duet» becomes more and more problematic and undesirable for China.

There is an assumption that in the range between 2022 and 2025, the «corridor of opportunities» will open before the world, upon exiting which we will be able to find ourselves in one of the certain world-system contexts.

Let's outline the contours of the two main (diametrically opposed) options.

Option one (occidental): «Triumph of the West.»

a) The West uses the factor of «bogging down» Russia in the space of «hybrid war» for complete moral discrediting, economic exhaustion and total «abolition» of its inveterate geopolitical adversary, Russia, from the context of world civilization. Russia is «squeezed out», pushed out, and removed from the oxidative world — system space. In this situation, according to the head of the American analytical service «STRATFOR» D. Friedman: «... the country will fall apart... (as it already fell apart in 1917 and it happened again — in 1991) and soon... will collapse military power of Russia (Fridman, 2010, p. 162).

b) The West is intensifying the technologies developed since the time of Gorbachev's «perestroika» to use the mechanisms of democratic procedures for wide access to Russian domestic politics. The expected result is the political desovereignization of Russia and the reprogramming of «Russian identity.»

c) The American-centric world-system is «developing» post-Russian resources on the backdrop of political and economic «tying» a weakened (and possibly disintegrated) Russia, with a parallel strengthening of Ukraine's managerial functions in the Russian post-imperial space.

d) Attempts to disintegrate China as a core of a global counter-system. The expectation that (according to the forecasts of the same Friedman), «China... will not withstand the consequences of the economic downturn and will break up into separate regions, the borders of which are well known, and the central part will weaken and let go of the threads of rule... « (Fridman, 2010, p. 136). The United States assets in this outcome are more than obvious: a weakened and dependent Europe, a conquered Russian Heartland, a weakened China with an alarming prospect of disintegration. Restoration of monopolarity in the style of «Pax Americana».

Option two (oriental): «Triumph of the East.»

a) After the failure of the February «blitzkrieg», Russia begins to focus on internal mobilization resources (military-political, economic, social, value-ideological), moves to the economic autarky and the ideology of the imperial «reconquista.» Is awakening the very «Russian reflex», which at one time extremely worried Bismarck: «... the most favorable outcome of the war will never lead to the decomposition of the main force of Russia, which is based on

millions of Russians... These latter, even if they are divided by international treaties, so they quickly recombine with each other, like particles of a cut piece of mercury...» (Bismarck, 2019). In the near future, the ideology and practice of modernized Russian populism may intensify, along with the ideas of deoligarchization of Russian society. The question of the «social responsibility» of Big Business under the political power radical control will be put on the agenda. The ideas of «Russian-Christian neo-imperialism,» the historical revenge of Russia, the denunciation of the «historical untruth» of the West, and the assertion of the «spiritual power» of the East will take root in public opinion. «World-saving» in the style of F. Dostoevsky can become the basis of the Russian state ideology and the dominant cultural trend. On this basis, a system of new world order is being formed in close connection with the Chinese world-system project of the «Common Destiny Global World.» But reality says that with every day of the Russian-Ukrainian war, Russia is losing its chance more and more.

b) In the new China-centric world-system core, Russia will claim the role of a geopolitical «balancer» and «moderator» of the countries set, that adheres to the de-Westernized path of development. But at present day, things look different. Russia is increasingly turning into China's raw materials appendage, an increasingly dependent segment of Chinese world policy.

c) A gradual «re-switching» of Western European countries (trade, energy, investment, culture, and education) to the East will begin. Specialization of the «Eurasian tetragon» (China — Russia — India — Turkey) countries in the development of specialized segments of cooperation with the West.

d) Ultimately, the reorientation of the planet's population majority to the new Eurasian geo-economic center. The possibility of creating an analogue of the UN in the Eastern segment of the planet. Limitation of the Anglo-Saxon world activities by the zone of the Atlantic with a corresponding decrease in its status. The emergence of the phenomenon of «Anglo-Saxon peripherality». The gradual transition of Australia and Oceania into the orbit of China-centric Southeast Asia influence. Integration of Central Asia and the Middle East into a China-central world order. Increasing of non-Western countries totality, the level of cohesion. The turn of Western Europe towards the Eurasian integration process. But all of this is very problematic, given the difficult domestic political situation in China itself and the nature of his relations with India, and many other countries in the Pacific region also.

e) The global «conservative revolution» implementation on the basis of the historically established human society values. The onset of an era that modern intellectuals define as a «consciousness revolution» after «postmodernity» (Grof, Laslo & Rassel, 2004). However, today we are witnessing a global «wrestling» in which there is no guaranteed outcome and in which Ukraine, her spirit, her combat capability and her moral and political values play a key role.

However, the consolidation of the totality of Western countries in supporting Ukrainian resistance to the Russian invasion speaks about a significant resource of the West in upholding its principles and values.

Conclusion

Outlined here the two «polar» scenarios of the events possible development are far from exhausting the entire spectrum of the Russian-Ukrainian war global consequences. Most likely, the restructuring of the world order will follow some kind of «third», or even «fifth» or «eighteenth» path. Let us only pay attention to the fact that the ideal outcome from the dramatic «clash of civilizations» was drawn by S. Huntington at the end of the 20th century. He wrote: «A global war of civilizations can be avoided only when world leaders accept the multi-civilizational nature of global politics and begin cooperate to maintain it» (Huntington, 2003, p. 16).

However, the achievement of such an ideal state is possible, as the American political scientist believed, subject to three main conditions:

Condition one: «The survival of the West depends on whether Americans reaffirm their Western identification» [ibid] (i.e., abandon their global claims and return to their traditional Western segment).

Second condition: «... will the Westerners accept their civilization as unique, not as universal» [ibid] (that is, they will agree that Western civilization is no longer an imperative for the whole world, but just one of the equivalent civilizations).

Third condition: unification «... to preserve civilization against the challenges of non-Western societies» [ibid] (that is, the return of the West to its original civilizational borders, internal consolidation, appeal to its values and shrines).

The global world expects similar thoughtful and consistent actions from the East. It is quite clear that the transition to such a world order, especially in the conditions of a flaring up war, is very problematic and complicated. But there are chances if: a) politicians are seriously concerned about the fate of mankind and show the will to real agreements, b) if they show the courage to strictly observe these agreements, and c) if real politics prevails with a clear and fair observance of the interests, cultural preferences and traditions of all the world peoples without exception.

Today, it is obvious one thing — the Russian-Ukrainian war marked the Rubicon, on crossing which, the world has already begun to change dramatically and irreversibly. And the role of Ukraine, the heroism of its army, the creativity of its command, its growing resistance to the aggressor is becoming a decisive factor in the global bifurcation.

References [Список використаної літератури]

- Berdyayev, N. (1991). *New Middle Ages. Reflection on the fate of Russia and Europe*. Moscow: HDS-Press [in Russian]. [Бердяев Н. Новое средневековье. Размышление о судьбе России и Европы. М.: ХДС-Пресс, 1991. 82 с.].
- Bismarck, O. (2019). *Thoughts and memories*. M.: Folio [in Russian]. [Бисмарк О. Мысли и воспоминания. М.: Фолио, 2019. 576 с.].
- Fridman, D. (2010). *The Next 100 Years: A Forecast of the Events of the 21st Century*. Moscow: EKSMO [in Russian]. [Фридман Д. Следующие 100 лет: прогноз событий XXI века / пер с англ. М.: ЭКСМО, 2010. 336 с.].

- Grof, S., Laszlo, E. & Russell, P. (2004). *The Revolution of Consciousness. Transatlantic dialogue*. М.: AST [in Russian]. [Гроф С., Ласло Э., Рассел П. Революция сознания. Трансатлантический диалог. М.: АСТ, 2004. 248 с.]
- Hitler, A. (2012). *My struggle*. Moscow: Vityaz [in Russian]. [Гитлер А. Моя борьба. М.: Витязь, 2012. 552 с.]
- Huntington, S. (2003). *The Clash of Civilizations?* М.: AST [in Russian]. [Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: АСТ, 2003, 604 с.]
- Lenin, V. I. (1967). *The Great Initiative / Complete Works*. Moscow: Politizdat [in Russian]. [Ленин В. И. Великий почин // Полное собрание сочинений. М.: Политиздат, 1967. Т. 39. 624 с.]
- Manfred, A. Z. (1989). *Napoleon Bonaparte*. М.: Thought [in Russian]. [Манфред А. З. Наполеон Бонапарт. М.: Мысль, 1989. 733 с.]
- Wallerstein, I. (2004). *The End of the World As We Know It: Social Science for the Twenty-First Century*. М.: Logos [in Russian]. [Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. М.: Логос, 2004. 368 с.]

Стаття надійшла до редакції 13.06.2022

Попков В. В., Азаєв Д. А.

кафедра політології, ОНУ імені І. І. Мечникова
к.35, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ВІЙНА ТА ДОЛЯ СВІТ-СИСТЕМИ. СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІММАНУЇЛА ВАЛЛЕРСТАЙНА

Резюме

Російсько-українська війна позначила Рубікон, перейшовши який, світ почав кардинально і незворотно змінюватися. Ця стаття є спробою осмислення російсько-української війни в контексті миросистемної методології І. Валлерстайна. Автори розглядають феномен війни та феномен революції як ключові фактори історичних змін. У статті реконструйовано зміни геополітичного балансу сил протягом довгих циклів історії, де світова війна та система договорів після неї розглядаються як відправні точки для нових циклічних поворотів. Автори розглядають глобальні зміни у миросистемному устрої, починаючи з періоду «наполеонівських воєн» та подальших глобальних воєн ХІХ–ХХІ ст. У статті наголошується на особливій ролі світових воєн в історії існуючої світосистеми. Російсько-українська війна бачиться як початок ламання існуючого світопорядку та встановлення миросистеми іншого типу. Автори відзначають, що ця війна має цілком чіткий геополітичний контекст, як будь-яка інша велика війна в історії людства. Цей контекст є глобальною геополітичною грою, що охопила практично всю світову спільноту. Вивчаючи теорію Валлерстайна, автори трактують цю гру як непримиренне протистояння північній західній (англо-саксонській) світосистемі спробам східної (китаєцентричної) системи радикально загальмувати існуючий світопорядок. У світовій політології розглядаються спроби китайсько-російського геополітичного альянсу набути статусу нового ядра світосистеми. В результаті, на думку авторів, відбувається сильне зростання взаємної напруги між двома ядрами світової системи. Задаючись питаннями про те, чи згорить глобальний світ у вогні ядерної катастрофи, чи перейде людство в новий невідомий і тривожний світовий порядок, чи збереже світоустрій, що склався на початок ХХІ століття, свої основні характеристики, — автори визначають можливі сценарії та прогніти розвитку подій.

Ключові слова: світ-система, світовий порядок, війна, революція, Валлерстайн, оксидентальний, орієнтальний, Україна.

УДК 323.2:327.83

Узун Ю. В.

д-р політ. н., доцент,

кафедра політології

ОНУ імені І. І. Мечникова,

к. 37, Французький бульвар, 24/26,

м. Одеса, 65058, Україна

Тел.: (380482)685160

E-mail: uzun.ulia76@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3575-3139>

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.261281>

«ЕФЕКТИВНЕ» ГРОМАДЯНСТВО В ДЕРЖАВАХ ЄС: ІНСТРУМЕНТ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ (ДЕ)КОНСТРУКЦІЇ

В статті проаналізовано трансформацію та сучасні концептуальні проблеми тлумачення суті інституту громадянства. Простежено причини та умови переосмислення концепту «громадянства» як базового принципу відносин між державою та громадянином від державної (національної) «приналежності» до гнучкого «правового зв'язку». Простежено історичні зміни в розумінні громадянства від «ексклюзивного» та «територіального» громадянства до «паралельного» (overlapping), «переносного» (portable), «виборного» (elective), «гнучкого» (flexible), «дуального» (dual) або «подвійного», «множинного» (multiple) та навіть до «стратегічного» (strategic) та «ефективного» (effective). Зазначено, що зсув у розумінні правового зв'язку громадянина та держави продукує далекосяжні наслідки в процесах політико-правової глобальної інтеграції, транснаціоналізації, міжнародної міграції, економічної та національно-територіальної трансформації, геополітичної (де)конструкції. Показано, що сучасне використання категорій «стратегічне» та «ефективне» громадянство демонструє новий інструментальний підхід до інституту громадянства, особливо в державах Європейського Союзу, які запровадили наднаціональне європейське громадянство та узгодили можливість розвитку субнаціонального (регіонального) громадянства, про що свідчить досвід Аландських островів Фінляндії та загальний курс на регіоналізацію ЄС. Трансформація інституту відбувається в контексті легітимації нового політико-правового порядку, вирішення проблеми демократичного залучення, політичної участі та її правової регламентації в умовах високої міграційної та соціально-економічної мобільності, орієнтації держав європейського простору на макрорегіональну інтеграцію на фоні зростаючих потреб демографічного трудоворесурсного заміщення.

Ключові слова: інститут громадянства, територіальна політика, ЄС, ефективне громадянство, стратегічне громадянство, політичний процес.

Постановка проблеми

За останні десятиліття кількість людей у світі, які отримали друге громадянство, зросла в декілька разів. Базовий принцип державної (національної) приналежності був значно переосмислений: від «ексклюзивного» та «територіального» громадянства до «паралельного» (overlapping), «пе-

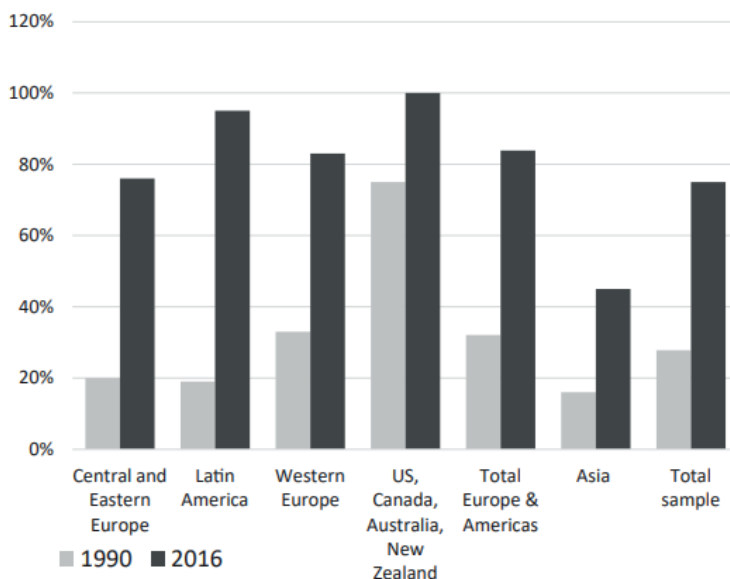
реносного» (portable), «виборного» (elective), «дуального» (dual) або «подвійного», «постнаціонального» (postnational), «множинного» (multiple) та навіть до «стратегічного» (strategic) та «ефективного» (effective). Цей зсув у розумінні правового зв'язку громадянина та держави продукує далекосяжні наслідки в процесах політико-правової глобальної інтеграції, транснаціоналізації, міжнародної міграції, економічної та національно-територіальної трансформації, геополітичної (де)конструкції.

Сучасне використання категорій «стратегічне» та «ефективне» громадянство демонструє новий інструментальний підхід до інституту громадянства. Трансформація інституту відбувається в контексті легітимації нового політико-правового порядку, вирішення проблеми демократичного залучення, політичної участі та її правової регламентації в умовах високої міграційної та соціально-економічної мобільності, орієнтації держав європейського простору на макрорегіональну інтеграцію на фоні зростаючих потреб демографічного трудоворесурсного заміщення.

Загальносвітові трансформації щодо визнання подвійного громадянства лише в період 1990–2010 років демонструє діаграма 1 (Harraz, 2021, р. 99). Стовпчики показують зростання попиту та пропозиції на множинне громадянство — відсоток держав у кожному регіоні світу, які дозволили подвійне громадянство у 1990 (світла смуга) і 2016 (темніша смуга). Вибірка включає 72 країни в 1990 р. і 88 в 2016. До країн, що дозволяють подвійне громадянство, віднесені ті, які формально дозволяли іноземцям натуралізуватися, зберігаючи своє первинне громадянство, або дозволяють своїм громадянам натуралізуватися в іншому місці без їх денационалізації.

Діаграма 1

Регіони за відсотком держав, у яких дозволено подвійне громадянство
(дані 1990, 2016 років)

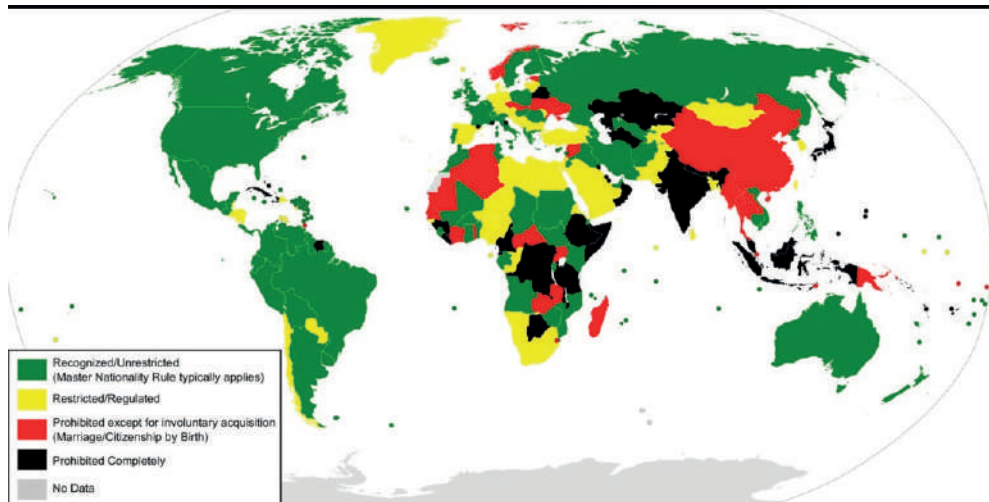

Також глобальна база даних про подвійне громадянство іноземців MACIMIDE використовує для аналізу градацію варіантів поведінки законодавця, як унормування: 1) автоматичної втрати громадянства країни походження; 2) неавтоматичної втрати громадянства країни походження через встановлення *можливості відмови* від громадянства; 3) неавтоматичної втрати громадянства за народженням через встановлення *можливості відмови* від громадянства країни походження, але автоматична втрата громадянства країни походження для осіб, які набували громадянство країни походження за натуралізацією; 4) відсутності автоматичної втрати громадянства, як і відсутності необхідності у відмові від громадянства (MACIMIDE, 2022).

Кольорова карта, представлена нижче, демонструє чотири типи правового регулювання випадків подвійного громадянства (карта 1). Зеленим кольором позначені держави, які визнають або не забороняють подвійне громадянство; жовтим — держави, які обмежують або посилено регламентують такі випадки; червоним — держави, які забороняють, за виключенням випадків мимовільного набуття (шлюб, громадянство за народженням); чорним кольором — держави, які абсолютно забороняють випадки подвійного громадянства.

Карта 1

Чотири типи правового регулювання випадків подвійного громадянства

База даних MACIMIDE щодо режимів регулювання множинного громадянства (MACIMIDE, 2022)

Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження

Глобальний попит на отримання громадянства Європейського Союзу або окремих розвинутих країн в умовах зростання глобальної нерівності та міграції став об'єктом спеціальних досліджень Йосі Харпаза та Пола Метьюза (Harraz, 2015; Harraz & Mateos, 2019), Балта Еврена та Озлема

Алтан-Олкая (Balta & Özlem, 2016) та інших. Поширення набуває визнання твердження, що формальна рівність маскує нову глобальну ієрархію національних держав і громадянства. Ці ієрархії застосовуються до міжнародного права, торгівлі, контролю над зброєю масового знищення та глобального управління (Castles, 2005). У результаті моделі диференційованого ієрархізованого громадянства в межах національних держав перекриваються моделями глобальної нерівності. Важливою частиною дискурсу є перспективи протидії ієрархічному громадянству шляхом розвитку «транснаціональної демократії» (Castles, 2005; Castles & Davidson, 2000).

Автори відзначають факт інструменталізації інституту громадянства, перетворення його, з одного боку, на стратегічний інструмент дії національних держав, які вирішують внутрішні проблеми розвитку, а з іншого боку, на стратегічний інструмент поширення вікна можливостей для мобільних мігрантів (Harpaz & Mateos, 2019; Balta & Özlem, 2016). Міжнародні, багатонаціональні та транснаціональні перспективи розвитку мобільного, ефективного, множинного, «гнучкого», «екстратериторіального» та «постнаціонального» громадянства досліджують такі автори як Райнер Баубек (Bauböck, 2002), Ірен Блумраад (Bloemraad, 2004), Алестер Девідсон та Стівен Каслз (Castles & Davidson, 2000; Castles, 2005), Крістіна Ескобар (Escobar, 2007), Томас Фейст і Пітер Ківісто (Faist & Kivisto, 2007), Джайн Кім (Kim, 2019), Франческа Маццоларі (Mazzolari, 2009), Пітер Спіро (Spiro, 1997), Сассія Сассен (Sassen, 2006), Мімі Шеллер та Джон Уррі (Sheller & Urry, 2006), Джо Шоу (Show, 2019), Джедідія Ван Бовен (Van Boven, 2021) та інші. Автори розглядають національну політику окремих держав та наднаціональних утворень, подібних ЄС, щодо регулювання «екстратериторіальних» політичних прав у контексті посилення лояльності та визнання випадків множинного громадянства. Увага зосереджується на особливостях політичного та територіально-політичного «включення» і «виключення», протиріччях розуміння «громадянства» і «національності», проблемах інституційного забезпечення активного громадянства і боротьби з його пасивною формою, а також на розрізненні розуміння громадянства як «політичного воїнства» або громадянства як «податкового резидентства» (Castles, 2005).

Метою дослідження стає визначення основних етапів та особливостей розвитку сучасної доктрини громадянства, зокрема встановлення інструментальної значимості трансформації інституту громадянства як «ефективного громадянства» в значенні чинника територіально-політичної (де)конструкції національно розділеного світопорядку та побудови нового транснаціоналізованого глобального порядку.

Стаття ділиться на чотири основних частини. У першій частині розглянуто етапи розвитку філософсько-правової доктрини громадянства, представлено класичний філософсько-правовий диспут та дуалізм у розумінні етичних основ громадянства як «політичного воїнства» або громадянства як «податкового резидентства». У другій частині представлено стан розвитку інституту громадянства в Європейському Союзі. У третій

частині розглядається феномен «стратегічного громадянства», а в четвертій — проаналізовано нормативне значення поняття «ефективне громадянство» з огляду на розширення засобів політики в ЄС щодо гарантування політичних прав резидентам та з огляду на територіальну політику згуртування та консолідації, а також політику ЄС щодо позатериторіального політичного «включення» та «залучення» в стратегічний «простір ЄС».

Етапи розвитку філософсько-правової доктрини громадянства

З часів, коли дуалізм стоїчної та епікурейської етики вперше визначив конфлікт у розумінні громадянства як «політичного воїнства» або громадянства як «податкового резидентства», інститут громадянства як інститут специфічного «зв'язку» громадянина та держави продовжував свій розвиток залежно від обраної за основу національної філософсько-правової доктрини.

Специфіка національно-державницької доктрини визначала або контекст служіння, політичної відданості та лояльності, і відповідно самопожертвування в ім'я держави, або протилежний контекст, сформований на основі епікурейської етики, а далі ліберальної ідеї прав людини, де службову функцію, навпаки, виконує держава, орієнтована на служіння захисту прав та свобод людини та громадянина.

В першому контексті, який будувався на стоїчній системі цінностей, держава розумілася як єдиний організм, ціле, нація, тобто в класичному примордіальному її розумінні як єдності, що виникає на основі єдності «крові, ґрунту, віри». Тоталітарний тип мислення демонструють історичні приклади, виражені, наприклад, націонал-соціалістичними гаслами Третього Рейху «Все для Цілого, все для Держави, все для Нації», або, наприклад, правовими визначеннями, подібні визначенню громадянства в СРСР як «політико-правового зв'язку», з підкресленим значенням політичної лояльності.

Протилежний тип національно-державницької концепції, де держава визначається в конструктивістському її розумінні, розвиває інструментальне розуміння громадянства як такого, що вивільнено від політичних контекстів та визначається як «правовий зв'язок» громадянина та держави, і відповідно утилітарно зводиться до факту «податкового резидентства».

Класичний філософсько-правовий диспут та дуалізм у розумінні етичних основ громадянства має сучасні прояви, що демонструють конституційні та нормативно-правові засади регулювання громадянства на наднаціональному (у випадку ЄС), національному, та навіть субнаціональному (регіональному) рівнях.

В той же час, прийнято вважати, що модерне розуміння інституту громадянства сформувалося внаслідок подій Французької революції 1789 року, коли доктрину служіння монархові — доктрину підданства, як доктрину абсолютної лояльності та особистої вічної відданості, було замінено доктриною ексклюзивного громадянства, як довічної національно-територіальної «приналежності», забезпеченої зв'язками та правами «крові» або «ґрунту» (Harraz & Mateos, 2019).

В подальшому відбулися два історично значимих зсуви в розвитку доктрини ексклюзивного громадянства. Перший зсув відбувся наприкінці ХІХ століття як відмова від доктрини ексклюзивного громадянства на користь доктрини виборного громадянства, що визначає національну приналежність як змінний, виборний статус. «Угоди Банкрофта» 1868 року, названі на честь їх ініціатора та підписанта — американського дипломата Джона Банкрофта, були першими двосторонніми угодами між США та європейськими країнами, що визнавали право на обрання громадянства. До 1914 р. заборона подвійного громадянства широко визнавалася, але не завжди виконувалася, а протягом Першої світової війни відбулося навіть посилення жорсткості заходів щодо недопущення випадків подвійності громадянства через боротьбу зі шпіонажем та диверсійною діяльністю. В Конвенції про деякі питання, пов'язані з законом про конфлікт громадянства, прийнятій Лігою Націй у 1930 р., встановлювалося, що «у третій державі особа, яка має більше одного громадянства, визнається як така, що має лише одне», але Спеціальний Протокол Ліги Націй про військові обов'язки у деяких випадках подвійного громадянства 1937 року регулював військову повинність і у разі множинного громадянства особа проходила військову службу в країні постійного проживання. Таким чином, особа фактично здійснювала вибір громадянства, що вплинуло на закріплення концепту «виборне громадянство». Але, незважаючи на появу виборного громадянства, принцип виключної вірності одній національній державі було збережено, і це підтверджувала Конвенція про запобігання випадкам множинного громадянства 1963 року.

Другий зсув у розвитку доктрини громадянства відбувся вже наприкінці ХХ століття внаслідок впливу масової міжнародної міграції, як перехід від доктрини ексклюзивного громадянства до доктрини «паралельного» («такого, що встановлюється внахлест», букв. «overlapping») національного членства (Harraz & Mateos, 2019). Це відбулося після прийняття Маастрихтського договору.

Громадянство в ЄС

У процесі руху до «Європи регіонів» у 1992 р. Маастрихтський договір зафіксував перетворення ЄЕС як економічного утворення на ЄС, врегулював питання єдиного валютного ринку, ринку товарів, послуг та робочої сили, запровадив інститут наднаціонального громадянства ЄС (EU, 1992). У Договорі вказувалося: «встановлюється громадянство Союзу. Кожна особа, яка має громадянство держави-члена, має бути громадянином Союзу» (ч. 1 ст. 8); «кожен громадянин може вільно пересуватися та проживати на території держав-членів з урахуванням обмежень та умов, визначених цим договором» (ст. 8a); «кожен громадянин Союзу, що проживає в державі-члені, в якій він не є членом держави, має право голосу та участі у виборах на муніципальних виборах у державі-члені, де він проживає, на тих самих умовах, що громадяни держави» (ст. 8b); «кожен громадянин Союзу, що проживає в державі-члені, громадянином якої він не є, має право голосувати, висуватись кандидатом на виборах до Європарламенту в

державі-члені в якій він проживає, на тих умовах, що і громадяни держави (ч. 2 ст. 8b)»; «кожен громадянин Союзу має право подати петицію до Європейського Парламенту; звернутися до омбудсмена» (ст. 8e) (EU, 1992).

Запровадження інституту наднаціонального громадянства ЄС супроводжувалося підтримкою регіональної ідентичності, що проявилось у формуванні *інституту регіонального громадянства*, яке співіснує із національним, наприклад, на території автономного регіону Аландські острови в Фінляндії з моменту підписання урядом Аландських островів та фінським урядом у 1991 р. «Закону про автономію Аланда» (Eland by the Finnish Act on the Autonomy of Eland, 16 August 1991/1144). Регіональне громадянство Аландських островів («hembygdsrätt»), яке надається через п'ять років проживання на островах, в тому числі і громадянам Фінляндії (за умов володіння шведською мовою), пояснюється як умова для участі у виборах регіональних Законодавчих зборів, а також для отримання власності після певного періоду проживання, але не є необхідним для проживання на островах (EUROPARL, 2006). Питання відповідності цих вимог стосовно отримання регіонального громадянства громадянами ЄС розглядалося Комісією Європейського Парламенту через запит 2006 р. щодо можливого порушення положень Протоколу № 2 до «Акту про умови приєднання Норвегії, Австрії, Фінляндії та Швеції» та змін до Договорів, на яких заснований ЄС і яким встановлено однаковий режим, що має застосовуватися до всіх фізичних та юридичних осіб держав-членів ЄС на Аландських островах. Комісія Європарламенту у своїй відповіді зазначила, що «оскільки п'ятирічного проживання... достатньо для отримання права на придбання нерухомості, то дискримінації немає, і Комісія вважає, що режим, що застосовується в цьому відношенні на Аландських островах, відповідає ст. 3 Протоколу № 2 до «Акту про умови приєднання Норвегії, Австрії, Фінляндії та Швеції» (EUROPARL, 2006; EU, 1994).

В той же час, положення Маастрихтського договору щодо розширення прав участі для громадян ЄС на локальних територіях держав-членів ЄС, де вони проживають, а також щодо розширення прав голосувати та балотуватися кандидатом на виборах до Європарламенту в державі-члені, громадянином якої він не є, як і загальна ідея щодо розширення прав політичної участі резидентам-платникам податків, а не громадянам, що мало нівелювати традиційний інститут ексклюзивного національного громадянства на користь так званого «не-національного громадянства» або «*пост-національного громадянства*», були обґрунтовані економічною логікою (Shaw, 2019; Van Boven, 2021). Ці положення знайшли відгук у прийнятих Радою Європи «Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні» 1992 року, в «Європейській Конвенції про громадянство» 1997 року, в Рекомендації ПАРЕ про «Участь іммігрантів і іноземних резидентів у політичному житті держав-членів Ради Європи» 2001 року та в Резолюції ПАРЕ «Скасування обмежень виборчого права» 2005 року, а також у документах Європейського Союзу — в «Хартії основних прав Європейського Союзу» 2000 року, зі змінами 2007 року і в Лісабонському договорі 2007 року.

У ст. 6 «Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні» 1992 р., прийнятій Радою Європи, зокрема вказувалося, що «1) кожна сторона зобов'язується... надавати кожному іноземному резиденту право голосу та балотуватися на виборах до місцевих органів влади, за умови, що він виконує ті ж законодавчі вимоги, що застосовуються до громадян, і, крім того, був законним і постійним мешканцем відповідної держави протягом 5 років, що передують виборам; 2) проте Договірна Держава може заявити... що вона має намір обмежити застосування п. 1 лише правом голосу», а також у ст. 7 встановлювалося, що держави в односторонньому порядку або за двосторонньою чи багатосторонньою угодою можуть визначити, що вимоги щодо проживання, визначені ст. 6, задовольняються меншим періодом проживання» (СоЕ, 1992). Конвенція набула чинності в 1997 році. Її ратифікували дев'ять держав-членів Ради Європи, з них Швеція та Норвегія в 1993 р., Італія в 1994 р., Нідерланди в 1997 р., Данія в 2000 р., Фінляндія в 2001 р., Чеська Республіка в 2015 р., Ісландія в 2004 р.), Албанія в 2005 р., з яких 6 — члени ЄС і одна Албанія — потенційна держава-кандидат. Ще чотири держави (Велика Британія, Словенія, Кіпр, Литва) підписали конвенцію, але не ратифікували її (СоЕ, 2022).

У «Європейській Конвенції про громадянство» 1997 року, зокрема в Главі V встановлювалися *умови існування випадків множинного громадянства* (ст. 14–17), а також положення, що «держава-член не повинна вимагати відмови чи втрати іншого громадянства в якості умови набуття чи збереження свого громадянства, якщо така відмова або втрата неможлива або обґрунтовано не потрібна» (ст. 16) (СоЕ, 1997). В ст. 17 цієї Конвенції визначалися права та обов'язки, пов'язані з багатонаціональним громадянством, зокрема те, що «громадяни держав-членів, що володіють іншим громадянством, повинні мати на території держави-члена, в якій вони проживають, ті ж самі права та обов'язки, що й інші громадяни цієї держави» (СоЕ, 1997). Підписання цієї Конвенції 28 країнами Європи, ратифікація 20 країнами (хоча в більшості випадків із Застереженнями та Деклараціями) значно лібералізувало політику держав щодо випадків визнання подвійного громадянства¹. Експертиза, проведена однією з найкрупніших фірм Мальти Chetcuti Cauchi, яка здійснює юридичний супровід компаніям, приватним клієнтам, державним агентствам з питань імміграційного права, в Доповіді «Подвійне громадянство» представила оцінку стану впровадження подвійного громадянства в країнах Європи, зазначивши, що воно *дозволено* в Португалії, Франції, Італії, Хорватії, Румунії, Греції, Великій Британії, Ірландії; *обмежено* в Іспанії, Німеччині, Австрії, Словаччині, Литві, Латвії, Болгарії, Чорногорії; *заборонено* в Нідерландах, Естонії, Україні (Dual Citizenship, 2022; Genel, Oganesyanyan, & Bilyuk, 2021).

За даними бази подвійного громадянства MACIMIDE, на 29 травня 2020 р. ряд країн ЄС за останні 20 років здійснили перегляд законодавства

¹ *Примітки:* Наприклад, Україна, ратифікуючи Страсбурзьку Конвенцію в 2006 році, зробила Заяву про виключення Розділу VII Конвенції «Військовий обов'язок у випадках множинного громадянства». Проте в грудні 2021 року Президент В. Зеленський вніс до парламенту України законопроекти про впровадження множинного громадянства.

в напрямку лібералізації режиму регулювання множинного громадянства (MACIMIDE, 2022). Так, німецьке законодавство з 2000 до 2014 р. зазнало трьох великих редакцій (в 2000, 2007, 2014 рр.) і тепер не передбачає автоматичної втрати німецького громадянства у випадку, коли громадянин Німеччини отримав громадянство держави-члена ЄС, і так само не вимагає відмови від громадянства держави-члена ЄС у випадку, коли громадянин такої держави отримує громадянство Німеччини. З 2007 р. в державі діє норма, за якою набуття громадянства держави-члена ЄС, Швейцарії або держави, з якою Німеччина підписала Договір, не є підставою для втрати німецького громадянства. Крім того, діє норма, за якою німецьке громадянство може бути збережено, якщо громадянин отримав письмовий дозвіл на збереження німецького громадянства до набуття іноземного, через спеціальне Рішення, що ґрунтується на приватних та громадських причинах. Дозвіл може бути наданий громадянину Німеччини, якщо він постійно проживає за кордоном, лише якщо він зможе довести, що він підтримуватиме зв'язок з Німеччиною (Germany, 2020). В 2014 р. в силу вступили й інші зміни, які скоротили вимоги щодо зобов'язання обрати одне громадянство, як для іноземців, які проживають в Німеччині, так і для німців, які проживають за кордоном (Germany, 2020). З 2014 року людям, які після досягнення 21-річного віку прожили в ФРН мінімум вісім років або впродовж шести років відвідували німецьку школу, скасували необхідність вибирати громадянство. Немає її тепер і для тих, хто закінчив у Німеччині школу або отримав професійну освіту. В усіх таких випадках дозволено збереження двох громадянств. У Німеччині проживають майже 4,3 млн людей, що мають, крім німецького, ще одне громадянство (Genel, Oganessian & Bilyk, 2021).

Федеральний закон про австрійське громадянство 1985 р. також змінювався (останній раз у 2013 р.) і передбачив можливість збереження громадянства Австрії у випадку отримання громадянства іншої держави, «якщо це відповідає інтересам Республіки, або за наявності взаємної угоди з іншою державою» (ст. 28) (Austria. Nationality Act, 2021).

Також і в Іспанії при формальному існуванні правила єдиного громадянства передбачена можливість збереження громадянства Іспанії за тими її громадянами, які набувають громадянства іберо-американських держав, Андорри, Філіппін, Екваторіальної Гвінеї, Португалії. З 2003 р. громадяни Іспанії з подвійним громадянством можуть уникнути втрати іспанського громадянства, заявивши про бажання його зберігати протягом 3 років з моменту набуття іноземного, а також втраті можна запобігти, якщо громадянство Іспанії буде задекларовано в Громадському Реєстрі (MACIMIDE, 2022). В в ч. 3 ст. 11 Конституції Іспанії вказується, що держава може укладати договори про подвійне громадянство з країнами Латинської Америки або з тими, які мали або мають особливі зв'язки з Іспанією. У цих країнах іспанці можуть натуралізуватися, не втрачаючи громадянства походження, навіть якщо ці країни не надають взаємних прав своїм громадянам (Spain, 2011).

Португальська Конституція містить норму, що «Закон може наділити за умови взаємності з боку відповідних держав громадян-членів ЄС, які

проживають в Португалії, правом обирати і бути обраними на виборах депутату Європейського Парламенту» (ч. 5 ст. 15) (Portugal, 1974), а також і те, що «громадяни португаломовних країн можуть наділятися, згідно з міжнародною угодою і за умови взаємності, правами, які не надаються іноземцям, за винятком заняття посад у вищих органах державної влади та в органах управління автономних областей, у службі в Збройних Силах і виконання дипломатичної роботи, а також і те, що закон може наділити іноземців, які проживають на території країни, і за умови взаємності з боку відповідної іноземної держави, виборчою правоздатністю на виборах до органів місцевого самоврядування» (чч. 3–4 ст. 15). У той же час, в ст. 121 Конституції зазначається, що «Президент Республіки обирається... громадянами Португалії, зареєстрованими для голосування на території Португалії, та відповідно — громадянами Португалії, які проживають за кордоном. Закон регулює право голосу португальських громадян, які проживають за кордоном, для цього він повинен належним чином враховувати наявність зв'язків, які фактично зв'язують їх з португальською спільнотою» (Portugal, 1974). Слід зазначити, що ще в 1971 р. між Бразилією та Португалією була підписана Конвенція «Про рівні права та обов'язки між Португалією та Бразилією» як між країнами Лузофонії, яка заклала початок того статусу португальського громадянства, який був встановлений у Конституції 1976 р. В 2000 р. Бразилія ініціювала підписання Договору про дружбу та рівні права, який закріпив статус лузо-бразильського громадянства. Натомість, Закон Португалії 2001 р. змінив формулювання ст. 15, дозволяючи надавати права громадянства громадянам португаломовних країн, які постійно проживають у Португалії. У 2018 р. новий Закон Португалії (Organic Law 2/2018) затвердив право подвійного громадянства, яке частково діяло з 1971 р. (Gil & Pizarra, 2020).

Аналогічні угоди, які встановлюють можливості збереження подвійного громадянства, діють між Францією та Канадою. Взагалі, отримання паспорту іншої країни для носіїв французького громадянства не має наслідків. У 2009 р. Франція денонсувала Главу 1 Конвенції Ради Європи від 6 травня 1963 року «Про скорочення числа випадків множинного громадянства та про пов'язані із цим військові зобов'язання». Громадяни Франції, які отримали друге громадянство, не зобов'язані сповіщати про це державні органи. Проте іноземці, які бажають отримати громадянство Франції, в залежності від випадка, мають подати заяву про відмову від попереднього громадянства.

Двосторонні угоди про визнання подвійного громадянства мають й інші країни, наприклад Велика Британія та країни Британської Співдружності, в ЄС це Італія, яка має спеціальний договір з Аргентиною ще з 1973 року, хоча в самій Італії Законом № 91/1992 встановлено, що набуття другого громадянства не обумовлює автоматичної втрати громадянства Італії, якщо сам заявник не виявить бажання від нього відмовитися. Італія приєдналася до Страсбурзької Конвенції, офіційно дозволивши таким чином подвійне громадянство.

Ряд держав-членів ЄС запроваджують й інші форми підтримки позатериторіального громадянства, як такого, що ґрунтується на основі спорід-

нених (кривних) етнічних зв'язків, або зв'язків історико-політичного характеру. Зокрема, йдеться про політику видачі «етнічних карт» та роботи з підтримки довгострокового культурно-політичного впливу на населення регіонів, конструювання «спільного простору» (культурного, лінгвістичного, соціального, економічного, політичного тощо) наднаціональної регіонально розселеної спільноти та обґрунтування «історичного права» держави на цей простір, в якому проживають «співвітчизники» або «етнічні свої» за кордоном. Таку територіальну політику проводять такі держави ЄС як Польща, Румунія, Угорщина, Болгарія, Чехія та Словаччина (Koch, 2019, p. 259–277).

З 2002 р. роботу з діаспорою, чисельність якої оцінюється в 15 млн осіб, веде Польща через фінансування програм багаторічної співпраці з Полонією та поляками за кордоном (так звана полонійна політика уряду, про яку йдеться в «Пріоритетах польської міжнародної політики 2015–2020 рр.». Польська держава закріпила права поляків діаспори на рівні Конституції Польської Республіки; в 2017 р. оновила Закон «Про репатріацію» (2000), яким передбачила фінансову підтримку польським репатріантам; запровадила механізм пільгового отримання дозволу на постійне проживання іноземцям, які мають польське походження та «карту поляка» на основі Законів «Про іноземців» (2014) та «Про карту поляка» (2017) (Uzun, 2021, p. 224).

Аналогічну політику проводить Румунія: Законом «Про румунське громадянство» (1991), зі змінами від 2017 р., надано право отримувати громадянство народженим на території Румунії до 1940 р. (ч. 11), а також за запитом, в тому числі якщо заявник є громадянином держави-члена ЄС (п. 6 ч. 1 ст. 8). Також у ст. 10 закріплюється «право отримання громадянства Румунії особам, які втратили громадянство, а також їх потомкам до другого ступеня включно, і які просять про його відновлення, зі збереженням іноземного громадянства та встановленням постійного місця проживання в країні або зі збереженням такого за кордоном». Законом «Про підтримку румунів у всьому світі» (2007) та Законом «Про спрощення надання громадянства особам, які проживали на території Румунії» (2009) запровадила підтримку «співвітчизників» за кордоном. Окрім законодавства створено розгалужену систему інститутів на урядовому рівні, наприклад, Міністерство румун звідусіль (з 2017 р.); також були запроваджені спеціальні програми підтримки діаспори та Національні стратегії (зокрема Національна стратегія для румунів звідусіль на 2017–2020 рр.) (Koch, 2019, p. 261). На період з 2021 до 2024 р. «Департамент для румунів звідусіль» започаткував спеціальну Програму відносин з діаспорою (Uzun, 2021, p. 225).

В Угорщині розширення зв'язку з діаспорою набуло форм позадержавного регіонального угорського автономізму. Заходи підтримки діаспори мають системний характер; передбачають збереження та розширення образу «угорського регіонального позанаціонального простору» через розвиток єдиної комунікаційної системи на основі угорської етнічної та політичної комеморативних практик. Закон «Про спрощення порядку надання

громадянства закордонним угорцям» (2010) передбачив надання «новим угорським громадянам», що живуть в Україні, Словаччині, Сербії, Румунії, усіх прав, в тому числі і права обирати та бути обраним до угорського парламенту, а відтак — став основою національної політики Угорщини в Карпатському басейні (Uzun, 2021, р. 225). Закордонні угорці були визнані суб'єктом політичних процесів у державі — електоратом. Законом «Про спрощення порядку надання громадянства закордонним угорцям» «право крові», необхідне для отримання громадянства Угорщини, було доповнено «правом ґрунту». На угорське громадянство можуть претендувати усі, чий предки до 1920 р. або між 1940 і 1945 роками мали угорське підданство, а також ті, хто був позбавлений громадянства в 1947 р., а також ті, хто був народжений від матері громадянки Угорщини до 1957 р. Процес паспортизації суміжних регіонів Угорщини відбувається швидкими темпами і в 2017 р. у присутності представників офіційної влади Будапешту було вшановано «мільйонного закордонного угорця», що отримав громадянство Угорщини. За оцінками, 2015 р. 124 тис. українців отримали громадянство Угорщини за спрощеною процедурою (Uzun, 2021, р. 226).

До прийняття Закону 2010 р. Угорщина використовувала інші механізми впливу на сусідні держави, зокрема на основі Законів «Про права національних та етнічних меншин» (1993) та «Про угорців, які проживають в сусідніх країнах» (2001). Закон 2001 р. ділив етнічних угорців на таких, що «проживають в суміжних державах» (їх статус підтверджувався «посвідченням закордонного угорця» та «посвідченням члена сім'ї закордонного угорця»), і тих, хто «проживають за кордоном». Обидві категорії осіб отримали на території Угорщини права, рівні з правами громадян. В Конституції Угорщини 2011 р. одним з вихідних положень визначено, що держава має взяти на себе «відповідальність за долю угорців, які проживають поза її межами», а також, що «у кожного угорського громадянина є право на захист з боку держави під час перебування за кордоном», що в умовах паспортизації угорців за кордоном постає формою політичного тиску. Відтак, національно-державна доктрина Угорщини за часів правління уряду В. Орбана спирається на версії наднаціонального регіоналізму. Програми діяльності уряду В. Орбана у сфері зовнішньої політики спрямовані на об'єднання роз'єднаної державними кордонами нації.

Іншою поширеною практикою в державах ЄС стала *практика надання «пільгового» громадянства* за інвестиції, придбання нерухомості, створення певної кількості робочих місць (Кіпр, Мальта, Іспанія, Болгарія), за «інтелектуальні якості» (наприклад, «карта таланту» у Франції з 2016 р.). Так громадянство стає інструментом економічної політики.

Стратегічне громадянство

Вибір громадянства є формою реалізації прав людини. Обрання громадянства є втіленням стратегії реалізації особистих інтересів людини. Сам інститут громадянства розглядається як інструмент реалізації особистісної стратегії. Методами отримання паралельного (множинного) громадянства є: 1) наявність міждержавних спеціальних угод або дозвільна політика

держави щодо збереження множинного громадянства; 2) наявність програм репатріації — возз'єднання «етнічних своїх»; 3) наявність програм возз'єднання «колишніх співвітчизників»; 4) наявність програм для пільгового отримання громадянства за професійні, інтелектуальні якості або за інвестиції; 5) циркулярна міграція, коли для отримання європейського громадянства громадяни третіх країн отримують громадянство однієї з держав-членів ЄС.

Циркулярна міграція фактично виражає персональну стратегію громадянина, його попит на отримання паралельного громадянства з метою реалізації особистих інтересів: працевлаштування, збереження майна та майнових прав, захист родини, ухилення від податків або ухилення від військового обов'язку, диверсифікація фінансових та економічних ризиків, створення активів, етнічна репатріація та інших. Відтак, паралельне громадянство як статус стає «стратегічним», і на нього є значний попит.

З іншого боку, існуючий попит задовольняють держави, впроваджуючи спеціальні Національні Стратегії щодо політики надання громадянства, де інститут громадянства постає інструментом реалізації державно-національної стратегії з: 1) трудоресурсного демографічного заміщення; 2) економічного розвитку через програми залучення інвестицій в обмін на громадянство; 3) етнопольової діаспоральної консолідації; 4) геополітичної реконструкції «національного» простору; 5) залучення «зовнішніх» громадян у процеси «заочного голосування» під час загальнонаціональних виборів або наднаціональних (в ЄС — парламентських).

Щодо політики залучення до політичного простору ЄС шляхом надання права участі у виборах в Європейський Парламент громадян держав-членів ЄС, які не мають «європейського громадянства», слід сказати окремо.

Справа в тому, що оскільки деякі території держав-членів ЄС не є територіальними частинами ЄС, хоча підтримують з ЄС відносини на основі спеціальних угод, то ЄС забезпечує їх стратегічне політичне охоплення-залучення в «простір ЄС» шляхом надання права політичної участі їх мешканцям, наприклад, право участі на виборах в Європейський Парламент.

Поза межами території географічної Європи, на перетині глобальних торговельних шляхів, у стратегічно важливих для реалізації економічних інтересів регіонах існують 32 території держав-членів ЄС. Ці території розділені на три категорії (Uzun, 2021, p. 152–156):

1) *Найвіддаленіші зовнішні регіони* (англ. «*Outermost Regions*»), їх дев'ять і вони є частинами ЄС, такі як Азорські острови та Мадейра Португалії, Канарські острови Іспанії та шість територій Франції — Французька Гвіана, Сен-Мартен, Ла-Реюньон, Гваделупа, Мартиніка, Майотта. Громадяни всіх цих територій як громадяни відповідних держав-членів ЄС мають паралельне національному наднаціональне європейське громадянство та відповідні політичні права, в тому числі щодо реалізації права участі на місцевому рівні в метрополії, якщо є її резидентами більше 5 років.

2) *Заморські країни та території* (англ. «*Overseas Countries and Territories*»), їх тринадцять і вони не є територіальними частинами ЄС,

вони співпрацюють з ЄС через Асоціацію заморських країн та територій, утворену в 2000 році. Серед них Гренландія (територія Данії), шість територій Нідерландів — Аруба, Кюрасао, Сен-Мартен, Бонайре, Сент-Естатіус, Саба та шість територій Франції — Французька Полінезія, Нова Каледонія, Сен-Бартельмі, Уолліс та Футуна, Сент-П'єр та Мікелон, а також Французькі Південні та Арктичні землі.

У цій групі територій держав-членів ЄС громадяни мають чисельні особливості щодо реалізації їх політичних прав і в ЄС, і на національному рівні. Наприклад, для громадян трьох Карибських частин Королівства Нідерландів, які мають статус «країни», а це Аруба, Кюрасао та Сен-Мартен, права участі у виборах на місцевих виборах в Нідерландах, як і в національний парламент Нідерландів, не передбачені (виключення з обмеження в праві участі в парламентських виборах діє щодо громадян, які є резидентами європейської частини Королівства більше 10 років, або які є державними службовцями). Але громадяни цих трьох частин Нідерландів можуть брати участь у виборах в Європарламент з 2006 року — після набуття чинності Рішенням Європейського Суду, яким попередні обмеження в національному законодавстві Нідерландів були визнані дискримінуючими. В той же час, для громадян, які проживають на інших Карибських островах Нідерландів — Бонайре, Естатіус та Саба, які є адміністративно інкорпорованими до складу європейської частини Нідерландів у статусі «муніципалітетів», — передбачені права участі у виборах і в Європарламент, і в національний парламент Нідерландів. Тобто громадяни Нідерландів, які проживають на територіях Карибського басейну, мають різний обсяг політичних прав залежно від статусу цих територій (Uzun, 2021, р. 250–254).

3) До третьої категорії територій держав-членів ЄС, які мають особливі відносини з ЄС, відносять десять як європейських, так і позаєвропейських територій. Деякі з них, як наприклад, Сеута та Мелілья Іспанії, або Аландські острови Фінляндії, або муніципалітети Італії — Лівіньо та Камьоне-д'Італія, є частинами ЄС, а деякі, як Фарерські острови Данії, — не є територіальними частинами ЄС. Ці всі території охоплені різними формами співробітництва в ЄС і мають пільги в митній, податковій політиці, виключні положення щодо громадянства. Наприклад, громадяни Фарерських островів, які не є частиною ЄС, можуть мати європейське громадянство за умов переїзду на материкову частину Данії на постійне місце перебування.

Ефективне громадянство та політичні права резидентам!

В той же час, на рівні Ради Європи та ЄС розвивається *політика, орієнтована на встановлення політичних прав резидентів, а не тільки громадян держав-членів*. Зокрема в Рекомендації ПАРЕ «Участь іммігрантів і іноземних резидентів у політичному житті держав-членів Ради Європи» (2001) зазначалося: «Асамблея визнає, що законне проживання негромадян на національній території тепер є постійною ознакою європейського суспільства і що... демократична легітимність вимагає рівної участі всіх груп суспільства у політичному процесі... обмежувальні критерії можуть

перешкоджати легально проживаючим негромадянам набутти громадянство приймаючої країни» (CoE. Participation of Immigrants, 2001). Асамблея рекомендувала Комітету міністрів «переоцінити мінімальні стандарти щодо негромадян, які проживають у країні, зокрема щодо їх політичної участі на всіх рівнях, з метою надання права голосу та участі у місцевих виборах усім встановленим мігрантам незалежно від їх походження та запропонувати урядам-членам вжити всіх належних заходів для забезпечення їх виконання» (CoE. Participation of Immigrants, 2001).

Економічні цілі європейської інтеграції диктували логіку надання прав у прийнятті рішень не громадянину, а резиденту, який сплачує податки та замовляє послугу, здійснюючи вибір ринкових пропозицій, що в свою чергу стимулює ринок пропозицій, конкуренцію та покращення якості послуг, у тому числі тих, які надаються територіально-політичними утвореннями на різних рівнях в ЄС. Ряд організацій ЄС та Ради Європи, а також Організація зі співробітництва та розвитку підтримали формування територіальної політики на принципі «стимулювання соціальної активності місцевих жителів як остаточних бенефіціарів реформ» (ЕС. COM, 2010; OECD, 2012, 2013; CCRE-CEMR, 2013; AER, 2017).

В діючому «Договорі про ЄС», оновленому в 2007 р., в ст. 22 гарантовано, що кожен громадянин ЄС, що проживає в державі ЄС, громадянином якої він не є, має право обирати та бути обраним на муніципальних виборах та в Європарламент в державі, в якій він проживає, на тих саме умовах, що і громадяни даної держави (EU, 2016).

В 2011 р. Комітет регіонів ЄС представив свій Висновок щодо «Звіту про громадянство ЄС — 2010» (CoR, 2011), зробленого Єврокомісією, де визначалися завдання регіональних та місцевих органів влади з метою *запровадження «ефективного громадянства»*: 1) подолання культурних, мовних та інших перешкод до здобуття вільного здійснення прав та подолання інформаційної асиметрії; 2) розширення можливостей активної участі громадян у житті місцевих громад, участі молоді, що має більшу мобільність, у ЄС; 3) полегшення доступу до транскордонної медичної допомоги та початок пілотних проєктів щодо забезпечення доступу в Інтернеті до певних медичних даних, що стосуються громадян ЄС, для залучення місцевих та регіональних органів влади як найближчих до громадян органів; 4) підтримка кроків щодо надання громадянам третіх країн, які легально проживають у ЄС, можливості брати участь у політичному процесі на місцевому рівні, залежно від тривалості проживання, з урахуванням, що право громадян третіх країн на політичну участь також закладено в Європейській Конвенції про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні; 5) заклик Комісії вживати заходи, спрямовані на сприяння використанню права, наданого громадянам Європи, брати участь у муніципальних виборах у державі-члені, в якій вони проживають, та у виборах до ЄС; 6) підкреслення необхідності вжиття заходів на місцевому та регіональному рівнях із вжиттям заходів щодо скорочення бюрократії, що робить права європейського громадянства реальністю, а також усунення стримуючої практики чи інших форм дискримінації, що розрізняють

громадян ЄС, зокрема щодо надання права на проживання; 7) підкреслює важливість просування європейської ідентичності та громадянства на рівні освітніх програм (CoR, 2011).

Доповідь Європейської Комісії «Громадянство ЄС — 2020. Розширення прав і можливостей громадян та захист їх прав» 2020 року вказує, що негативним процесом, який був вимушений пережити ЄС, став процес виходу Великої Британії в 2020 р. Окремим положенням в Доповіді є положення щодо гарантій забезпечення громадянам ЄС дотримання їх прав в умовах виходу Великої Британії з ЄС, який вплинув на життя майже 5 млн громадян, зокрема на 3,7 млн громадян ЄС у сполученому Королівстві та понад 1 млн громадян Великої Британії в країнах ЄС (ЄС. EU Citizenship, 2020, р. 4; ЄС, 2019).

Міграційна криза 2015 р. та процес відділення Великої Британії обумовили зростання євроскептицизму, протекціонізму та націоналізму. В «Доповіді про стан регіоналізації у 41 країні Європи» (2017) підготовленої Асамблеєю європейських регіонів, вказувалося, що ЄС «опинився перед викликом через... зростання євроскептицизму, націоналізму» (AER. Report, 2017, р. 8). Європейська омбудсман Емілі О'Рейлі в 2019 р. підкреслила зростання популізму та нормалізацію риторики та поведінки, які раніше вважалися неприйнятними, а саме ігнорування громадських ініціатив рядом інституцій (EU. Ombudsman, 2019). В той же час, Єврокомісія, навпаки, демонструвала позитивну динаміку розвитку європейського громадянства, залучення громадян до участі в реалізації влади та управління в ЄС, приводячи статистику, що напередодні виборів 2019 р. було проведено близько 1800 «Громадських діалогів» у 635 локаціях, які об'єднали 200 тис. осіб усіх національностей; підкреслюючи розвиток інститутів деліберативної демократії, зокрема 12 моделей репрезентативних дорадчих процесів, досліджуваних в ЄС (OECD, 2020); вказуючи на найбільшу явку за останні два десятиліття на останніх європейських виборах у 2019 р. Майже синхронно в Доповіді Асамблеї Європейських Регіонів вказувалося, що децентралізація сприяє демократизації, і підтвердженням цьому є зростання частоти регіональних виборів: якщо в період з 1946 до 2000 р. в 13 країнах ЄС було проведено 272 регіональних виборчих кампаній, то в період з 2001 до 2016 р. — 2599 виборчих кампаній в тих самих країнах.

Активними були і дві спеціалізовані регіональні платформи: Перша — «Конференція європейських регіональних законодавчих асамблей ЄС» (Conference of the Regional Legislative Assemblies of the European Union, CALRE), створена з моменту прийняття «Декларації Ов'єдо» в 1997 р., яка забезпечує демократичну участь регіональних законодавчих зібрань у рамках ЄС шляхом укріплення їх зв'язків та обміну досвідом, підтримуючи принцип субсидіарності у відносинах з інститутами ЄС, особливо з Європейським Комітетом регіонів; Друга — «Конференція європейських регіонів із законодавчою владою» (The Conference of European Regions with Legislative Power, REGLEG), яка є політичною мережею регіонів держав-членів ЄС і до складу якої входять представники регіональних урядів. Це неофіційний інститут ЄС, створений з метою зв'язку з представниками

регіонів із законодавчою прерогативою. В ньому беруть участь 73 регіони з 8 держав-членів, які втілили деволюційну децентралізацію. Зокрема в 2018 р. Конференція CALRE прийняла «Стратегію сталого розвитку європейських регіонів 2030», що співвідноситься з програмою ООН «Порядок денний на 2030» та визначає 167 цілей сталого розвитку регіонів на основі «локалізації». CALRE заснувала Премію «Зірки Європи» з метою висвітлення практик, ініціатив Європейських регіональних асамблей, які покращують будь-який аспект чи сектор економічної, соціальної сфери життя їх територій та громад (міграційна політика, політика згуртування, сприяння розвитку культур та мов, боротьба з депопуляцією регіонів, інше) (Uzun, 2021, р. 229).

Єврооптимісти звертали увагу на те, що після прийняття Лісабонського договору Європейська комісія на основі п. 4. ст. 11 «Договору про Європейський Союз» та ст. 24 «Договору про функціонування Європейського Союзу» запровадила механізми посилення прямої демократії в ЄС, зокрема через розвиток інституту «Європейської громадської ініціативи» (The European Citizens Initiative, ECI), коли 1 мільйон громадян ЄС, які представляють як мінімум 1/4 держав-членів ЄС, можуть звертатися прямо в Європейську Комісію, щоб зробити законодавчу пропозицію в межах звичайного законодавчого процесу з питань, які знаходяться в сфері повноважень Союзу. В лютому 2012 р. Європарламент та Рада ЄС прийняли «Регламент (ЄС) № 211/2011 щодо громадянської ініціативи», переглянутий у 2019 р. (EUROPARL, 2019), яким передбачено процедуру ініціювання (7 осіб від 7 держав ЄС), реєстрації, збору підписів (протягом року від 1 млн від 1/4 держав ЄС; перевірки підписів (3 місяці); представлення ініціативи у Європейській комісії та на слуханнях у Європарламенті та прийняття рішення Єврокомісією. З 2012 до 2021 р. було зареєстровано 76 ініціатив. У 2021 р. 13 ініціатив збирали підписи на свою підтримку, 8 ініціатив успішно збрали підписи, але лише одна «Кінець епохи клітки» («End the Cage Age») в 2021 р. стала предметом розгляду Єврокомісії та основою законодавчої пропозиції.

Проводяться і «збори громадян», на основі Резолюції яких Асамблея ухвалює рішення, які виносяться як Рекомендації конкретним урядам (насамперед, уряду Ірландії щодо політики стосовно абортів). Щоденний моніторинг громадських ініціатив у держава-членах ЄС та на рівні ЄС з метою залучення громадян до процесів прийняття політичних та законодавчих рішень здійснюють утворені Європейською Комісією «Європейська служба дій громадян» (European Citizen Action Service (ECAS) та Програма Європейської Комісії щодо придатності та ефективності регулювання (The European Commission's Regulatory Fitness and Performance Programme (REFIT)). Новий президент Єврокомісії Урсула фон дер Лейєн (з 2019 р.) пообіцяла «новий поштовх до європейської демократії», ініціювала проведення «Конференції про майбутнє Європи» (2021), хоча експерти не висловили позитивних оцінок щодо цієї ініціативи (Kavrakova, 2021, р. 297).

Дослідження, присвячене «громадським консультаціям», проведене Європейською Комісією в період 2014–2016 років, виявило, що лише 22,5 %

внесків були від окремих громадян, тоді як 59 % — від експертів (організовані інтереси) та приблизно 17 % — від державних органів. Спеціальний звіт Європейської Рахункової палати «Скажіть своє!» на основі аналізу вибірки з 26 громадських консультацій, проведених Комісією у період з 2016 до 2018 року, показав, що публічні консультації Європейської Комісії залучають громадян, але не досягають політичних результатів. Експерти назвали інститути деліберативної демократії «брюссельською бульбашкою» (Van Boven, 2021, р. 2–12).

Тому в Доповіді Єврокомісії «Громадянство ЄС — 2020. Розширення прав і можливостей громадян та захист їх прав» з метою долання єроскептицизму та кризи були зроблені акценти на перевагах інтеграції, які, наприклад, отримують мобільні громадяни, які мають право голосувати та бути кандидатами на виборах до Європарламенту, з числа тих, хто проживає, працює, вчиться в іншій державі-члені (в 2019 р. це понад 17 млн осіб, або більше 3 % від загальної кількості голосуючих у ЄС), на виборах до Європарламенту 2019 р. не всі змогли реалізувати свої права. Майже 2/3 респондентів (65 %) в опитуванні Євробарометру вважали, що це було зробити нелегко через брак належної інформації на національному рівні та ускладненість національних стандартів реєстрації місця проживання.

Для подолання цих складнощів ЄС запровадив посилений захист для посвідчень особи та документи на проживання — видав Положення про публічні документи ЄС 2019 р. (чинне з 2021 р.), за яким має відбутися спрощення процедур у державах-членах ЄС при реалізації прав громадян ЄС (ЕС. EU Citizenship, 2020, р. 26–27). Це актуально для публічних документів, таких як свідоцтва про народження, підтвердження громадянства, тощо, які були встановлені за кордоном і мають бути перекладені та легалізовані для прийняття державним органом. Нові картки мають полегшити доступ *мобільних громадян ЄС* до інститутів політичної участі за місцем перебування в ЄС, це особливо стосується студентів та мешканців прикордонних зон. Зокрема в 2019 р. чисельність прикордонних жителів ЄС оцінювалася 2 млн 88 тис. громадян ЄС з 220 млн зайнятих у віці 20–64 роки у ЄС, що еквівалентно 1 % робочої сили ЄС. Єврокомісія звертає увагу, що цілями її роботи з цією категорією громадян ЄС є перегляд прав платників податків ЄС та спрощення податкових зобов'язань для громадян ЄС, які відносяться до мешканців прикордоння.

Директива Єврокомісії 2022 року «Про зміцнення демократії та захисту чесності виборів» поставила завдання державам-членам до 2023 року створити органи для підвищення можливостей участі мобільних громадян у діяльності наднаціональних інститутів, які мають скоротити бюрократію, усунути стримуючі практики, що розрізняють громадян ЄС та резидентів, та дискримінацію, в тому числі щодо «людей з расовим чи етнічним походженням меншин», яким було складніше, ніж решті населення опинитися в списках кандидатів, зареєструвавшись на виборах або виконавши інші виборчі процедури» (ЕС. EU Citizenship, 2020, р. 11), а також мають впровадити заходи просування європейської ідентичності та громадянства на рівні освітніх програм (ЕС. COM, 2021; Council of the EU, 2022).

Європейська Комісія проти расизму та нетерпимості при Раді Європи (ECRI), досліджуючи розвиток демократичного представництва в країнах «нової Європи» — Польщі, Хорватії, Румунії, які за оцінками експертів є найбільш успішними у впровадженні механізмів етнополітичного представництва в цій групі країн, відносить до таких механізмів: 1) двопалатний парламент; 2) встановлення квот для етнонаціональних меншин, в тому числі стосовно розподілу посад в органах влади та управління; 3) гарантування права формувати національні та місцеві органи самоврядування етнічним та національним меншинам; 4) закріплення за регіональними органами влади законодавчої і виконавчої прерогативи; 5) функціонування спеціалізованих інститутів представництва національних і етнічних меншин при урядових структурах; 6) законодавче визначення статусу меншин і їхніх прав; 7) закріплення спеціальних механізмів «позитивної дискримінації» національних меншин у виборчих процедурах щодо формування представницьких виборчих органів влади; 8) законодавче перешкоджання детериторіалізації і деконсолідації етнічних і національних меншини з метою недопущення обмежень можливості меншин отримати право на представництво, інакше кажучи, перешкоджання з використанням методів «джеррімендерингу»; 9) закріплення мовних прав і гарантій прав етнічних і національних меншин.

Так, «Європейська комісія проти расизму та нетерпимості» та «Консультаційний комітет з Рамкової Конвенції щодо захисту національних меншин», що діють при Раді Європи, пропонують розвивати найкращі практики етнополітичного представництва з метою забезпечення «ефективного» громадянства в країнах ЄС та Європи, покращення територіальної політики держави в контексті сприяння згуртуванню диференційованого населення територій в межах регіональних, національних та загальноєвропейських територіально-політичних систем. Так забезпечення представництва прав жителів та громадян держав Європейського Союзу отримало інструментальне значення для забезпечення соціального, економічного та політичного згуртування в політичному просторі ЄС.

Висновки

1. В умовах співіснування перехресних політичних просторів інститут громадянства трансформувався в систему багаторівневої участі, що забезпечується стратегічним впровадженням наднаціонального, регіонального, подвійного, множинного громадянства в територіально-політичних системах держав ЄС та в ЄС.

2. Практики «ефективного громадянства» набули утилітарного значення, що проявляється у наданні громадянства держав ЄС за інвестиції та особливі зв'язки, а також громадянства самого ЄС за межами території ЄС.

3. Інститут громадянства втрачає значення умови політичної участі. Це демонструє гарантування політичних прав резидентам на рівні місцевого самоврядування та наднаціонального громадянства ЄС.

4. Інструменталізація інституту громадянства та політичної участі є каталізатором реструктуризації соціально-економічних відносин та політич-

них систем, впливаючи на: мобільність робочої сили; згуртування європейського простору; забезпечення наднаціональної інфраструктури реалізації прав громадян та резидентів; конструювання та підтримку національної єдності в мережевих політичних просторах; розширення європейського простору за межі європейських територій; трансформації електорального простору в національних та наднаціональній політичних системах.

5. Інститут ефективного громадянства орієнтований на підтримку гнучких соціально-економічних зв'язків на основі функціональної мобільності в поліморфних національних та наднаціональній системах; забезпечує мобільну політичну участь резидента.

6. Інструменталізація інституту громадянства проявляється в процедурній демократії як впровадження бікамералізму, квотування для етнонаціональних меншин у системі представницьких та управлінських структур, гарантування прав меншин формувати органи самоврядування, законодавче перешкоджання детериторіалізації та деконсолідації етнічних та національних меншин з метою запобігання обмеження прав представництва.

7. Відтак, очевидно, що інститут громадянства в сучасних умовах трансформації глобального світопорядку та підвищеної міжнародної мобільності є інструментом де(конструкції) територіально-політичних систем, впливаючи на підтримку розвитку наднаціональних політичних систем, подібних до ЄС, де територіальний чинник громадянського згуртування втрачає своє фундаментальне значення.

References [Список використаної літератури]

- AER. (1996, August). *Declaration on Regionalism*. Retrieved from <https://aer.eu/aer-declaration-regionalism/> [in English]. [AER. *Declaration on Regionalism*. 30.08.1996. URL: <https://aer.eu/aer-declaration-regionalism/> (дата звернення: 07.02.2022)].
- AER. (2017). *Report on the State of Regionalisation in Europe*. Strasbourg. Retrieved from <https://aer.eu/aer-observatory-regionalisation/report-regionalisation/> [in English]. [AER. *Report on the State of Regionalisation in Europe*. Strasbourg. 2017. URL: <https://aer.eu/aer-observatory-regionalisation/report-regionalisation/> (дата звернення: 26.02.2022)].
- Austria. Nationality Act. (2021). *Federal Law concerning Austrian Nationality as of 1985 with amendments*. Retrieved from <https://www.legislationline.org/documents/id/6579> [in English]. [Austria. Nationality Act: *Federal Law concerning Austrian Nationality as of 1985 with amendments*. URL: <https://www.legislationline.org/documents/id/6579> (дата звернення: 22.04.2022)].
- Balta, E. & Özlem, A.-O. (2016). Strategic Citizens of America: Transnational Inequalities and Transformation of Citizenship. *Ethnic and Racial Studies*, 39(6), 939–957. doi: 10.1080/01419870.2015.1103882 [in English]. [Balta E., Özlem A.-O. Strategic Citizens of America: Transnational Inequalities and Transformation of Citizenship. *Ethnic and Racial Studies*. 2016. Vol. 39, Is. 6. P. 939–957. doi: 10.1080/01419870.2015.1103882].
- Bauböck, R. (2002). How Immigration Transforms Citizenship: International, Multinational, and Transnational Perspectives. *IWE Working Paper Series*, 24 (Feb). Retrieved from <http://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/IWE-Papers/WP24.pdf> [in English]. [Bauböck R. How Immigration Transforms Citizenship: International, Multinational, and Transnational Perspectives. *IWE Working Paper Series*. 2002. 24 (Feb). URL: <http://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/IWE-Papers/WP24.pdf> (дата звернення: 22.04.2022)].
- Bloemraad, I. (2004). Who Claims Dual Citizenship? The Limits of Postnationalism, the Possibilities of Transnationalism, and the Persistence of Traditional Citizenship. *International Migration Review*, 38 (2), 389–426. doi:10.1111/j.1747-7379.2004.tb00203.x. [in English].

- [Bloemraad I. Who Claims Dual Citizenship? The Limits of Postnationalism, the Possibilities of Transnationalism, and the Persistence of Traditional Citizenship. *International Migration Review*. 2004. Vol.38, Is.2. P. 389–426. doi:10.1111/j.1747–7379.2004.tb00203.x.].
- Castles, S. & Davidson, A. (2000, March). *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*. London: Routledge. [in English]. [Castles S., Davidson A. *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*. London: Routledge, 2000. 272 p.].
- Castles, St. (2005). Nation and Empire: Hierarchies of Citizenship in the New Global Order. *International Politics*, 42(2), 203–224. [in English]. [Castles St. Nation and Empire: Hierarchies of Citizenship in the New Global Order. *International Politics*. 2005. Vol. 42, Is.2. P. 203–224.].
- CEMR. (2013). *Decentralisation at a Crossroads. Territorial Reforms in Europe in Times of Crisis. Local and Regional Europe*. Brussels. 2013. Retrieved from http://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf [in English]. [CEMR. *Decentralisation at a Crossroads. Territorial Reforms in Europe in Times of Crisis. Local and Regional Europe*. Brussels. 2013. URL: http://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CCRE_broch_EN_complete_low.pdf (дата звернення: 11.03.2022)].
- CoE. (1992). *Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level*. ETS. No. 144. Strasbourg, February, 05. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007bd26> [in English]. [CoE. *Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level*. ETS. 1992. No. 144. Strasbourg, 05.02.1992. URL: <https://rm.coe.int/168007bd26> (дата звернення: 17.02.2022)].
- CoE. (1997). *European Convention on Nationality*. ETS. No. 166. Strasbourg. November, 06. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007f2c8> [in English]. [CoE. *European Convention on Nationality*. ETS. No. 166. Strasbourg. 06.11.1997. URL: <https://rm.coe.int/168007f2c8> (дата звернення: 22.01.2022)].
- CoE. (2001). *Participation of Immigrants and Foreign Residents in Political Life in the Council of Europe Member States*. Recommendation 1500. PA, CoE. Retrieved from <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16876&lang=en> [in English]. [CoE. *Participation of Immigrants and Foreign Residents in Political Life in the Council of Europe Member States*. Recommendation 1500. PA, CoE. 2001. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16876&lang=en> (дата звернення: 22.02.2022)].
- CoE. (2022). *Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 144. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=144> [in English]. [CoE. *Chart of Signatures and Ratifications of Treaty 144. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=144> (дата звернення: 17.04.2022)].
- CoR. (2011). Opinion of the Committee of the Regions on the 'EU Citizenship Report 2010'. *Official Journal of the European Union (OJ)*. 166/02. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:166:0003:0008:EN:PDF> [in English]. [CoR. Opinion of the Committee of the Regions on the 'EU Citizenship Report 2010'. 2011/C. *Official Journal of the European Union (OJ)*. 2011. Vol. 166, Is. 2. P. 3–8. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:166:0003:0008:EN:PDF> (дата звернення: 05.02.2022)].
- Council of the EU. (2022, February 25). *Reinforcing democracy and integrity of elections package*. Brussels. Retrieved from <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6609-2022-INIT/en/pdf> [in English]. [Council of the EU. *Reinforcing democracy and integrity of elections package*. Brussels, 25 February 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6609-2022-INIT/en/pdf> (дата звернення: 05.02.2022)].
- Dual Citizenship. (2022). Report. Chetcuti Cauchi Advocates. Retrieved from <https://www.dualcitizenshipreport.org/> %d0 %b4 %d0 %b2 %d0 %be %d0 %b9 %d0 %bd %d0 %be %d0 %b5 %d0 %b3 %d1 %80 %d0 %b0 %d0 %b6 %d0 %b4 %d0 %b0 %d0 %bd %d1 %81 %d1 %82 %d0 %b2 %d0 %be/?lang=ru [in English]. [Dual Citizenship. Report. Chetcuti Cauchi Advocates. 2022. URL: <https://www.dualcitizenshipreport.org/> %d0 %b4 %d0 %b2 %d0 %be %d0 %b9 %d0 %bd %d0 %be %d0 %b5 %d0 %b3 %d1 %80 %d0 %b0 %d0 %b6 %d0 %b4 %d0 %b0 %d0 %bd %d1 %81 %d1 %82 %d0 %b2 %d0 %be/?lang=ru (дата звернення: 05.04.2022)].

- EC. (2019). *The EU-UK Withdrawal Agreement*, entered into force on 01.02.2020, after having been agreed on 17.10.2019 with *Protocol on Ireland and Northern Ireland*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/relations-non-eu-countries/relations-united-kingdom/eu-uk-withdrawal-agreement_en [in English]. [EC. *The EU-UK Withdrawal Agreement*, entered into force on 01.02.2020, after having been agreed on 17.10.2019 with *Protocol on Ireland and Northern Ireland*. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/relations-non-eu-countries/relations-united-kingdom/eu-uk-withdrawal-agreement_en (дата звернення 25.04.2021)].
- EC. EU Citizenship. (2020). Report. Empowering Citizens and Protecting their Rights. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_citizenship_report_2020_-_empowering_citizens_and_protecting_their_rights_en.pdf [in English]. [EC. EU Citizenship. Report. Empowering Citizens and Protecting their Rights. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_citizenship_report_2020_-_empowering_citizens_and_protecting_their_rights_en.pdf (дата звернення 26.04.2022)].
- EC. COM. (2020). *Regional Policy Contributing to Smart Growth in Europe*. Communication from The Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Retrieved from http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf [in English]. [EC. COM. *Regional Policy Contributing to Smart Growth in Europe*. Communication from The Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2020. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/smart_growth/comm2010_553_en.pdf (дата звернення 26.04.2021)].
- EC. COM. (2021, November 25). *Protecting Election Integrity and Promoting Democratic Participation*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of The Regions. Brussels. COM (2021) 730 final. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0730> [in English]. [EC. *Protecting Election Integrity and Promoting Democratic Participation*. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of The Regions. Brussels, 25.11.2021. COM (2021) 730 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0730> (дата звернення: 24.02.2022)].
- Escobar, C. (2007). Extraterritorial Political Rights and Dual Citizenship in Latin America. *Latin American Research Review*. 42(3), 43–75. doi:10.1353/lar.2007.0046 [in English]. [Escobar C. Extraterritorial Political Rights and Dual Citizenship in Latin America. *Latin American Research Review*. 2007. Vol. 42, Is.3. P. 43–75. doi:10.1353/lar.2007.0046].
- EU. (1992, February 07). *Treaty on European Union as signed in Maastricht*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. [EU. *Treaty on European Union as signed in Maastricht* on 07.02.1992. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1992. 253 p.].
- EU. (1994, June 24). *Act Concerning the Conditions of Accession of the Kingdom of Norway, the Republic of Austria, the Republic of Finland and the Kingdom of Sweden and the Adjustments to the Treaties on which the European Union is founded, Protocol No. 2 — on the Eland Islands*. Document 11994N/PRO/02. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:11994N/PRO/02> [in English]. [EU. *Act Concerning the Conditions of Accession of the Kingdom of Norway, the Republic of Austria, the Republic of Finland and the Kingdom of Sweden and the Adjustments to the Treaties on which the European Union is founded, Protocol No. 2 — on the Eland Islands*, 24.06.1994. Doc. 11994N/PRO/02. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=CELEX:11994N/PRO/02> (дата звернення 14.03.2022)].
- EU. (2016, June 06). *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, Protocols Annexes to the Treaty on the Functioning of the European Union, Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13.12.2007. Tables of equivalences. OJ. C 202/1*. [in English]. [EU. *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ. C 202/1*. 07.06.2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv_%3A0J.C_.2016.202.01.000

- 1.01.ENG&toc=OJ % 3AC % 3A2016 % 3A202 % 3AFULL#C_2016202EN. 01020101_ (дата звернення 26.03.2021)].
- EU. Ombudsman. (2019). European Democracy: Making Citizen Participation Meaningful. Written by the European Ombudsman's Team. *European Network of Ombudsmen*. Retrieved from <https://www.ombudsman.europa.eu/webpub/eno-newsletter/2019/1/en/chapter1.html>. [in English]. [EU. Ombudsman. European Democracy: Making Citizen Participation Meaningful. Written by the European Ombudsman's Team. *European Network of Ombudsmen*. URL: <https://www.ombudsman.europa.eu/webpub/eno-newsletter/2019/1/en/chapter1.html> (дата звернення 17.02.2021)].
- EUROPARL. (2006, November 15). *Parliamentary Questions. Question Reference: E-3828/2006*. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-6-2006-3828-ASW_EN.html [in English]. [EUROPARL. *Parliamentary Questions. Question Reference: E-3828/2006*. 15.11.2006. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-6-2006-3828-ASW_EN.html (дата звернення 06.02.2021)].
- EUROPARL. (2019). *Regulation (EU) 2019/788 of the European Parliament and of the Council of 17.04.2019 on the European Citizens' Initiative*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1558082143592&uri=CELEX:32019R0788> [in English]. [EUROPARL. *Regulation (EU) 2019/788 of the European Parliament and of the Council of 17.04.2019 on the European Citizens' Initiative*. 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1558082143592&uri=CELEX:32019R0788> (дата звернення 06.02.2021)].
- Faist, T., & Kivisto, P. (2007). *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*. New York, NY: Palgrave Macmillan. [in English]. [Faist T., Kivisto P. *Dual Citizenship in Global Perspective: From Unitary to Multiple Citizenship*. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2007. 296 p.].
- Genel, L., Oganessian, K. & Bilyk D. (2021, January 28). Подвійне громадянство у світі: дозволено часто, але не завжди і не всім. *Deutsche Welle (DW)*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/podviine-hromadianstvo-v-sviti-dozvoleno-chasto-ale-ne-zavzhdy-i-ne-vsim/a-50006042> [in Ukrainian]. [Генель Л., Оганесян К., Білик Д. Подвійне громадянство у світі: дозволено часто, але не завжди і не всім. *Deutsche Welle (DW)*. 28.01.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/podviine-hromadianstvo-v-sviti-dozvoleno-chasto-ale-ne-zavzhdy-i-ne-vsim/a-50006042> (дата звернення: 06.02.2022)].
- Germany. (2020). Law on Nationality of German. Retrieved from <https://www.auswaertigesamt.de/en/einreiseundaufenthalt/staatsangehoerigkeitsrecht-node>. [in English]. [Germany. Law on Nationality of German. 2020. URL: <https://www.auswaertigesamt.de/en/einreiseundaufenthalt/staatsangehoerigkeitsrecht-node> (дата звернення: 15.02.2022)].
- Gil, A. R. & Pizarra, N. (2020). *Report on Citizenship Law: Portugal*. Fiesole: European University Institute. [in English]. [Gil, A. R., Pizarra N. *Report on Citizenship Law: Portugal*. Fiesole: European University Institute. 2020. 43 p.].
- Harpaz, Y. (2015). Ancestry into Opportunity: How Global Inequality Drives Demand for Long-Distance European Union Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(13), 2081–2104. [in English]. [Harpaz Y. Ancestry into Opportunity: How Global Inequality Drives Demand for Long-Distance European Union Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2015. Vol. 31, Is. 13. P. 2081–2104.].
- Harpaz, Y. & Mateos, P. (2019). Strategic citizenship: negotiating membership in the age of dual nationality. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(6), 843–857. [in English]. [Harpaz Y., Mateos P. Strategic citizenship: negotiating membership in the age of dual nationality. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2019. Vol 45. Is 6. P. 843–857.].
- Harpaz, Y. (2021). Strategic Dual Citizenship: Global Dynamics of Supply and Demand. In R. Bauböck & M. Haller (Eds.), *Dual Citizenship and Naturalisation: Global, Comparative and Austrian Perspectives*. 97–117. Budapest: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2021, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse. Retrieved from <https://www.austriaca.at/8775-2inhalt?frames=yes> [in English]. [Harpaz Y. Strategic Dual Citizenship: Global Dynamics of Supply and Demand. *Dual Citizenship and Naturalisation: Global, Comparative and Austrian Perspectives* / Eds. by R. Bauböck, M. Haller. Budapest: Österreichische Akademie der Wissenschaften. 2021. P. 97–117. URL: https://austriaca.at/0xc1aa5576_0x003c6ff8.pdf (дата звернення: 15.02.2022)].

- Kavrakova, A. (2021). Participation of European citizens in the EU legislative procedure. *ERA Forum*, 22, 295–310. [in English]. [Kavrakova A. Participation of European citizens in the EU legislative procedure. *ERA Forum*. 2021. No. 22. P. 295–310.].
- Kim, J. (2019). 'Ethnic Capital' and 'Flexible Citizenship' in Unfavourable Legal Contexts: Stepwise Migration of the Korean Chinese within and Beyond Northeast Asia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45 (6), 939–957. [in English]. [Kim J. Ethnic Capital and Flexible Citizenship in Unfavourable Legal Contexts: Stepwise Migration of the Korean Chinese within and Beyond Northeast Asia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2019. Vol. 45, Is.6. P. 939–957.].
- Koch, S. V. (2019). *Transborder: the space of social order and political action: a monograph*. Odesa: Phoenix. [in Ukrainian]. [Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Оdesa: Фенікс, 2019. 357 с.].
- MACIMIDE. (2022). Global Expatriate Dual Citizenship Dataset. Retrieved from <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/TTMZ08> [MACIMIDE Global Expatriate Dual Citizenship Dataset. URL: <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/TTMZ08> (дата звернення: 01.04.2022)].
- Mazzolari, F. (2009). Dual Citizenship Rights: Do They Make More and Richer Citizens? *Demography*, 46 (1), 169–191. [in English]. [Mazzolari F. Dual Citizenship Rights: Do They Make More and Richer Citizens? *Demography*. 2009. Vol. 46, Is.1. P. 169–191.].
- OECD. (2012). *Promoting Growth in all Regions*. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/promoting-growth-in-all-regions_9789264174634-en#page1. [in English]. [OECD. *Promoting Growth in all Regions*. 2012. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/promoting-growth-in-all-regions_9789264174634-en#page1 (дата звернення: 10.03.2022)].
- OECD. (2013). *Reviews of Regional Innovation. Regions and Innovation: Collaborating across Borders*. Retrieved from http://www.programmmed.eu/fileadmin/PROG_MED/capitalisation/OECD_Regions_Collaborating_Across_Borders.pdf [in English]. [OECD. *Reviews of Regional Innovation. Regions and Innovation: Collaborating across Borders*. 2013. URL: http://www.programmmed.eu/fileadmin/PROG_MED/capitalisation/OECD_Regions_Collaborating_Across_Borders.pdf (дата звернення: 10.03.2021)].
- OECD. (2020). *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the Deliberative Wave*. 2020. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en#section-d1e892> [in English]. [OECD. *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions. Catching the Deliberative Wave*. 2020. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/339306da-en/index.html?itemId=/content/publication/339306da-en#section-d1e892> (дата звернення: 06.04.2022)].
- Portugal. (1974). Constitution of the Portuguese Republic 1974, with amendments. Retrieved from <https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic> [in English]. [Portugal. Constitution of the Portuguese Republic 1974, with amendments. URL: <https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic> (дата звернення: 21.01.2021)].
- Sassen, S. (2006). *Territory, Authority and Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton, NJ: Princeton University Press [in English]. [Sassen S. *Territory, Authority and Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006. 502 p.].
- Shaw, J. (2019). EU Citizenship: Still a Fundamental Status? In R. Bauböck (Ed.), *Debating European Citizenship*, 1–17. Cham, Switzerland: IMISCOE Research Series, Springer Cham [in English]. [Shaw J. EU Citizenship: Still a Fundamental Status? *Debating European Citizenship* / Ed. by R. Bauböck. Cham, Switzerland: IMISCOE Research Series, Springer Cham. 2019. P. 1–17.].
- Sheller, M. & Urry J. (2006). The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning*, 38 (2), 207–226. doi: 10.1068/a37268 [in English]. [Sheller, M., Urry, J. The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning*. 2006. Vol. 38, Is. 2. P. 207–226. doi: 10.1068/a37268].
- Spain. (2011). Constitution of 1978 with Amendments through 2011. Retrieved from https://www.legislationline.org/download/id/6496/file/Spain_Constitution_1978_am2011_eng.pdf [in English]. [Spain. Constitution of 1978 with Amendments through 2011. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6496/file/Spain_Constitution_1978_am2011_eng.pdf (дата звернення 11.01.2021)].

- Spiro, P. J. (1997). Dual Nationality and the Meaning of Citizenship. *The Emory Law Journal*, 46(4), 491–565. [in English]. [Spiro, P. J. Dual Nationality and the Meaning of Citizenship. *The Emory Law Journal* . 1997. Vol. 46, Is. 4. P. 491–565.].
- Uzun, Y. V. (2021). Appropriation of Space: Organization of Interaction in Complex Political Systems: monograph. Odessa: Phoenix [in Ukrainian]. [Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах: монографія. Одеса: Фенікс, 2021. 378 с.].
- Van Boven, J. (2021). Breathing Room for Democracy: The Restriction of Political Participation in EU Citizenship through Economics. *AUDENS. Revista catudiantil dananlisi interdisciplinaria*, 5. P. 2–12. [in English]. [Van Boven J. Breathing Room for Democracy: The Restriction of Political Participation in EU Citizenship through Economics. *AUDENS. Revista catudiantil dananlisi interdisciplinaria*. 2021. No. 5. P. 2–12. URL: file:///D:/Downloads/36322-Text %20de %20l'article-92396-1-10-20210910.pdf (дата звернення 11.04.2022).].

Стаття надійшла до редакції 25.07.2022

Uzun Y. V.

Department of Political Science of Odessa I. I. Mechnikov National University,
r. 37, French Blvd., 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

«EFFECTIVE» CITIZENSHIP IN THE EU STATES: AN INSTRUMENT OF TERRITORIAL AND POLITICAL (DE)CONSTRUCTION

Summary

The article analyzes the transformation and modern conceptual problems of interpreting the essence of the institution of citizenship. The reasons and conditions for rethinking the concept of «citizenship» as the basic principle of relations between the state and a citizen from the state (national) «belonging» to «legal connection» are traced. Historical changes in the understanding of citizenship from Exclusive and Territorial Citizenship to Overlapping, Portable, Elective, Dual or Double, Multiple, and even — Strategic and Effective Citizenship. It is noted that a conceptual shift in understanding the legal relationship between a citizen and the state produces far-reaching implications for the processes of political and legal global integration, transnationalization, international migration, economic and national-territorial transformation, geopolitical (de)construction. It is shown that the modern use of the categories «Strategic» and «Effective» Citizenship «demonstrates a new instrumental approach to the institution of citizenship, especially in the states of the European Union that have introduced supranational European citizenship and agreed on the development of subnational (regional) citizenship, as evidenced by the experience of the Aland Islands Finland. and a general course towards regionalization. The transformation of the institution takes place in the context of legitimizing a new political and legal order, solving the problem of democratic «inclusion», political participation and its legal regulation in conditions of high migration and socio-economic mobility, and the orientation of the states of the European space towards macro-regional integration against the backdrop of growing needs for demographic labor force replacement.

Key words: the Institute of Citizenship, Territorial Policy, EU, Effective Citizenship, Strategic Citizenship, Political Process.

УДК 327+339.94]((4-6ЄС):8=134)(045)

Вакарчук К. В.

к. політ. н., доцент,
кафедра міжнародних відносин,
ОНУ імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
Tel.: +30482633259
E-mail: katiavak30@gmail.com; m_katia@ukr.net
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7352-5316>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.261821>

**СПІВРОБІТНИЦТВО КРАЇН ЄС З МЕРКОСУР ТА СЕЛАК:
РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР**

У статті розглянуто основні форми співробітництва між країнами ЄС та найбільшими об'єднаннями країн Латинської Америки МЕРКОСУР та СЕЛАК. Проаналізовано історичне підґрунтя через призму теорій неолібералізму та регіоналізму, пошуку моделей взаємодії для спільного майбутнього цих регіональних об'єднань. Зазначено, що на відносини між ЄС та Латинською Америкою також вплинуло приєднання Португалії та Іспанії до Європейського співтовариства, що значно підсилило їх співпрацю. Визначені основні етапи та форми співпраці: економічні, політичні, культурні та соціальні. Зазначено, що кожен період має різні результати, оскільки значну роль на процеси мали внутрішньополітичні особливості розвитку держав, що обумовлювало подальші рішення. Проведено детальний аналіз міжрегіональних зустрічей, самітів, переговорних процесів країн-учасників досліджуваних об'єднань. Зазначено, що ЄС активно використовує теорію неолібералізму як один з основних механізмів взаємодії з іншими країнами, зокрема здійснює стосунки як з країнами регіону на двосторонній основі, так і через співпрацю з МЕРКОСУР і СЕЛАК. Такий підхід сприяє ефективнішому багатосторонньому діалогу, що охоплює багато сфер діяльності і інтереси партнерів на різних рівнях міжнародних відносин, використовуючи політику м'якої сили. Доведено, що тільки через пошук оптимальної взаємодії можна досягти консенсусу та порозуміння. Окреслено основні проблеми та труднощі, які виникли на шляху підписання документу про створення спільної зони вільної торгівлі між ЄС та МЕРКОСУР. У роботі задіяно значну документальну базу з різноманітних зустрічей та самітів, оскільки саме вони стали основою для підписання спільної декларації у 2019 р. На сьогоднішній день ЄС взаємодіє з Латинською Америкою на кількох рівнях: континентальному, регіональному та двосторонньому, що є результатом спільних зусиль для більш глибокого співробітництва.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжконтинентальні відносини, регіоналізм, стратегічне партнерство, торговельна угода.

Постановка проблеми

Актуальність теми обумовлена її значенням у розвитку міжконтинентальних відносин у світі, вирішенні латиноамериканських регіональних проблем, формуванні зовнішньої політики держав латиноамериканських

країн, а також розвитку окремих аспектів їх внутрішнього життя. Виходячи з історичної взаємодії між двома континентами, яка включає соціальні складові, такі як релігія та мови, а також економічний фактор, який відіграє значну роль в умовах існування важливого ринку збуту та дешевої сировини для Європи, Латинська Америка є одним з найважливіших партнерів для розвитку співпраці. Слід зазначити, що співпраця між ЄС і Латинською Америкою, яка демонструє існування рівноправних і в майбутньому процвітаючих міжрегіональних відносин, має враховувати економічну асиметрію та силу регіонів. Якщо говорити про політичний дискурс навколо такого співробітництва, то діалоги та набір інструментів «м'якої» сили допомагають сторонам встановити довіру та розуміння у багатьох питаннях.

Метою даної роботи є аналіз та розгляд еволюції відносин Європейського Союзу з МЕРКОСУР та СЕЛАК для виявлення та ідентифікації динаміки політичних, економічних та соціальних процесів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: проаналізувати теоретичні основи та практичні підходи Європейського Союзу до латиноамериканського регіону; розкрити основи зовнішньої політики ЄС щодо країн Латинської Америки та регіональних організацій.

Основою **методології дослідження** є системний метод, який дозволяє представити реалізацію зовнішньої політики ЄС комплексно, через призму теорії неолібералізму. Методи акторно-мережевого аналізу дозволили виявити нові явища, які виникають у сучасному політичному та міжнародному дискурсі, та інтерпретувати їх у контексті нової парадигми розвитку співпраці досліджуваних регіональних систем. Аналітичний метод дав змогу проаналізувати матеріали з цієї проблеми.

Під час проведення дослідження значимою для системних трансформацій міжконтинентальних відносин була визнана теорія неолібералізму, оскільки неоліберальну політику впроваджували уряди багатьох країн Латинської Америки протягом 1980-х років, за винятком Чилі, де ця теорія вже була представлена в середині 1970-х років (Кау, 2009, с. 159–161). Загальне покращення економічних показників Латинської Америки наприкінці ХХ ст. тісно пов'язане з використанням елементів неоліберальної моделі. Зокрема неоліберальні підходи призвели до економічного відновлення, що, у свою чергу, забезпечило високі темпи розвитку регіону (Weinzierl et al., 2018).

Європейський Союз активно використовує зазначену теорію для обґрунтування форм взаємодії з іншими країнами, зокрема розглядає відносини як з регіоном у цілому, так і через співпрацю з МЕРКОСУР (ісп. Mercado Común del Cono Sur, укр. Об'єднаний ринок країн Південного конуса) та СЕЛАК (англ. The Community of Latin American & Caribbean States, укр. Спільнота держав Латинської Америки та Карибського басейну), або з окремою країною латиноамериканського регіону. Це сприяє більш ефективному та багатосторонньому діалогу, який залучає багато сфер діяльності та інтересів партнерів на різних рівнях міжнародних відносин, використовуючи політику м'якої сили. Зв'язки між країнами Європи та Латинської

Америку можна розглядати через концепції регіоналізму, які акцентують увагу на характері взаємовідносин.

Протягом останніх десятиліть концепція регіональної інтеграції була відома як «відкритий регіоналізм». В її основі лежав процес відкриття економіки для співпраці в контексті неоліберальних реформ. Політика ЄС щодо регіону країн Латинської Америки дотримувалася курсу на співпрацю на різних рівнях, таких як міжпарламентський, міжрегіональний, регіональний та субрегіональний. ЄС завжди вважався моделлю регіональної інтеграції. Отже міжрегіоналізм можна розглядати як засіб реалізації європейських ідей, політики та інституцій у різних регіональних блоках (Anson, et al., 2020, с. 93).

Цікаво, що частина дослідників стверджує, що кінець латиноамериканського постліберального регіоналізму збігся з серединою 2010-х років. Відтоді латиноамериканський регіон вступив у нову фазу розвитку регіоналізму. Це прямий результат падіння лівих режимів у кількох країнах Латинської Америки. Отже цей факт спровокував нове формулювання стратегій і підходів до регіональної інтеграції (Anson et al., 2020, с. 43).

Проте кінець другого десятиліття ХХІ століття ознаменувався новими змінами. І в результаті латиноамериканський регіоналізм почав демонструвати ряд нових характеристик, таких як поляризація в СЕЛАК, перегляд стратегій МЕРКОСУР і процес трансформації зовнішньої політики національних утворень регіону. Наполягання ЄС на регіональній інтеграції, особливо в 1990-х і на початку 2000-х років, не завадило створенню тісних зв'язків з урядами країн Латинської Америки. Європейський Союз запровадив низку ініціатив двостороннього інституційного співробітництва з економічних, політичних, соціальних та геополітичних питань, наприклад, через Стратегічне партнерство з Бразилією та Мексикою.

До того ж європейські країни відіграють значну роль у збереженні латиноамериканської культурної спадщини, фінансуючи проекти, спрямовані на економічний і соціальний розвиток суспільства, підтримуючи модель багаторівневого міжрегіонального співробітництва та конструктивний підхід до налагодження розвитку та співпраці між ними. ЄС взаємодіє з Латинською Америкою на кількох рівнях: континентальному, регіональному та двосторонньому, результатом чого є мережа дискусій, переговорів і спільних зусиль (García, 2016, с. 17–18).

Договори ЄС мають кілька предметних основ, включаючи важливі аспекти прав людини та демократії, політичну співпрацю та, звичайно, торговий пакт. Всі ці предметні основи можуть існувати в одному документі, такому як угода про асоціацію, або як окремі угоди, з'єднані положенням про основні елементи.

Європейський Союз буде зв'язки з Латинською Америкою на основі концепції «комплексного міжрегіоналізму». Його підхід до торгових переговорів також дотримувався логіки цієї концепції, і скрізь, де в Латинській Америці існують регіональні угруповання, ЄС прагнув продовжувати міжрегіональні торговельні дискусії на основі «блок до блоку».

Аналіз останніх досліджень

При аналізі відносин ЄС з найбільшими латиноамериканськими організаціями можна виділити праці європейських, латиноамериканських, українських дослідників та вчених. В. Хайдер та І. Баталла у своїй книзі приділяють багато уваги обговоренню еволюції та парадигмальних змін у відносинах ЄС та Латинської Америки. За допомогою визначень шляхів зміцнення цієї співпраці в рамках представлених авторами «цілей сталого розвитку» були зроблені прогнози на майбутнє (*Revisiting Bi-regional Relations*, 2020). Стаття, написана Дж. Тіміні та Ф. Віані, описує характеристики довгоочікуваної торговельної угоди, підписаної ЄС і МЕРКОСУР (Timini & Viani, 2020).

Фонд ЄС — ЛІАК представляє роботи, присвячені взаємодії двох регіонів, дослідженням питань регіоналізму, торгівлі між ЄС і СЕЛІАК, а також міжрегіональним відносинам, що допомогло встановити структурні зв'язки між європейськими та латиноамериканськими інституціями (Sanahuja, 2015). Автори підкреслюють важливість угоди між МЕРКОСУР і ЄС, яка обговорювалася протягом двадцяти років, оскільки це новий приклад того, як уряди ведуть переговори поза увагою суспільства за відсутності демократичного контролю (Ghiotto & Echaide, 2020).

Серед українських дослідників, які розглядали ці питання, можна виділити Н. Балук та К. Вакарчук, в новітніх публікаціях яких представлені зміни у країнах за останні роки, розширений перелік політико-економічних механізмів взаємовідносин між регіонами (Baluk, 2014; Vakarchuk, 2019).

Виклад основного матеріалу

Співробітництво між країнами, що входять наразі до складу Європейського Союзу та Латинською Америкою, існувало протягом тривалої історії обох регіонів. Однак варто зазначити, що до кінця 60-х років ХХ ст. відносини між Європейським економічним співтовариством (ЄЕС) і Латинською Америкою були другорядними для двох регіонів. Частково це пояснюється тим, що ЄЕС на ранньому етапі не мала необхідного потенціалу для розвитку міжконтинентальних відносин. Європейське економічне співтовариство не вважало Латинську Америку пріоритетом своєї зовнішньополітичної та економічної діяльності, адже залишалася зоною впливу США після закінчення Другої світової війни.

Одним із перших документів про відносини між ЄЕС та країнами Латинської Америки можна вважати «Меморандум про відносини з Латинською Америкою», прийнятий у 1958 р. Ініціатива його підписання належала голові комісії ЄЕС Вальтеру Гольштейну як ініціатива налагодження зв'язків між регіонами. «Меморандум про відносини з Латинською Америкою» містив визначення принципів взаємної вигоди та дотримання прав усіх учасників як основу міжнародного співробітництва між двома регіонами. Однак цей документ не мав юридичної сили та суттєвого впливу на зближення сторін, але заклав основу для діалогу в майбутньому.

У 1960 р. Бразилія відкрила перше дипломатичне представництво при ЄЕС у Брюсселі. Дуже скоро, протягом наступних двох років, було відкри-

то тринадцять дипломатичних місій в Латинській Америці. У 1963 році ЄЕС продемонструвала бажання знизити тарифи на деякі товари з Латинської Америки у зв'язку з тим, що регіон складався переважно з країн, що розвиваються. Крім того, планувалося відкрити в Латинській Америці комунікаційну групу ЄЕС на зразок Європейського офісу Організації американських держав.

Слід зазначити, що політичний візит президента Франції Шарля де Голля до десяти країн регіону в 1964 році (Венесуели, Колумбії, Еквадору, Перу, Болівії, Чилі, Аргентини, Парагваю, Уругваю та Бразилії) можна вважати переломним. Цей візит був знаковим для країн Латинської Америки, оскільки сприяв налагодженню зв'язків та демонстрував нові можливості. Країни Латинської Америки побачили не лише шанс зменшити домінування США, але й нову можливість вирішити економічні, соціальні та інші проблеми. Варто зазначити, що, на відміну від Сполучених Штатів, Європа надала латиноамериканському простору умови для рівноправної співпраці (Vakarchuk, 2019, с. 91).

У 1969 р. комісія ЄЕС представила раді ЄЕС Меморандум «Про відносини з країнами Латинської Америки», яким запропонувала більш активну зовнішньополітичну латиноамериканську політику. Латиноамериканські країни, які були членами Спеціального комітету латиноамериканської координації, в липні 1970 року прийняли Буенос-Айреську Декларацію та закликали до інституціоналізації політичного діалогу та більш тісної економічної співпраці між двома регіонами. Також на відносини між ЄС та Латинською Америкою вплинули неодноразові розширення ЄС. Приєднання Португалії та Іспанії до тодішніх європейських співтовариств у 1986 р. посилює співпрацю.

Загалом десятиліття 1990-х ознаменувалося змінами в економічній політиці латиноамериканських країн через лібералізацію торгівлі, дерегуляцію ринку, приватизацію державного сектора, а також фіскальну реформу. В результаті, регіон став більш привабливим для транснаціональних корпорацій і припливу прямих іноземних інвестицій.

Відносини ЄС з МЕРКОСУР

Історія відносин ЄС і МЕРКОСУР почалася з моменту заснування останнього в 1991 році, до складу якого увійшли Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай. Фактично у 1986 році Бразилія та Аргентина почали двосторонню інтеграцію з акцентом на внутрішньогалузеву співпрацю. Договір був підписаний на основі загальних принципів Асунсьйонського договору, який передбачав усунення тарифних обмежень між країнами блоку, формування спільної зовнішньої митної політики по відношенню до третіх країн, а також координацію спільної макроекономічної, фіскальної і монетарної політики.

Асунсьйонський договір було переглянуто та доповнено у 1994 р. Протоколом Оуро-Прету, який визначив кінцеву форму МЕРКОСУР. Ще до утворення МЕРКОСУР взаємодія між двома континентами характеризувалася поширенням європейських цінностей на цей регіон. Успішне післяво-

енне відновлення європейських країн послужило моделлю для прийняття її рядом урядів латиноамериканських країн (Vakarchuk, 2019, с. 93–94).

МЕРКОСУР розглядався як стратегічна відповідь на труднощі, спричинені глобалізацією та внутрішніми проблемами. Цей блок обрав модель регіональної інтеграції, що базується на торгівлі та поширюється на інші сфери, як ЄС. Метою стало відтворення європейського інтеграційного процесу і створення основи для південноамериканської зони вільної торгівлі. Тому торгово-митний союз МЕРКОСУР став привілейованим партнером для Європи.

Починаючи з 1995 р. відносини МЕРКОСУР — ЄС керуються Рамковою угодою про співпрацю ЄС — МЕРКОСУР та спільною декларацією про міжрегіональне економічне співробітництво. Метою було досягнення політичної асоціації та лібералізації торгівлі між двома організаціями. Цією угодою було передбачено створення Ради співробітництва, до компетенції якої входили контроль та виконання угоди. Рада співробітництва мала складатися з членів Європейської ради та Європейської комісії, а також членів Ради спільного ринку МЕРКОСУР. Іншими словами, документ засвідчив глобалізацію європейської зовнішньої політики. Крім того, відносини між ЄС і МЕРКОСУР стали невід'ємною частиною європейського міжрегіоналізму (Anson et al., 2020, с. 44).

Цей документ сприяв економічному та соціальному прогресу з дотриманням принципу сталого розвитку та вимог захисту навколишнього середовища. Зрозуміло, що однією з найбільш детально визначених частин стала частина про співпрацю. Вона охопила такі сфери, як транспорт, захист інвестицій, рибальство, телекомунікації, а також митну, сільськогосподарську, технологічну, освітню співпрацю тощо. Загалом документ спрямований на адміністративну модернізацію бюрократичних систем країн МЕРКОСУР, сприяння торгівлі та інвестиціям між ними. Документ відкрив двері ЄС до країн Латинської Америки і це «кинуло виклик» США, для яких стратегічний контроль та присутність в цьому регіоні є надважливими (Almeida, 2009).

У червні 1999 р. переговори щодо Угоди про асоціацію між ЄС і МЕРКОСУР були розпочаті з нагоди першого саміту Європейський Союз — Латинська Америка і Карибський басейн (ЄС — ЛАК), який відбувся в Ріо-де-Жанейро. Крім того, відбулося перше засідання Ради співробітництва з метою визначення структури, методології та термінів подальших переговорів. Рада співробітництва розділила початковий робочий план на три різні сфери, такі як політичний діалог, співпраця та лібералізація торгівлі. В результаті у квітні 2000 р. було розпочато офіційні переговори (Ghiotto & Echaide, 2020).

У 2004 році парламент створив незалежну «Делегацію зі зв'язків з МЕРКОСУР», а у 2007 році МЕРКОСУР відкрив власний парламент — Парласур (або Парласул), який складається з 81 представника країн МЕРКОСУР. Це утворення регіонального парламенту дало парламенту ЄС рівноправну паралельну структуру для діалогу. У 2008 р. у Брюсселі відбулася перша зустріч парламентарів, відтоді два парламенти зміцнили свої контакти.

Період 2004–2009 років був позначений як «взаємна незацікавленість». Звичайно, періодично проводилися офіційні зустрічі з метою відновлення переговорів, але безрезультатно. Лише фінансова криза 2008 р. та її вплив на скорочення експорту блоку підштовхнули ЄС до відновлення двосторонніх переговорів з МЕРКОСУР.

У 2007 році була опублікована «Регіональна стратегія: МЕРКОСУР 2007–2013». Співпраця у 2007–2013 роках базувалася на стратегічному баченні. Було затверджено План співробітництва, який передбачав завершення формування Спільного ринку МЕРКОСУР на основі трирічної дорожньої карти партнерства. Документ містив план спільних заходів у сфері міжнародної безпеки, соціального співробітництва, науки і технологій, культурного обміну.

Міжрегіональні переговори між ЄС і МЕРКОСУР відновилися в 2017 р. як відповідь на протекціоністську торговельну політику Д. Трампа. «Каменем спотикання» була лібералізація торгівлі сільськогосподарськими товарами. Крім того, європейська сторона запропонувала пакет ідей імпорتنних квот для ЄС, однак вони не повністю задовольнили членів МЕРКОСУР. 24-й раунд Комітету переговорів МЕРКОСУР — ЄС відбувся в Аргентині в березні 2017 року. На цій конференції було погоджено домовленості щодо трьох компонентів майбутньої Угоди: торгового пакту, політичного діалогу та міжрегіональної співпраці. Того ж року міністри закордонних справ МЕРКОСУР зустрілися з віце-президентом Європейської комісії, якому вони представили план укладення угоди між МЕРКОСУР і ЄС.

Під час 11-ї конференції міністрів СОР у Буенос-Айресі в 2017 р. закінчення переговорів так і не було анонсоване. Оголошення про завершення переговорів щодо компонентів співпраці та політичного діалогу відбулося у 2018 році. І нарешті 28 червня 2019 року переговори завершилися, Європейська комісія оприлюднила Угоду про вільну торгівлю 1 липня 2019 року. Торговельна угода складається з 17 розділів, деякі з яких мають додатки. Угода є частиною ширшої Угоди про асоціацію, яка охоплює три сфери, такі як торгівля, співпраця та політичний діалог.

У угоді встановлено, що ЄС скасує тарифи на 100 % товарів «для промислового використання» протягом періоду до десяти років. У документі також йдеться про зниження тарифів до 0 %, про лібералізацію торгівлі для більш ніж 90 % продукції, що експортується з ЄС. Ця угода свідчить про досягнення мети ЄС щодо зниження тарифів навіть у найбільш чутливих секторах МЕРКОСУР. Тим не менше, процес лібералізації може не мати однакового впливу на кожну з чотирьох країн МЕРКОСУР, оскільки виробничі структури промислових товарів у Бразилії та Аргентині дуже відрізняються від аналогічних в Парагваї та Уругваї.

У той же час угода викликала багато критики з боку Конфедерації профспілок Південного конусу (CCSCS) країн МЕРКОСУР, оскільки профспілки робітників розуміють цей документ як «смертний вирок нашим галузям промисловості та нашій гідній роботі та якісній зайнятості» (Ghiotto & Echaide, 2020, с. 22).

Трохи пізніше колишній єврокомісар з питань сільського господарства і торгівлі Філ Хоган заявив, що ЄС пішов на поступки в сільському господарстві і продовольстві, але зазначив, що результат збалансований. Отже можна зробити висновок, що європейський аграрний сектор отримав не менше прибутку, ніж промисловий (Ghiotto & Echaide, 2020, с. 23).

Угода про вільну торгівлю також містить положення про захист навколишнього середовища та права працівників, відповідно до яких обидві сторони зобов'язуються не знижувати трудові та екологічні стандарти з метою залучення інвестицій та розширення торговельних відносин. Крім того, ЄС і МЕРКОСУР зобов'язуються виконувати пункти Паризької угоди щодо зміни клімату, тому вони повинні зменшити викиди парникових газів і захистити екосистему тропічних лісів Амазонки (Timini & Viani, 2020, с. 3–5).

Не дивлячись на вищезгадані правила захисту навколишнього середовища, лібералізація торгівлі товарами та послугами негативно впливає на проблему вирубки лісів. ЄС вже бере участь у поточному знищенні лісів у країнах МЕРКОСУР, оскільки європейські країни імпортують аргентинську та бразильську яловичину та сою, пов'язані з процесом вирубки лісів. ЄС не поспішає засуджувати порушення прав людини, політичні вбивства та інші кримінальні справи в державах-членах МЕРКОСУР. Зрозуміло, що торгова угода між ЄС і МЕРКОСУР не зупинить знищення лісів або порушення прав людини.

Загалом третій етап — період 2011–2019 рр. — позначений активною фазою внутрішніх конфліктів МЕРКОСУР. Венесуела стала повноправним членом союзу в 2012 році, вимагаючи оновлення інтеграційного плану МЕРКОСУР.

Відносини ЄС з СЕЛАК

Спільнота держав Латинської Америки та Карибського басейну (СЕЛАК) була заснована в 2011 році. Ця організація являє собою регіональний механізм політичної координації, який складається з усіх 33 країн Латинської Америки та Карибського басейну. План дій між ЄС і СЕЛАК був підписаний на 2013–2015 роки, оновлений на 2015–2017 роки. Обидва документи містили визначення в якості ключових таких сфер майбутньої співпраці: наука, дослідження, інновації та технології; сталий розвиток, навколишнє середовище, зміна клімату, біорізноманіття та енергетика; регіональна інтеграція та взаємозв'язок для поширення соціальної інтеграції та чистоти; міграція; навчання та працевлаштування; світова проблема наркотиків; інвестиції та підприємництво для сталого розвитку.

СЕЛАК є офіційним партнером ЄС для процесу міжрегіональних самітів і стратегічної співпраці. Обидва регіони підтримують інтенсивний політичний діалог на всіх рівнях взаємодії. Це партнерство поєднує регіональні, субрегіональні та двосторонні напрями співпраці. У 2010 році главами держав та урядів країн Європейського Союзу, Латинської Америки та Карибського басейну було створено Міжнародний фонд Європейського Союзу — Латинської Америки та Карибського басейну. Фонд є інструментом

дворегіональних відносин, офіційно створеним у 2011 році. Ця міжнародна організація включає 62 члени, серед яких 33 держави-члени з Латинської Америки та Карибського басейну, 27 держав-членів Європейського Союзу, Сполучене Королівство та сам ЄС.

У 2005 році у рамках Саміту глав держав і урядів Європейського Союзу і Латинської Америки та Карибського басейну була створена програма співпраці Європейського Союзу з країнами Латинської Америки — EUROSoCiAL+. В програмі соціальну згуртованість визвали ціннісною основою подальшого розвитку двостороннього партнерства. EUROSoCiAL+ була орієнтована на розробку Цілей сталого розвитку, взявши на себе роль Порядку денного до 2030 року, який орієнтує на необхідність розглядати процеси розвитку з точки зору взаємності, горизонтальної та глобальної співпраці. У цьому контексті Європейський Союз має підтримувати значимі соціальні проекти країн Латинської Америки з метою зміцнення позицій уразливих або незахищених груп людей та сприяння соціальному розвитку в усьому світі (Argentina, 2020).

Угода, яка заснувала Фундацію ЄС — ЛАК як міжнародну організацію з правосуб'єктністю згідно з міжнародним публічним правом, була відкрита для підписання під час зустрічі міністрів закордонних справ СЕЛАК та ЄС у жовтні 2016 року та остаточно набула чинності 17 травня 2019 року. Цією угодою підтверджують свою прихильність співпраці, щоб сприяти зміцненню трансатлантичних відносин між Європейським Союзом, Латинською Америкою та Карибським басейном.

Говорячи про сферу вищої освіти та генерації знань, Фонд ЄС — ЛАК підтримує міжрегіональний діалог та сприяє обміну між академічними групами. Фонд має цифрову бібліотеку і мережу бібліотек для сприяння дослідженням, пов'язаним із партнерством ЄС — ЛАК. Ця організація влаштовує форуми для підтримки діалогу між офіційними особами держав-членів, представниками академічних, економічних та суспільних сфер з різних питань міжрегіонального співробітництва (Argentina, 2020).

Наприклад, проблема зміни клімату актуалізує значення досліджень такого міжрегіонального напрямку співробітництва як «Сталий розвиток і зміна клімату». Він орієнтує уряди та впливові групи в регіонах ЄС і Латинської Америки у здійсненні політики щодо зміни клімату, особливо в малих острівних державах, що розвиваються, забезпечуючи вивчення цієї проблеми. Це відображено в Цілях сталого розвитку до 2030 року, а також у Паризькій угоді про зміну клімату. Культурні зв'язки між ЄС і ЛАК є важливою складовою Стратегічного партнерства. Фонду доручено сприяти культурній співпраці в обох регіонах. У 2015 році була підписана Декларація ЄС — СЕЛАК для просування принципів і цінностей партнерства з метою надання більше ресурсів для соціального розвитку та економічного зростання (EU — CELAC Summit, 2015).

Не в останню чергу значимою сферою міжрегіонального співробітництва є сфера розвитку громадянського суспільства. Частина Фонду створена з метою просування можливих інтересів громадянських груп і надання нових можливостей різним суб'єктам громадянського суспільства, таким як

університети, аспіранти, дослідницькі центри та агентства, неурядові організації, міжнародні організації в регіонах Європи та Латинської Америки.

Таким чином, сформовані механізми міжрегіональної співпраці, що надають більше можливостей для розвитку обох сторін діалогу. Найбільші вигоди в цій міжрегіональній співпраці для обох регіонів — це розширення ринків збуту, збільшення обсягів торговельної співпраці, можливе скорочення безробіття. Також ця співпраця може допомогти латиноамериканцям досягти більшого прогресу в науковій, технологічній, освітній та інших сферах інтересів. Отже, співпраця та відкритий діалог з ЄС набувають великого значення для Латинської Америки та Карибського басейну, а також для цілей дворегіонального стратегічного партнерства.

Висновки

Підсумовуючи все вищесказане, очевидно, що переговорний процес не був легким і стабільним, більше того, він декілька разів блокувався через небажання деяких європейських країн вести подальші розмови про розширення можливостей Латинської Америки, а також через побоювання та незгоду серед членів МЕРКОСУР. На даний момент залишається сумнівний забезпечення виконання Угоди ЄС — МЕРКОСУР, оскільки є критичний тиск громадської думки як з боку країн ЄС, так і з боку МЕРКОСУР.

Втрата договірної потенціалу та довіри була б помилкою для обох сторін, адже амбітний проект стратегічного міжрегіонального партнерства країн Латинської Америки, Карибського басейну та Європейського Союзу спрямований на створення великої зони вільної торгівлі між регіонами через різні угоди між ними. Ці відносини мають значне історичне, культурне, економічне підґрунтя, що має визнаватися дієвою основою подальшого розвитку міжрегіонального політичного діалогу.

References [Список використаної літератури]

- Almeida, P. R. (2009). *Effects of EU Activities and Cooperation with Mercosur on Regional Democracy Building*. Retrieved from <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-7.pdf/> [in English]. [Almeida P. R. *Effects of EU Activities and Cooperation with Mercosur on Regional Democracy Building*. 2009. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-7.pdf/> (дата звернення: 20.07.2022)].
- Anson, J., Batalla, I. C., Martnez, S. F., Gruber, N., Haider, W., Lindorfer, M., ...Vargas, S. E. (2020). *Revisiting bi-regional relations: The EU-Latin American dialogue and diversification of interregional cooperation*. EU-LAC Foundation. Retrieved from https://eulacfoundation.org/system/files/web-version-revisiting-relations-eu-lac-dialogue_end.pdf [in English]. [*Revisiting bi-regional relations: The EU-Latin American dialogue and diversification of interregional cooperation* / Anson J. et al. EU-LAC Foundation. 2020. URL: https://eulacfoundation.org/system/files/web-version-revisiting-relations-eu-lac-dialogue_end.pdf (дата звернення: 20.07.2022)].
- Argentina and the European Union work to achieve greater social cohesion and reduce inequality in the country. Argentina, European Union Region-(2020, 13 July) *EUROSociAL*. Retrieved from <https://eurosocial.eu/en/actualidad/argentina-y-la-union-europea-trabajan-para-lograr-mayor-cohesion-social-y-reducir-la-desigualdad-en-el-pais/> [in English]. [Argentina and the European Union work to achieve greater social cohesion and reduce inequality in the country.

- Argentina, European Union Region. *EUROSociAL*. 2020. 13 July. URL: <https://eurosoci.al.eu/en/actualidad/argentina-y-la-union-europea-trabajan-para-lograr-mayor-cohesion-social-y-reducir-la-desigualdad-en-el-pais/> (дата звернення: 20.07.2022)].
- Baliuk, N. B. (2014) International legal and institutional basis for cooperation between the European Union and Latin America Caribbean. *Bulletin of the Mariupol State University series: History. Politology*, 11, 80–88. [in Ukrainian]. [Балюк Н. В. Міжнародно-правові та інституційні основи співробітництва ЄС та ЛАКБ. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2014. Вип. 11. С. 80–88].
- EU-CELAC Summit. (2015). Brussels Declaration: «*Shaping our common future: working together for prosperous, cohesive and sustainable societies for our citizens*». Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/media/23753/eu-celac-brussels-declaration.pdf> [in English]. [EU-CELAC Summit. (2015). Brussels Declaration: «*Shaping our common future: working together for prosperous, cohesive and sustainable societies for our citizens*». 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/23753/eu-celac-brussels-declaration.pdf> (дата звернення: 20.07.2022)].
- Garcia, M. (2016). *EU trade relations with Latin America: Results and challenges in implementing the EU-Colombia/Peru Trade Agreement*. Policy Department, Directorate-General for External Policies. Retrieved from http://www.sice.oas.org/tpd/and_eu/Studies/EXPO_STU_EU_COL_PER_2016_e.pdf [in English]. [Garcia M. *EU trade relations with Latin America: Results and challenges in implementing the EU-Colombia/Peru Trade Agreement*. Policy Department, Directorate-General for External Policies. 2016. URL: http://www.sice.oas.org/tpd/and_eu/Studies/EXPO_STU_EU_COL_PER_2016_e.pdf (дата звернення: 20.07.2022)].
- Ghiotto, L. & Echaide, J. (2020). *Analysis of the agreement between the European Union and the Mercosur*. Retrieved from: <https://www.annacavazzini.eu/wp-content/uploads/2020/01/Study-on-the-EU-Mercosur-agreement-09.01.2020-1.pdf> [In English]. [Ghiotto L., Echaide J. *Analysis of the agreement between the European Union and the Mercosur*. Power shift. 2020. URL: <https://www.annacavazzini.eu/wp-content/uploads/2020/01/Study-on-the-EU-Mercosur-agreement-09.01.2020-1.pdf> (дата звернення: 20.07.2022)].
- Kay, C. (2009). Latin American Structuralist School. *International Encyclopaedia of Human Geography*, 6, 159–164 [in English]. [Kay C. Latin American Structuralist School. *International Encyclopaedia of Human Geography*. Vol. 6. С. 159–164.].
- Sanahuja, J. A. (2015). The EU and CELAC: Reinvigorating a Strategic Partnership. *EU-LAC foundation*. Retrieved from https://eulacfoundation.org/en/system/files/Published_versionEN.pdf [in English]. [Sanahuja J. A. The EU and CELAC: Reinvigorating a Strategic Partnership. *EU-LAC foundation*. 2015. URL: https://eulacfoundation.org/en/system/files/Published_versionEN.pdf (дата звернення: 20.07.2022)].
- Timini, J. & Viani, F. (2020). The EU-MERCOSUR free trade agreement main features and economic impact. *ANALYTICAL ARTICLES Economic Bulletin*, 1, 1–10. [in English]. [Timini J., Viani F. The EU-MERCOSUR free trade agreement main features and economic impact. *ANALYTICAL ARTICLES Economic Bulletin*. 2020. Vol. 1. P. 1–10.]
- Vakarchuk, K. (2019). EU-MERCOSUR relations: intercontinental dialogue. In O. Brusylovska & I. Koval (Eds.), *Prospects of development in EU politics: global and regional dimensions*, 103–116. Odesa: ONU [in English]. [Vakarchuk K. EU-MERCOSUR relations: intercontinental dialogue. *Prospects of development in EU politics: global and regional dimensions: monograph* / Eds. by O. Brusylovska, I. Koval. Odesa: ONU. P. 103–116]
- Weinzierl, C., Klatzer, E., Grebenjak, M., Torner, M., Wahl P., Schlager, C., ... Koza, M. (2018). The European illusion. Why we need new strategic towards the EU and beyond. Vienna: Attac Austria. Retrieved from https://the-european-illusion.eu/wpcontent/uploads/downloads/2018/11/TheEuropeanIllusion_AustriaAttac.pdf [in English]. [The European illusion. Why we need new strategic towards the EU and beyond / Weinzierl C. et al. Vienna: Attac Austria, 2018. 348 p. URL: https://the-european-illusion.eu/wp-content/uploads/downloads/2018/11/TheEuropeanIllusion_AustriaAttac.pdf (дата звернення: 20.07.2022)].

Стаття надійшла до редакції 20.07.2022

Vakarchuk K. V.

Department of International Relations, Odesa I. I. Mechnikov National University, k. 32, French Blvd., 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

COOPERATION OF EU COUNTRIES WITH MERCOSUR AND CELAC: REGIONAL AND GLOBAL DIMENSION

The article considers the main forms of cooperation between the EU countries and the largest associations of Latin American countries MERCOSUR and CELAC. The historical basis is analyzed through the prism of the theory of neoliberalism and the concept of regionalism, the search for models of interaction of the common future of regional associations. It is noted that relations between the EU and Latin America also influenced the accession of Portugal and Spain to the European Community and significantly strengthened their cooperation. The main stages and periods of cooperation are indicated: economic, political, cultural, and social. Each period has different results since the internal political processes of states played a significant role, which influencing further decisions. A detailed analysis of bi-regional meetings, summits, and negotiation processes of the countries-participants of the studied associations.

It is noted that the EU actively uses the theory of neoliberalism as one of the main mechanisms for interaction with other countries, in particular, it considers relations both with the region as a whole and through cooperation with MERCOSUR and CELAC. This approach contributes to a more effective and multilateral dialogue that involves many areas of activity and the interests of partners at different levels of international relations, using the policy of soft power.

The main problems and difficulties that have arisen on the way to signing a document on the creation of a common free trade area between the EU and MERCOSUR are outlined. The article considers a significant documentary base on various meetings and summits since they became the basis for the signing of a joint declaration in 2019. Today, the EU interacts with Latin America at several levels: continental, regional, and bilateral, resulting in a network of discussions, negotiations, and joint efforts for deeper cooperation.

Key words: international relations, intercontinental relations, regionalism, strategic partnership, a trade agreement.

УДК 328.184

Євченко Р. І.

аспірант кафедри політичних наук та права

Південноукраїнський національний

педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського,

вул. Старопортофранківська, 26,

м. Одеса, 65020, Україна

Тел.: (38048) 731–60–65

E-mail: RomeevOD@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9853-6492>

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.263730>

**ФЕНОМЕН ЛОБІЗМУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДИ І МОДЕЛІ
ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті розглядається феномен лобізму як актуальна практика в плюралістичному суспільстві, як складний, сучасний інститут політичної системи, який забезпечує механізм та інструменти впливу зацікавлених груп на прийняття рішень владними структурами. Конкуренція між групами у лобіюванні інтересів представлена умовою, що забезпечує свободу та справедливість без звернення до концепцій «соціальних інтересів», «суспільних інтересів» або «загального блага». За допомогою теоретико-концептуальних напрацювань, орієнтованих на механізми колективних дій зацікавлених груп та груп інтересів показано, що політичні рішення в сучасних громадських системах перестали бути прерогативою офіційних інститутів влади, а стають результатом компромісу груп. Лобізм набув показників, що властиві інститутам, які задіяні у процесі прийняття рішення, а структури організації лобістської діяльності відбивають актуальну структуру політичного інтересу. Показано, що історичний розвиток лобістської діяльності та форми інтерпретації лобістських практик у різних суспільно-політичних системах розвивалися у контексті логіки формування соціально-політичної системи. Аналіз діючих регіональних моделей лобістської діяльності, що сформувалися в різних соціально-політичних умовах, відображає характер взаємодії між групами інтересів у суспільстві та демонструє залежність від структур політичного інтересу, дає інформацію про те, хто і як трансформує його в політичні рішення та дії. Представлено британсько-американську модель індивідуалізованого лобізму, сформовану в результаті симбіозу політичної діяльності та бізнесу; континентально-європейську модель корпоративного представництва, що сформована внаслідок змін правил гри між бізнесом та державою; східноєвропейську модель інституційного контрольованого лобізму з елементами «клієнтелізму». Центр тяжіння у питаннях регулювання лобістських практик має певні варіанти. Якщо в британській моделі процес регулювання стосується, перш за все, політиків (об'єкт лобіювання), то в американській моделі регулюванню з боку держави підлягають самі лобісти та ринок лобістських послуг. Наголошено, що нормативним показником інтенсивності та результативності лобістської діяльності є здібності політичної системи вирішувати системні виклики, під яким розуміються кількість і якість наявних у ній точок доступу, скориставшись якими, гру-

пи інтересів можуть включитися у процес прийняття рішень органами державної влади.

Ключові слова: лобізм, групи тиску, зацікавлені групи, моделі регулювання лобістської діяльності, політична система.

Постановка проблеми

Лобізм супроводжує суспільство не одну тисячу років. Протягом історії він демонстрував різні обличчя та виступав у різному правовому статусі. До нього завжди було неоднозначне ставлення, але він завжди вирізнявся стабільним функціональним наповненням. Тому сучасні лобістські практики розглядаються не як «темне мистецтво» кулуарних рішень, а як засіб компромісного вирішення складних соціально-економічних та політичних проблем, що потребують нестандартних рішень та професійних медіативних практик.

Навколо розуміння цього терміна немає особливих суперечок ні вчених, ні практиків. Невеликі розбіжності є не в принципових, а в приватних оцінках цього явища. А саме: 1) хто є суб'єктом лобістської діяльності: «групи інтересів», «групи тиску», «зацікавлені групи», «ефективні групи»? 2) які у цього явища правові основи і як воно вписується в морально-етичні норми суспільства? 3) чий інтереси відстоюють суб'єкти лобіювання: громадські; інтереси замовника чи інтереси окремих юридичних або фізичних осіб?

Метою роботи є демонстрація особливостей місця сучасного лобізму в політичному процесі та демонстрація факту того, що лобізм як елемент політичної системи є, з одного боку, процесом з просування вигідних політичних рішень для окремих осіб, організацій, під час якого презентуються їх інтереси у владних структурах професійних лобістських фірм, а з іншого боку — процесом впливу зацікавлених груп на прийняття рішень владними структурами.

Основи методологічних підходів до аналізу лобізму.

Варіативність сучасних практик лобізму передбачає розвиток різних підходів для його аналізу та інтерпретації. Серед базових теорій ключове місце посідає теорія «груп інтересів» або як її ще називають теорія «зацікавлених груп». Вона створила основу для розвитку таких напрямів як: політична психологія, політичний менеджмент, політичне управління, патрологія — та забезпечила формування теорії та сучасних форм лобізму.

Найвідомішим вченим, який уперше представив політичний процес у контексті взаємодії зацікавлених груп, які перебувають у постійному пошуку консенсусу, був Артур Бентлі. У 1908 році в роботі «Процес управління: до вивчення соціальних тисків» (Bentley, 1908) він обґрунтував: 1) плюралістичну теорію груп, використовуючи категорію груп інтересів як інструмент для пояснення політичного процесу; 2) ідею, що діяльність людей зумовлена їх інтересами та спрямована на забезпечення цих інтересів; 3) довів, що політичні рішення перестають бути прерогативою лише офіційних інститутів влади, а стають результатом компромісу груп; 4) обґрунтував, що діяльність груп реалізується за допомогою тиску інтересів і впливу один на одного і на урядову владу з метою змусити її підкоритися

волі та впливу груп. Ця теорія вважається першою немарксистською концепцією динаміки соціально-політичного процесу як взаємного тиску груп під час боротьби за владу. Ідеї А. Бентлі розвивалися в роботах фахівців, які вивчали діяльність лобістів та груп тиску в період 20–40-х років.

Остаточне оформлення концепції «зацікавлених груп» пов'язують із виходом у 1951 році роботи американського політолога Девіда Трумена «Процес управління. Політичні інтереси та думки» (Truman, 1971). За Труменом, *прості групи* — висувають специфічні вимоги до інших співзалежних соціальних груп (пацієнти — лікарям, наймані робітники — власникам). *Прості групи* у випадках, коли втілюють свої вимоги до інших груп у формі звернень до уряду та державних інституцій, — стають політичними групами. *Зацікавлені групи* діють через державні структури влади, які є відображенням боротьби груп та залежать від їхньої діяльності. Трумен вважав, що групи, які користуються для досягнення своїх цілей ресурсом урядових організацій, є *політичними групами* тиску, а конкуренція між такими групами сприяє стабілізації політичної системи. Особливістю зацікавлених груп є наявність у них вимог до інших груп, які вони формують з урахуванням групових установок.

Саме в такому контексті були представлені подальші дослідження груп інтересів: Девід Рісмен писав про «вето-групи», які отримали право вето у сфері захисту своїх інтересів та здатні блокувати дію інших груп (Riesman, 1953); Гармон Цейглер представляв групи інтересів як формальні організації, які прагнуть впливати на демократичний політичний процес (Zeigler, 1992); представники французької політологічної школи Моріс Дюверже (Duverger, 1972) та Роже-Жерар Шварценберг (Schwarzenberg, 1992) встановили необхідність розмежування соціальної та політичної ролі зацікавлених груп.

Моріс Дюверже застосував аналіз внутрішньої структури груп тиску. Він дав характеристику методам впливу з боку таких груп на процес ухвалення політичних рішень. Обґрунтовував два напрями тиску, які здійснюють групи: на урядові структури та громадську думку, створюючи основи для легітимації прийнятих рішень. Також він виділяв: 1) «традиційні» групи репрезентацій політичних інтересів, «групи за звичаєм», «групи захисту», «групи підтримки»; 2) «асоціативні» групи репрезентації політичних інтересів («нові соціальні рухи»).

Роже-Жерар Шварценберг обґрунтовує різницю між «зацікавленими групами» та «групами тиску» (які вже опанували механізм впливу на владу).

Взаємодію груп, що конфліктують, у якій жодна з них не домінує абсолютно, Роберт Даль представив як політичний процес у сучасних суспільствах. Наростання різноманітності соціальних інтересів призводить до появи нових різноманітних зацікавлених груп, що діють незалежно одна від одної (групи від бізнесу, профспілки, фермери, інтелектуали, представники військово-промислового комплексу). Політичні рішення перестають бути прерогативою тільки офіційних інститутів влади, а стають результатом компромісів груп, що протистоять одна іншій. Ці роздуми дали можливість політологу Роберту Далю назвати модель влади в них не демократією, а *поліархією*, яка виступила як форма представництва інтересів.

Результати емпіричного дослідження з метою визначення місця зацікавлених груп у механізмі владарювання Даль виклав у роботі «Хто править? Демократія та влада в американському місті» (Dahl, 1961). Головними суб'єктами політики вчений назвав зацікавлені групи, які є об'єднаннями індивідів з єдиними цінностями, вимогами та цілями. При цьому ступінь впливу суперників на політичний процес залежить від обсягу ресурсів (багатств, статусів, інформації), які вони акумулюють. Перешкодою до узурпації влади групою є визнання громадянами та елітами демократичних цінностей і дотримання ними «правил гри» (закріплених у правових актах). За Далем розмаїття соціальних інтересів, що народжувалося, вимагає специфічних механізмів представництва та захисту приватних, групових інтересів і переваг. Це спричинило появу груп інтересів, що виконують функцію посередництва між громадянами і державою.

Близькі до цих праць є праці, що обґрунтовують концепцію «колективних дій» у межах теорії груп. У 70–80-ті роки так званій «неокорпоративізм» у роботах Герхарда Лембруха був представлений як особливий тип участі великих організованих груп у процесі обґрунтування державної політики в галузі економіки (Lehmbruch, 1971), а в роботах Джеффри Беррі групи інтересів були представлені як асоціації індивідуумів, які реалізують свої інтереси шляхом впливу на процес ухвалення політичних рішень, не висуваючи при цьому претензій на політичну владу (Jeffrey, 2018).

На початку 90-х років ХХ ст. ці ідеї набувають розвитку в роботах Мансура Олсона, який вважав, що групи репрезентації політичних інтересів мають асиметричний вплив на прийняття політичних рішень та на малі більш ефективні групи. Він розвиває економічну складову лобізму, обґрунтовуючи прагматичні інтереси груп, які вдаються до політичної участі. У роботі «Підвищення та занепад народів» М. Олсон вводить поняття «інституційного склерозу», що позначає ситуацію, при якій стабільна політична система сприяє активному розвитку інституту лобізму, що призводить до зниження темпів економічного зростання країни (Olson, 1982).

На початку ХХІ ст. в рамках теорії зацікавлених груп з'явилися спеціальні політологічні роботи, де автори намагалися диференціювати численні групи інтересів: Жан Блондель виділив два типи «общинні» та «асоціативні», а між ними кілька перехідних форм, як групи «захисту», «підтримки», «за звичаєм» (Blondel, 1987); Габріель Алмонд, Джордж Бінгхем Пауелл, Рассел Далтон, Кааре Стром (Almond, Paujell, Strom, & Dalton, 2002) розділили групи за структурою, родом діяльності, засобами фінансування, виділивши спонтанні, асоційовані, неасоційовані, інституційні та інші.

Теорія зацікавлених груп еволюціонує у межах міждисциплінарного аналізу як напрямок, що дозволяє проводити дослідження між залученням у політику та взаємодією з органами влади. Залишаючись невід'ємною частиною сучасного суспільства, групи інтересів розвиваються як інститут представництва інтересів за умов ліберальної моделі демократичних держав, як лобістські структури.

Близьким до теорії колективних дій є діяльнісний підхід, у межах якого сьогодні розробляються такі проблеми як: GR-менеджмент — ін-

струмент цивілізованого лобізму; лобізм як форма політичної діяльності; лобізм як соціальна практика. Терміни «лобізм» та GR (government relations — «зв'язки з державою») часто використовують як синоніми: і в тому, і в іншому випадку йдеться про людей, які допомагають налагодити взаємини з чиновниками. У професійному середовищі прийнято вважати, що GR більше належить до менеджменту, пов'язаного з комунікаційною функцією, лобісти більше підковані у юридичних тонкощах. Фахівці зі зв'язків з державою частіше працюють на офіційних посадах у компаніях, тоді як лобісти залишаються поза публічним простором.

Не менш значущим для аналізу сучасних лобістських практик є інституційний підхід, який представлений роботами економіста та соціального філософа Дугласа Нортон. Правила гри чи інститути впливають на процес упорядкування внутрішньої структури суспільства. У політичній системі зокрема ключову роль відіграють особливості взаємодії між державою та групами інтересів. Норми і правила, що склалися для регулювання таких відносин, впливають на розвиток суспільного життя (North, 1990). У цьому зв'язку лобізм вивчається як комплекс дій із боку груп інтересів, вкладених у структурні дії державної влади з метою прийняття чи відхилення державних рішень.

Методологічний індивідуалізм неоінституціоналізму зосереджує увагу на раціональному індивіді, який як основний актор, реалізуючи свої потреби, встановлює інститути як необхідні обмеження життя. Неоінституційний підхід дозволяє вивчити політичну систему за аналогією з ринковою та дає можливість виявляти внутрішні структурні причини виникнення та стабільного функціонування інституту лобізму.

Генезис лобізму та форми інтерпретації лобістської практики у політичному процесі пройшли довгий шлях, який еволюціонував від концептуалізації лобістської діяльності як явища нелегітимного, стихійного, неконвенційного та ефективного для формування механізмів легітимації лобізму та його подальшого розвитку як однієї з форм впливу на прийняття політичних рішень.

Моделі організації лобістської діяльності. Говорячи про лобізм, ми передусім говоримо про центральний елемент у процесі прийняття рішень: про центри або осіб, які приймають ці рішення; про суб'єктів, які чинять на них тиск з метою досягнення своїх владно значущих цілей. Структури організації лобістської діяльності демонструють структуру політичного інтересу, дають інформацію про те, хто і як трансформує його у політичні рішення та дії.

Історично сформувалося кілька культурно-специфічних моделей організації лобістських практик. Найбільш відомими вважаються варіації британсько-американської моделі. Лобізм як симбіоз політичної діяльності та бізнесу у США існує понад 70 років. Американський варіант відомий закріпленням визначення лобізму на державному рівні («Акт про обмеження лобізму» 1945 р., 1995 р. (з правками 2007 р.) та чіткою регламентацією діяльності та реєстрації лобістів консультантів, корпоративних лобістів, НКО-лобістів та інших. На сьогоднішній день у цій країні відома наймасштабніша спроба систематизації цього явища.

До британсько-американської моделі часто відносять Канаду, де на відміну від США законодавство будується переважно навколо реєстрації лобістів і всі питання щодо етики, відкритості та демократичності лягають на плечі суб'єктів-лобістів, а не об'єктів лобіювання, тобто політиків.

Проблему відсутності регулювання об'єктів лобізму, яка відчувається в Канаді, було вирішено в рамках британської моделі лобізму. Тут центр уваги в питаннях регулювання зміщується до об'єктів лобізму, тобто політиків, які приймають рішення, а чітке визначення — хто такий лобіст — відсутнє. На пропозицію Комітету зі стандартів у громадській сфері (Комітет Нолана) замість реєстрації лобістів було створено Кодекс ділової етики для членів парламенту, які самі мають визначати, чи порушують вони ділову етику. При контакті з представниками виконавчої влади члени палати представників не мають права обстоювати інтерес зовнішнього лобіста, якщо вони одержують від нього винагороду; мають прямі фінансові зв'язки з компанією-лобістом; є радниками компаній-лобістів (Third report, 2012). Члени парламенту зобов'язані зареєструвати доходи від зовнішніх лобістів у Реєстрі інтересів членів парламенту. Єдиним зовнішнім регулятором залишаються ЗМІ. Саме завдяки журналістам у Великій Британії виявляється невідповідність зареєстрованих інтересів та реального лобіювання з боку парламентарів.

Британську модель лобістської діяльності у 1990-ті роки перейняли країни з Вестмінстерською системою: Австралія, Нова Зеландія та Ірландія (Fitzgerald, 2006, p. 14). Проте, на відміну від Великої Британії, у цих державах вводяться більш жорсткі та ефективні інструменти контролю за лобістською діяльністю.

Якщо в США регулювання лобізму сформувалось як спроба поставити під контроль численний клас лобістів та ринок лобістських послуг, то в Європі регулювання лобізму стало результатом спроб змінити правила взаємодії між бізнесом та державою. Визнання права груп економічних інтересів на доступ до центрів прийняття рішень, повинно було сприяти тому, що економіка мала стати гнучкішою, дозволяючи бізнес-групам стати ефективними. Крім того, у 2005 році було створено Комісію з підвищення рівня політичної прозорості, яка рекомендувала органам ЄС та національним урядам посилити контроль за лобістами.

У законодавстві більшості європейських країн немає визначення лобіста. Показовим прикладом є Німеччина, Австрія, Данія, де в юридичних документах уникають слова «лобізм», яке розглядається як термін, що стосується тіншового політичного процесу та нерівного впливу. Це поняття замінюється терміном «групи інтересів». У парламентах ведеться офіційний, публічний реєстр груп інтересів, які мають надати повну інформацію, за винятком фінансових даних. Реєстрація дає лобістам право брати участь у роботі парламентських комітетів. Йдеться про класичну модель корпоративізму, під яким розуміється соціально-політичний процес, в результаті якого організації, що представляють функціональні інтереси, вступають у взаємодію з органами державної влади в процесі вироблення та прийняття рішень (Cawson, 1985, p. 8–9).

Таким чином, лобізм можна розглядати з двох боків. З одного боку, політична традиція європейських країн зрівнює його з компаративістською моделлю взаємодії між бізнесом, державою та іншими групами інтересів. З іншого боку, лобізм набуває сенсу, під яким розуміється процес просування інтересів конкретних суб'єктів. Саме цей вид взаємовідносин між групами інтересів і державою довгий час не мав регламентації і тому став об'єктом критики з боку громадської думки, оскільки, в порівнянні з корпоративізмом, він порушував принцип соціальної справедливості.

Провідні країни Європи останніми десятиліттями переживають етап активного розвитку єдиного економічного простору, бум фінансового ринку, спрощення правил ведення бізнесу. Все це призвело до того, що приватні інтереси стали більше впливати на формування порядку денного. Соціальна держава почала поступово втрачати позиції під натиском ринку. У той же час традиційні великі групи інтересів, такі як профспілки та різні асоціації, почали втрачати свій вплив, а лобістська діяльність стала плюралістичною та конкурентною. Сценарій розвитку лобізму виходить з того, що крім компаративістської складової, яка є політичною традицією, активізується робота професійних лобістів, які акумулюють інтереси конкретних груп інтересів.

Так, лобізм британсько-американського типу, у якому не корпоративний представник, а представник конкретного інтересу виступає лобістом, — проникає в європейську модель. Щоб запобігти руйнуванню традиційного представництва інтересів, влада вводить обов'язкові етичні кодекси для держслужбовців і для лобістів. Фактично такі кодекси покликані легітимувати професійних лобістів у очах суспільства, представивши їх функції механізмом презентації інтересів конкретних груп, а отже елементом демократизації суспільства.

У країнах Східної Європи, на відміну від західноєвропейських традицій, регламентація лобістської діяльності спирається на традиції контролю та регулювання лобістської діяльності: прийняття законів про лобізм з формулюванням рамок та функціональних завдань діяльності; створення відкритих реєстрів лобістів, розкриття прибутків від ведення лобістської діяльності. Багато нормативних актів написані під суттєвим впливом американських та британських аналогів, проте з появою законодавчих норм про лобізм групи інтересів активно використовують їх для трансляції власних інтересів у політичну систему.

Ключовим завданням для країн Східної Європи залишається створення такого механізму регулювання лобізму, який розвивався б під контролем держави, але при цьому створював необхідні умови для самоорганізації інститутів громадянського суспільства — як «суперник демократії»; дозволити реалізувати принцип свободи недержавних структур — активізувати політичний процес за рахунок реалізації інтересів «зацікавлених груп»; був здатний мобілізувати конвенційну опозицію та виступити противагою бюрократії; створив би можливість представництва інтересів меншин як форму плюралізму.

Регулювання лобізму через законодавчо закріплені норми у країнах Східної Європи залишається проблемою, яка проявляється у тому, що:

лише незначна частина лобістів погодилася розкрити свої зв'язки із державними органами; відсутні однозначні механізми взаємодії лобістів з органами влади; не запроваджено санкції за відмову держслужбовців та політиків розкрити зв'язки з лобістами.

Найбільший недолік усіх нових законів про лобізм у Східній Європі полягає в тому, що на перше місце за значимістю виводяться комерційні структури, тоді як некомерційні та недержавні організації фактично позбавляються права прямого доступу до органів влади. Таким чином, власний східним культурам «клієнтелізм» залишається характерною рисою для країн регіону Центральної та Східної Європи. Стан культурно-політичного транзиту в цьому регіоні передбачає переплетення економічних та політичних інтересів, а ключові економічні рішення здебільшого політизовані.

Висновки. У тій чи іншій формі лобізм фактично існує у будь-якому суспільстві, але ступінь його розвиненості, цивілізованості, інтенсивності використання та продуктивності залежать від характеру політичного режиму, структури політичної системи, політичної культури, історичних традицій та інших особливостей кожної конкретної країни.

Аналіз регіональних моделей лобістської діяльності, що сформувалися в унікальних соціально-політичних умовах, відображає характер взаємодії між групами інтересів у суспільстві та демонструє залежність від структур політичного інтересу, дає інформацію про те, хто і як трансформує його в політичні рішення та дії.

Акценти у практиках регулювання лобістської діяльності варіюються залежно від умов її формування. Так, якщо симбіоз між політичною діяльністю та бізнесом у США призвів до складання системи контролю лобістів та забезпечення функціональних рамок для їх діяльності, то у Вестмінстерській моделі акцент зроблений на забезпечення етичних рамок для політиків (об'єктів лобіювання).

Східноєвропейський політичний простір демонструє логічне для країн модерної епохи бажання створити інституційно закріплений та нормативно забезпечений формат регулювання лобізму, який би виступив способом досягнення компромісу між групами інтересу та, відтак, способом врегулювання конфліктів.

Лобізм розвивається як об'єктивне явище політичної системи, як природна, неминуча практика у суспільстві, яке допускає плюралізм як норму життєдіяльності. Генезис лобізму та форми інтерпретації лобістської практики у політичному процесі пройшли довгий шлях, який еволюціонував від концептуалізації лобістської діяльності як явища нелегітимного, стихійного, не конвенційного, але ефективного до формування механізмів легітимації лобізму та його подальшого розвитку як однієї з форм презентації інтересів та представництва.

Конкуренція між групами у лобіюванні інтересів є умовою, що забезпечує свободу та справедливість без звернення до концепцій «соціальних інтересів» або «загального блага», а за рахунок створення умови для реалізації інтересів «ефективних груп», що виникають у результаті конкуренції.

References [Список використаної літератури]

- Almond, G., Paujell, Dzh., Strom, K., & Dalton, R. (2002). *Sravnitel'naja politologija segodnja. Mirovoj obzor. Comparative politics today. A world view*. М., 2002 [in Russian]. [Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня. Мировой обзор / пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галки; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. М: Аспект Пресс, 2002. 537 с.]
- Bentley, A. (1908). *The process of government: a study of social pressures*. Chicago: University of Chicago Press. 501 p. [in English]. Bentley A. The process of government: a study of social pressures. Chicago: University of Chicago Press, 1908. 501 p.]
- Blondel, J. (1987). *Political Leadership: Towards a General Analysis*. London; Beverly Hills: SAGE [in English]. [Blondel J. Political Leadership: Towards a General Analysis. London; Beverly Hills: SAGE, 1987. 225 p.]
- Cawson, A. (1985) *Organized interests and the state. Studies in meso-corporatism*. L., 1985. [in English]. [Cawson A. Organized interests and the state. Studies in meso-corporatism. L., 1985. 258 s.]
- Dahl, R. (1961). *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven: Yale University Press. [in English]. [Dahl R. Who Governs? Democracy and Power in an American City. New Haven: Yale University Press, 1961. 355 p.]
- Duverger, M. (1972). *Party Politics and Pressure Groups. A Comparative Introduction*. N. Y.: Crowell. [in English]. [Duverger M. Party Politics and Pressure Groups. A Comparative Introduction. N. Y.: Crowell, 1972. 168 p.]
- Fitzgerald, J. (2006). *Lobbying in Australia: you can't expect anything to change if you don't speak up*. Canberra: Rosenberg. [in English]. [Fitzgerald J. Lobbying in Australia: you can't expect anything to change if you don't speak up. Canberra: Rosenberg, 2006. 264 p.]
10. Jeffrey, M. (2018). *The Interest Group Society*. Wilcox, Clyde: Routledge. [in English]. [Jeffrey M. The Interest Group Society. Wilcox, Clyde: Routledge. 2018. 268 p.]
- Lehmbruch, G. (1971). *Demokratisches System und politische Praxis der Bundesrepublik*. München: Verlag, Piper Verlag. [in German]. [Lehmbruch G. Demokratisches System und politische Praxis der Bundesrepublik. München: Verlag, Piper Verlag, 1971. 506 p.]
- Lobbying Disclosure Act (1995). Public Law 104–65. December 19, 1995. 109 STAT. 691. / Public Law 104–65 104th Congress. Retrieved from <https://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html> [in English]. [Lobbying Disclosure Act: Public Law 104–65. December 19, 1995. / 104th Congress. URL: <https://lobbyingdisclosure.house.gov/lda.html> (дата звернення: 30.05.2022).]
- North, D. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge; New York: Cambridge University Press. [in English]. [North D. Institutions, institutional change, and economic performance. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1990. 152 p.]
- Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven: Yale University Press. [in English]. [Olson, M. The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities. New Haven: Yale University Press, 1982. 276 p.]
- Riesman, D. (1953). *The lonely crowd: a study of the changing American character*. Garden City, NY: Doubleday. [in English]. [Riesman D. The lonely crowd: a study of the changing American character. Garden City, NY: Doubleday, 1953. 359 p.]
- Schwarzenberg, R. Zh. (1992). *Political sociology* (Vol.3). Moskow: W. P. [in Russian]. [Шварценберг Р. Ж. Политическая социология: в 3 т. Москва: Б. И., 1992. Т. 3. 180 с.]
- Third report. (2012). Third report of the standards and privileges committee. Proposed revisions to the guide to the rules relating to the conduct of members. Retrieved from <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201213/cmselect/cmstnprv/636/63602.htm> [in English]. [Third report of the standards and privileges committee. Proposed revisions to the guide to the rules relating to the conduct of members. 2012. URL: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201213/cmselect/cmstnprv/636/63602.htm> (дата звернення: 29.06.2022)].
- Truman, D. (1971). *The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion*. N. Y.: Alfred A. Knopf. [in English]. [Truman D. B. The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion. N. Y.: Alfred A. Knopf, 1971. 576 p.]

Zeigler, H. (1992). *Interest Groups*. In M. Hawkesworth, M. Kogan. (Eds.), *Encyclopedia of Government and Politics*. N. Y.: Alfred A. Knopf. P. [in English]. [Zeigler H. Interest Groups. *Encyclopedia of Government and Politics* / Ed by M. Hawkesworth, M. Kogan. N. Y. Alfred A. Knopf, 1992. P. 377–392].

Стаття надійшла до редакції 04.06.2022

Yevtsenko R. I.

Department of Political Sciences and Law, Southern Ukrainian National Pedagogical University K. D. Ushinsky, St. Staroportofrankivska, 26, Odesa, 65020, Ukraine

THE PHENOMENON OF LOBBYING: INTERPRETATION OF THE NATURE AND MODELS OF THE ORGANIZATION OF ACTIVITIES

Summary

The article examines the phenomenon of lobbying as actual practice in a pluralistic society, as a complex, modern institution of the political system, which provides a mechanism and tools for the influence of interested groups on decision-making by power structures. Competition between groups in lobbying interests is represented by a condition that ensures freedom and justice without recourse to the concepts of «social interest», «public interest» or «common good». With the help of theoretical and conceptual studies focused on the mechanisms of collective actions of interested groups and interest groups, it is shown that political decisions in modern public systems are no longer the prerogative of official institutions of power, but are the result of a compromise of groups. Lobbying has acquired indicators that are characteristic of institutions that are involved in the decision-making process, and the structures of the organization of lobbying activities reflect the current structure of political interest. It is shown that the historical development of lobbying activities and forms of interpretation of lobbying practices in various socio-political systems developed in the context of the logic of the formation of the socio-political system. The analysis of current regional models of lobbying activity, formed in different socio-political conditions, reflects the nature of the interaction between interest groups in society and demonstrates dependence on the structures of political interest, providing information about who and how transforms it into political decisions and actions. The British-American model of individualized lobbying, formed as a result of the symbiosis of political activity and business, is presented; the continental European model of corporate representation, formed as a result of changes in the rules of the game between business and the state; the Eastern European model of institutionally controlled lobbying with elements of «clientelism». The center of gravity in matters of regulation of lobbying practices has certain options. If in the British model the regulatory process concerns, first of all, politicians (the object of lobbying), then in the American model the lobbyists themselves and the market for lobbying services are subject to state regulation. It is emphasized that the normative indicator of the intensity and effectiveness of lobbying activity is the ability of the political system to solve systemic challenges, which is understood as the number and quality of access points available in it, using which interest groups can join the decision-making process of state authorities.

Key words: lobbying, pressure groups, interested groups, models of lobbying activity regulation, political system.

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ
ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ТА ПРОБЛЕМИ
ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ**

**THEORY AND HISTORY OF POLITICAL
THOUGHT AND PROBLEMS OF POLITICAL
DISCOURSE**

УДК 321.7:165

Огаренко Є. С.

к. філос. н., доцент,

кафедра політології,

факультет міжнародних відносин, політології та соціології

ОНУ імені І. І. Мечникова,

Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна,

Тел.: (38096) 7899184,

E-mail: ogarenko.eu@gmail.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707–5206.2022.35.259346>

ТРИ ПАРАДОКСИ ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті аналізуються три парадокси теорії демократії, що свідчать про кризу цієї теорії. Причинами парадоксального бачення демократії, що загострилося, можна вважати як протиріччя в самій теорії демократії, так і протиріччя в політичній практиці демократичних держав.

Відповідно до запропонованого автором підходу до аналізу парадоксів теорії демократії слід сконцентрувати увагу на ключовій для соціальної форми існування проблемі співвідношення свободи, рівності та справедливості.

Соціальне існує як перетин природного (необхідного) та свідомого (вільного).

У цій «паузі» розмістилися інтереси як мотиватори поведінки. «Надбудова» у вигляді колективної свідомості продукує цінності як регулятори поведінки. А баланс інтересів і цінностей стає основною соціальною проблемою, яка вирішується на підставі співвідношення свободи та рівності, що оцінюється як справедливе чи несправедливе. Останнє переноситься на конкретне здійснення справедливого чи несправедливого порядку в особі держави.

Соціалістична цінність державного пріоритету «рівності трудящих» була девальвована на початок 90-х років XX століття внаслідок очевидного дисонансу між теорією та практикою рівності та розвалу державного порядку — СРСР, що презентував цю цінність. Тому в сучасному світі демократичні системи балансують на рухливій рівновазі свободи та порядку у вигляді неоліберальної чи неоконсервативної політики держави. Але десоверенізація держави, що констатується в парадоксі Д. Родріка, підтверджена іншими дослідниками, змушує сумніватися в ефективності цієї політики в сучасному світі.

З метою осмислення парадоксів теорії демократії автором виносяться на розгляд такі твердження: 1. Демократія та держава — співіснуючі форми соціальної організації, які можуть тимчасово перетинатися і тим самим створювати ілюзію їхнього несуперечливого поєднання. Ця ілюзія була закладена європейською інтерпретацією прямої демократії античності. 2. В умовах представницької демократії ілюзія несуперечливого поєднання демократії та держави стимулюється за допомогою пропагандистського механізму державної самоідентифікації населення, заснованої на схильності людини до самообмана та на заохочуваних державою актуальних у тій чи іншій соціальній системі ідеологемах: націоналізму, патріотизму, соціалізму, лібералізму, правової держави. 3. Слід визнати існування в умовах представницької демократії «політичного класу», що має особливу економічну та психологічну мотивацію поведінки, а тому зацікавленого

у збереженні та підтримці особливого виду статусної (як демократичного різновиду станової) нерівності, у тому числі і за допомогою пропаганди ідеологічної догми народовладдя.

Ключові слова: політичний парадокс, теорія демократії, державна самоідентифікація, десуверенізація, політичний клас.

Постановка проблеми й аналіз попередніх досліджень

Мова піде про три політичні парадокси, пов'язані з теорією демократії. Всі три парадокси сформульовані не політологами. Річард Воллхейм і Жак Рансьєр більше філософи, ніж політологи, Дені Родрик — економіст.

Політологи, можливо, занадто «дорожать честю мундира», щоб «компрометувати» себе двозначністю парадоксів. Політологія, достатньо давно відділившись від соціології, часто «вариться у власному соку» політичних інститутів і процесів, штучно обрізаючи їх зв'язки з економічними та психологічними факторами, без яких немислимо виткати багатокілірний килим соціальності, однією з ниток якого є нитка політичного. Наукові парадокси завжди свідчать про кризу певної теорії, яка потребує розвитку. Очевидно, цієї долі не оминула і теорія демократії.

Крім трьох названих авторів, проблема політичного парадокса відображена у дослідженнях сучасного словенського неомарксиста Славоя Жижека, зокрема у книзі «Піднесений об'єкт ідеології». У контексті представленій в нашій статті точки зору важливою є оцінка Славоєм Жижеком ідеології як «парадокс-буття», стійкого рівно тією мірою, якою воно виявляється спотвореним і упущеним (Žižek, 1999).

Серед дослідників, чії ідеї, суміжні з поставленою проблемою, використані у статті, слід назвати Й. Шумпетера, А. Турена, І. Валлерстайна, Ф. Фукуяму, М. Ван Кревельда, Ч. Р. Милза, Г. Ласуелла.

«Парадокс у теорії демократії» сформульований Річардом Воллхеймом у 1962 році. Р. Воллхейм описує машину, яка збирає голоси виборців таким чином, що результат неодмінно є найбільш демократичним. Передбачається, що людина, яка голосує, віддає перевагу пропозиції політика А замість пропозиції політика Б, і що ці пропозиції є взаємовиключними. Людина вважає, що пропозиція А має бути реалізована. Тому вона голосує за варіант А в машині. Коли машина підраховує всі голоси, пропозиція Б отримала більше голосів, ніж пропозиція А. Оскільки людина демократично налаштована, вона вважає, що пропозиція, обрана демократичним процесом, має бути реалізована. Виходить, що обидві пропозиції А і Б мають бути реалізовані, а це протиріччя (Weiss, 1973).

Сам Воллхейм пропонує можливе вирішення парадокса, постулюючи два принципи моральності (правильності) вибору, «прямий» і «опосередкований». Інтерпретуючи точку зору автора, можна сказати, що в першому випадку вибір засновується на власній оцінці моральності (правильності) або аморальності (неправильності) переваги. У другому — на загальноприйнятій. Або можна сказати, що йдеться про розрізнення індивідуальної моральності та колективної моралі. Або про те, що часто позначають як різницю совісті і моралі.

Цей парадокс можна назвати «парадоксом недемократичності демократичного вибору».

Уявляється, що при розгляді витоків цього парадокса доречно пригадати формулу Алексіса де Токвіля «тиранія більшості», запропоновану ще у 30-ті роки XIX століття автором, який досліджував на власному досвіді американську демократію. Замість персоналізованої тиранії держави може встановитися безособова тиранія більшості, небезпека якої не помічається доти, доки демократично обрані державні інститути приймають рішення, що не суперечать інтересам і настроям більшості, яка, за Токвілем, вважає себе завжди правою.

Політична гарантія «права меншості» не звільняє людину психологічно від ситуації когнітивного дисонанса, близької до ситуації, яка описується в парадоксі Р. Воллхейма. Відомо, що поширений шлях порятунку від когнітивного дисонанса — прийняття точки зору більшості.

Другий парадокс вперше сформульований у книзі Дені Родрика «Глобалізація зайшла занадто далеко?» у 1997 році як *протириччя між суверенністю внутрішньої політики держав і розмиванням цієї суверенності через їхню включеність у глобалізовану економіку*. Це виражається, по-перше, в тому, що зменшення кількості бар'єрів для торгівлі і прямих іноземних інвестицій парадоксально встановлює нові межі між соціальними групами, які можуть скористатися перевагами таких транснаціональних відносин і які не в змозі це зробити. До перших належать висококваліфіковані робітники і ті, хто має можливість реалізувати себе у сферах, де вони найбільш затребувані. До других — некваліфіковані і напівкваліфіковані робітники, чії позиції в умовах глобалізації стають хисткими.

По-друге, техніка і культура в умовах глобалізації стандартизуються, і багато націй демонструють неприйняття подібних колективних норм і цінностей, поширених на міжнародному рівні у стандартизованих формах.

По-третє, загроза глобалізації виникає тому, що вона ускладнює забезпечення національними урядами соціального страхування.

Можливість розв'язання парадокса Д. Родрик пов'язує з двома умовами: 1) ринки та уряди повинні доповнювати, а не замінити один одного; 2) необхідно визнати можливість множини моделей капіталізму (а не тільки глобалізованого), які сприяють економічному процвітанню держав (Rodrick, 1997).

Цей парадокс можна назвати «парадоксом несuverенності суверенної держави».

До теорії демократії належить ще один парадокс, сформульований Жаком Рансьєром у 1998 році у книзі «На краю політичного». На думку автора, політика є типом парадоксальної дії. У формулі, за допомогою якої Арістотель описує «правильну» політику (у вигляді «політії» як «правильної» форми правління) і згідно з якою політика є влада над рівними, а громадянин — той, хто бере участь у факті владарювання і підвладності, висловлюється парадокс.

Ця формула суперечить нормальній логіці дії, яка прагне, щоб агент, наділений особливою здатністю, справив вплив на матерію або об'єкт, які

володіють особливою здатністю сприймати цей вплив, тобто самого себе (Рансьєр, 2006).

Таким чином, Ж. Рансьєр вбачає парадоксальність у ключовому для Аристотеля понятті «політії», де «добродесність громадянина, очевидно, і полягає у здатності чудово і володарювати, і підкорятися». Інтерпретуючи цей парадокс, Ж. Рансьєр відмовляється від консенсусного розуміння демократії на користь «дисенсусного». Суть політики, за Ж. Рансьєром, у *парадоксальній постійності зіткнення суб'єктів за право і компетенцію говорити від загального імені, в якості суб'єктів загального простору, претендувати на те, що їхня мова може бути загальнозначимою*.

У цьому контексті консенсус, досягнення згоди конфліктуючих сторін не є сутністю демократії. Сутність консенсусу, за Ж. Рансьєром, нерозумна згода, протиставлена конфлікту та насиллю. Сутністю консенсусу є припинення розбіжності, зведення народу до суми частин соціального тіла, а політичної спільноти — до відносин між інтересами різних частин. *Консенсус є зведенням політики до поліції* (у вихідному значенні цього слова як піклуванні держави про народонаселення). Це кінець політики, тобто не виконання її цілей, але просто повернення нормального стану речей, стану «неіснування політики» (Rancière, 2006).

Реальна, а не декларована демократія (Аристотелівська «політія»), за Рансьєром, це не інституція, не форма державного правління, а спосіб громадянських відносин, де відбувається безперервний «дисенсус», тобто суперечка «неврахованих» за право «бути врахованими» у понятті «народ», «врахованими» не арифметично, а політично — як тих, чий голос чується як мова.

Але «політичний слух» дуже своєрідний. Він воліє вважати «не почуте» просто шумом або нечленороздільною мовою. В цьому сенсі голос раба як «говорючого знаряддя» може бути «не почутим».

Ж. Рансьєр ставить під сумнів демократичність «правової держави» в якості зразка сучасної демократії. Критикуючи лицемірство концепції «правової держави», Рансьєр пише: «Сучасна держава, як говорять, — держава скромна, держава, яка повертає, з одного боку, юридичному, з іншого — соціальному все у них колись взяте. Але держава проявляє цю скромність не стільки у відношенні самої себе, скільки у відношенні політики. Стаючи «скромною», вона намагається звести нанівець не стільки свій апарат, скільки політичну сцену прояву і проробки суперечки, сцену спільності, яка зводила разом окремі світи» (Rancière, 2013, с. 153).

Цей парадокс можна назвати «парадоксом недемократичності правової держави».

Таким чином, аналізуючи запропоновані Річардом Воллхеймом, Жаком Рансьєром і Дені Родриком парадокси «демократичного правління», автор статті ставить за мету дослідити осмислення факту і наслідків формування в сучасних державах-демократіях «політичного класу», який має особливу мотивацію поведінки, а тому зацікавлений у збереженні й підтримці особливого виду статусної (як демократичного різновиду станової) нерівності, в тому числі й через пропаганду ідеологеми народовладдя.

Виклад основного матеріалу

Причинами загостреного парадоксального бачення демократії можна вважати як протиріччя в самій теорії демократії, так і протиріччя в політичній практиці демократичних держав. Політичні теорії часто стають ангажованими політичними ідеологіями, а ті своєю чергою використовуються державами як засіб політичної ідентифікації населення.

Теорія демократії стала по суті державною ідеологією демократії у двох її різновидах, ліберальному і соціалістичному, які відповідають двом актуалізованим індустріальним суспільством демократичним цінностям свободи і рівності на протигагу консервативній цінності державного порядку.

У відповідності до пропонованого авторського підходу до аналізу парадоксів теорії демократії слід сконцентрувати увагу на ключовій для соціальної форми існування проблемі співвідношення свободи, рівності та справедливості.

Соціальне існує як перетин природного (необхідного) і свідомого (вільного). У цій «паузі» розмістилися інтереси як мотиватори поведінки. «Надбудова» у вигляді колективної свідомості продукує цінності як регулятори поведінки. А баланс інтересів і цінностей стає головною соціальною проблемою, яка вирішується на основі співвідношення свободи і рівності, яке оцінюється як справедливе або несправедливе. Останнє переноситься на конкретне втілення справедливого або несправедливого порядку в особі держави.

Соціалістична цінність державного пріоритету «рівності трудящих» була девальвована на початку 90-х років ХХ століття внаслідок очевидного дисонансу між теорією і практикою рівності та руйнуванням державного порядку, який презентував цю цінність, — СРСР. Тому в сучасному світі демократичні системи балансують на рухливій рівновазі свободи та порядку у вигляді неоліберальної або неоконсервативної політики держави.

Ліберальна цінність свободи початково спиралася на ідею «невидимої руки ринку», яка вельми привабливо інтерпретувала ключову для епохи модернізації соціальну проблему «свободи — рівності — справедливості».

У ліберальній моделі «невидимої руки ринку» нерівність учасників виробництва, яка склалася стихійно, гіпотетично мала б відповідати моделі справедливого соціального порядку, невіддільній від вищої ліберальної цінності — свободи індивіда. Справедливого за однієї необхідної умови: розумності як вищої загальнолюдської цінності. Але при цьому розумності, інтерпретованої в дусі раціоналізованої розумності, опосередкованої європейською епохою Просвітництва.

«Свобода» як одне з базових «природних прав» людини в теорії ліберальної демократії, сформульованих двісті років тому, вимагає більш серйозного аналізу.

Саме поняття прав не належить до числа природних регуляторів поведінки людини, а є наслідком договору про можливі обмеження дій, встановлені штучно, тобто опосередковані свідомістю і волею. І людина приймає ці обмеження внаслідок добровільного самообмеження. Сама ево-

люція правових обмежень у бік більшої свободи поведінки показує, що права міняються штучним чином.

Як «природні» певні права сприймаються людиною внаслідок звички до їх існування в соціально опосередкованих умовах. Тобто «природних прав людини» не існує, а є права людини, які сприймаються як «природні» в одних умовах і «неприродні» в інших.

Ця «природна» для людини, а по суті штучна опосередкованість, не помічається людиною. Тому вона «природно» відтворює штучні матриці поведінки до тих пір, поки не засумнівається у «природності» цих прав. Наприклад, через концепт «людське, занадто людське» Фрідріх Ніцше намагався похитнути звичні матриці соціальної поведінки, вводячи культ нового героя — «надлюдини». Його філософія, адаптована нацистською ідеологією, дозволила потім зробити правовою нормою, наприклад, отримання дозволу на шлюб від державних органів, які підтверджували приналежність молодят до арійської раси «надлюдей».

Тобто нацистська ідеологія, трансформувавши моральні ідеї Ніцше і пристосувавши їх до державно-політичних цілей, перетворила їх на «природні» права людей, але не всіх, а тих, хто належав до німецької нації. Звідси і «банальність зла», як інтерпретувала феномен нацизму Ханна Арендт.

У своєму есе «Дві концепції свободи» переконаний ліберал Ісайя Берлін сформулював концепцію негативної та позитивної свободи. За І. Берліном, «негативне» і «позитивне» поняття свободи історично розвивалися в розбіжних напрямках і не завжди логічно правильними кроками, поки кінець кінцем не прийшли до прямого зіткнення одне з іншим в особі ліберальних і соціалістичних держав.

Прибічники першого поняття бажають приборкати владу, другого — отримати її у власні руки. І тут не просто дві різні інтерпретації одного поняття, а два докорінно різних і непримиримих уявлення про цілі життя.

Визначаючи людину як нормальну, Ісайя Берлін має на увазі те, що вона не могла б з легкістю порушити певні норми, не відчуваючи при цьому відчуття огиди. Саме такі норми порушуються, коли людину без суда оголошують винною або карають за законом, який не має зворотної сили; коли дітям наказують доносити на своїх батьків, друзям — зраджувати один одного, а солдатам — вдаватися до варварських методів ведення війни; коли людей катують і вбивають, а меншості знищують тільки тому, що вони викликають роздратування у більшості або у тирана (Berlin, 2001).

Але відчуття огиди — емоційний стан, причини якого можуть вельми різнитися у представників різних культур, що породжують різні політичні системи і різні інтерпретації «природності».

Намаганнями вирішення давно уловлюваних протиріч теорії та державної практики ліберальної демократії можна вважати запропоноване в середині ХХ століття економістом Й. Шумпетером поняття «демократичний метод» як більш коректну характеристику буржуазних демократій, де буржуазія втратила з часом венчурний характер підприємництва. Пізніше Р. Даль запропонував термін «поліархія» як засіб модернізації класичної теорії демократії.

Як рятівне коло ліберальної цінності свободи з'явилася теорія «раціонального вибору» з її концепцією держави як «осілого бандита» і раціонально вирішуваної «дилеми двох в'язнів». При цьому раціональне взаємовигідне вирішення двох ізольованих одного від іншого в'язнів про те, як отримати мінімальний тюремний термін за спільно скоєний злочин, відбувається без посередників і підказок, шляхом методу власних спроб і помилок.

Але в реальній політичній практиці «осілий бандит» ніколи не веде себе байдуже до населення, яке робить постійний вибір правильного рішення. Доречно пригадати парадоксальну формулу «раціональність без розуму», яку стосовно політичного управління електоральною поведінкою використав Ч. Р. Міллз. Суть формули полягає в тому, що використовувана політиком раціональність аргументації звернена не тільки і навіть не стільки до свідомості виборця, скільки до підсвідомої установки виборця на пріоритет раціональності. І цей пріоритет, за розрахунком політика, має привести до прогнозованої дії.

В умовах девальвації цінності рівності і цінності свободи ідеологічний маятник відхилився в бік консервативної цінності державного порядку.

Сформульований Дені Родриком парадокс суверенності та глобалізації не виник на пустому місці. На небезпеку десоверенізації сучасних держав указували різні дослідники.

Ален Турен ще в 90-ті роки ХХ століття висловив думку, що сучасна держава не є тепер принципом єдності суспільного життя. Вона сприймається швидше як керівник підприємства, бюрократ або як тоталітарна влада, а не в якості агента інтеграції діючих осіб суспільства. Тому національне почуття сьогодні набагато слабше, особливо у Західній Європі (Touraine, 1998).

З точки зору Іммануїла Валерстайна, легітимність державних структур і тим самим їхня здатність підтримувати порядок падає. Це виражається у збільшеному відчутті незахищеності — стурбованість злочинністю, стурбованість немотивованим насиллям, стурбованість неможливістю досягти справедливості в судовій системі, стурбованість грубістю і жорстокістю поліції (Wallerstein, 2003).

Нарешті, неоліберал Френсіс Фукуяма в книзі «Сильна держава» приходить до висновку про необхідність посилення демократичної державності як умови підтримки демократичного порядку в сучасному світі навіть шляхом порушення суверенітету незалежних, але «слабких держав» (Fukuyama, 2006). А в книзі «Ідентичність» Ф. Фукуяма проаналізував проблему послаблення державної ідентичності населення в сучасних західних демократіях (включаючи американську) як найбільш суттєву з точки зору протистояння сучасному тероризму (Fukuyama, 2019).

Сьогодні популярними визначеннями сучасних західних демократій стали поняття «медіакратія» і «цифровий тоталітаризм».

Висновки

Таким чином, коли в сучасній суспільній свідомості виявилися суттєво девальвованими три базові цінності демократії (свобода, рівність, справед-

лівість), потребує перегляду та переоцінки сама теорія демократії. На це вказують розглянуті в статті парадокси. З метою осмислення парадоксів теорії демократії слід прийняти до уваги такі міркування:

1. Демократія (як спосіб суспільних відносин, за Ж. Рансьєром) і держава (як базовий інститут соціального управління) — співіснуючі форми соціальної організації, які можуть тимчасово перетинатися (в періоди демократичних трансформацій суспільних відносин) і тим створювати ілюзію їхнього можливого несуперечливого поєднання. Основа цієї ілюзії була закладена європейською інтерпретацією прямої демократії античності. Тут доречно пригадати думку М. ван Кревельда про те, що античність не знала інституту держави, оскільки в античному уявленні уряд — це не політики, а чиновники (які обираються щорічно), що керують не державою, а сферою публічного. Тобто сферою, яка включала в себе ще й релігійні, культурні, громадські справи, наближаючись швидше до тоталітарної, а не ліберальної держави (Van Creveld, 2005).

2. В умовах представницької демократії ілюзія несуперечливого поєднання демократії та держави пропагандистськи стимулюється через механізм державної самоідентифікації населення, заснований на схильності людини до самообману і на заохочуваніх державою актуальних в ту або ту епоху ідеологемах: націоналізму, патріотизму, соціалізму, лібералізму, правової держави.

Доречно пригадати тут визначення політики Г. Лассуеллом як «мистецтва створення вигаданих цінностей».

3. Визволенню від ілюзії несуперечливого поєднання демократії та держави може сприяти визнання існування в умовах представницької демократії «політичного класу», який має особливу економічну і психологічну мотивацію поведінки, а тому зацікавлений у збереженні та підтримці особливого виду статусної (як демократичного різновиду станової) нерівності, в тому числі й за допомогою пропаганди ідеологічної догми народовладдя.

References [Список використаної літератури]

- Berlin, I. (2001). *Philosophy of Freedom. Europe*. М.: New Literary Review [in Russian]. [Берлин И. *Философия свободы. Европа*. М.: Новое литературное обозрение, 2001. 448 с.]
- Fukuyama, F. (2006). *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century (Messenger Lectures)*. М.: Keeper [in Russian]. [Фукуяма Ф. *Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке*. М.: Хранитель, 2006. 220 с.]
- Fukuyama, F. (2019). *Identity*. Moscow: Alpina Publisher [in Russian]. [Фукуяма Ф. *Идентичность*. М.: Альпина Паблишер, 2019. 256 с.]
- Ranciere, J. (2006) *On the Edge of the Political*. Moscow: Praxis [in Russian]. [Рансьєр Ж. *На краю политического*. М.: Праксис, 2006. 240 с.]
- Ranciere, J. (2013). *Dissent: Politics and Philosophy*. St. Petersburg: Machina [in Russian]. [Рансьєр Ж. *Несогласие: Политика и философия*. СПб.: Machina, 2013. 192 с.]
- Rodrick, D. (1997, March). *Has Globalization Gone Too Far?* Washington, DC: Peterson Institute for International Economics. Retrieved from <https://archive.org/details/hasglobalization-00rodr> [in English]. [Rodrick D. *Has Globalization Gone Too Far?* Washington, DC: Peterson Institute for International Economics. 1997, March. 128 p. URL: <https://archive.org/details/hasglobalization00rodr> (дата звернення: 02.02.2022)].

- Touraine, A. (2019). *Return of the acting man. Essay on sociology*. M.: Scientific world [in Russian]. [Турен А. *Возвращение человека действующего. Очерк социологии*. М.: Научный мир, 1998. 204 с.].
- Van Creveld, M. (2005). *Transformation of War*. Moscow: Alpina Business Books [in Russian]. [Кревельд М. *Трансформация войны*. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 344 с.].
- Wallerstein, I. (2003). *After liberalism*. M.: Editorial URSS [in Russian]. [Валлерстайн И. *После либерализма*. М.: Едиториал УРСС, 2003. 256 с.].
- Weiss, D. D. (1973, May). Wollheim's Paradox: Survey and Solution. *Political Theory*. 1(2), 154–170. [in English]. [Weiss D. D. Wollheim's Paradox: Survey and Solution. *Political Theory*. 1973, May. Vol.1, Is.2. P. 154–170].
- Žižek, S. (1999). *Sublime object of ideology*. [in Russian]. [Жижек С. *Возвышенный объект идеологии*. М.: Художественный журнал, 1999. 236 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/jijek-vozv_o_ideologii-81.pdf (дата звернення: 01.01.2022)].

Стаття надійшла в редакцію 17.05.2022

Ogarenko E. S.

Department of Political Science,
Odessa I. I. Mechnikov National University
French Blvd., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THREE PARADOXES OF THE THEORY OF DEMOCRACY

Summary

The article analyzes three paradoxes of the theory of democracy, which testify to the crisis of this theory. The reasons for the aggravated paradoxical vision of democracy can be considered both contradictions in the very theory of democracy and contradictions in the political practice of democratic states.

In accordance with the proposed author's approach to the analysis of the paradoxes of the theory of democracy, attention should be focused on the key problem for the social form of existence, the problem of the relationship between freedom, equality and justice.

The social exists as the intersection of the natural (necessary) and the conscious (free). Interests as motivators of behavior were placed in this «pause». The «super-structure» in the form of collective consciousness produces values as regulators of behavior. And the balance of interests and values becomes the main social problem, solved on the basis of the ratio of freedom and equality, which is assessed as fair or unfair. The latter is transferred to the specific embodiment of a just or unjust order in the person of the state.

The socialist value of the state priority of «workers' equality» was devalued in the early 90s of the 20th century due to the obvious dissonance between the theory and practice of equality and the collapse of the state order that represented this value — the USSR. Therefore, in the modern world, democratic systems balance on a fluid balance of freedom and order in the form of neo-liberal or neo-conservative state policies. But the desovereignization of the state postulated in D. Rodrik's paradox, confirmed by other researchers, casts doubt on the effectiveness of this policy in the modern world.

In order to comprehend the paradoxes of the theory of democracy, the author submits the following statements for consideration: 1. Democracy and the state are coexisting forms of social organization that can temporarily intersect and thus create

the illusion of their consistent combination. The basis of this illusion was laid by the European interpretation of the direct democracy of antiquity; 2. Under the conditions of representative democracy, the illusion of a consistent combination of democracy and the state is stimulated through the propaganda mechanism state self-identification of the population, based on a person's tendency to self-deceive and on the ideologies encouraged by the state that are relevant in a particular social system: nationalism, patriotism, socialism, liberalism, the rule of law. 3. It is necessary to recognize the existence in the conditions of a representative democracy of a «political class» that has a special economic and psychological motivation for behavior, and therefore is interested in preserving and maintaining a special type of status (as a democratic variety of class) inequality, including through the propaganda of the ideological dogma of democracy.

Key words: political paradox, theory of democracy, state self-identification, desovereignization, political class.

УДК 327:81'42

Сніговська О. В.

к. пед. н., доцент,
кафедра міжнародних відносин,
ОНУ імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
E-mail: snigovska@ukr.net
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3516-9706>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259387>

Малахиті А. В.

старший викладач,
кафедра міжнародних відносин,
ОНУ імені І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
E-mail: a.malakhiti@onu.edu.ua
ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-9662-2629>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259387>

**ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА ЯК ВИД КРЕОЛІЗОВАНОГО ТЕКСТУ
В КОНТЕКСТІ КРИЗИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН
(НА МАТЕРІАЛІ ГРЕЦЬКОЇ ПРЕСИ)**

Послугуючись науковими працями у галузі теорії креолізованого тексту, автори роблять спробу проаналізувати специфічні риси політичної карикатури в грецькому мас-медійному дискурсі, а також виявити роль взаємозв'язку вербального та невербального компонентів креолізованих текстів політичної карикатури в умовах гібридної війни. Матеріалом представленої роботи послужив дослідницький корпус зі 162 політичних карикатур на національних і світових політичних лідерів та міжнародні події в контексті кризи українсько-російських відносин. Ілюстрації були відібрані з грецьких ЗМІ, зокрема газет, журналів, соціальних мереж, тематичних блогів і сайтів. Предметом дослідження у цій роботі виступили структурні, лексико-семантичні, графічні та історико-культурні характеристики креолізованого тексту політичної карикатури грецькою і англійською мовами. Задля досягнення поставленої мети авторами статті були вирішені такі завдання: 1) дати визначення поняттю «креолізований текст» і навести синонімічні дефініції; 2) визначити характерні ознаки політичної карикатури як жанру / виду креолізованого тексту у політичному, мас-медійному і художньому дискурсах; 3) проаналізувати та описати взаємозв'язок структурних компонентів креолізованого тексту політичної карикатури; 4) виявити поширені стилістичні прийоми політичної карикатури і навести приклади. Проведений аналіз робіт показав, що реальний світ в інформаційному просторі транслюється крізь призму метафори, іронії, антитези, анімалізації, персоніфікації, метонімії та синекдохи. У роботі виділено провідні антропоморфні і зооморфні образи відомих політичних лідерів, а також стратегії та тактики їх формування з точки зору когнітивної метафори. Поширеними тактиками в політичних карикатурах визначені тактика «навіщування» ярликів, тактика зневажливо-іронічного применшення будь-яких переваг

мішені (сили, значущості, якості, масштабності тощо) і тактика перебільшення її недоліків.

Ключові слова: карикатура, креолізований / полікодовий текст, вербальні та невербальні компоненти, політична метафора, алюзія, образ політичного лідера, гібридна війна.

Постановка проблеми

Формування громадської думки та висвітлення політичних подій, як усередині країни, так і за її межами, є важливим завданням, що стоїть перед засобами масової інформації. Преса, Інтернет, телебачення і радіо стають активними майданчиками для учасників політичної дискусії. Неформальна політична комунікація і такі її форми, як анекдоти, пародії, графіті та карикатури, безсумнівно відіграють помітну роль у процесі сприйняття та розуміння того, що відбувається в політиці, допомагаючи орієнтуватися у різноманітті політичних процесів та явищ, формувати ставлення до них, впливаючи тим самим на поведінку людей у політиці.

Одним із яскравих способів надання інформації у політичному і масмедійному дискурсі вважається креолізований текст політичної карикатури, оскільки вона вбачається універсальним інструментом діалогу між владою та суспільством, відображенням і реакцією соціуму на міжнародні політичні події та персони національного і світового рівня в умовах воєнних реалій. Нерідко політична карикатура стає головним індикатором сучасних політичних змін, точно позначаючи вектори розвитку країни та суспільства. Тож, політична карикатура є символічним дзеркалом сучасних гібридних воєн, що чуйно реагує на зміни в суспільстві, будучи «джерелом даних про взаємини між людьми, політичними подіями та владою» (Budaev & Chudupov, 2006, p. 132). Система образів у політичній карикатурі стає певною інтерпретацією історичних подій, яка безперечно несе на собі відбиток національної колективної свідомості. А відтак, політична карикатура є безцінним джерелом для аналізу інформації про сьогоденне і минуле, внутрішнім сховищем суспільної свідомості.

Аналіз попередніх досліджень

Інтерес до вивчення зв'язку вербального та невербального компонентів у мові призвів до появи значної кількості досліджень, присвячених вивченню креолізованого тексту, який став предметом пильної уваги багатьох дослідників, серед яких як українські, так і зарубіжні науковці: Є. Анісімова (1996), Р. Барт (1989), І. Біляков (2009), Л. Большіянова (1987), Т. Волковічер (2017), О. Вороніна (2009), М. Ворошилова (2013), З. Гетьман (2006), Є. Дзюба і Ю. Ткаченко (2017), Є. Дьякова (2011), Г. Ейгер і Л. Юхт (1974), Н. Єрмакова (2014), О. Завадська (2016), О. Корда (2013), Т. Кузнецова (2012), Є. Россінська і Є. Галяшина (2017), Л. Соболівська (2009), А. Сонін (2005), Ю. Сорокін (1990), О. Сподарець (2011, 2015), А. Томчаковський (2009), М. Федосюк (2011), Є. Шустрова (2013, 2014), Р. Якобсон (1985) та ін. Під *креолізованим текстом* автори розуміють такий текст, структура якого складається з

двох тісно пов'язаних та взаємозумовлених негомогенних частин: 1) вербальної, представленої на мовному рівні, та 2) невербальної, тобто такої, що належить до інших знакових систем, найчастіше у вигляді зображення та / або звуку.

На позначення креолізованого тексту в науковій літературі авторами статті зафіксовано багато різних *дефініцій*, як-от: ди- / полікодовий, семіотично ускладнений, семантично збагачений, гетерогенний, синкретичний, контамінований, гібридний, відеовербальний, мультимодальний, мультикомунікативний текст; лінгвовізуальний, ізовербальний комплекс або ізоверб. Невербальна складова креолізованого тексту має такі синонімічні визначення, як іконічний, візуальний, образотворчий, паралінгвістичний компонент. Зауважимо, що найпоширенішим і загальноживаним терміном є саме «креолізований текст», уведений Ю. Сорокіним і Є. Тарасовим на позначення текстів, «фактура яких складається з двох негомогенних частин (вербальної (мовленнєвої) та невербальної (належної до інших знакових систем)» (Sorokin & Tarasov, 1990, p. 182). Натомість, поняття «полікодового тексту» було вперше запропоновано у 1974 р. Г. Ейгером і В. Юхтом. На їхню думку, «до полікодових текстів у широкому семіотичному сенсі мають бути віднесені випадки поєднання природного мовного коду з кодом будь-якої іншої семіотичної системи (зображення, музики тощо)» (Eiher & Yukht, 1974, p. 107).

Креолізовані тексти поділяють на тексти з частковою і повною креолізацією. Під «*креолізацією*» ми розуміємо комбінування засобів різних семіотичних систем у комплексі, що відповідає умовам текстуальності. У текстах із частковою креолізацією вербальні та ілюстровані компоненти вступають в автосемантичні стосунки, де мовна частина є порівняно автономною, а образотворчі елементи є факультативними. Таке поєднання компонентів часто спостерігається в газетних, науково-популярних та художніх текстах. Абсолютне злиття компонентів фіксується в текстах із повною креолізацією, де між вербальним та іконічним компонентами встановлюються синсемантичні стосунки. Тож, вербальний текст залежить від образотворчого ряду, де зображення виступає обов'язковим елементом тексту. Іконічний компонент тексту може бути малюнком, ілюстрацією, фотографією, символічним зображенням, схемою, таблицею, формулою. Така кореляція часто спостерігається на карикатурах, плакатах, в коміксах, оголошеннях, рекламі, а також у наукових і науково-технічних текстах.

Одним із видів креолізованого тексту, що поєднує у собі вербальні та невербальні компоненти, є *політична карикатура*. Жанр політичної карикатури в різних аспектах розглядався такими дослідниками, як-от: Є. Артёмова (2002), А. Баранов (1991), Є. Будаєв і А. Чудінов (2006), О. Гела (2019), К. Золотарьова (2020), М. Івасишин (2018), Р. Куцик (2017), О. Маєвський (2016), Є. Садуов (2013), Є. Середіна (2012), О. Сидоренко (2019), М. Філатова (2016), Є. Шустрова (2012, 2013, 2014, 2015) та ін. Вчені зазначають, що політична карикатура може як відображати громадську думку, так і змінювати переконання адресатів щодо конкретних соціально-політич-

них питань; містити в собі певну точку зору автора на політиків та / або стан справ. У широкому розумінні політична карикатура трактується як «зображення, в якому свідомо створюється комічний ефект, де художник поєднує дійсність і фантастику, перебільшує, акцентуючи увагу на специфічних рисах людей і використовуючи несподівані порівняння. У вужчому розумінні карикатура — це особливий жанр образотворчого мистецтва (як правило, графіки), який є головною формою образотворчої сатири і володіє чіткою ідейною соціально-критичною спрямованістю» (Seredina, 2012, р. 606).

Метою дослідження є опис та аналіз специфічних рис політичної карикатури в грецькому медіадискурсі, а також виявлення ролі та взаємозв'язку вербального та невербального компонентів креолізованих текстів політичної карикатури в умовах гібридної війни.

Матеріалом дослідження в представленій роботі послужив корпус політичних карикатур на національних і світових політичних лідерів та міжнародні події в контексті кризи українсько-російських відносин. Обсяг досліджуваного матеріалу — 162 одиниці креолізованого тексту політичної карикатури з текстовою складовою грецькою або англійською мовами. Роботи були відібрані з грецьких ЗМІ (газет і журналів), соціальних мереж, тематичних блогів і сайтів.

Методологічною основою дослідження слугує положення про те, що політична карикатура є креолізованим текстом, що зумовлює її аналіз як нерозривної єдності іконічного та вербального компонентів.

Виклад основного матеріалу

У центрі уваги дослідників, які вивчають політичний і мас-медійний дискурси, нерідко опиняються такі жанрові різновиди креолізованих текстів, як агітаційна листівка, політичний плакат, ілюстративний матеріал публіцистичних політтекстів і політична карикатура.

Витоки карикатури сягають ще античної культури. Натомість розквіт політичної карикатури як жанру пов'язують із періодами великих суспільних конфліктів, зокрема з епохами найбільшої активності народних мас. Наразі жанр політичної карикатури знаходиться на перетині політичного, мас-медійного і художнього типів дискурсу. Політична карикатура належить також і до сміхового (комічного / гумористичного) дискурсу.

Графічним втіленням жанру політичної карикатури є портретні зображення відомих політичних діячів, а також алюзія і квазіалюзія на події, що відбуваються на політичній арені; *вербальним* — точна цитата і квазіцитата. Аналіз політичних карикатур у грецьких мас-медіа показує, що креолізовані тексти не поступаються вербальним художнім творам із точки зору використання в них різноманітних стилістичних прийомів. Так, реальний світ в інформаційному просторі транслюється крізь призму метафори, іронії, антитези, анімалізації, персоніфікації, метонімії та синекдохи. У ході цього процесу події навколишньої дійсності набувають вербального вираження, концептуалізуються і категоризуються, стаючи частиною мовної картини світу. Будучи креолізованим текстом, політична карикатура

впливає на аудиторію через засоби інформації. Тож, визначимо політичну карикатуру як особливий візуально-лінгвістичний феномен із наявним політичним текстом, у якому іконічний і мовленнєвий компоненти утворюють візуально-сміслову підґрунтя, що функціонує як єдине ціле, маючи комунікативну ціленастанову і забезпечуючи комплексний прагматичний вплив на адресатів.

Одним із поширених стилістичних прийомів у політичній карикатурі є алюзія та її різновид — квазіалюзія, які уживаються для відсилання до різноманітних прецедентних феноменів політичного та неполітичного характеру. Залежно від характеру джерела, до якого звертаються автори політичних карикатур, зустрічаються такі алюзії та квазіалюзії: міфологічні, біблійні, історичні, літературні, побутові, на кінофільми, мультфільми, рекламні ролики, телепередачі тощо.

Щодо класифікації образотворчих символів, які використовуються в сучасній грецькій карикатурі, насамперед виділяються так звані «гомерівська» й «езопівська» групи, де люди і тварини наділені схожими властивостями не лише зовнішнього вигляду, але й характеру та інтелекту. Не можемо погодитися з твердженням А. Дмитрієва (Dmitriev, 1996), який вважав, що класична «міфічна група», в якій прообразами є персонажі Стародавньої Греції і Риму, поступово виходить із уживання, тоді як популярності набуває «середньовічна» група, зокрема лицарі, блазні, царі / королі тощо. Тож, греки були і залишаються адептами давньогрецьких міфологічних образів і сюжетів.

Зокрема карикатура «Грецькі найманці в Україні?» (рис. 1) оповідає нам про участь греків у війні в Україні. Як зазначає печатний орган КПП «Різоспастис» (Greek Mercenaries, 2022), «компанії, що спеціалізуються на «охороні кораблів» від «терористів» і піратів, вербують людей із Греції, щоб відправити їх як найманців на український фронт. Це здебільшого колишні спецназівці та інші військовослужбовці, які гарно зарекомендували себе в операціях НАТО. Переправляють їх в Україну через Польщу під прикриттям Червоного Хреста, представляючи як персонал для перевезення ліків та продуктів харчування. Що про все це знає влада? Чи знає вона про вербування найманців із нашої країни, і якщо так, то що вона робить щодо цього небезпечного розвитку подій?»

За задумом автора карикатури Паноса Марангоса (рис. 2), заплутану справу, складне проблемне питання постачання природного газу, через яке постраждала саме Україна, НАТО і Росія намагаються вирішити у радикальний спосіб, «розрубивши гордіїв вузол». Адже, згідно з давньогрецькою міфологією, оракул провістив фригійцям, що вони задля припинення міжусобних сутичок мають обрати царем того, хто першим зустрінеється їм із возом на шляху до храму Зевса. Ним став землероб Гордій, який посівши трон, встановив віз у храмі Зевса, прив'язавши його ярмо надзвичайно складним вузлом. За пророцтвом оракула, той, хто розплутає вузол, мав би стати володарем Малої Азії. Із плином часу ніхто так і не зміг цього зробити, окрім Олександра Македонського, який, прибувши до міста, просто розрубив вузла мечем.

Рис. 1. «Грецькі найманці в Україні?», газета «Ріzosпaстic». — (Лавров) Оберіть правильний... — (Сі Цзінпін) бік! історії — (Греки) Сирени? — ...війни!

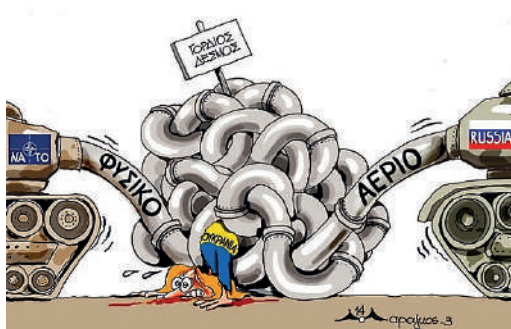

Рис. 2. Автор карикатури «Гордіїв вузол» Панос Марангос

В основу карикатури на рис. 3 покладено фразеологізм «крокодилячі сльози», який у наші дні означає нещирі емоції або лицемірний плач задля вдавання співчуття. Проте, ще на початку нашої ери давньогрецький письменник, історик і філософ-мораліст Плутарх (45–120 рр. н. е.) порівнював поведінку вбивць, які вдавали, що слізно каються у злочині, зі звичаєм крокодилів, які начебто ллють сльози під час пожирання своєї здобичі.

Надихнувшись іншим відомим сюжетом, карикатурист Костас Митропулос показує, що вільна Україна є Ахіллесовою п'ятою — слабким місцем Володимира Путіна (рис. 4). Так, за давньогрецькою легендою, морська богиня Фетіда бажала зробити свого сина Ахілл(ес)а безсмертним і невразливим для зброї. Купаючи його у водах священної річки Стікс, вона тримала дитину за п'яту, яка і залишилася незахищеною, оскільки її не торкнулася вода. Ахілл(ес) виріс і став непереможним воїном. Однак в одному з боїв стріла, спрямована рукою бога Аполлона, вразила його в п'яту і герой загинув.

Рис. 3. «Крокодилячі сльози» США і ЄС — (США — НАТО) Через все те, що відбувається в Україні, мені хочеться плакати. — (ЄС) Плач, нас знімає телебачення

Рис. 4. Квазіалюзія на давньогрецьку легенду про Ахіллесову п'яту. Метонімія: Наступив на неї (Україну)!

Як зазначається у статті «Війна в Україні. Карикатури щодо російського вторгнення» (Mountoufaris, 2022), автор Марко Де Анджеліс зображує нерівну боротьбу українців — крихітних вояків у середньовічних обладунках проти російського озброєного гіганта. На карикатурі (рис. 5) український боєць пробиває мечем підошву гігантського російського солдата, який готується наступити на нього на тлі руїн і смерті. Проте, як відомо, результат битви або всієї війни не завжди визначається кількістю або фізичною перевагою. Так само станеться і у протистоянні маленького воїна Київської Русі, який немов старозавітний юнак Давид (майбутній цар Юдеї), вступив у переможний поєдинок із сучасно озброєним велетнем росіянином-філістимлянином Голятом.

Рис. 5. Квазіалюзія на сюжет про Давида і Голята. Тактика зневажливо-іронічного применшення переваг української армії. Прийом антитези

Рис. 6. Карикатура Христоса Папанікоса для «ΕΛΛΑΔΑ 24». Використання прийомів квазіалюзії та гіперболізації

На рис. 6 Володимир Путін сатирично порівнюється з імператором Франції Наполеоном Бонапартом, про що свідчить схожість композиції карикатури з його портретом пензля французького живописця Жака-Луї Давида, який зобразив генерала в авангарді Італійської армії під час травневого переходу 1800 р. через альпійський перевал Сен-Бернар. Відповідно, автор карикатури вдався до явного натяку на наполеонівські плани очільника Кремля, певні його невдачі, введення жорстких санкцій, зокрема відключення РФ від SWIFT.

Особливу увагу авторів дослідження привернули символічні образи, які можна розподілити на офіційні (орлан білоголовий, двоголовий орел, Кремль, зірки) та неофіційні (ведмідь, матрешка, горілка тощо) політичні символи.

Так, темою карикатури на рис. 8 є пропозиція США до Туреччини передати Україні зенітні ракетні комплекси С-400, що, як зазначає Захаріас Міхас (Michas, 2022), «приховує для Ердогана підводні камені»: «Центральне місце в новинах займають сенсаційні повідомлення з американських газет The New York Times і The Wall Street Journal про те, що

Америка запропонувала Ердогану повне повернення Туреччини до програми винищувачів F-35, якщо б він погодився відправити С-400 російського виробництва в Україну».

Рис. 7. «Війна в Україні: шокуючі замальовки з усього світу — удар у живіт», Александрос Котакіс. Найпоширенішими базисними структурами є концепти свої / чужі, ми / вони, гарні / погані

Рис. 8. Карикатура «Зооферма». Автор Кірьякос Панайотос Гумасас. — (РФ-ведмідь) Продовжуємо С-400, як планували... — (США — НАТО, орлан білоголовий) Майбутнє вже близько...

Звертаючись до образів політичних лідерів, автори статті зафіксували такі вербально-комунікативні тактики та іконічні засоби, як невідгідне зіставлення; контекст, що дискредитує; спалювання ≠ ідеалізація або героїзація одного з образів (рис. 9–12).

Рис. 9, 10, 11. Авторка карикатур Ефі Ксену для газет «Віма» і «Неа». Образ російської матрешки отримав новий зміст: Путін — Пушилін — «руZZкий мир»

Зазначимо, що політична символіка є головним засобом вираження державної або національної ідеології та культури того чи іншого суспільства, сво-

го роду «уособленням» країни. Ми не випадково звернулися саме до політичної карикатури як провідного знаряддя інформаційних воєн. Її неформальний статус дозволяє художнику висловити власну думку в емоційно яскравих формах, не завуальовану політичною коректністю. Актуалізована у перелічених контекстах мілітарна метафора часто використовується авторами креолізованих текстів із метою формування негативного / позитивного образу президентів, де зовнішня політика держави представлена образом її керівника.

Рис. 12. «Карикатури, що захоплюють подих», були опубліковані в Cartoon Movement, поширені Лефтерісом Павлідісом 25 лютого 2022 р.

Рис. 13. Карикатура Іліаса Макріса «Новий прапор України» для газети «Катімеріні»

Так, останнім часом Інтернет заповнили політичні карикатури зі страшним російським ведмедем, який докучає багатостраждальній Україні. В аналізованому дискурсі саме зооморфна «ведмежа» метафора була покликана акцентувати таку характеристику росіян — учасників військового конфлікту, як агресивність. Подібний образ, з одного боку, обумовлений територіальною перевагою РФ, а з іншого — її сприйняттям греками як сильнішої, потужнішої держави (рис. 6–8, 13–15).

Детальний аналіз виділених концептуальних метафор дозволив авторам зробити висновок, що найпоширенішим методом ведення неформальної інформаційної війни є обігривання традиційної політичної символіки. Це дає можливість використати відомий і вже зрозумілий образ, наділений певними сенсами, зазвичай негативними. Таким чином, із упевненістю можна сказати, що політичний символізм є невід’ємною частиною ідеології, політики та культури певного суспільства.

Зауважимо, що при передачі інформації зазвичай невербальний компонент політичної карикатури представляє: 1) місце дії; 2) саму дію; 3) дійових осіб (відомих політичних діячів, твори і персонажів творів мистецтва / живопису / скульптури, а також мультфільмів і кінофільмів). Вербальний компонент, у свою чергу, може 1) дублювати зображення, мати підпис із ім’ям персонажа, що володіє портретною подібністю; 2) доповнювати інформацію, зображену на малюнку (представляти фрагменти комунікації персонажів карикатури); 3) бути ключем до розуміння карикатури, тобто грати роль смислового ядра (рис. 16, 17).

Рис. 14. «Росія: американська техніка для України спричинить напругу на східному фронті», зазначає iskra.gr

Рис. 15. Карикатура на МЗС РФ С. Лаврова для газети «Неа». Авторка Ефі Ксену

Рис. 16. Карикатура Паноса Марангоса. — (США) Ні втручання в чужу країну. — (Франція) Володимире, ти нас списуєш / нам пишеш? (гра слів у грецькій мові, метонімія) — (Путін) Я вам читаю! Історія: вторгнення в Ірак, війна в Югославії. Напрямок руху на дорожньому знаку: Україна

Рис. 17. Карикатура Костаса Митропулоса для in.gr. — Де Володимир взяв такі довгі дошки? — З одного довгого стола! Надпис на кришці труни: Україна

У цих креолізованих текстах метафора «Путін — успішний військовий стратег» стає інструментом, що демонструє його жорстку політичну позицію, як впевненого в собі і категоричного лідера, який точно формулює свої думки. Цей образ протиставлений образам обережного американсько-го президента та нерішучих європейських політиків.

У грецьких ЗМІ створився широкий візуальний ряд метафор «танки», «ракети», «бомби», ґрунтуючись на концептуальній метафорі «зброя = непереможна російська армія», що має відкриту структуру і може поповнюватися за рахунок актуалізації нових метафоричних смислів, інтерпретуючи ті чи інші проблемні ситуації (рис. 18, 19).

Рис. 18. Карикатура на В. Путіна і Е. Макрона. Автор Solour для «Понтикі». Підпис під дулом танка: Нарешті ми дізналися, що приховував довгий стіл!

Рис. 19. Метонімія і синекдоха у карикатурі Костаса Митропулоса для газети «Неа». — (Путін-Росія бабці-Україні): Е, дурна. Вважаєш, якщо вступиш до НАТО, врятуєшся від сусідів? Не хочеш спитати про це Грецію?

Типовим прийомом під час створення карикатур є використання різних стереотипів і символів (див. рис. 19–21): стереотип особистості (довгий ніс; щурячі очі; вуса, як у Гітлера; зачіска; велика голова — маленьке тіло тощо), соціальний стереотип (багач — біднячка, здоровий — хворий тощо). Також автори удаються і до віддзеркалення етнічних, расових стереотипів, символів партії чи ідеологічної групи (орел, орлан, ведмідь, слон) тощо.

Рис. 20. Карикатура Драніса на президентів США і РФ. — (Байден) Я трохи втомився. Кіпр, Сирія, Ірак, Афганістан. (Путіну) Давай, і ти, домовимося!

Рис. 21. Робота Макріса Іліаса була представлена на виставці карикатур «War S. A.» в метро Сінтагματος 14–20 травня 2018 р. — (Журналіст) І коли почнеться Третя світова війна? — (Ердоган) Щойно знайдеться той, хто зіграє роль Черчіля!

Візуальна політична символіка, як правило, виконує функцію, що ідентифікує і не бере участі в процесі метафоризації, а відтак, не є прикладом прецедентності. Найбільш частотними та значущими в аналізованому дискурсі стали прецедентні імена політичних лідерів, покликані позначити

головні дійові особи: Путін — Байден — Джонсон — Макрон — Зеленський — Ердоган (рис. 20–22). Поняття впізнаваності образу, у тому числі і візуального, є дійсно критичним для карикатури і не тільки політичної.

Рис. 22. Карикатура Андреаса Петрулакиса на Президента України В. Зеленського напередодні його виступу в грецькому Парламенті. — (Військовий): Президенте Зеленський, надійшли вказівки Ціпраса* щодо твоєї промови. Розкажеш про кіпрську проблему, страхування і список Пецаса**. *Алексіс Ціпрас — колишній Прем'єр-міністр Греції, **Стеліос Пецас — в. о. МВС Греції

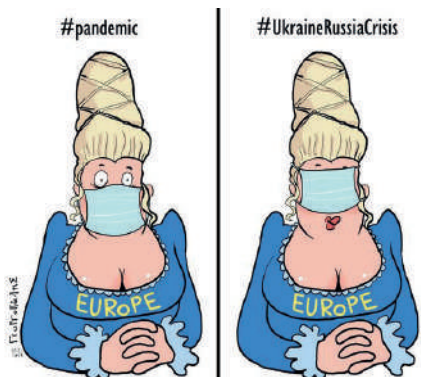

Рис. 23. Автор карикатури «Європа — знову простий наглядчик... Класика!» Димітріс Георгопаліс. Тактика навішування ярликів і перебільшення недоліків суперника

Нерозуміння карикатур може обумовлюватися певною розбіжністю систем цінностей і когнітивних баз представників різних культур (рис. 22). І навпаки, розуміння досягається у тих випадках, коли сюжет карикатури заснований на елементах, що входять до «універсальної» когнітивної бази (рис. 23).

Погоджуючись із Є. Артёмовою (Artemova, 1999, р. 34–39), зауважимо, що при трактуванні комічного ефекту важливим моментом є наявність у нас певних фонових знань (пресуппозицій). Дослідниця виділяє чотири види пресуппозицій: політичну (знання політичних подій, візуальне знання політичних персоналій, партій, їхньої символіки); лінгвістичну (знання мовленнєвої дійсності, особливостей мови, графічних та суперсегментних засобів, актуальних для зародження, вираження та сприйняття імпліцитної інформації); екстралінгвістичну (знання в галузі науки, культури, літератури, соціальні знання) і логічну (уявлення про певний зв'язок між подіями, встановлення логічного ланцюжка між експліцитним змістом твору та імпліцитно присутнім у свідомості комунікантів змістом).

Комунікативна мета політичної карикатури полягає в осміянні та гострій сатиричній критиці відомих політичних діячів та значущих подій у сфері політики; маніпулюванні суспільною свідомістю, зокрема шляхом створення або розвінчування певного образу політика. Таким чином, най-

поширенішим стилістичним прийомом у політичній карикатурі, безумовно, є метафора та такі її різновиди, як аніمالізація (рис. 26) і персоніфікація (рис. 27, 28).

Рис. 24. Карикатура Андреаса Петрулакиса на экс-Прем'єр-міністра Греції Алексіса Ціпраса. — (Журналіст) У чому ви бачите вихід? — (Ціпрас) Нехай Путін проведе з Зеленським дебати на Sky News!

Рис. 25. Карикатура Андреаса Петрулакиса на МЗС Росії Лаврова і МЗС Греції Дендіаса. — (Лавров) Ви приїхали, щоб посприяти українській кризі, пане Дендіас? — (Дендіас) Взагалі, пане Лавров, я приїхав дещо з'ясувати у турецького посла в Москві!

Рис. 26. Карикатура на нинішнього Прем'єр-міністра Греції К. Міцотакіса. Тактика перебільшення недоліків

Рис. 27, Карикатура Ефі Ксену на нинішнього Прем'єр-міністра Греції К. Міцотакіса

Рис. 28. Карикатура Ефі Ксену на міністерку культури Греції Ліну Мендоні

Так, на рис. 28 зображено міністерку культури Греції Ліну Мендоні, яка надала інструкції призупинити будь-яку реалізацію, співпрацю, пла-

нування чи обговорення заходів із російськими культурними організаціями, вирішивши, між іншим, скасувати і показ балету «Лебедине озеро» Чайковського, що мав транслюватися 6 березня 2022 р. у Палаці Музики в прямому ефірі з Москви. Скасування вистави викликало бурхливу реакцію мас, а також заяву російського посольства в Афінах, в якій йшлося про черговий крок Греції «в стилі антиросійської політики Заходу».

«А поки в Україні вирує війна, президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган підтримує обидві сторони! Він засудив російську агресію, але вирішив не вводити санкції проти Росії, щоб тримати відкритим канал для діалогу!», зазначається у коментарі до карикатури Іліаса Макріса (рис. 29) для газети «Катимеріні» (The Caricature of the Day, 2022).

Рис. 29. Карикатура «Ердоган із прапором, з одного боку Україна, а з іншого Росія!»

Рис. 30. Карикатура Петроса Цьолакиса в «Македонія тис Кірьякіс». — (Ердоган) Засуджую порушення Росією міжнародного права. — (Кіпр) Те ж саме кажу і я!

Для Туреччини Кіпр представляється слабким, безвільним суперником (рис. 30). Наразі ця метафора зустрічається в контексті вирішення кіпрського питання на тлі анексії Криму і розв’язання російсько-української війни. Тож, на карикатурі політична влада Республіки Кіпр виглядає безхарактерною і безпорадною у порівнянні з непохитним у своїй позиції, вольовим та рішучим турецьким лідером.

У своїй унікальній саркастичній, але відвертій манері, як зазначається у статті «Карикатура-вогонь для газети «Катимеріні» про відчай і тупикову ситуацію, в якій опинився Кіпр» (Kathimerini sketch-fire, 2013), Іліас Макріс (рис. 32) коментує новини щодо вирішення кіпрського питання. «На сцені замість відомої теми про крокуючого ведмеда, що стає дійством і приносить прибуток своєму господареві, ми бачимо російську ведмедицю, яка змушує збіднілий Кіпр танцювати в ритмі, який вона задає їй бубоном. Жорстка правда тяжкої реальності, або коли даремно обманюєшся очікуваннями».

На тлі російсько-української війни метафора «політичний діяч — маріонетка» набуває все більшої популярності серед карикатуристів на під-

ґрунті концептуальної метафори театру, яка є одним із найпоширеніших способів образного представлення політики. Говорячи про емоційно-експресивну конотацію подібних театральних метафор, А. Зверев зазначає, що виразником сарказму, іронії при описі людини слугує театральна метафора «ляльковод — маріонетка», яка додає опису карикатури натяк на несамостійність позиції людини або будь-яких її вчинків (Zverev, 2015, p. 34).

Рис. 31. Підтримка, що надається Кіпру, у порівнянні з підтримкою Україні багатьма країнами світу

Рис. 32. Анімалізація і синекдоха у карикатурі Ліаса Макріса. — (Ведмедиця-Росія) Нуж бо, покажи нам зараз і... План Б

Рис. 33. Квазіцитатація «Потьомкін знову» (пор. *Ніколи знову*) для газети «Катимеріні». Автор Димітріс Хандзопулос. Алюзія на німий історичний художній фільм, знятий режисером Сергієм Ейзенштейном «Броненосець «Потьомкін» у 1925 р.

Рис. 34. Карикатура Андреаса Петрулакиса на патріарха Кирила, єпископа РПЦ, який благословив російських військових на війну проти України, подарувавши ікону командувачу Росгвардії В. Золотову. Темою карикатури є бомбардування м. Одеси апередодні Великодня. — (Патріарх Кирил): Гей, ловіть (Благодатний) вогонь!

Індивідуальний стиль автора часто визначає наявність чи відсутність перспективи малюнку політичної карикатури. Одні карикатуристи обмежуються схематичним, навіть абстрактним зображенням ситуації / персонажа, роблячи головний акцент на закладену в роботі ідею та дозволяючи таким чином нам додумувати сюжет (рис. 33). Інші обирають максимально реалістичне відображення героїв (на кшталт політичних, культурних або релігійних діячів) і подій, що відбуваються (рис. 34).

Рис. 35. Алюзія на картину Феодороса Врізакіса «Вихід Месолонгів», де Месолонгі порівнюються з Маріуполем. Автор карикатури «Маріуполонгі» Антоніс Ніколопулос (Solour). — (Бійці): Ми не з Греції, навіть не з Італії і не з Німеччини, навіть не... з України. Наша Батьківщина — рід людський

Рис. 36. Робота Андреаса Петрулакиса описує події 9 березня 2022 р., коли російські війська розбомбили лікарню і пологовий будинок у Маріуполі. — (1-й пілот) Як домовлялися, тільки хірургічні бомбардування! — (2-й пілот) Щойно розбомбив хірургічне відділення!

Кольорова гама малюнка зазвичай залежить від ЗМІ, в яких публікується політична карикатура. Наприклад, у газетних карикатурах переважає монохромна техніка (використання чорного, білого, а іноді сірого кольорів). Яскраві фарби кольорових карикатур найчастіше трапляються на сторінках журналів. Проте, вибір кольорових або монохромних карикатур може бути обумовлений економічними та естетичними міркуваннями редакторів газет і журналів.

На рис. 37 і рис. 38 окупанти святкують День Перемоги на кістках маріупольців, тим часом як сотні убитих російською армією містян продовжують звозити до братської могили. Напередодні свята у ЗМІ повідомлялося про можливість проведення урочистих заходів 9 травня у заблокованому Маріуполі, проте замість параду росіяни та місцеві колаборанти влаштували ходу зі смугастим черно-жовтогарячим полотном. На жаль, колишню столицю надазовських греків відвідали заступник адміністрації президента Росії Сергій Кірієнко і секретар генради «Єдина Росія» Андрій Турчак.

Отже, використання кольору на карикатурі може виконувати такі функції: реалістичну (повне або точне відображення забарвлення предмета

/ персонажа); *естетичну* (відображає індивідуальну техніку художника); *символічну*, пов'язану з використанням кольорів, які мають певні асоціації (зокрема темні відтінки означають щось погане, тоді як світлі — гарне) тощо.

Рис. 37, 38. Автор карикатур Андреас Петрулакис. — (Патріарх Кирил): Ми не вторгаємося в Україну... а просто проводимо військовий парад

Зауважимо, що при карикатурному зображенні В. Путіна і антропоморфна, і зооморфна метафори є актуальними. Так, президент РФ виступає у різних метафоричних ролях: ведмідь, бик, орк, цар / імператор, Наполеон, Гітлер, диявол, Піноккіо, (не)вдалий гравець, (не)слабкий військовий суперник, (не)далекоглядний політик, визволитель та ін. Натомість, метафора «Росія — уявний визволитель» є найбільш поширеною серед карикатур маріупольського циклу.

7 квітня 2022 р. президент України Володимир Зеленський виступив перед парламентом та президентом Греції. У своєму зверненні він нагадав про тісний історичний зв'язок між Грецією та Україною, а також згадав про велику кількість етнічних греків, які мешкають у місті Маріуполі. Саме долі Маріуполя і було присвячено більшу частину виступу президента. Однак під час свого звернення він надав слово двом українським військовим із батальйону «Азов», які мали грецьке коріння. Після трансляції виступу ще довго не вщухали обурення греків щодо правомірності виступу військових перед парламентом, а також звинувачення батальйону «Азов» у неонацизмі (рис. 39).

Пізніше, даючи інтерв'ю грецькій телекомпанії ЕРТ 1 травня 2022 р., президент України наголосив, що ці закиди є безпідставними, оскільки «азовці» входять до складу Національної гвардії і є частиною української армії.

13 квітня 2022 р. відбулася подія, яка посіла особливе місце в історії російсько-української війни. Двома протикорабельними ракетами РК-360МЦ «Нептун» був серйозно пошкоджений флагманський корабель ЧФ Росії, ракетний крейсер «Москва». Проте, наступного дня інформацію про те, що корабель затонув, спростували. Уся Україна із завмиранням серця стежила за ситуацією навколо «Москви». То корабель перекинувся і пішов на дно, то, за даними Пентагону, він на ходу і йде до окупованого Севастопо-

ля на ремонт. О 23-й годині за Києвом в російському Мінборони змушені були визнати, що «Москва» все ж таки потонула. За словами російських військових, нібито через важкі погодні умови, які унеможливили буксирування і вплинули на стійкість корабля. Саме ці суперечливі повідомлення і висміює Андреас Петрулакис у своїй карикатурі на директорку Департаменту інформації і преси МЗС РФ Марію Захарову (рис. 40).

Рис. 39. Автор карикатури КІР для athensvoice.gr. Тактика навішування ярликів. — (1-й пастир) Ба! Що я бачу! Смажитимеш чорного барана? — (2-й пастир) Він не чорний. Він із батальйону «Азов»! *Фразеологічний вираз «бути чорним бараном» у грецькій мові означає «бути білою вороною»*

Рис. 40. Автор карикатури Андреас Петрулакис. — (Захарова) Крейсер «Москва» ще живий! — (Моряк) Слухай, залиш нас, Захарова!

Політичні карикатури, присвячені Бучанській різанині, що супроводжувалася викраденнями, тортурами, зґвалтуваннями, у тому числі дітей, та мародерством Збройних сил РФ у період російсько-української війни у березні 2022 р., сколихнули весь світ (див. рис. 41 і рис. 42). Військові злочини росіян опинилися на перших шпальтах численних грецьких видань. Зокрема «Аркас у своїй роботі фіксує зображення звірств, які сталися в районі Бучі та викликали міжнародний резонанс. Це один із рідкісних випадків, коли відомий карикатурист відмовляється від сатири і «висвітлює» трагедію», пише thetoc.gr (Sketch-fist, 2022). Однак російська влада заперечила будь-які правопорушення, називаючи докази вбивств провокацією та постановкою.

Шокований трагічними подіями російсько-української війни, Аркас продовжив свій особистий протест. Зобразивши В. Путіна дитиною А. Гітлера і Й. Сталіна (рис. 43), художник зазнав агресивних нападів із боку проросійськи налаштованих греків. Пізніше він опублікував роботу, якою відповів, що така реакція його «прихильників» заслуговує на злободенні карикатури (рис. 44).

У центрі скандалу опинився і відомий грецький автор пісень Христос Дантіс, розлючений карикатурою в ΕΛΛΑΔΑ 24, на якій він нібито мовчить про вторгнення Путіна в Україну (рис. 45). Автор роботи Христос Папанікос зобразив також митців Стаматіса Краунакіса і Елені Акріта, які, за

задумом карикатуриста, затулили очі, вуха та роти на трагедію, яка розгортається в Україні. Христос Дантіс навіть погрожував художнику позовом до суду.

Рис. 41. На карикатурі Аркаса зображена розправа в Бучі, де сотні мирних жителів лежали мертвими на вулицях

Рис. 42. Автор карикатури Андреас Петрулакис. — (1-й Z) Принаймні, ми маємо визнати... — (2-й Z) Неперевершений актор!

Рис. 43, 44. Робота Аркаса та його відповідь на цькування через «Сімейне фото В. Путіна». — Манера, з якою деякі реагують, коли ти щось скажеш, доводить, чому тобі не треба було мовчати

Рис. 45. Карикатура Христоса Папанікоса для ЕΛΛΑΔΑ 24, на якій Путін насилує українську дівчинку, а грецькі культурні діячі вдають, що нічого не бачать, не чують і нікому не скажуть, сидючи під столом

Захопивши Крим і частину Донбасу, Росія розпочала воєнне вторгнення в Україну, прагнучі взяти її під власний контроль. Такі загарбницькі прагнення призвели до того, що вже декілька місяців на Сході Європи точиться широкомасштабний військовий конфлікт, через який гинуть і страждають мирні громадяни. Агресор руйнує і спалює міста та села, знищуючи інфра-

структуру і заливаючи невинною кров'ю українську землю. Натомість, виступи російських політиків красномовно свідчать про те, що Москві цього мало. Зокрема депутат Мосміськдуми від КПРФ Сергій Савостьянов відкрито закликав не зупинятися на Україні та розширити межі вторгнення, додаючи до зони «демилітаризації та денацифікації» країни Балтії (Литву, Латвію, Естонію), Молдову, Польщу і Казахстан «для більш повного процесу забезпечення безпеки РФ». Так, не залишаючись байдужим до імперських амбіцій В. Путіна, Андреас Петрулакис у своїй роботі (рис. 46) гротескно відобразив назви нових потенційно окупованих Росією країн, на кшталт Білорусі: Коричневорусь, Чорнорусь, Синьорусь, Зеленорусь, Червонорусь.

У результаті збройної агресії з боку Росії значна частина населення України перетворилася або на внутрішньо переміщених осіб, або на біженців за кордоном. За підрахунками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, із України виїхали понад 5 млн осіб.

Рис. 46, 47. Карикатури Андреаса Петрулакиса. — (Міцотакіс) Так, п. Шольц...

Оскільки я бачив бідолашних українських біженців, які пішки проходять кілометри, може, я вам відправлю 300 автобусів, за які ви мені потім відшкодуєте?

Попри всебічну допомогу та підтримку, яку отримують українські біженці за кордоном, їхнє становище залишається ризикованим. Зовсім не завжди умови життя, матеріальне забезпечення, доступ до медичних послуг мають належний рівень. Найактуальнішою залишається і проблема житла. Так, продовжуючи цю тему, той самий автор Андреас Петрулакис (рис. 47) вдається до сатиричної критики на адресу Німеччини, дорікаючи їй за вагання щодо вирішення деяких питань на тлі війни в Україні.

Висновки

Проаналізувавши політичні карикатури, в яких автори звернулися до проблеми кризи українсько-російських відносин, ми дійшли таких висновків.

Результати аналізу теоретичної та практичної бази дослідження виявили взаємозв'язок вербального та невербального компонентів креолізованого тексту, кожен із яких виконує свою експресивну функцію. Креолізовані

тексти мають як експліцитне, так і імпліцитне значення, для тлумачення яких потрібні у т. ч. екстралінгвістичні і політичні знання. Політична карикатура є специфічним жанром / видом креолізованого тексту. Іконічний компонент політичної карикатури як прийом візуалізації дозволяє автору сформулювати безальтернативну думку в аудиторії, маючи великий маніпуляційний потенціал, який відіграє істотну роль у формуванні певного образу. Так, образотворчий ряд завжди активно впливає на наше сприйняття і часто визначає, «диктує», «програмує» розуміння вербального тексту. До того ж, графіка, експлікуючи всі невербальні складові тієї мовної ситуації, що має місце в карикатурі, звертає нашу увагу на жестикуляцію, міміку, пантоміміку і праксеміку, збагачуючи таким чином арсенал авторських засобів створення образу персонажа та підвищуючи інформативність усього твору. Таким чином, візуальна і мовленнєва складові креолізованого тексту впливають на підсвідомість людини на лексичному, стилістичному, граматичному і графічному рівнях.

Для реалізації стратегії героїзації або дискредитації будь-якого політичного діяча у карикатурі використовуються прийоми і тактики, які є засобом маніпулювання суспільною свідомістю: тактика зневажливо-іронічного применшення переваг мішені або, навпаки, тактика «навішування» ярликів, перебільшення недоліків особистості тощо. Розглянуті політичні карикатури на образи політичних лідерів репрезентують стратегію «свій гарний — чужий поганий», що реалізується за допомогою невігідного зіставлення; контексту, що дискредитує; ідеалізації одного з образів. Що стосується мовних маркерів, які беруть участь у реалізації вищезгаданих тактик, на першому місці за частотою вживання знаходяться лексико-фразеологічні засоби мови, зокрема слова і фразеологізми з негативно-оцінною конотацією. Дослідження концептуальних метафор у політичних карикатурах спрямовані на вирішення таких найважливіших питань, як виявлення ролей, що приписуються політичним діячам, і аналіз візуальних образів зовнішнього ворога. Політичні карикатури мають великі маніпуляційні можливості та містять ознаки інформаційної війни.

Оскільки вивчення креолізованих текстів у політичному дискурсі стало не так давно предметом наукового інтересу українських дослідників, існує нагальна потреба у продовженні подібних досліджень із метою забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах воєнних реалій.

Ілюстрації

- Рис. 1. URL: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=11632107> (дата звернення: 12.06.2022).
 Рис. 2. URL: https://onusnewsgr.blogspot.com/2014/03/blog-post_9877.html (дата звернення: 12.06.2022).
 Рис. 3. URL: <https://fileleutheros.net/main/2022/3/4/-2> (дата звернення: 12.06.2022).
 Рис. 4. URL: <https://www.in.gr/2022/02/14/skitsa/skitso-tou-kosta-mitropoulou-gia-ti-deytera-14-2-2022> (дата звернення: 12.06.2022).
 Рис. 5. URL: <https://www.neakriti.gr/article/kosmos-nea/1651694/polemos-stin-oukrania-ta-skitsa-tis-rosikis-eisvolis/> (дата звернення: 12.06.2022).
 Рис. 6. URL: <https://ellada24.gr/skitsa-christos-papanikos/2022-02-28> (дата звернення: 12.06.2022).

- Рис. 7. URL: <https://www.sportime.gr/extratime/kosmos/polemos-stin-oukrania-sigklonistika-skitsa-ap-olo-ton-kosmo-grothia-sto-stomachi/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 8. URL: <https://hellasjournal.com/2022/03/tha-borouse-na-feri-anatropes-mesoveziki-i-protasi-ton-amerikanon-stin-tourkia-gia-to-rosiko-sistima-s-400/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 9. URL: <https://www.in.gr/2022/02/14/skitsa/tis-efis-ksenou/skitso-tis-efis-ksenou-gia-vima-tis-kyriakis-13-2-2022/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 10. URL: <https://www.tanea.gr/2022/04/12/skitsa/tis-efis-ksenou/to-skitso-tis-efis-ksenou-gia-ta-nea-12-4-2022/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 11. URL: <https://www.tanea.gr/2022/03/29/skitsa/tis-efis-ksenou/to-skitso-tis-efis-ksenou-gia-ta-nea-29-3-2022/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 12 URL: <https://www.sportime.gr/extratime/kosmos/polemos-stin-oukrania-skitsa-pou-ko-voun-tin-anasa/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 13, 16, 18. URL: <https://www.catisart.gr/oukrania-leschi-ellinon-geloiografon/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 14. URL: <https://iskra.gr/%CF%81%CF%89%CF%83%CE%AF%CE%B1-%CE%BF-%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CF%80%CE%BB%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BF%CF%85%CE%BA%CF%81%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 15. URL: <https://www.in.gr/2022/02/25/skitsa/tis-efis-ksenou/skitso-tis-efis-ksenou-gia-ta-nea-25-2-2022/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 17. URL: <https://www.in.gr/2022/02/14/skitsa/skitso-tou-kosta-mitropoulou-gia-ti-deytera-14-2-2022> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 19. URL: <https://www.in.gr/2022/02/21/skitsa/toy-kosta-mitropoulou/skitso-tou-kosta-mitropoulou-gia-ta-nea-21-2-2022/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 20. URL: <https://www.thebest.gr/article/655886-o-polemos-stin-oukrania-oi-rosoi-kai-oi-amerikanoi-me-to-penaki-tou-dranis> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 21. URL: <https://www.documentonews.gr/article/20-fwtografies-apo-thn-antipolemikh-ekthesh-twn-geloiografwn-sto-syntagma-photos> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 22, 24, 25, 34, 36, 37, 38, 40, 42, 46, 47. URL: <https://m.facebook.com/profile.php?id=100063864753791&v=info&lst=100000313958135%3A100063864753791%3A1650616816&refid=17> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 23, 33. URL: http://www.afirimeno.com/2022/02/blog-post_89.html (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 26. URL: <https://www.el.gr/ethnos/i-alitheia-gia-tin-kyvernisi-toys-ellin/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 27. URL: <https://www.tovima.gr/2022/03/07/politics/apenanti-se-kathe-anatheoritismo/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 28. URL: <https://www.tanea.gr/2022/03/02/skitsa/tis-efis-ksenou/to-skitso-tis-efis-ksenou-gia-ta-nea-2-3-2022/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 29. URL: http://www.afirimeno.com/2022/03/332022_37.html (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 30. URL: <https://www.trendsmap.com/twitter/tweet/1497892279322910726> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 31. URL: поширюється у соціальних мережах. Джерело невідоме.
- Рис. 32. URL: <https://www.zagranews.gr/Σkitso-φωτιά-της-Καθημερινής-για-την-α/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 35. URL: <http://www.afirimeno.com/2022/03/25-2022.html> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 39. URL: <https://www.athensvoice.gr/politiki/skitso/753652-i-geloiografia-tis-pemp-tis-14-04-2022> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 41. URL: <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/skitso---grothia-tou-arka-gia-ti-sfagistin-mpoutsas-tis-oukranias/> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 43, 44. URL: <https://www.athensvoice.gr/greece/749840-arkas-i-apantisi-toy-gia-ti-fotome-hitler-stalin-kai-poytin> (дата звернення: 12.06.2022).
- Рис. 45. URL: <https://www.protothema.gr/life-style/article/1216884/hristos-dadis-exallos-me-skitso-pou-ton-deihnei-na-siopa-me-tin-eisvoli-tou-poutin-stin-oukrania/> (дата звернення: 12.06.2022).

References [Список використаної літератури]

- Artemova, E. A. (1999). Specific Realizations of Textual Categories in Political Caricature. In V. I. Karasik (Ed.), *Linguistic personality: problems of linguistic culture and functional semantics*. 34–39. Volgograd Peremena [in Russian]. [Артемова Е. А. Специфика реализации текстовых категорий в политической карикатуре. *Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики*: сб. науч. тр. / под общ. ред. В. И. Карасик. Волгоград: Перемена, 1999. С. 34–39].
- Budaev, E. V. & Chudynov, A. P. (2006). Metaphor in a Political Interdisciplinary Course: a monograph]. Ekaterinburg: UHPU [in Russian]. [Будаев Э. В., Чудинов А. П. Метафора в политическом интердискурсе: монография. Екатеринбург: УГПУ, 2006. 213 с.].
- Dmitriev, A. V. (1996). *Sociology of Humor: RAS' Sketches in Philosophies, sociology, psychology and law*. Moscow. [in Russian]. [Дмитриев А. В. Социология юмора: очерки / РАН. Отделение философии, социологии, психологии и права. М., 1996. 214 с.].
- Eiher, H. V. & Yukht, V. L. (1974). To the Construction of a Typology of Texts. *Linguistics of the Text: Materials of the Scientific Conference at the Moscow State Linguistic University (The Maurice Thorez Institute of Foreign Languages)*. Moscow, 103–109. [in Russian]. [Ейгер Г. В., Юхт В. Л. К построению типологии текстов. *Лингвистика текста*: материалы научной конференции при МГПИИЯ им. М. Тореза. Ч. I. М., 1974. С. 103–109].
- Greek Mercenaries in Ukraine? (2022, March 26). *Rizospastis*. Retrieved from <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=11632107> [in Greek]. [Ελληνες μισθοφόροι στην Ουκρανία? *Ριζοπάστης*. 2022, 26 Μαρτίου. URL: <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=11632107> (дата звернення: 06.06.2022)].
- Kathimerini Sketch-fire for the Despair and Impasse of Cyprus. (2013, March 22). *Zarpanews.gr*. Retrieved from <https://www.zarpanews.gr/Skntso-fotia-tis-Kathimerinis-gia-tin-a/> [in Greek]. [Σκίτσο-φωτιά της Καθημερινής για την απόγνωση και το αδιέξοδο της Κύπρου. *Zarpanews.gr*. 2013. 22 Μαρτίου. URL: <https://www.zarpanews.gr/Σκίτσο-φωτιά-της-Καθημερινής-για-την-α/> (дата звернення: 07.06.2022)].
- Michas, Z. (2022, March 20). Could it Bring Upsets? The American proposal to Turkey for the Russian S-400 system is insidious. *HellasJournal*. Retrieved from <https://hellasjournal.com/2022/03/tha-borouse-na-feri-anatropes-mesoveziki-i-protasi-ton-amerikanon-stin-tourkia-gia-to-rosiko-sistima-s-400/> [in Greek]. [Μίχας Ζαχαρίας. Θα μπορούσε να φέρει ανατροπές; Μεσοβέζικη η πρόταση των Αμερικανών στην Τουρκία για το ρωσικό σύστημα S-400. *HellasJournal*. 2022. 20 Μαρτίου. URL: <https://hellasjournal.com/2022/03/tha-borouse-na-feri-anatropes-mesoveziki-i-protasi-ton-amerikanon-stin-tourkia-gia-to-rosiko-sistima-s-400/> (дата звернення: 06.06.2022)].
- Mountoufaris, S. (2022, March 14). War in Ukraine: Sketches of the Russian invasion (images)]. *Neakriti.gr*. Retrieved from <https://www.neakriti.gr/article/kosmos-nea/1651694/polemos-stin-oukrania-ta-skitsa-tis-rosikis-eisvolis/> [in Greek]. [Μουντουφάρης Σταύρος. Πόλεμος στην Ουκρανία: Τα σκίτσα της ρωσικής εισβολής (εικόνες). *Neakriti.gr*. 2022. 14 Μαρτίου. URL: <https://www.neakriti.gr/article/kosmos-nea/1651694/polemos-stin-oukrania-ta-skitsa-tis-rosikis-eisvolis/> (дата звернення: 06.06.2022)].
- Seredina, E. V. (2012). Elements of tragedy and comedy in political caricature. *Scientific Journal of the Kuban State Agrarian University*, 79(05), 606–618. [in Russian]. [Середина Е. В. Элементы трагизма и комизма в политической карикатуре. *Науч. журн. КГАУ*. 2012. Т. 79, вып. 5. С. 606–618].
- Sketch-fist of Arkas for the Massacre in Bucha, Ukraine. (2022, April 05). *Thetoc.gr*. Retrieved from <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/skitso---grothia-tou-arka-gia-ti-sfagi-stin-mpoutsas-tis-oukranias/> [in Greek]. [Σκίτσο-γροθιά του Αρκά για τη σφαγή στην Μπούτσα της Ουκρανίας. *Thetoc.gr*. 2022. 05 Απριλίου. URL: <https://www.thetoc.gr/koinwnia/article/skitso---grothia-tou-arka-gia-ti-sfagi-stin-mpoutsas-tis-oukranias/> (дата звернення: 07.06.2022)].
- Sorokin, Yu. A. & Tarasov, E. F. (1990). Creolized texts and their communicative function. In E. F. Tarasov (Ed.), *Optimization of speech impact*, 180–196. Moscow: Nauka [in Russian]. [Петренко В. Ф., Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф. и др. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция: монография. М.: Наука, 1990. С. 180–196].
- The Caricature of the Day. (2022, March 3). *Afirimeno Blog*. Category: Caricatures. Retrieved from http://www.afirimeno.com/2022/03/332022_37.html [in Greek]. [Η Γελοιογραφία της

Ημέρας. *Afirimeno Blog*. Κατηγορία: Γελοιογραφίες. 2022. 3 Μαρτίου. URL: http://www.afirimeno.com/2022/03/332022_37.html (дата звернення: 07.06.2022)].

Zverev, A. Y. (2015). *Theatrical vocabulary and terminology in political discourse (based on Russian and German journalism): dis. ... cand. philol. sciences*. Moscow [in Russian]. [Зверев А. И. *Театральная лексика и терминология в политическом дискурсе (на материале русской и немецкой публицистики): дис. ... канд. филол. наук*. М., 2015. 260 с.].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2022

Snigovska O. V., Malakhiti A. V.

Department of International Relations,

Odessa I. I. Mechnikov National University,

k. 32, French Blvd., 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

POLITICAL CARICATURE AS A KIND OF CREOLIZED TEXT IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF UKRAINIAN-RUSSIAN RELATIONS (ON THE MATERIAL OF THE GREEK PRESS)

Summary

Using scientific works in the field of creolized text theory, an attempt was made to analyze the specific features of political caricature in Greek mass media discourse, as well as to identify the role of verbal and nonverbal components of creolized political caricature texts in conditions of hybrid warfare. The research department of 162 political caricatures of national and world political leaders and international events in the context of the crisis of Ukrainian-Russian relations served as the material of the presented work. Illustrations were selected from the Greek media, including newspapers, magazines, social networks, thematic blogs and websites. The subject of research in this work were structural, lexical-semantic, graphic and historical-cultural characteristics of the creolized text of political caricature in Greek and English. In order to achieve this goal, the authors of the article solved the following tasks: 1) define the concept of «creolized text» and give synonymous definitions; 2) identify the characteristics of political caricature as a genre / type of creolized text in political, media and artistic discourses; 3) analyze and describe the relationship between the structural components of the creolized text of a political caricature; 4) identify common stylistic devices of political caricature and give examples. The performed analysis of the works showed that the real world in the information space is transmitted through the prism of metaphor, irony, antithesis, animation, personification, metonymy and synecdoche. The work highlights the leading anthropomorphic and zoomorphic images of famous political leaders, as well as strategies and tactics of their formation in terms of cognitive metaphor. Common tactics in political cartoons include tactic of «hanging» labels, tactic of contemptuously ironic belittling of any advantages of the target (strength, significance, quality, scale, etc.) and tactic of exaggeration of its disadvantages.

Key words: caricature, creolized / polycode text, verbal and nonverbal components, political metaphor, allusion, image of political leader, hybrid war.

УДК 324

Фролова О. М.

кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Київського університету імені Тараса Шевченка
вул. Ілленка, 36/1, Київ, Україна
E-mail: sancha279@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7105-2762>
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259155>

Кайло М. І.

студентка магістратури,
кафедра міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
Київського університету імені Тараса Шевченка
вул. Ілленка, 36/1, Київ, Україна
E-mail: maryanakajlo1@gmail.com
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259155>

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН В УМОВАХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ КАМПАНІЙ НА ПРИКЛАДІ США ТА УКРАЇНИ

У статті проаналізовано сутність електоральних кампаній, окреслюються основні завдання та етапи їх проведення, розглядаються особливості інформаційного забезпечення ведення електоральних кампаній. Досліджується американські стандарти розробки політичних PR-технологій забезпечення проведення електоральних кампаній та розглядаються особливості організації політичної реклами у ЗМІ та соціальних мережах кандидатів у США. Проаналізовано українські стандарти розробки політичних PR-технологій забезпечення проведення електоральних кампаній. Розглянуто особливості організації політичної реклами кандидатів в Україні у ЗМІ та соціальних мережах. Аналізується український досвід інформаційної політики під час проведення електоральних кампаній та вивчаються основні проблеми інформаційного забезпечення електоральних кампаній, а також пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: електоральна кампанія, інформаційна політика, PR-технології, американські стандарти, українські стандарти.

Постановка проблеми. Вибори до органів влади виступають основою демократичного політичного процесу. Вони вважаються закономірним наслідком пошуку суспільством найефективнішої та прогресивної моделі формування й функціонування держави.

Вибори стають ключовою подією в суспільному житті конкретного регіону чи держави в цілому. Так, звичайний виборець ще й до сьогоднішнього часу не втратив інтересу до виборчого процесу і готовий здійснити власний політичний вибір, усвідомлюючи, що його участь у виборах є відповідальною та важливою для майбутнього держави. Тож, посилення грома-

дяньської відповідальності, професійності організаторів виборчого процесу, підготовки фахівців з технології проведення виборів є сьогодні важливою для всіх учасників виборчого процесу та держави загалом.

В умовах багатопартійності і соціального розшарування суспільства, як за рівнем життя, так і за політичними цінностями, в сьогоднішніх умовах дуже важливим виступає завдання правильної та чіткої організації електоральної кампанії. Саме інформаційна політика робить вагомий внесок у врегулювання виборчого процесу та його розвиток. На сьогоднішній день вона має допомагати побудувати чесну та правильну передвиборчу кампанію кандидатів.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на свою актуальність, це питання є мало дослідженим, але в той же час, вивченню особливостей адміністративно-управлінського забезпечення електоральної кампанії приділяли увагу В. М. Бебик, В. В. Березенко, Д. І. Богущ, А. О. Камуз, Л. О. Кочубей, М. Д. Городок, А. В. Карташов, Є. О. Романенко, В. Ю. Стасюк, М. А. Шульга та інші.

Так, А. О. Камуз порівнює електоральну кампанію з великим підприємством, якому притаманна своя власна організаційна структура та відповідна інфраструктура. І в цьому твердженні є сенс, адже як підприємство, так і виборчий штаб очолює конкретна людина — керівник. Для ефективного проведення електоральної кампанії, як і для успішної господарської діяльності підприємства важливі певні ресурси, зокрема: кадри, фінанси та ідеї. Крім того, для виборчого штабу, як і підприємства, характерна відповідна організаційна структура, яка включає в себе такі підрозділи: організаційний відділ, фінансовий, юридичний, відділ зі зв'язків з громадськістю та ЗМІ тощо.

В. М. Бебик під електоральною кампанією розуміє комплекс цілеспрямованих дій впродовж установленого законодавством періоду часу, для здійснення підтримки кандидата виборцями й забезпечення його перемоги в день виборів (Бебук, 2009).

Дослідники М. Д. Городок, А. В. Карташов, Є. О. Романенко, В. Ю. Стасюк вивчають PR-технології політичної діяльності США. Вони характеризують американську модель президентства як раціональну: у ній відсутній притаманний окремим державам дуалізм виконавчої влади, за якого президент і прем'єр-міністр, як правило, конкурують за основний вплив на урядову політику. Також дослідники вважають, що американська модель виборчої кампанії націлена на розважальний характер телевізійних програм, на яких проводиться передвиборна агітація, що підтверджує тенденції «злиття» шоу-бізнесу і політики. К. І. Покровська у своїх працях зазначає, що для США характерний такий тип політичної культури, якому притаманні раціональність при ухваленні рішень, розв'язанні спорів і конфліктів; індивідуалізм. Такий тип політичної культури окреслюється тим, що більшість суб'єктів політичного процесу підтримує ключові принципи діючої політичної системи, правила; політичні партії, групи інтересів, ЗМІ володіють значним рівнем самостійності; як результат, визнається законність усіх поглядів та інтересів, існує політична толерантність, що формує

умови для досягнення консенсусу та проведення прагматичного політичного курсу.

Метою дослідження є аналіз інформаційної політики країн в умовах електоральних кампаній на прикладі США та України.

Виклад основного матеріалу. Електоральна кампанія — це сукупність агітаційних заходів, що здійснюється кандидатами на виборні посади та їх партіями у виборчій боротьбі, з метою забезпечити собі максимальну підтримку виборців для здобуття перемоги на виборах. Поняття «електоральна кампанія» вживається у двох значеннях: 1. встановлений законом період, протягом якого політичні сили та державні органи, що відповідають за проведення виборів, проводять їх безпосередню ідеологічну та організаційну підготовку; 2. сукупність організаційних, пропагандистських та агітаційних заходів, які реалізуються учасниками виборів, тобто направлені зусилля, що вживаються конкретними суб'єктами, які беруть участь у передвиборчій боротьбі, для досягнення поставлених цілей.

Електоральну кампанію можна розглядати як особливий вид політичного управління. Як суб'єкт управління у ній виступає команда (партійна чи суспільно-політична організація, група однодумців, політичні консультанти) на чолі з кандидатом, а об'єктом є потенційні виборці. Мета управління визначається тими завданнями, які ставить перед собою кандидат (здобути перемогу, привернути до себе увагу, пройти попередню «розкрутку» з метою участі у наступних виборах, «відтягнути» на себе частину голосів сильних суперників будь-якого кандидата тощо).

У процесі електоральної кампанії реалізується: формування груп прихильників та стимулювання їх активності під час виборів; залучення на сторону кандидата виборців, які будуть голосувати, проте ще не визначилися, за кого; погіршення позицій суперників і внесення сумнівів у табір противників.

Кожна електоральна кампанія є унікальною через особистість кандидата; географічні, демографічні, економічні та інші обставини; стратегію електоральної кампанії тощо (Вебук, 2009, р. 216).

Програма кандидата та його політичні ініціативи повинні будуватися на основі інтересів і потреб мешканців регіону, які формують його електорат.

У передвиборчій програмі окреслюються найбільш значущі для більшості громадян проблеми, яким притаманний широкий соціальний резонанс. І саме на вирішенні цих проблем кандидат робить акцент у своїх передвиборчих обіцянках. Але, слід пам'ятати, що крім обіцянок, виборець враховує ще й загальний імідж політика, як-от: його зовнішність, манеру поводитися та говорити. Тому кандидат при зустрічах з виборцями показує власну зацікавленість та стурбованість місцевими проблемами, користуючись такими мовними засобами, як: «хочу зробити», «поміркую над розв'язанням», «залучаємо необхідні ресурси і фахівців» тощо (Вохуш, 2017, р. 33).

Як правило, електоральна кампанія проводиться у декілька ключових етапів: формування нормативно-правової бази виборів; оголошення виборів; висування кандидатів; реєстрація кандидатів; передвиборчі заходи; голосування; оголошення результатів виборів.

Але, з точки зору стратегічного управління, потрібна для цього робота починається ще до оголошення виборів, зокрема у контексті інформаційно-аналітичного забезпечення електоральної кампанії (Convention, 1950, р. 310).

У наш час інформаційне забезпечення виборів виступає важливою гарантією здійснення виборчих прав громадян України. Воно включає в себе норми про умови і обмеження реалізації права на інформацію про вибори, а також про способи їх захисту, закріплює юридичну відповідальність, яка застосовується до порушників. В системі правових гарантій виборчих прав громадян інформаційне забезпечення належить до основних гарантій, адже має закріплення в Основному Законі України.

Щодо американської моделі президентства, то вона характеризується раціональністю: у ній відсутній притаманний окремих державам дуалізм виконавчої влади, за якого президент і прем'єр-міністр, як правило, конкурують за основний вплив на урядову політику. Вказана модель президентства не допускає також появи двовладдя в американській політичній системі, коли президент реалізує свою політику, а конгрес додержується свого курсу.

Сполучені Штати Америки стали першими, які почали активно застосовувати теледебати як «PR-технології політичної діяльності». Зокрема Дж. Кеннеді був першим політиком, який використав телебачення як ефективний інструмент електоральних кампаній у ході телевізійних дебатів з Р. Ніксоном у прямому ефірі (Pokrovska, 2021, р. 139).

У 2008 році Б. Обама першим серед світових політиків створив власну сторінку у Фейсбуці, що спричинило початок застосування соціальних мереж як передвиборчої технології. Це дозволило численним експертам назвати кампанію Б. Обама 2008 року однією з найефективніших в історії США.

Стосовно президентської виборчої кампанії у США 2016 року, саме ці вибори характеризувались активним використанням ЗМІ та соціальних мереж, в яких велася інформаційна кампанія з маніпулятивними інструментами впливу на виборців через розповсюдження дезінформації в соціальних мережах, хакерські атаки, посилення розбіжностей між виборцями.

Так, у команди Х. Клінтон були значні можливості власника бази відомостей Демократичної партії — компанії TargetSmart, яка зберігала інформацію про 191 мільйон зареєстрованих виборців, 254 мільйони телефонних номерів, персональні внески, а також багато інших важливих даних.

Д. Трамп виявився лідером за присутністю в соціальних мережах у ході електоральної кампанії 2016 року. Його показники: 11,8 мільйона користувачів у Facebook, 12,9 мільйона — у Twitter, 2,8 мільйона — у Instagram. Кількість підписників Х. Клінтон складала відповідно 7,7; 10,1 та 2,8 мільйона користувачів (Pokrovska, 2021, р. 149).

Якби вибори в США вирішувалися залученням соціальних мереж, Дональд Трамп би переміг, але не у випадку з виборами 2020 року, де головним противником тодішнього президента був Джо Байден, який набирив обертів на улюбленій платформі свого суперника — Twitter.

Трампа мав нав'язливий Twitter, який іноді надсилав більше 100 повідомлень на день. Хоча база підтримки Байдена в Twitter залишалася набагато меншою, ніж у Трампа, тим не менше, перший збільшував свою популярність напередодні виборів. За даними Conviva, Байден перевершив Трампа за середнім числом залучень на пост у період з 14 вересня по 13 жовтня. За цей період у Байдена було в середньому 148 600 залучень на пост, а у Трампа в середньому 136 100.

Отже, як показало дослідження, вже під кінець виборчої агітації американська аудиторія переключила свою увагу на кандидата в президенти Джо Байдена, що неодмінно збільшило його число підписників і, в результаті, шанси на перемогу. Насамперед, це відбулося завдяки добре побудованій стратегії, яка включала в себе ненав'язливість кандидата, а виклад тільки основного для своєї аудиторії (D'Ercole, 2020).

Отже, у США ЗМІ, як канали комунікацій, здійснюють функції збору, фільтрування, розподілу та узагальнення уявлень про виборців шляхом шоу, інтерв'ю, дебатів. Встановлено, що інтернет-комунікації, які використовувалися штабом Б. Обами, Д. Трампа, Х. Клінтон, Дж. Байдена в період виборчих кампаній кандидатів найбільш активно, включали в себе електронну пошту, веб-сайти, блоги та соціальні мережі, онлайн-телебачення і відеоканали на інтернет-ресурсі YouTube.com.

В той же час, перемога кандидата на виборах складається з багатьох чинників: особистих якостей та іміджу кандидата, відповідності передвиборної програми вимогам і очікуванням громадян, особливостей соціально-економічної і зовнішньополітичної ситуації. Отже, Інтернет дає незаперечні за ефективністю в політичній боротьбі інструменти взаємодії з електоратом, донесення до виборців своєї точки зору, розширення бази виборчої кампанії.

Політична культура України носить посттоталітарний, пострадянський, постколоніальний характер. Вагому частину в ній формують складові ідеології, комуністично-більшовицькі погляди. Але ця політична культура сьогодні не є вже офіційною, проте ще й до сьогодні залишилися її пережитки.

Характерними особливостями вітчизняної політичної культури є заідеологізованість мислення, несприйняття ніяких нетрадиційних поглядів; недостатній професіоналізм в управлінні справами; правовий нігілізм; нерозвиненість громадянського суспільства та несформованість громадянських інститутів; жорстка централізація влади (Yarmolenko, 2017, p. 267).

Що стосується інформаційного забезпечення проведення електоральних кампаній, то в Основному Законі України визначено основні політичні права громадян, права громадян у сфері інформації (ст. 34), а також основи виборчого права в Україні (ст. 71), додержання яких є обов'язковим у процесі інформування виборців (Constitution of Ukraine, 1996).

Законодавство про вибори, яке включає Виборчий кодекс України (Law № 396-IX, 2019), Закони «Про вибори народних депутатів України» (Law № 4061-VI, 2011)), «Про місцеві вибори» (Law of Ukraine № 595-VIII, 2015), врегульовує широкий спектр правовідносин в результаті з проведення виборчого інформування.

Важливо зазначити, що сучасна політична культура українців за своєю суттю постколоніальною. Це підтверджує русифікація, стереотипи національної меншовартості, неспроможність реально оцінювати національні інтереси, звичка надіятися на зовнішню допомогу, а не на свої сили. В той же час, характер сучасних соціально-політичних процесів дає можливість говорити, що політична культура нашого суспільства стає національною та незалежною (Pokrovska, 2021, p. 156).

Та все ж, за ставленням до демократичних процесів і держави політична культура України вважається авторитарною, патерналістською. Проте в умовах незалежності відроджуються такі споконвічні ознаки української політичної культури, як народовладдя, толерантність, демократичне ставлення до держави (не людина і народ для держави, а держава для людини і народу).

Аналізуючи президентські вибори в Україні 2004 року, слід підкреслити, що не дивлячись на значну чисельність кандидатів загалом вони стали політичною битвою між тодішнім прем'єр-міністром В. Януковичем і лідером тогочасної опозиції В. Ющенком.

Вибори проходили у дуже напруженій обстановці на фоні інформації про навмисне отруєння В. Ющенка, одного з головних кандидатів. Відповідно до офіційних відомостей другого туру у виборах перемогу отримав В. Янукович.

Але В. Ющенко і його прибічники, а також значна кількість закордонних спостерігачів заявили про величезні фальсифікації в ході виборів. Це спричинило потужну політичну кризу і масові акції громадянської непокорності, що отримали назву «Помаранчева революція». На фоні складної політичної обстановки Верховний Суд України анулював результати другого туру виборів і проголосив рішення провести повторні вибори Президента України.

Електоральна кампанія 2010 року в Україні була досить активною. Рейтинги кандидатів за 100 днів до виборів то підвищувались, то знижувались (Pokrovska, 2021, p. 160–163).

Рейтинги Ю. Тимошенко і В. Януковича складно було змінити, адже більшість виборців на той період визначилась з вибором. В цей же час, основна ставка з-поміж медіаканалів робилась на телебаченні, ефективність якого не один раз була доведена традиційною рекламою. Якщо проаналізувати відомості телевізійного моніторингу, політична реклама почала з'являтися ще у серпні, а до середини вересня її частка з-поміж всієї реклами на телебаченні збільшилась до 5 %.

Президентські вибори 2014 провели за рішенням Верховної Ради України 25 травня 2014 року через відсторонення В. Януковича з посади президента, що було досягнуто силами «Революції Гідності».

В ході президентської кампанії 2014 року майже не було зафіксовано випадків використання адміністративного ресурсу та підкупу виборців. У порівнянні з попередніми кампаніями набагато зменшилась кількість замовних статей у ЗМІ.

Інструменти «PR-забезпечення політичної діяльності», які використовувались на виборах 2019 року, спирались в першу чергу на діджитал-контент.

Так, президентську кампанію 2019 року від попередніх відрізняло застосування некоректних політичних технологій в Інтернеті. Зокрема до двох третин правдивого та фейкового компромату на кандидатів розповсюджували саме онлайн.

Виборчі штаби кандидатів усе намагались перетворити на шоу. Команда кандидата В. Зеленського активно користувалася соціальними мережами як основним засобом комунікації з виборцем. Треба сказати, що серіал «Слуга народу» — це початок електоральної кампанії В. Зеленського, що почалась у 2015 році. Цей серіал спрацював як 25-й кадр для українців (Pokrovska, 2021, p. 167).

Щодо виборчої кампанії П. Порошенка, то гасла «Армія. Мова. Віра» допомогли П. Порошенку вийти у другий тур та продовжувати боротьбу, проте ці слогани направлялись на проактивну частину суспільства. За результатами першого туру риторика П. Порошенка дещо трансформувалась. Він почав показувати соціальні ініціативи. Електоральна кампанія П. Порошенка була побудована у площині дуже складних і часто незрозумілих пересічному громадянину тем (Pokrovska, 2021, p. 168).

Отже, перед створенням блогу або профілю політичного діяча необхідно поставити завдання, створити і підтримати певний образ — сучасний, комунікативний, енергійний, відповідальний керівник, здатний оперативно, без зайвої бюрократії приймати рішення, перебуваючи на постійному зв'язку з населенням.

Покращити інформаційне забезпечення електоральних кампаній можливо шляхом тотальної боротьби з використанням «брудних» технологій, яка буде можливою завдяки зростанню рівня політичної свідомості громадян, удосконаленню виборчого законодавства, посиленню громадського контролю за виборчим процесом. Тільки за таких умов можливе якісне переформатування влади і подальший розвиток демократичної правової держави в Україні.

Також вважаємо за необхідне скористатися Україні досвідом США у сфері фінансування своїх електоральних кампаній за рахунок фінансових коштів, які надходять від підписників через соціальні мережі. Це дозволить суттєво зекономити бюджетні кошти на фінансування виборчих кампаній в Україні.

Поряд з цим всім політикам потрібно усвідомити, що зі своїми виборцями потрібно постійно контактувати, і не лише в соціальних мережах, а й у реальному житті, пропонуючи у своїй передвиборчій програмі дієві та ефективні шляхи розбудови процвітаючої держави, а не чергові популістські слогани.

Висновки. Основним завданням електоральної кампанії є формування у виборців позитивного уявлення про кандидата як про найліпший вибір. Електоральні кампанії проходять через ряд етапів. Після оголошення про призначення виборів проводиться висунення кандидатів у депутати. Наступним етапом стає реєстрація кандидатів виборчою комісією. Згодом починається період передвиборчої боротьби, що завершується голосуванням, яке може проводитися в один чи кілька турів. Після голосування

починається період підбивання результатів виборів і включення обраного кандидата до активної роботи в органах державної влади.

Інформаційне забезпечення виборчих кампаній у США здійснюється з урахуванням зворотної комунікації від громадян на підставі ретельного вивчення очікувань суспільства. Так, у США ЗМІ як канали комунікацій здійснюють функції збору, фільтрування, розподілу та узагальнення уявлень про виборців шляхом шоу, інтерв'ю, дебатів. З'ясовано, що ЗМІ займають ключове місце у формуванні інформаційного простору влади та володіють статусом посередника у взаєминах населення та влади за допомогою використання різних комунікаційних механізмів. Інтернет-комунікації, які використовувалися штабами Б. Обами, Д. Трамп, Х. Клінтон, Дж. Байдена в період виборчих кампаній кандидатів найбільш активно, включали в себе електронну пошту, веб-сайти, блоги та соціальні мережі, онлайн-телебачення і відео-канали на інтернет-ресурсі YouTube.com. Отже, Інтернет дає незаперечні за ефективністю в політичній боротьбі інструменти взаємодії з електоратом, донесення до виборців своєї точки зору, розширення бази виборчої кампанії.

В Україні успішність політичного діяча залежить від його можливості бути ближчим до середнього українця та відповідати очікуванням українських виборців. До сучасних форм PR-забезпечення електоральних кампаній в Україні можна віднести спроби підмінити поняття «теледебатів» з форми обговорення суспільно важливих тем на «шоу можливостей» політичних кандидатів. Встановлено, що найбільше публікацій з характерними рисами прихованої політичної реклами стосувалися тодішнього діючого Президента Петра Порошенка. В той же час, більша частина передвиборчої агітації та виступів на телебаченні були присвячені формуванню команди Володимира Зеленського. Встановлено, що успіх кампанії Володимира Зеленського в більшій мірі був забезпечений тим, що він став найбільш включеним в соціальні медіа кандидатом. Можна сказати, що сьогоднішній Президент філігранно формував власний імідж політика, близького до українського народу. Тоді як Петро Порошенко не зміг говорити мовою простого українця. Його виступи протягом практично всієї передвиборчої кампанії були офіційними та пафосними.

Для того, щоб покращити інформаційне забезпечення електоральних кампаній, потрібно боротися з використанням «брудних» технологій та збільшити рівень політичної свідомості громадян задля цієї реалізації. Також для України буде цінним взяти за приклад США у сфері фінансування своїх електоральних кампаній за рахунок коштів, які надходять від підписників через соціальні мережі. Це дозволить суттєво зекономити бюджетні кошти на фінансування виборчих кампаній в Україні.

Сьогодні інформаційне забезпечення виборів виступає важливою гарантією здійснення виборчих прав громадян України. Воно включає в себе норми про умови і обмеження реалізації права на інформацію про вибори, а також про способи їх захисту, закріплює юридичну відповідальність, яка застосовується до порушників. В системі правових гарантій виборчих прав громадян інформаційне забезпечення належить до основних гарантій, адже має закріплення в Основному Законі України.

References [Список використаної літератури]

- Bebyk, V. M. (2009). Political science: science and academic discipline. Kyiv: Karavela [in Ukrainian]. [Бебик В. М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: підруч. К.: Каравела, 2009. 496 с.].
- Bohush, D. (2017). 10 secrets of political companies: a textbook. Kyiv [in Ukrainian]. [Богущ Д. 10 секретів політичних компаній: навчальний посібник. Київ: IRI org.ua, 2017. 168 с.].
- Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR.] Retrieved from [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) [in Ukrainian]. [Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звернення: 09.03.2022)].
- Convention. (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian]. [Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 10.03.2022)].
- D’Ercole A. U. S. Election: Trump vs Biden — the Social Media War. CGTN. Retrieved from <https://newseu.cgtn.com/news/2020-11-03/U-S-election-Trump-vs-Biden-the-social-media-war-V655XqKMVy/index.html> [in English]. [D’Ercole A. U. S. Election: Trump vs Biden — the Social Media War. CGTN. URL: <https://newseu.cgtn.com/news/2020-11-03/U-S-election-Trump-vs-Biden-the-social-media-war-V655XqKMVy/index.html> (дата звернення: 17.03.2022)].
- Law № 396-IX. (2019). Electoral Code of Ukraine: Law of Ukraine № 396-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4127> [in Ukrainian]. [Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4127> (дата звернення: 14.03.2022)].
- Law № 4061-VI. (2011). On Elections of People’s Deputies of Ukraine № 4061-VI: Law of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> [in Ukrainian]. [Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 № 4061-VI. Дата оновлення: 23.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (дата звернення: 17.03.2022)]
- Law № 595-VIII (2015). On Local Elections: Law of Ukraine № 595-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text> [in Ukrainian]. [Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. Дата оновлення: 19.04.2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text> (дата звернення: 11.03.2022)].
- Pokrovska, K. I. (2021). Features of PR-support of Political Activity in the Conditions of Globalization. (Thesis PhD). Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv. [in Ukrainian]. [Покровська К. І. Особливості PR-забезпечення політичної діяльності в умовах глобалізації: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. 224 с.].
- Yarmolenko, O. V. (2017). Information support of the election process: theoretical aspect. *Young scientist*, 5, 267–270. [in Ukrainian]. [Ярмоленко О. В. Інформаційне забезпечення виборчого процесу: теоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 267–270.].

Стаття надійшла до редакції 12.05.2022

Frolova O. M., Kaylo M. I.

Department of International Information of the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Y. Illienka, 36/1, Kyiv, 04119, Ukraine

INFORMATION POLICY OF THE COUNTRIES IN THE CONDITIONS OF ELECTORAL CAMPAIGNS ON THE EXAMPLE OF THE USA AND UKRAINE

Summary

The article analyzes the essence of election campaigns, outlines the main tasks and stages of their implementation, considers the features of information support for election campaigns. American standards for the development of political PR technologies for election campaigns are studied, and the peculiarities of the organization of political advertising in the media and social networks of candidates in the United States are considered. It has been established that the information support of election campaigns in the United States is carried out taking into account feedback from citizens from a thorough study of society's expectations. Thus, in the US, the media, as communication channels, carry out the functions of collecting, filtering, distributing and generalizing ideas about voters through shows, interviews, and debates. It was found that the media occupy a key place in the formation of the information space of power and have the status of an intermediary in the relationship between the population and the authorities through the use of various communication mechanisms. Internet communications used by the headquarters of B. Obama, D. Trump, H. Clinton, J. Biden during the election campaigns of candidates most actively included e-mail, websites, blogs and social networks, online television and video channels on Internet resource YouTube.com. It has been proven that the Internet provides undeniable effectiveness in the political struggle tools for interacting with the electorate, conveying one's point of view to the voters, and expanding the base of the election campaign. Ukrainian standards for the development of political PR technologies to ensure the conduct of election campaigns are analyzed. Features of the organization of political advertising of candidates in Ukraine in mass media and social networks are considered. The Ukrainian experience of information policy during election campaigns is analyzed and the main problems of information support of election campaigns are studied, as well as ways to solve them are proposed.

Key words: election campaign, information policy, PR-technologies, American standards, Ukrainian standards.

УДК 316.77:32.019.5

Каприця Р. О.

аспірант,
кафедра політології
факультет міжнародних відносин, політології та соціології
ОНУ імені І. І. Мечникова;
офіцер групи організації охорони та конвоювання
відділу організації охорони, патрульно-постової служби, розшуку
та діяльності Військової служби правопорядку в гарнізонах
Південного територіального управління Військової служби правопорядку
вул. Данченка, 3а, м. Чорноморськ, 68001, Україна
Тел.: +38(068)-6254388
E-mail: mega.slava_ukraine@ukr.net
DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707–5206.2022.35.260422>

**ПАР ТА ПРОПАГАНДА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ:
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ**

У статті розглядаються основні підходи до встановлення відмінності понять паблік рілейшнз та пропаганда. Зроблено реконструкцію розвитку сфери паблік рілейшнз у західній політичній культурі. Визначено особливості розвитку сфери паблік рілейшнз у країнах пострадянського простору. Встановлено, що поняття паблік рілейшнз, ще недавно маловідоме та незвичне для колишньої радянської політичної культури та ментальності, останніми роками буквально увірвалося у наше життя. Це поняття увійшло в моду, стало справжньою візитною карткою нових часів. Весь цивілізований світ вже не просто звик до нього, а й перетворив паблік рілейшнз на ефективно працюючі науку та мистецтво досягнення взаєморозуміння та згоди між різноманітними суб'єктами життя громадянського суспільства. Але через свою «модність» поняття «паблік рілейшнз» (PR) часто вживають до місця і не до місця, вкладаючи в нього найчастіше збочений зміст. Іноді поверховий підхід до цього напрямку діяльності суперечить принципам соціальної відповідальності інститутів громадянського суспільства, фактично підштовхуючи до того, щоб ставитися до громадськості як об'єкта обману, маніпулювання виключно в егоїстичних інтересах суб'єктів, сприятливий (або несприятливий) імідж яких створюється за будь-яку ціну. Інституціоналізація цивілізованої професійної системи паблік рілейшнз на пострадянському просторі пробиває собі дорогу через безліч об'єктивних та суб'єктивних перешкод. Зміст перешкоджаючих чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру завжди історичний. Вагомим історичним чинником у цьому виступає спадщина впливу пропагандистської машини минулих років.

Ключові слова: паблік рілейшнз, пропаганда, паблісіті, громадська думка, соціальні комунікації, передвиборчі PR-технології.

Постановка проблеми

Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена зміною типу інформаційної політики, основою якої у колишньому СРСР була пропаган-

дистська форма впливу на суспільний світогляд громадян Радянського Союзу. Пропаганда (лат. *propaganda* — «яка підлягає поширенню (віра)», від лат. *propago* — «поширюю») була основною «інформаційною зброєю» СРСР в інформаційній війні із Заходом, в основі якої було ідеологічне протистояння демократії та комунізму.

З розпадом СРСР, з запровадженням ринкової економіки та політичного плюралізму класична пропаганда втрачає своє значення основної форми впливу на громадську думку, але не зникає зовсім, а трансформується у форму політичної комунікації, більш відповідної ринковій демократії, у так звані маркетингові форми політичної комунікації, серед яких присутні реклама, піар, іміджмейкінг.

Сьогодні Public Relations (PR), або піар, є невід'ємною частиною політичної культури Заходу, яка займає чільне місце у здійсненні політичних процесів країн пострадянського простору. Будучи соціальним інститутом за своєю природою та розвитком, PR на діалектичному рівні тісно взаємопов'язаний з усіма сферами суспільного життя та функціонує за його канонами. Процес становлення цього соціального феномена нерозривно пов'язаний з соціокультурним, економічним та політичним життям суспільства і зумовлюється тим, що публічна комунікація, формуючи думку, грає одну з провідних ролей у житті сучасного суспільства, реалізуючи державну політику у вигляді переконання соціальних мас.

Громадська думка виконує функцію «посередника» між державною, комерційною чи політичною структурою та громадськістю, а PR виступає в ролі не тільки високоефективного, дієвого засобу пропаганди, механізму формування громадської думки та управління нею, а й транслятора цієї думки з доведенням її до влади, оптимізуючи тим самим процедуру розробки, прийняття та реалізації політичних рішень.

В даний час функціонування інституту «паблік рілейшнз» (Public Relations, PR) або піар як інституту, спрямованого на пошук компромісу, зумовлене необхідністю створення ефективного способу управління, який би сприяв просуванню суспільства до досягнення розвитку за умови використання мінімальних витрат людських та матеріальних ресурсів.

Так, на території пострадянських країн інститут PR між державою та соціумом розвивається та будується на основі довгострокових угод та контрактів, інформаційної взаємодії, активної участі у процесі законотворчості, здійсненні спільної розробки та реалізації соціальних програм та проектів. При цьому об'єкт та суб'єкт управління не розділені антагоністично, вони виступають взаємозалежними суб'єктами суспільних відносин.

Переважає більшість цих форм політичної комунікації відповідає завданням політики у західних демократіях, за аналогією з якими намагаються будувати політичну комунікацію держави на пострадянському просторі. Але, враховуючи особливості трансформації держав тоталітарної моделі, що входили до колишнього СРСР, інформаційна політика на пострадянському просторі часто набуває перехідних, гібридних форм.

Аналіз актуальних досліджень

Вивченню проблеми функціонування інституту PR присвятили свої наукові праці такі зарубіжні вчені, як: Л. А. Балабанова, С. Блек, Т. Е. Грінберг, А. Б. Звірінцев, А. М. Кирилов, Ф. Коттлер, Д. Дж. Ліллікер, Д. В. Олшанський, С. С. Рожнева, Е. А. Сидельник, А. І. Соловйов та інші.

Серед вітчизняних дослідників та фахівців у сфері PR, які вивчають особливості становлення, розвитку соціального інституту «паблік рілейшнз» у країнах пострадянського простору, можна відзначити: В. М. Бебіка, Г. Г. Почепцова, О. О. Карпінську, С. В. Квіта, В. А. Степаненко, К. В. Швець, К. Ю. Ягельську та інших.

Так, Даррен Дж. Ліллікер вважає, що пропаганда та піар є невід'ємною частиною політичної комунікації. Автор стверджує, що вони — своєрідний вид політичних відносин, без яких неможлива динаміка сучасного політичного процесу. Значення її недооцінити неможливо, оскільки люди, як відомо, здатні оцінювати дії, у тім числі й політичні, лише за наявності певного обсягу знань та інформації. Їх і має забезпечити політична комунікація (Kokhanov, 2004).

Якщо ми подивимося на інформаційний простір Заходу, то переконаємось, що й у західних демократіях є пропаганда у формі «піар-держави», про що пише Даррен Дж. Ліллікер у книзі «Політична комунікація. Ключові концепти». Автор розмірковує про державу з налагодженими політичними зв'язками з громадськістю, або «піар-державу», про практику перманентного проведення кампанії за допомогою політичного маркетингу. Автор пише: «...при проведенні академічних досліджень основну увагу приділяють тому, як здійснюється управління та контроль над способами подання та подання політичних партій чи уряду народу. Політичні заяви створюються спеціально для ЗМІ, в них вбудовані окремі фрази із промов політиків, або саунд-байти, і вони розроблені таким чином, щоб ЗМІ було зручно працювати з ними» (Kokhanov, 2004, с. 194).

Проблема співвідношення піару та пропаганди досліджувалася зокрема І. М. Панарінім у роботі «Пропаганда та інформаційні війни», де автор висловив думку, що «інформаційна війна» є основним засобом світової політики протягом усієї історії людства, який визначає спосіб досягнення духовної, політичної, фінансової та економічної влади у світі (Shvets, 2019, с. 3).

Г. Г. Почепцов у роботі «Інформаційно-політичні технології» вказує на те, що медіа чи інформаційний простір сьогодні став точкою зіткнення протилежних сил, які у такому протистоянні перевіряють свої можливості. Вони хочуть захопити віртуальні території, щоби потім здійснити захоплення реальності.

Зусилля впливу ролі інформаційного простору веде до більш витончених технік впливу в інших сферах людської діяльності — соціальної, військової та політичної. Аналіз сучасних терористичних актів свідчить про те, що пропаганда та контрпропаганда збережуть свій статус інформаційного впливу й у демократичному суспільстві (Black, 2017, с. 10).

О. М. Добросклонська вважає, що характерною особливістю пострадянського політичного дискурсу є співіснування різних технологій інформа-

ційного впливу: політичної пропаганди, політичної реклами, політичного піару та менеджменту новин. Такий стан обумовлено природою інформаційного суспільства, де зі зростанням глобальної ролі засобів інформаційного впливу спостерігається інтенсивна медіатизація всіх сторін життя, зокрема сфери політичних комунікацій (Karpinskaya, 2019, с. 5).

Аналіз наукових досліджень вчених свідчить про те, що в країнах пострадянського простору, незважаючи на безліч соціальних практик, що позначають це поняття, залишається дискусійною проблема відсутності в суспільстві та серед учених однозначного виробленого підходу до розуміння сутності феномена PR. Це обумовлюється тим, що сьогодні налічується неймовірне різноманіття форм і видів PR-практик та технологій, що використовуються як у державних, так і у комерційних структурах, організаціях різного масштабу. Крім того, не втрачає своєї актуальності питання застосування PR-технологій у процесі взаємодії соціальних інститутів та окремих індивідів на політичному рівні, оскільки феномен PR нерідко ототожнюють із пропагандою або розглядають як одну із форм маніпуляцій суспільною свідомістю.

Метою статті є встановлення особливостей співвідношення понять PR та пропаганди для визначення стану розвитку та функціонування сфери політичного як системи ефективної політичної комунікації. Для досягнення поставленої мети автором було поставлено такі *завдання*: розглянути особливості формування інституту «паблік рілейшнз» на пострадянському просторі; проаналізувати теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності «паблік рілейшнз»; розглянути основні етапи функціонування паблік рілейшнз у політичному дискурсі у країнах пострадянського простору.

Методологічна основа дослідження

У написанні публікації застосовувалися: загальнонаукові методи пізнання (дедукція, індукція, аналіз), діалектичний метод компаративного аналізу. Проводився огляд та аналіз наукових праць, періодичних видань, ресурсів Інтернету.

Виклад основного матеріалу

«Паблік рілейшнз» (PR) — це новий соціальний інститут у пострадянському суспільстві, який тільки почав свій розвиток в 90-х роках ХХ століття після краху комуністичної системи, яка була побудована і функціонувала на основі наказу, контролю та управління на базі єдиної тотальної ідеології.

Перехід до принципово нового типу політичної системи, що супроводжувався формуванням глобального інформаційного суспільства, обумовив зміни в системі взаємовідносин органів державної влади та суспільства, що передбачало накопичення досвіду консолідованого узгодженого управління, представленого в західних доктринах реалізації демократії, які тісно пов'язані з PR конфліктологією, теорією комунікації та масової культури, теорією переговорів та політичної комунікації, теорією та практикою ре-

клами, пропаганди та контрпропаганди, а також у психотерапії та нейролінгвістиці.

Одна з важливих тенденцій сучасного соціально-політичного розвитку суспільства полягає у різкому збільшенні актуальності інформаційних технологій, які формують вирішальний вплив на зміни, які відбуваються в соціальному житті суспільства, економіці, праві та в розвитку демократії. При цьому під інформаційними технологіями слід розуміти не тільки використання телекомунікаційних засобів, але і методи, кошти, прийоми, головна мета яких — розповсюдження інформації.

Також треба зазначити вплив інформації на формування нових та руйнування старих цінностей, а разом з ними — норм, форм поведінки. Становлення інформаційного суспільства на пострадянському просторі може бути охарактеризоване як позитивними, так і негативними рисами. До позитивних рис відносять: розв'язання проблеми інформаційної кризи між інформаційною лавиною та інформаційним голодом, вирішення та обговорення питання боротьби між різними інформаційними варіантами, які є в інформаційному полі зору, формування інформаційної єдності мас та вільний доступ до інформації. Негативними рисами становлення інформаційного суспільства називають: обмеження доступу громадян до інформації, політичне маніпулювання свідомістю як людини, так і соціальних груп. Розвиток інформаційного суспільства обумовлює розвиток інформаційної політики, її технологій, таких як пропаганда та піар.

На пострадянському просторі до нових інформаційних технологій та їх засосування в політичній сфері почали ставитись з особливою увагою саме служби державного значення. Якщо детально проаналізувати, то в Україні, так само і в Росії, після розпаду СРСР першими стали розвиватися служби, які виконують окремі функції PR, саме в політичних структурах пострадянського суспільства: прес-служби при Президентові України, міністерствах, політичних партіях. Наприклад, політичні PR-технології в Росії були сформовані після парламентських виборів 1993–1995 рр., в ході яких вперше у повному обсязі були задіяні різні PR-служби та консалтингові агенції, які, узагальнивши та проаналізувавши досвід минулих виборів, сформулювали практичні рекомендації з організації та ефективного проведення виборчих кампаній в подальшому.

Потреби політичної мобілізації виборців, залученості громадян у політичні процеси з метою їх легітимації активізували зміни масштабів та форм застосування PR-технологій у політичній сфері. Як зазначає відомий дослідник сфери політичних комунікацій Г. Г. Почепцов, актуальність PR-технологій у країнах пострадянського простору зумовлювалася поступовим зростанням ролі громадськості у житті держав (Pochepctsov, 2019), оскільки за радянських часів та частково в сучасних умовах ХХІ ст. держава та суспільство розвивалися нерівномірно. Вчений акцентує увагу на тому, що на відміну від країн із західною демократією, де держава моделюється як апарат, спеціально створений для виконання управлінських функцій коштом платників податків, тобто держава є логічним похідним сильнішого компонента — суспільства, то в країнах колишнього СРСР суспільство —

«породження» держави. До тих пір, поки громадянин не увійде в основу суспільного життя, неможливим буде розвиток ані паблік рілейшнз, ані справжньої демократії.

Аналогічного погляду дотримується дослідниця М. М. Щедровицька, яка стверджує, що існування та функціонування такого комунікаційного явища як «паблік рілейшнз» (PR) є можливим виключно в демократичному суспільстві, тоді як у країнах з авторитарним режимом управління PR-діяльність трансформується в агітацію та в кінці-кінців перетворюється на пропаганду, стає інформаційною зброєю влади, яка використовується з метою маніпулювання суспільною свідомістю та поведінкою громадян в рамках державного управління та регулювання інформацією.

У даний час наукова доктрина налічує безліч визначень поняття «паблік рілейшнз» (PR), що обумовлено відсутністю єдиного підходу до розуміння сутності цієї категорії.

Водночас у сучасній політологічній науці, теорії комунікації та політичному менеджменті існують два теоретико-концептуальні підходи до розуміння сутності феномена «паблік рілейшнз»: соціальний і технологічний.

Так, з позицій першого — соціального — підходу PR є досягненням соціальної згоди, забезпеченням дієвості механізмів соціального впливу. Всесвітньо відомий професор Стірлінг С. Блек запропонував таке визначення поняття «паблік рілейшнз»: це мистецтво та наука досягнення гармонії за допомогою взаєморозуміння, в основу якого покладено правду та повну інформацію (Black, 2017, с. 17–18).

Враховуючи сформований С. Блеком погляд, треба сказати, що формулювання правильного підходу до роботи ефективного PR-спілкування полягає насамперед в тому, що:

- треба завжди наполягати на правді і повній інформації;
- повідомлення має бути простим і зрозумілим;
- не треба перебільшувати і набивати ціну;
- важливо пам'ятати, що половина аудиторії — жінки;
- спілкування має бути захоплюючим, не допускати нудьги;
- форма спілкування не має бути екстравагантною;
- максимум часу повинно надаватися постійному вивченню громадської думки;
- необхідна безперервність спілкування;
- необхідна переконливість і конструктивність на всіх етапах спілкування.

Важливу роль відіграє той чинник, що згідно з «теорією суспільних взаємовідносин» люди, взаємодіючи один з одним, отримують більше інформації, ніж зі ЗМІ. Тому нерідко виявляється неоднакове сприйняття суті проблематики. Можуть не співпадати точки зору з боку локальної організації та оточуючих, розуміння яких не відповідає фактичному положенню справ, і може невірно сприйматися позиції організації з питань, що представляють взаємний інтерес. Як найважливіші інструменти дослідження спілкування методи PR використовують програму, що відображає реальність і віддає пріоритет не особистим, а суспільним інтересам. Кожна

організація повинна постійно вести моніторинг розвитку подій, передбачувати можливі тенденції і проблеми, які можуть сприяти розвитку бізнесу або уповільнити його (Black, 2017).

Другий — технологічний — підхід спрямований на визначення «паблік рілейшнз» як технології управління та методу впливу на людей. Яскравим представником цього напрямку є Р. Ф. Харлоу, який на основі вивчених 472 дефініцій PR розробив наступне: PR є однією з функцій управління, яка сприяє встановленню та підтримці спілкування та співробітництва між організацією та її публікою, що включає в себе вирішення сукупності різних проблем, а саме: забезпечення керівництва організації інформацією та відомостями про громадську думку і надання допомоги у виробленні заходів у відповідь; забезпечення діяльності керівництва на користь громадськості; підтримка організації у стані готовності до різних змін шляхом завчасного передбачення тенденцій; використання соціологічних досліджень та прямого спілкування, що виступають основними засобами діяльності (Harlow, 2016).

На думку відомих західних дослідників — Л. Войтасіна, Г. Джоуста, Г. Лассуела, Дж. Лілікера — таке явище в інформаційному просторі як PR є однією з функцій управління світоглядом мас, яке сприяє встановленню взаєморозуміння та співпраці між структурами влади та громадськістю.

Отже, феномен PR є одночасно і результатом, і механізмом управління. Як результат — це стан існування гармонійного комунікаційного середовища, втілення суті «політичного», де кожен реалізує власний інтерес через діалог. А як механізм — це система процедурних можливостей підтримки постійної комунікації як умови існування «політичного».

Таке розуміння поняття «паблік рілейшнз» (PR) на Заході стало результатом історичного розвитку, і з об'єктивної точки зору, потрібно розглядати як похідне від бізнес-середовища і розцінювати як соціальну силу. У літературі раннього періоду початку ХХІ століття під PR розуміли переважно процес — «завоювання пабліситі» (тут «пабліситі» як «публічність»), або як інститут — «інститут прес-агентств». Едвард Бернес вказував, що термін позначав «відносини особи з асоціацією, урядом або корпоративною організацією з метою виконання соціальних функцій». До числа осіб, які постають стороною відносин, він запропонував відносити «громадських виборців, споживачів, працівників, акціонерів, членів груп, що протистоять тиску, сусідів тощо» (Bernays, 1937, p. 152). Джеймс Рорті визначав, що комерційна реклама, інституційна реклама і пропаганда — це всі «техніки, які вимагають вимірювання та використання сил, що діють у комплексі суспільних відносин» (Rorty, 1934, c.163).

В той же час Едвард Бернес першим вказав на необхідність відстеження й оцінки громадської думки як незалежної від «пабліситі» (Robinson, 1931). Тут термін «пабліситі» (publicity) розуміється як «рекламування». І тільки в кінці 1940-х рр. були зроблені спроби пов'язати «паблік рілейшнз» з менеджментом (Harlow, 2016). З 1950-х років сфера «паблік рілейшнз» стала окремою професією зі своїм предметом дослідження (Rüdiger, 2014, c. 66). Ряд підручників, що з'явилися у той час, підкріплював зростаючу

тенденцію до професіоналізації знань у цій сфері. Завоювання уваги мас, або розміщення в пресі актуальної інформації з метою рекламування, перестало складати основний зміст PR.

Сьогодні термін «публісیتی» (publicity) розуміється як «продуманий спосіб керування громадським сприйняттям певного суб'єкта комунікацій шляхом спрямування інформації від медіа до широкої громадськості, де суб'єктами є: люди (політики, митці, артисти), організації та інституції всіх видів», і, таким чином, якщо на початку XX ст. для підтримки стратегії компанії основний наголос робився на прес-агентських відносинах або на ознайомленні громадськості з цікавими історіями, в яких компанія представлялася в сприятливому світлі, що розглядалося як односторонній комунікаційний канал переконання, завданням якого було формування сприятливої для компанії громадської думки, то тенденцією більш пізнього часу стало розуміння публісیتی як «продуманого способу керування» через організацію взаємодії з урядовими структурами, втручання в корпоративну поведінку, споживання, поширення коштів комунікацій, економічний хаос, соціальну відповідальність, динамічність бізнес-середовища, викликану глобальним характером маркетингу, а також розвиток маркетингових і корпоративних комунікацій. Отже, на ранній стадії розвитку можливості PR були обмежені. У більш пізній період став стверджуватися новий погляд на бізнес-організацію як на таку, що взаємодіє з різними групами громадськості.

Американським філософом Джоном Дьюї ще на початку XX століття досліджувалось поняття «громадськість», яке під час дослідження в області політичних комунікацій визначало і об'єкт цілеспрямованого впливу (у випадку застосування пропаганди), і суб'єкт впливу (у випадку організації «публік рілейшнз» (PR)). Визначаючи «громадськість» як «цільову аудиторію» системи політичних комунікацій, сьогодні широко використовують ситуативний підхід, розуміючи «громадськість» як будь-яку групу людей, яка при певних обставинах так або інакше об'єдналася навколо конкретних спільних інтересів або актуальних переживань. Якщо розглянути детальніше, то на нашу думку, такий підхід до визначення поняття «громадськість» можна висловити точніше: це результат єднання, коли за допомогою пропаганди чи PR-технологій формується група, що об'єднує тих, перед ким постає загальна проблема, з метою її вирішення. Група громадськості формує симпатію на основі визнання певної проблеми, яка здатна зашкодити спільному інтересу певного прошарку суспільства.

Виходячи з таких міркувань, американський дослідник Джеймс Груніг звернув увагу на три чинники ситуативного характеру, які, завдяки комунікації і спілкуванню людей між собою, перетворюють латентну (приховану) громадськість в активну. Серед цих чинників він називає:

усвідомлення проблеми — це чинник, який показує, в якій мірі люди відчують зміни в ситуації, усвідомлюючи потребу в інформації;

усвідомлення обмежень — це чинник, що свідчить, у якій мірі люди зазнають тиску від зовнішніх впливів і шукають шляхи виходу з конкретної проблемної ситуації (якщо люди вважають, що можуть щось змі-

нити або вплинути на проблемну ситуацію, вони будуть шукати додаткову інформацію для складання плану дій);

рівень включеності — це чинник, що показує, в якій мірі люди бачать себе залученими в проблемну ситуацію і відчують її вплив на собі. Іншими словами, чим більше вони пов'язують себе з ситуацією, тим активніше будуть спілкуватися, відшукуючи нову інформацію з цього приводу.

Відтак, для західного дискурсу характерним є розуміння поняття «паблік рілейшнз» (PR) як актуальної системи багатосторонньої комунікації, що передбачає високий рівень громадської залученості до пошуку шляхів вирішення публічних проблем.

Звертаючись до розгляду «паблік рілейшнз» (PR) з позиції вчених пострадянських країн, можна спостерігати дещо іншу тенденцію, оскільки категорію PR і досі тісно пов'язують з такими поняттями як «політична реклама» та «політична пропаганда», які є елементами комунікаційного комплексу, спрямованого безпосередньо на привертання уваги широкої аудиторії до конкретної інформації, як правило, для переконливого впливу на споживача. Тобто «паблік рілейшнз» (PR) розуміється як односторонній комунікаційний канал переконання, який організовує центр прийняття політичного рішення.

Так, на думку російського політолога А. І. Соловйова, під поняттям PR слід розуміти сукупність запланованих тривалих зусиль, спрямованих на створення та підтримання доброзичливих відносин та взаєморозуміння між організацією та її громадськістю, що репрезентована працівниками, партнерами та споживачами (Solovyov, 2016, с. 120).

І. І. Скрипюк вказує на те, що «паблік рілейшнз» є спеціальною системою управління соціальною інформацією, що включає в себе весь процес виготовлення та просування інформації, головною метою якої є створення сприятливого ставлення до об'єкта тих верств громадськості, у яких він зацікавлений (Kokhanov, 2004, с. 169–170).

Відомий вчений професор Г. Г. Почепцов вважає, що головною метою PR є робота з клієнтами «з метою створення комунікативних стратегій та повідомлень для передачі їх цільовій аудиторії, щоб переконати її зробити щось сприятливе для клієнтів» (Pochepstov, 2019). Як зазначає політолог А. Є. Богоявленський, public relations у пострадянських країнах традиційно розуміється як «мистецтво маніпуляції» (Bohoyavlenskiy, 2015, с. 129).

Якщо розглядати сектор високих технологій, тобто сектор, що характеризується швидким обігом споживчих товарів, або будь-яку іншу галузь промисловості або торгівлі, стає очевидним, що паблік рілейшнз виступає як засіб комунікації і як інструмент корпоративного або маркетингового менеджменту, і з цієї причини грає життєво важливу роль у розвитку ефективних комунікацій з широкими колами громадськості і різними аудиторіями, які можуть впливати на діяльність організації. Паблік рілейшнз — річ не нова, але зміни в життя суспільств та держав вона може ввести нові завдяки можливості критично розглядати та робити висновки на свій розсуд.

Головна мета PR визначається у формуванні у світогляді мас певного образу людини, події чи якогось явища, а саме: образу, який забезпечить взаєморозуміння, консолідацію, мобілізацію інформаційного простору. Образ — це форма візуального відображення та дійсності через конкретні сторони предмета, явища. Розрізняють логічне й емоційне розпізнавання образу. При логічному розпізнаванні спочатку виділяються локальні ознаки (підсумовуються елементи, характеристики), потім ознаки предмета загалом (наприклад, число одиниць зіставлення) і завершується процес порівнянням з еталоном, встановлюється оцінка ознак схожості. Формою його реалізації в PR є імідж, який являє собою образ, що цілеспрямовано формується, покликаний надавати емоційно-психологічний вплив на суспільство з метою популяризації особи, підприємства, явища, товару.

Як ми бачимо з вищевказаних визначень, запропонованих рядом вчених з країн пострадянського простору, феномен «паблік рілейшнз», як правило, помилково ототожнюється з пропагандою, фактично зводиться до пропаганди.

Є. Ф. Коханов вказує, що пропаганда є механізмом формування та контролю за політичними, духовними та іншими поглядами людей відповідно до інтересів правлячої влади, групи осіб і т. д., основою якого виступає здійснення психологічного впливу на індивідуальну чи масову свідомість з метою зміни її соціальної орієнтації (Kokhanov, 2004, с. 54).

На думку І. І. Скрипюка, пропаганда є ідейним впливом на широкі маси, поширенням та просуванням у масу сукупності певних ідей, навчань, напрямків яких є просвітницька діяльність мас та поглядів (Solovyov, 2016, с. 130).

Згідно з думкою українського дослідника С. І. Квіта, «пропаганда, як правило, розуміється як поширення думок, ідей, навчань, теорій, поглядів, що супроводжуються посиленою агітацією» (Kvit, 2014, с. 103).

Виходячи з цього, пропаганда — це використання ідеологічних маніпулятивних технологій, спрямованих на підпорядкування груп громадськості поширеним ідеям, поглядам.

В той же час, дослідник М. Є. Кошелюк вказує, що PR — це «процес управління інформацією, спрямований на досягнення певних цілей» (Koshelyuk, 2018, с. 155]. При цьому харківські дослідники І. О. Солдатенко та Т. М. Нетецька дають дещо гібридизоване визначення. Вони поєднують «західне» розуміння поняття «паблік рілейшнз» як системи комунікаційних відносин і одночасно зберігають традиційні для пострадянських країн акценти у визначенні PR — як «особливої функції управління», покликаної встановлювати і підтримувати взаємозв'язки, взаєморозуміння, взаємовизнання і співпрацю між організацією і цільовою громадськістю; здійснювати управління процесом вирішення проблем або спірних питань; допомагати керівництву у вивченні громадської думки і реагуванні на неї; визначати і підкреслювати відповідальність керівництва в питаннях служіння суспільним інтересам; допомагати керівництву ефективно змінюватися відповідно до вимог часу; виступати системою завчасного попередження, допомагаючи передбачувати тенденції розвитку; вико-

ристовувати наукові методи, як свої основні кошти, засновані на етичних нормах спілкування (Soldatenko & Netetska, 2009).

Резюмуючи вищевикладене, можна зазначити, що на пострадянському просторі поняття пропаганди та «паблік рілейшнз» в системі політичних відносин розрізняють поки що відносно. Фактично відсутнім є розуміння того, що суть PR — це стан діалогу з метою дотримання компромісу, на противагу пропаганді, суть якої у забезпеченні однобічного руху — боротьби з подальшою нівеляцією опозиції. Переважно термін «PR-технології» викривляють у контексті визначення маніпулятивних практик, спрямованих для конкурентної політичної боротьби, що здійснюється з метою пропаганди — ефективного нав'язування образів та стереотипів мислення у процесі боротьби за владу, за електорат.

Український дослідник С. Квіт, оцінюючи результат «медіа реформування» в Україні, в 2014 р. зазначив: «Опитування громадської думки засвідчує, що реакція громадян на зміни в медіях та їхня оцінка загалом збігаються зі стереотипами у сприйнятті чи несприйнятті змін у країні. Так, респонденти Заходу і Центру значно оптимістичніші щодо журналістської революції, ніж представники Сходу і Півдня (більше половини останніх вважають, що змін взагалі не відбулося). На Сході і Півдні громадяни також більше схильні вважати, що влада і далі тиснутиме на ЗМК (засоби масової комунікації), а самі медії будуть фінансово залежні від власників. Таким чином, очікування громадянами змін у медіях збігаються з їх очікуваннями щодо перспектив розвитку ситуації в країні — і коріння цього лежить у міфах, продукованих обома сторонами під час президентських перегонів. Відтак залишається можливість маніпулювання громадською свідомістю і відтворення засобами виборчої агітації тих самих стереотипів, що ледь не роз'єднали суспільство у 2004 р. Деякі медії лише імітують зміни, використовуючи замість прямої пропаганди витонченіші маніпулятивні технології (Kvit, 2014, с. 90).

Реалізація однобічного руху — політичної «пропаганди» проводиться у три етапи.

1) Перший етап — формування власного інформаційного потоку.

2) Другий етап — сегментування інформаційного потоку — полягає у здійсненні маніпулювання, яке є процесом впливу на громадську думку з метою її спрямування у потрібне русло. Це передбачає використання таких технологій як примовчування (приховування) частини інформації, демонстрація рейтингів та їх ангажоване аналітичне опрацювання, нав'язування образів, висміювання подання інформації поза контекстом. Сегментування потоку інформації передбачає здійснення сукупності дій з метою впливу на формування у свідомості чи підсвідомості виборців розмитого образу потенційного кандидата, партії чи іншого фігуранта політичного процесу. Цей образ «оприлюднюється» за рахунок навмисного створення псевдонеупередженої картини того, яким цей фігурант був у школі, як навчався в інституті, якими видами спорту займався і чим захоплювався, де і ким працював

Прикладом маніпулятивного створення іміджу потенційного кандидата у президенти В. Зеленського, а відтак і прикладом формування та сег-

ментування інформаційного потоку стала технологія впровадження образу «Президента з народу», використана під час створення серіалу «Слуга народу», знятого в Україні в передвиборчий період 2015–2019 років. Політичний телесеріал виробництва студії «Квартал 95» був представлений як комедійний. Насправді він представив історію обрання Президентом України вчителя історії Василя Голобородька, де головну роль виконав сам Володимир Зеленський, який згодом і справді став Президентом України. Прем'єра першого сезону серіалу відбулася ще 16 листопада 2015 року на телеканалі 1+1, кінцевим бенефіціарним власником якого є олігарх Ігор Коломойський. В 2017 році почався показ другого сезону серіалу, а третій сезон («Вибір») було показано під час президентської виборчої кампанії в березні — квітні 2019 року. Серіалом пропагували образ Президента — вихідця «з народу», який зможе керувати державою очоливши протидію олігархату. Серіал, імовірно, навмисно був «запущений» з прицілом на президентські вибори 2019 року. В той же час робота студії «Квартал 95» та робочі проекти В. Зеленського (наприклад, гумористичне шоу «Ліга сміху») підігрівали інтерес громадян до питання «справедливого» президентства Володимира Зеленського шляхом публічного висміювання поведінки всіх інших кандидатів, демонстрації зневажливого ставлення до них та підвищення авторитету потенційного кандидата.

Павло Казарін у виданні «Українська правда» в 2020 р. стверджував про «Слугу народу» наступне: «Картинка цієї кінореальності підкупає простотою. Протести — справа рук олігархів. Західні донори рвуть країну на частини. Щоб позбутися «тиску МВФ», звичайні громадяни скидаються особистими коштовностями. Тема вторгнення фактично відсутня. Фактор Росії — також. Всі противники головного героя — корупціонери та злодії. Та головна проблема полягає в тому, що масовий глядач чекає від Зеленського чудес. Тих, що обіцяв з екрана його телеаватар. І коли не виявляє обіцяного, розчаровано відвертається [...] На наших очах українська мрія про майбутнє обростає метастазами популізму та безвідповідальності» (Kazarin, 2020). Так журналіст вказував на маніпулятивний пропагандистський хід передвиборчої кампанії, розпочатої з метою залучення уваги виборців, з метою мобілізації протестного електорату, який було консолідовано проти діючого тоді Президента П. Порошенка та його політики. Казарін вказував на фактичний черговий обман виборців та маніпуляцію політичними настроями населення, критикуючи післявиборчу політику В. Зеленського в 2020 році щодо протидії олігархам та корупції.

Іншим прикладом вдалої маніпулятивної інформаційної технології можна вважати звернення-заяву В. Зеленського про наміри балотуватися на пост Президента України у новорічну ніч 2019 року, де його промова «затягнулася» і замість офіційного привітання Президента України Петра Порошенка українські громадяни мали змогу чути привітання від Володимира Олександровича і ігнорувати Петра Олексійовича. Слід зазначити, що цей факт викликав шквал емоцій у соціальних мережах, що також вплинуло на «впізнаваність відчайдушного кандидата».

Представники «Зе-команди» визначили цю «PR-технологію» напередодні передвиборних перегонів підтвердженням того, що «українські виборці стали більш прагматичними та навчилися частково протидіяти грубому маніпулюванню, а сам виборчий процес став більш конкурентним...», і «подібні трансформації, — на думку дослідників, — змусили політичну еліту змінювати технології та методи виборчої боротьби. У результаті почався процес витіснення «брудних» технологій маркетинговими та digital-засобами ведення виборчих кампаній» (Shvets, 2019, с. 162–163). Отже, Україна нібо-то демонструвала «демократичне тяжіння», її ТБ-канали демонстрували свободу волі самостійно вирішувати, що і яким чином транслювати, і це мало позитивно відрізнити рівень комунікативної політики України 2019 року від політики ряду інших держав СРСР, які продовжували традицію інформаційного «гуртування» тотальної єдності.

3) Третій етап впровадження пропаганди — це етап, на якому особливе значення приділяється розстановці інформаційних акцентів. Це аргументаційний етап, який передбачає формування унікальної політичної пропозиції: підкреслення на рівні аргументів сукупності підсвідомо сприйнятих позитивних якостей кандидата шляхом випуску економічних, політичних, соціальних та інших програм. При цьому здійснюється запуск конфліктогенного прийому, що ґрунтується на зверненні переважної більшості аргументів до почуттів виборців, а не їхнього розуму. Відбувається зіставлення фігуранта з його конкурентами, під час якого виставляють напоказ їх слабкі місця. На цьому етапі пропаганди (поширення соціально-політичних, природничо-наукових та інших знань з метою їх втілення у суспільну свідомість та забезпечення контролю) PR стає її «офіційною» формою. Зокрема під час передвиборчих перегонів кандидатів на пост Президента України Петро Порошенко та його політичний блок йшли пропагандистським шляхом і висували «важкі», «серйозні» маніпулятивні гасла «Мова! Віра! Армія!», тоді як команда Володимира Зеленського була «гламурною» та «діджиталізованою», чергуючи виборчу кампанію з рекламними роликами серіалу «Слуга народу», які створили логічний перехід фігуранта від актора до реального кандидата на пост глави держави.

Білборди з гаслом «Мова! Віра! Армія!», розміщені від імені чинного Президента у різних куточках країни, свідчили про те, що П. Порошенко фокусується на релігійній темі. На це вказував також «Томос-тур», коли після Різдва 2019 року предстоятель Православної Церкви України Єпіфаній та Президент України Петро Порошенко відвідали регіони України.

Так, наприклад, під час виборчої кампанії на пост Президента України кандидат у Президенти Петро Порошенко весь час наголошував на таких недоліках свого ключового опонента Володимира Зеленського, як відсутність політичного досвіду, можливість асоціації України у світовій спільноті з «клоуном» та ареною цирку, звинувачував його у зв'язках з олігархом І. В. Коломойським.

Команда Порошенка також використала PR-технологію — «закрити тему». Петро Олексійович вибачився напередодні Дня Незалежності перед українськими громадянами, щоб закрити тему з однією з ключових неви-

конаних обіцянок «закінчити АТО за тиждень». Він нагадав про свою невиконану обіцянку, чим стратегічно послабив опонентів. Визнання «провини», як демонстрація «складності» завдань, з якими довелося зіткнутися, були посилені ефектом раптовості, оскільки ніхто такого не очікував — «в українській політиці немає традицій вибачатися» (Minakov, 2019).

Наприклад, у Росії зв'язок Володимира Путіна з громадськістю завжди закладається через оповіщення та розповіді безпосередньо про його справи, якими він займається згідно зі службовим обов'язком як виконуючий обов'язки Президента РФ — наприклад, «видання Указу Президента РФ про виплату всім сім'ям матеріальної допомоги у розмірі 5 000 рублів на кожну дитину на період пандемії коронавірусної інфекції», або «вирішення питання капітального будівництва житлового фонду для сімей нафтовиків у Республіці Комі» тощо.

Отже, якщо зважити на вищезазначені приклади з позицій аргументації та розстановки інформаційних акцентів з метою пропагандистського впливу на електорат, то в окремих країнах пострадянського простору PR-технології можуть мати різні форми: від контрольовано-спланованих форм інформаційного сповіщення, як наприклад, в Росії, до імітаційно «емоційно-спонтанних», що демонструють «живий» контакт з народом, як наприклад, в Україні. Всі ці так звані форми PR-технологій насправді є формами інформаційної маніпуляції — пропаганди, що реалізується поетапно, коли на кожному етапі відбувається зміна стану комунікативних відносин:

1) перший етап — мають місце реакції опонентів на дії конкурентів (ігнорування, заперечення, угода з поясненнями);

2) другий етап — мають місце заклики до електорату щодо здійснення вибору (за вдалого результату попередніх етапів) або організація бойкоту виборам (у разі невдалого результату попередніх етапів);

3) третій етап — «прикінцевий етап управління інформацією» — полягає у встановленні інформаційного компромісу, здійсненні пріоритетного постачання інформації тим чи іншим засобам масової інформації (Koshelyuk, 2018, с. 201).

Відтак, весь комунікаційний процес від 1) формування власного інформаційного потоку, до 2) його сегментування, і до 3) розстановки інформаційних акцентів та аргументації — є «псевдоправдою» або організованою пропагандистською маніпуляцією з метою досягнення конкретних політичних цілей — забезпечення легітимізації політичної системи, режиму. Пропагандистська машина демонструє ефективність організованої системи соціально-політичної комунікації, спрямованої на поширення в суспільстві — світогляду, теорії, твердження, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції. У представленій схемі керованої пропагандистськими намірами PR-комунікації простежується очевидна закономірність: об'єкту відмовляють у будь-яких якостях, крім можливості прийняття маніпулятивного впливу.

Сучасну практику «паблік рілейшнз» у країнах пострадянського простору можна оцінити як суперечливу. Це стосується як комерційних структур, які зазвичай використовуються лише як рекламні агенти, так

і відділів «паблік рілейшнз» в органах управління та влади, де поняття «зв'язків з громадськістю» обмежується пропагандою успіхів влади, а програма PR-діяльності визначається особистими пристрастями лідера державної структури, коли головні принципи «паблік рілейшнз» (узгодження інтересів, спільне управління, взаємна участь у вирішенні конфліктів) трансформуються у принципи пропаганди, де вони дозволяють реалізовуватися зв'язкам із громадськістю в контрольованому обсязі.

Висновки

В західному історичному контексті сфера «паблік рілейшнз» (PR) пройшла важливий процес розвитку від етапу «завоювання публічності» до етапу становлення в якості інституту спеціалізованих «прес-агентств», які забезпечували рекламу і пропаганду, і до етапу формування сучасного розуміння і професіоналізації в сфері «пабліситі» (publicity), що розуміється як продуманий спосіб керування громадським сприйняттям певного суб'єкта комунікацій шляхом організації системи багатосторонньої комунікації: руху інформації від медіа до широкої громадськості та зворотньо, що передбачає взаємодію агентів громадянського суспільства (громадськості) з публічними урядовими та неурядовими структурами та з медіа-структурами, з метою підтримки соціальної відповідальності, демократичності правління та динамічності бізнес-середовища і корпоративних зв'язків.

Отже, сучасний західний політичний дискурс виходить з розуміння поняття «паблік рілейшнз» (PR) як актуальної системи багатосторонньої комунікації, що передбачає високий рівень громадської залученості до пошуку шляхів вирішення публічних проблем.

Демократичні принципи розвитку, впроваджені в західній політичній культурі, обумовили чіткі показники для розрізнення понять «пропаганда» та «паблік рілейшнз».

Пропаганда — це форма комунікації, спрямована на поширення фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції, тоді як «паблік рілейшнз» (PR) — це мистецтво досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми, соціальними групами, класами, націями, державами на основі цілеспрямованого формування громадської думки та управління нею. PR водночас може бути достатньо оперативним інструментом комунікаційної стратегії компанії, реалізуючи довгострокові задачі зі: створення та підтримки корпоративної репутації компанії, налагодження необхідних контактів, переконання конкретних цільових груп. Якщо до функцій пропаганди відносяться: соціальний контроль, надання вектора дій послідовників, мобілізація й активізація свідомості, опосередкована боротьба з противником (конкурентом), то до функцій PR відносяться: вивчення громадської думки та її формування, двосторонні комунікації, запобігання конфліктам, сприяння взаємній повазі, гармонізація відносин рівноправних суб'єктів.

Відтак, пропаганда і PR досить схожі між собою. Ця схожість лежить в гносеологічній природі цих явищ, тобто в маніпулятивному управлінні суспільством. Схожість пропаганди і PR, наприклад, в тому, що будь-яке

повідомлення, несучи в собі номінацію, буде мати пропагандистський потенціал. І PR, і пропаганда прагнуть впливати на цінності, орієнтуючись на довгостроковий результат.

«Паблік рілейшнз» (PR) прагнуть підлаштуватися під уже сформовані відносини, в той час як пропаганда намагається змінити ці відносини для своїх цілей. Відповідно, основа PR у двосторонньому спілкуванні, тоді як основа пропаганди — односторонній канал зв'язку. Пропаганда ставить мету примусити людину сприйняти певну точку зору, відкидаючи будь-яку іншу, залучаючи технології фальсифікації і спотворення фактів. Проте крім відмінностей у пропаганди і PR є й спільні риси.

Методи PR передбачають відкритість, в той час як методи пропаганди, при необхідності, передбачають приховування фактів. Для успішного функціонування PR необхідні демократичний лад і масове суспільство, в той час як для здійснення пропаганди — потрібним є стан деспотії і тоталітарного ладу. Пропаганда діє в контексті з політикою і релігією, тобто в сферах духовної культури, де переважає монологізм. Зв'язки з громадськістю мають природу вільного формування в умовах вільної конкуренції в бізнесі.

Сучасне політичне життя в Україні, Росії, Білорусі та інших пострадянських країнах є діяльністю різних суб'єктів, які застосовують цілий комплекс прийомів, мають різні ресурси та керуються варіативними цілями, що сприяє формуванню вельми суперечливої картини, яка потребує проведення якісного впорядкування та управління. Сфера «паблік рілейшнз» (PR), оформилася на території пострадянських країн (України, Росії, Білорусі, Казахстану тощо) порівняно недавно і досі не отримала сутнісного осмислення. Це зумовлено тим, що ця сфера — феномен постіндустріального суспільства, результат реального впровадження принципів процедурної та консоціативної демократії.

На пострадянському просторі поняття пропаганди та «паблік рілейшнз» в системі політичних відносин розрізняють поки що відносно: не змістовно, а термінологічно. Фактично відсутнім є розуміння того, що суть PR — це стан діалогу з метою дотримання компромісу, на протигагу пропаганді, суть якої у забезпеченні одnobічного руху — боротьби з подальшою нівелицією опозиції.

В країнах пострадянського простору, де політичний процес традиційно керований «зверху» і організований відповідальними державними органами, залучення громадян залишається імітативним та маніпулятивним. Відповідно, і використання терміна «паблік рілейшнз» (PR) не знаходить конкретного понятійного змісту і пристосовується до зрозумілих традиційних відносин «організатор» (носій влади, управлінських функцій) — «реципієнт» (електорат), або до відносин з одnobічним рухом — рухом з конкретними намірами нівелизації та ліквідації опонента.

Аналіз концептуально-теоретичних підходів до розуміння сутності та особливостей практичного застосування «паблік рілейшнз» на території пострадянських країн, де до кінця не сформовано демократичне суспільство, свідчить про те, що наразі PR-технології у сфері політики тут ви-

користуються переважно в значенні маніпулятивних практик з метою пропаганди — ефективного нав'язування образів та стереотипів мислення у процесі боротьби за владу, за електорат.

References [Список використаної літератури]

- Bernays, E. (1937). Recent Trends in Public Relations Activities. *Public Opinion Quarterly. Nova York*, 1(1), 147–157 [in English]. [Bernays E. Recent Trends in Public Relations Activities. *Public Opinion Quarterly. Nova York*, 1937. Vol. 1, Is.1. P. 147–157.].
- Bohoyavlenskiy, A. E. (2015). Public Relations in Russia: from «publicity» to publicity. *Bulletin of VSU. Series: philology. Journalism*, 3, 128–131 [in Russian]. [Богоявленский А. Е. Паблик рилейшнз в России: от «публиците» к паблицити. *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*. 2015. № 3. С. 128–131.].
- Black, S. (2017). *Introduction to Public Relations*. New York: Modina Press [in English]. [Black S. Introduction to Public Relations. New York: Modina Press, 2017. 226 p.]
- Harlow, R. F. (April 15, 2016). Concept of PR. *Public Relations in our life*. Retrieved from <https://www.okhistory.org/publications/enc/entry.php?entry=HA023> [in English]. [Harlow R. F. Concept of PR. *Public Relations in our life*. April 15, 2016. URL: <https://bokhaleidblog.wordpress.com/2016/04/15/rex-harlow-concept-of-pr/> (дата звернення: 27.05.2019)].
- Karpinskaya, A. (March, 2019). The use of humor in campaigning. Volodymyr Zelensky's PR campaign launched by Deadline. *Deadline*. Retrieved from <https://www.deadline.com.ua/blog/vikoristannya-gumoru-u-peredviborch-y-ag-tac-fenomen-pr-kampan-volodimira-zelenskogo#> [in Ukrainian]. [Карпінська О. Використання гумору в передвиборчій агітації. PR-кампанія Володимира Зеленського, яку розпочав Deadline. *Deadline*. 2019. 6 марта. URL: <https://www.deadline.com.ua/blog/vikoristannya-gumoru-u-peredviborch-y-ag-tac-fenomen-pr-kampan-volodimira-zelenskogo#> (дата звернення: 27.05.2020)].
- Kazarin, P. (2020). Cinema, which has tamed us. *Ukrainian Truth*. July 12, 2020. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/07/12/7259014/> [in Ukrainian]. [Казарін П. Кіно, яке нас приручило. *Українська правда*. 2020. 12 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/07/12/7259014/> (дата звернення: 27.05.2019)].
- Kvit, S. (2014). Mass communications. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian]. [Квіт С. Масові комунікації. Київ: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2014. 206 с.].
- Kokhanov, E. F. (2004). *Theoretical and methodological bases of PR-activity (sociological aspect)*: Monograph. Moscow: RIP-Holding Publishing House [in Russian]. [Коханов Е. Ф. Теоретические и методологические основы PR-деятельности (социологический аспект): Монография. Москва: РИП-Холдинг, 2004. 202 с.].
- Koshelyuk, M. (2018). Technologies of political elections. Saint-Petersburg: Peter [in Russian]. [Кошеляк М. Технологии политических выборов. Санкт-Петербург: Питер, 2018. 312 с.].
- Minakov, O. (2019). Elections of the President of Ukraine: key political technologies of candidates. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/29479164.html> [in Ukrainian]. [Мінаков О. Вибори президента України: ключові політтехнології кандидатів. *Радіо Свобода*. 2019. 9 вересня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29479164.html> (дата звернення: 27.05.2020)].
- Posheptsov, G. G. (2019). Glamor, propaganda and elections. *Mirror Weekly*. Retrieved from <https://zn.ua/socium/glamur-propaganda-i-vybory-317154.html>. [in Russian]. [Почепцов Г. Г. Гламур, пропаганда и выборы. *Дзеркало тижня*. 2019. 11–17 травня. Вип. 17. URL: <https://zn.ua/socium/glamur-propaganda-i-vybory-317154.html> (дата звернення: 27.05.2020)].
- Rorty, J. (1934). Our master's voice. Nova York: John Day. Retrieved from <https://assets.pubpub.org/sr6fyek0/01597605775000.pdf> [in English]. [Rorty J. Our master's voice. Nova York: John Day, 1934. 25 p. URL: <https://assets.pubpub.org/sr6fyek0/01597605775000.pdf> (дата звернення: 27.05.2020)].
- Rüdiger, F. (2014). The Public Relations and the Debate About Propaganda in the Period Between Wars. *Intercom — RBCC. São Paulo*, 37(1), 45–70. [in English]. [Rüdiger F. The Public Rela-

- tions and the Debate About Propaganda in the Period Between Wars. *Intercom — RBCC. São Paulo*. 2014. Vol.37, Is.1. P. 45–70.]
- Soldatenko, I. O. & Netetska, T. M. (2009). Public Relations in Business. Public Relations in Business. Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian]. [Солдатенко І. О., Нетецька Т. М. Паблік релейшнз у бізнесі. Зв'язки з громадськістю у бізнесі. Харків: НТУ «ХПІ», 2009. 112 с.]
- Solovuyov, A. I. (2016). *Political Science: Political Theory, Political Technologies*. Moscow: Aspect Press [in Russian]. [Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии. Москва: Аспект Прес, 2016. 559 с.]
- Shvets, K. (2019). PR-technologies in the presidential election campaign in Ukraine in 2019. *May studios*, 4, 160–163. [in Ukrainian]. [Швец К. PR-технології передвиборчої президентської кампанії в Україні 2019 року. *Майські студії*. 2019. Вип. 4. С. 160–163].

Стаття надійшла до редакції 11.04.2022

Caprice R. O.

Faculty of International Relations, Political Science and Sociology, Odessa
Mechnikov National University, 24/26 French Blvd., Odessa, 65058, Ukraine

PR AND PROPAGANDA IN THE POST-SOVIET SPACE: PROBLEMS OF INFORMATION POLICY DEVELOPMENT

Summary

The article discusses the main approaches to establishing the difference between the concepts of public relations and propaganda. A reconstruction of the development of the sphere of public relations in Western political culture has been made. The features of the development of the sphere of public relations in the countries of the post-Soviet space are determined. It has been established that the concept of public relations, until recently little known and unusual for the former Soviet political culture and mentality, has literally burst into our lives in recent years. This concept has become fashionable, has become a real hallmark of new times. The entire civilized world has not only become accustomed to it, but has also turned public relations into an effectively working science and art of achieving mutual understanding and agreement between various subjects of civil society life. But because of its «fashionableness», the concept of «public relations» is often used in place and out of place, often putting a perverted meaning into it. Sometimes a superficial approach to this area of activity is contrary to the principles of social responsibility of civil society institutions, in fact pushing to treat the public as an object of deception, manipulation solely in the selfish interests of subjects whose favorable (or unfavorable) image is created at any cost. The institutionalization of a civilized professional system of public relations in the post-Soviet space is making its way through many objective and subjective obstacles. The content of obstructing factors of an objective and subjective nature is always concretely historical. A weighty historical factor in this process is the legacy of the influence of the propaganda machine of the past.

Key words: public relations, propaganda, publicity, public opinion, social communications, pre-election PR technologies.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

SCIENTIFIC LIFE

УДК 327:316.32

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.261527>

1ST MEDITERreg GRADUATE CONFERENCE FOR MASTER'S STUDENTS AND EARLY STAGE RESEARCHERS

The scientific conference for master's students and young researchers studying in the specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies was held within the framework of the project 101047919 — MEDITERreg «THE RING OF MEDITERRANEAN: REGIONAL STUDIES». The Jean Monnet Module (Grant type ERASMUS-JMO-2021-MODULE) is implemented by the Department of International Relations and headed by the chief of the Department Olga Brusylovska. The conference was held online on May 26, 2022. Among the issues discussed at the conference, the analysis of the theory and practice of regionalism in the Mediterranean occupied a prominent place.

Key words: theory of regionalism, regional studies, Mediterranean.

Moroz Uliana

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

DIVERSITY OF THE EU'S INTERREGIONAL RELATIONS

Since the 1990s, the European Union has declared its support for regional integration in other parts of the world, and incorporated this objective as a part of European external policy. The European Union is using these relations to project its own model of institutionalised actorness. The success of European regionalism has in some cases prompted other countries to imitation, while elsewhere countries have opted for their own form of regionalism firmly rejecting any explicit attempt to replicate the European experience.

Interregionalism has been defined as «institutionalized relations between world regions». Interregional relations differ from conventional interstate relations in two aspects. First, not just states but also regional organizations and civil society generally participate in the process. Furthermore, as interregional relations are usually asymmetric — since they tend to involve regions with different degrees of complexity such as the EU vis-a-vis most developing regional groupings — explicit support for further integration and the transfer of integration technologies tend to be a key part of the agreements. Second, the scope of interregionalism is usually limited to «low politics»: regional organizations typically engage in negotiations on economic or social issues rather than security or military matters.

Interregionalism is a way to promote the diffusion of the EU's institutional model, its socio-economic development, democracy and good governance through dialogue and mutual cooperation. This concept laid a foundation for

its foreign strategy, based on a range of policy instruments, a mix of conditionalities and incentives, generally tailored to the economic, security and geopolitical interests of the EU. Three broad approaches to the promotion of regional integration can be distinguished. First, the promotion of regional integration through enlargement has provided a very direct and comprehensive way of implementing this policy. That approach was applied towards the Central and Eastern European countries and the Western Balkans. Second, the EU can and has been able to influence regional integration in a broad and general way through normative suasion, where other regional communities adopt certain practices, institutional arrangements, or other forms of governance modelled on the European regional governance system. This approach can be traced in EU-Mercosur and EU-ASEAN interregional relations. Third, the promotion of regional integration has developed through the interregional agreements between the EU and other regional groupings, such as the Cotonou Agreement with the African, Caribbean and Pacific group. Generally, the interregional agreements cover a whole range of issues, such as trade, environment, technical assistance, development, infrastructure, political reform. This approach can also be implemented in EUROMED interregional relations.

In sum, the external promotion of regional integration can be used for various goals: to export the EU model of governance; to exercise international influence through the spread of EU values; and to strengthen the identity of the EU without compromising the national interests of the respective member states.

The EU interregionalism includes a gradual and mutual liberalisation of trade (interregional free trade areas). It also has promoted common policies and institutions as well as the creation of supranational frameworks. For the EU, interregionalism has been considered as a mean to export its regional governance model and to increase its reputation and legitimacy as an international actor.

However, in these last years the relationship between the EU and other regions has stagnated and the enthusiasm for the interregional relations has decreased for the benefit of bilateral relations. Given the ASEAN's emphasis on sovereignty and non-intervention, strong notions of national sovereignty and postcolonial independence in Mercosur member-states, and political instability in Mediterranean region, EU has been shifting its focus on strengthening bilateral relations region-wide.

Penhrin Sofia

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

CONCEPTUALISING REGIONAL AND GLOBAL GOVERNANCE

Globalization creates opportunities but also vulnerabilities. The future of the world economy decisively depends on how global challenges such as cyber risks, climate change, epidemics, and geopolitical conflicts are managed.

No country can master these challenges alone. The globalized world economy needs global governance, and actors must play an active role in shaping it.

Global governance is a continuous process of balancing different interests and initiating cooperative action. The basis for this is the coordination of national policies and identification of shared norms and rules.

Some well-known intergovernmental organizations are UN and NATO. Global governance is the tour given to the systems and institutions that both support and set limits on this interdependence.

The liberal theory of international relations emphasizes the interconnected nature of global politics and a stronger world when states cooperate.

Regional Governance is first and foremost a definition for a modern form of regional policy which stands out due to the following factors:

- a) Increase of the importance of the region as political coordination level
- b) Replacement of the territorial principle by the functional principle
- c) Intersectoral cooperation through weakly institutionalised regional networks and partnerships
- d) Hierarchical steering of incentives through various instruments and forms.

Regionalism has increasingly become a global phenomenon. Growth of regionalism is a sign of political globalization and the attempts to regulate its effects. Some well-known regional organizations are NAFTA and the EU.

Regional Governance plays an important role in relationship to programmes supporting strategies for sustainable regional development.

The concept of Regional and Global Governance in general is to establish consensus on 'purposes and principles', clearly define the division of labor, and limit competition and also to establish formal and informal organizational links between regional and global institutions.

Pingping Ye

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

DEBATES OF FORMAL AND INFORMAL REGIONALISM

After World War II, a major development in the world was the establishment of multilateral organizations and mechanisms to deal with and manage global problems, which is a major progress of human society. However, the operation of multilateralism is complicated, and there are many constraints in many aspects, and there are also great limitations in management and governance. This makes the role of regionalism recognized, valued and carried forward.

Geopolitics is the basis for the positioning of regions, and there are different levels: large regions, with continents as boundaries; sub-regions, within continents based on proximate geopolitics; and small regions, within sub-regions, and various types of regions based on geopolitical links. Although the different regions are very different in terms of the way they are linked,

the structure of their relations and the form of their governance, they have strong generic characteristics as a nation-state dependent vehicle in terms of their basic positioning, structural composition, and links of interest and the structure of their relations. Large regions based on intercontinental divisions are not just a geographical concept, but also have special intrinsic links and interest bases that structure different forms of regional organizations or mechanisms for the management and governance of regional affairs. In Europe, the European Union has been established, showing a high degree of regional integration and exercising management functions over regional affairs; in Africa, the African Union has been established and a free trade area has been constructed, providing a certain degree of intervention and governance over regional affairs; in the Americas, Asia and Oceania, regional governance mechanisms have also been established to varying degrees.

From the analysis of regionalism in different continents, it can be found that regionalism does not weaken the country, but complements and strengthens it. Although regionalisms exist in different continents, they interact with each other to achieve national and group interests at the regional and global levels, remove constraints on globalization growth, minimize the destructive effects of globalization, and at the same time Guarantee geopolitical and geo-economic gains, institutionalize cooperation, change global and regional governance systems, build regional cooperation and identity, and strengthen interdependence.

Spitsyna Anastasia

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

WHY SECURITY REGIONALISM?

The end of the Cold War and the period of bipolarity were the trigger for a rethinking of the classical theories of international relations within the framework of regionalism. With the collapse of the «world socialist system», the importance of regional problems increased dramatically, because the rigidly structured from above centralized political systems of the communist regimes in Eastern Europe and the USSR deliberately excluded the problem of internal regional differences and identities. In the course of breaking down the exclusive ideological barriers in the first place, the importance of regional issues in the new context has grown so much that it has made possible the successful convergence of formerly ideologized identities within a single regional space.

Regional organizations and institutions, according to them, are capable of playing a significant role in ensuring regional security because of their special interest in preserving peace in «their» regions and their greater awareness of the causes, circumstances, opportunities and ways of resolving local conflicts. The regionalization of security does not exclude the possibility that many or at least certain security problems are also global and thus best dealt with by

multilateral institutions like the UN. However, it also recognises that the regional sources of insecurity can be met with regional security provision that the UN cannot act as a global security provider.

The security dimension of regional institutions may be understood in two different, related ways. First, it can be broadly interpreted as the attempt to promote peaceful and predictable relations among its members, to build security and community through cooperation. Second, and more narrowly, a regional security institution can be understood as an organization whose charter contains an explicit reference to security provision to meet a security threat, whether through the coordination of defence, security or foreign policy at some level.

There is no regular or easily identifiable pattern or process to the development of security regionalism. Just to give one example, Latin American, South Pacific, Southeast Asian and most recently African countries have successfully established and maintained a nuclear free zone throughout their regions. In South Asia, in contrast, the two major regional powers, India and Pakistan, have gone nuclear, while the commitment of the League of Arab States to remove all weapons of mass destruction (WMD) from the Middle East has failed, with Israel's nuclear capacity already well-established and Iran moving ever closer to becoming a nuclear power. Humans' basic instinct is survival, just as the most fundamental task of the state is its survival and the maximization of its interests. States try to protect themselves from any threat, to ensure their security. Each state has different ideas about threats, as well as different perceptions of the concept of security, so different states form their own security policies.

It is important to say that modern international relations are characterized by growing processes of integration and regionalization, which are based on the security factor. The formation of regions, as the basic unit of the new world order, contributes to the increasing interpenetration of the interests of states and their interdependence. In its essence, security is a multidimensional phenomenon, which includes not only direct action measures (protection of territorial integrity, prevention and neutralization of real and potential threats to the interests of the region), but also the creation of conditions for sustainable development in certain social and economic conditions. The security factor affects the processes of identification of the territorial society, activates the action of cultural and social economic preconditions of association of the population with the place of their residence, and provides protection of information and geographical space. The establishment of mutual understanding and interaction between all representatives of the territorial community is the security factor that spreads a positive image of the region both inside and outside the state.

Sturmak Kyrill

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

THEORY OF ENVIRONMENTAL REGIONALISM

One of the most common approaches to international relations research today is definitely regional studies. This is a modern method of investigating interstate relations, based on the division of counties on regional peculiarities. Such a classification became possible due to the ongoing phenomenon of globalization, which quickly transformed into regionalization and localization. The key elements of this method are the interdependence of neighboring states within a certain geography, their common goals and interests, and joint economic, political, and socio-cultural tendencies. In the 1980s, two Swedish Scientists B. Hettne and F. Söderbaum investigated the trend for the conclusion of multilateral agreements between countries on a regional basis and pioneered the theory of regionalism (often called 'new regionalism').

The study of regional environmental mechanisms has been developed after scholars noticed that about 60 % of all climate-related agreements constituted regional treaties, and was closely connected with the political ideology of the postmodern era. The core principle of states' difference according to their green performance was based on the idea of sustainable development — 17 environmentally aimed goals presented by the United Nations that can help humanity deal with climate change consequences. And despite there have been dozens of international initiatives aimed at fighting global warming, melting glaciers and massive environmental pollution since the 1990s (e. g. UN Framework Convention on Climate Change, Kyoto Protocol and Paris Agreement), the countries of Southeast Asia still cooperated primarily with those of their region, while the Euro-Atlantic or Latin American states tended to cooperate within their own geographical formation. From these observations, the concept of environmental regionalism arose, which is exactly the division of the entire world into several regions and a more compact study of international 'green' relations in this context.

Since not a single global effort has been able to achieve significant success in climate actions, it has led to the creation of smaller groups of countries (regions, sub-regions, interstate unions) that demonstrate the most successful performance in terms of ecology. Quite often, such groups elaborate on joint environmental initiatives and eventually begin to be perceived as a single actor, and their foreign policy is usually considered a common (sub)regional phenomenon. In short, within the most advanced regions, each individual state makes a significant contribution to the elimination of the problem that allows researchers to talk about the best climate-related regional policies in Western Europe, Scandinavia, the Baltics, Oceania and the Pacific. At the same time, several regions with the poorest environmental performance have emerged (the Sahel, the Middle East, Central Asia, and Latin America); they require a fundamental rethinking of their green strategy or further international support in order to finance their efforts of combating the effects of rapid climate change.

Because environmental regionalism is not a unified and well-structured doctrine, there are dozens of social scientists who use this method in assessing climate policy but most of them are limited to the analysis of one particular region and can be representatives of other theoretical schools at the same time. For instance, J. Balsiger is known for his work on European green regionalism, particularly in the Alpine sub-region; Ch. Foster is a major ecology researcher at Harvard; J. Blatter specializes in studying this theory in North America; J. Carew-Reid coined fame as a classic of the Australian school of new regionalism; K. Kato is the famous Japanese researcher on Southeast Asian environment; M. Saguier and famous German environmentalist K. Siegel are mainly engaged in regional studies of South America; A. Obydenkova is a prominent specialist of the post-communist space, and in the works of D. Morales & L. Sariego-Kluge one can find the application of eco-theory for many peripheral regions. Also, this approach has not still gained popularity in some other regions and is traditionally seen as 'left-liberal political populism', so there are scholars in third-world countries and Russia who tend to criticize regional studies with environmental overtones. However, green regionalism remains extremely attractive for modern IR and thus, requires further theoretical development and practical usage.

Tverdohleb Kate

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

MEDITERRANEAN STUDIES IN ASIA AND MIDDLE EAST

The post-communist development of the Mediterranean countries has been noted in the studies of many Asian and Middle Eastern scholars. Given the development of Albania, Croatia and Slovenia, it is worth noting the surplus of institutions and think tanks that have followed the gradual transformation of political transformation in these countries. The attitudes of Chinese, Japanese and Arab scholars towards the post-communist Mediterranean countries differ significantly from those of the Ukrainian or European research schools. However, it is not the comparative nature of this work that should be noted, but the more independent position of the countries of the Arab and Asian regions on the environment of the countries of South-Eastern Europe.

The Arab Studies Quarterly (ASQ) in Arab (and Middle Eastern) Studies has published an article on «Post-Communist Eastern Europe and the Middle East: The burden of History and New Political Realities». This article describes the collapse of the communist system in Eastern Europe and the emergence of a whole new geopolitical and social reality that is strikingly different from its predecessor.

Turkish sources have their own vision of the Mediterranean region. For ex., Abdurrahim F. Aydın and Erjada Progonati (Inonu University in Malatya, Gazi University, Ankara) wrote «Albania's foreign policy in the post-communist era». Also, the journal of Southeast European Studies helps provide more information about the region. Namely, it is an article about interreligious

tolerance and intercultural life in Albania. The Turkish Institute is studying the security of the Balkan region, where there is a lot of dynamism.

The Chinese School of International Relations, Peking University has proved to be more general in its approach to the study of North-eastern Europe, through the prism of civilization inherent in Asian culture. Researcher Kong Fanjung, for example, presented his thoughts on the countries of South-east Europe. This person visited all the countries (Baltic States, Moldova, Poland, Hungary, Czech Republic, Slovakia, Slovenia, Serbia, Albania, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria and Romania), which he writes about in his work «Research and Reflection on the Eastern Countries, Central and South-Eastern Europe». It is a balanced analytical article that clearly traces the line of post-communist transformation, especially from the point of view of Asian colleagues.

The process in Croatia was described separately by the Japanese researcher Yamakawa Takashi of the Higher School of International Relations, Ritsumeikan University, again through the prism of the Asian vision of the problem. His work deals with the Logic of «Nationalization» in Croatia: Political Movements in the «Croatian Spring» and the Process of Disintegration of Yugoslavia.

During the selection of material for this essay, the most difficult thing was to find Arab authors who could reveal the topic of the post-communist world situation. Studying the Arabic circulation of literature was the most accessible Qatari news site Aljazira, which collected a report by journalist Hani Salah, who was able to gather and analyze the situation in the Balkans. Hani Salah singles out a more economic factor in the development and as a country as a whole gradually chose their regime after the breakup of Yugoslavia.

That is, looking at the great distance between the Mediterranean and the Asian and Middle Eastern regions, it becomes clear that researchers such as China, Japan, Arabic, and Turkey are interested in the post-communist life of Albania, Croatia, and Slovenia. What makes their work in some ways unique and gives a complete picture of how «distant» colleagues analyze the situation after the collapse of the Soviet system. As we see, the studies are very different from each other, but the transformation of social order is common in all three countries.

Usatyuk Kristina

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

POTENTIAL OF POSTCOMMUNIST COUNTRIES OF THE MEDITERRANEAN

In the demographic, social, and political development, the post-communist countries of the Mediterranean, such as Albania, Croatia, and Slovenia, have come on a long and worthy path of transformation from one system of functioning to another. This path was unique for each state, but it also created

a certain similarity — the emergence of freedom and liberalization, the opportunity to make their own choice and develop in their own special direction.

In the path of the demographic potential of the countries, we can note the features of Albania and the factors that influenced the development of this sector — freedom of movement within the prefectures of Albania after the end of the rule of the communist regime, which caused internal migration of the population, the conflict in Kosovo in 1999, which led to the resettlement of Kosovo Albanians directly to Albania and Macedonia, and the current situation, which characterizes the population of Albania as a young type, with a large working-age population that far exceeds the number of people over 64 years old. Croatia faced the problems of population decline, the emigration of young people and the working population, as well as the active aging of the nation, which leads to the impossibility of developing the social sphere and paying decent pensions. Slovenia is also on the brink of a demographic crisis because this country also has a decrease in the birth rate and an increase in the number of elderly people. But migration processes have a positive effect on the demography of Slovenia because the absence of this trend would lead to a reduction in the working population.

In the social sphere in Albania, there are problems with health care, the weaknesses of which were identified during the coronavirus pandemic in the inability of the government to purchase the required amount of vaccines; education funding, and the lack of government support for distance learning, which left a huge gap in the education of an entire generation; a gap between rich and poor people. Croatia worthily continues its fight against the outflow of the young population, placing stakes in social policy on this segment of the population- support for youth in employment, creation of decent living conditions in all parts of the country (including in rural areas), assistance in finding employment for people with disabilities, encouraging the hiring of young employees, the active development of social life. Slovenia has succeeded in finding employment for women and women with children, which is very important in the social sphere since it is difficult for these segments of the population to find a job. But the country is facing problems in higher education because a large number of young people refuse to continue their studies and in the health sector, linked to bald spots in health insurance and corruption.

In the economic path, Albania, Croatia, and Slovenia faced virtually the same problems that affected their development — the coronavirus pandemic, and the war in Ukraine. Albanian economy has started to recover very actively after the consequences of the pandemic — the tourism sector of the economy and foreign investment began to develop. But the energy crisis and the looming food crisis have led to a rapid rise in prices and deterioration in economic development. Slovenia has its own trump cards in the economic potential — membership in the Eurozone, diversification (i.e. expanding the range of products) in all areas of production, and integration into the European production chain. Croatian economy has significant economic potential — the country has a long coastline (ports and tourism), the potential for active oil and gas production (less depending on the energy situation in the world),

country's accession to ERM II, highly developed infrastructure (it helps to develop trade and transport large volumes of goods).

The post-communist countries have great demographic and socio-economic potential, but the governments pay attention to the existing problems and carry out appropriate reforms to solve them.

Yang Yu

1st Year of Master degree, International Relations Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University

INTEGRATION OF MEDITERRANEAN: CASE OF POSTCOMMUNIST COUNTRIES

The Mediterranean Sea has a vital transport and strategic importance. It is not only an important waterway between Europe, Asia and Africa, but also an important channel between the Atlantic Ocean and the Indian Ocean. The Member States of the European Union dominate more than half of the foreign trade of the southeast Mediterranean countries. There are glaring economic inequalities between the north and the south, and it would be very difficult to talk of a homogenous entity of Mediterranean countries. Trade and the elimination of customs barriers may be beneficial for the members with regard to rapprochement, but they can also have a negative impact when the partners involved have different levels of growth and development. In a context in which globalization has become the economic, political and media watchword, observers are drawn to the strategic and economic stakes in the Mediterranean basin. The Mediterranean region includes post-communist countries — Albania, Croatia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro.

Launched by the European Union in November 1995, the Euro-Mediterranean Partnership (EMP) relies on a region-building approach in its attempts to stabilize the southern Mediterranean. It entails the promotion of common values, interests and a shared identification among the participating parties.

The Barcelona Process, which followed the Barcelona Declaration of 1995, has given impetus to the integration of a number of countries. As Balkan and Adriatic countries, these countries have the same integration process, and most of them are members of the Balkan Fund and the Adriatic Initiative. Euro-Mediterranean integration of post-communist countries has helped the EU to substantially transform the nature of the BP. This is no longer fundamentally just a forum for EU relations with Southern Mediterranean members that are unable to join, or with the Arab States and Israel, but signifies the appearance, together with Turkey of a third group that can act as a connector between both, a facilitator of consensus between third-party members and global Euro-Mediterranean consensus.

The Adriatic Ionian Initiative (AII) was established in Ancona, Italy in 2000. Attending the founding activity were seven countries, among which Albania. The aim of the Adriatic Ionian Initiative is to promote and deepen

regional cooperation, which will serve as a contribution to the European integration of member countries.

The development of small post-communist countries in the Mediterranean region is insignificant compared with other big countries. They can only develop along with the general direction of regional development but their influence on the regional development is very small.

I КОНФЕРЕНЦІЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ МАГІСТРАТУРИ ТА МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ «MEDITERreg GRADUATE CONFERENCE»

Наукова конференція для студентів магістратури та молодих дослідників, які навчаються за спеціальністю 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, була проведена в рамках проекту 101047919 — MEDITERreg «КІЛЬЦЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я: РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ». Модуль Жан Монне (Тип гранту ERASMUS-ЖМО-2021-MODULE) реалізується кафедрою міжнародних відносин та очолюється завідувачкою кафедри Ольгою Брусиловською. Конференція відбулася 26 травня 2022 р. он-лайн. Серед питань, що розглядалися на конференції, чільне місце зайняв аналіз теорії та практики регіоналізму в Середземномор'ї.

Ключові слова: теорія регіоналізму, регіональні студії, Середземномор'я.

УДК 327:316.32

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707–5206.2022.35.261530>

V НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

Наукова конференція для викладачів, студентів PhD та магістрів, які навчаються за спеціальністю 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, за участю декана факультету міжнародних відносин, політології та соціології Віктора Глебова, завідувачки кафедри міжнародних відносин Ольги Брусиловської, викладачів та гостей університету, відбулася 12 травня 2022 р. на ФМВПС ОНУ імені І. І. Мечникова. Серед питань, що розглядалися на конференції, чільне місце зайняв аналіз теорії міжнародних відносин (О. Коноваленко, Д. Побле), вузлових проблем міжнародних відносин (С. Глебов, А. Захарченко, Ю. Майстренко, І. Максименко), зовнішньої політики держав (Є. Кіріяк, О. Кондрашова, В. Лозійчук, М. Скрипник).

Ключові слова: теорія міжнародних відносин, проблеми міжнародних відносин, зовнішня політика держав.

Глебов Сергій

К. політ. н., доцент кафедри міжнародних відносин,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПЕРША ГІБРИДНА СВІТОВА ВІЙНА: БОРОТЬБА УКРАЇНИ, ВИКЛИКИ ДЛЯ СВІТУ

Характер, динаміка та зміст україно-російських відносин в контексті безпекових інтересів обох країн у Північному Причорномор'ї України, особливо щодо Криму, з початку 1990-х р. визначалися реалізацією з боку Росії сценарію «м'якого» поглинання Кримського півострова. Аж до 2014 р., коли «зелені чоловічки» «ввічливо», але «жорсткою силою» тимчасово окупували українську територію Автономної Республіки Крим із наказу російського президента.

Чорноморський регіон був приречений стати полем битви нової «холодної війни». Втім, починаючи від інциденту навколо Тузли в 2003 р., через «п'ятиденну війну» в 2008 р. та «спробувану» анексію Криму в 2014 р., світ 24 лютого 2022 р. вийшов на якісно новий рівень протистояння акторів міжнародних відносин. Постбіполярна система міжнародних відносин протягом останніх восьми років перетнула межу інерційних суперечок часів «холодної війни», а глобальне суперництво двох наддержав трансформувалося у протистояння демократичного світу з квазі-наддержавою в обличчі путінської Росії.

Війна РФ проти України, яка ведеться терористичними засобами проти цивільного населення, намаганням нав'язати свою парадигму світового

устрою, риторика ядерного шантажу, фейків та наступальної пропаганди, кіберзлочини по всьому світу, фактична (само)ізоляція держави з ознаками тоталітаризму — Російської Федерації — від решти демократичного світу, не просто перевершила сукупність військових загроз часів «холодної війни»; геополітичні амбіції сучасного російського керівництва вийшли за межі амбіцій СРСР та торкнулись колоніальної історії Російської імперії часів Петра I, Катерини II, продажу Аляски Америці.

Путінська Росія розпочала Першу гібридну світову війну. На території України, судячи з офіційної риторики кремлівських очільників, Росія воює з колективним Заходом, отже, з демократією, глобальною економічною інтеграцією, новими інформаційними та інноваційними промисловими технологіями, міжнародним правом, універсальними загальнолюдськими цінностями. РФ використовує локальну конвенційну війну проти України як гібридний наступ на «вестернізовану» частину світу. Не важливо, чи використовує Кремль антизахідну риторику лише як виправдання своєї агресії проти пронатовської та проєвропейської України, чи дійсно готова РФ до ескалації напруги у відносинах з Заходом до використання «жорсткої сили» проти країн НАТО. Модель та стан сучасного протистояння РФ та Заходу на концептуальному рівні, на стратегічних напрямках в Україні та у дипломатичній конфронтації перевершують негатив моделі взаємодії між Сходом та Заходом часів Залізної завіси. Подальша ескалація конфлікту може спалити останній міст у відносинах між РФ та Заходом у міру мінімізації залежності країн ЄС від російської нафти та газу до кінця 2022 — початку 2023 р. Це може мати деструктивний вплив на Україну та підніме градус загрози прямого «жорсткого» протистояння між Росією та країнами НАТО.

Історична місія України під час справедливої визвольної війни проти російського агресора полягає не тільки у відстоюванні своєї територіальної цілісності та деокупації захоплених у 2014 р. українських територій. Україна опинилася на останньому рубежі захисту Заходу в умовах Першої гібридної світової війни, й від оборони України та подальшої перемоги над російськими загарбниками за військової, економічної, інформаційної та дипломатичної підтримки союзників залежить, чи буде перейдена межа повномасштабної Третьої світової війни.

Україна прийняла цей виклик й відстоює безпекову недоторканність країн Заходу ціною воєнних та цивільних жертв. Країни-партнери України мають усвідомити загрозу миру та демократії, взяти на себе спільну з Україною відповідальність з їх захисту. Для початку треба перемогти спокусу умиротворення агресора та забезпечення миру ціною поразки України. Історія Другої світової довела, що навіть «Мюнхен» не врятував від війни. А реваншизм Путіна не менший, аніж реваншизм гітлерівської Німеччини. НАТО було би дуже небезпечно недооцінювати наміри російського керівництва, але серед членів організації все ще є ті, хто не сприймає Першу гібридну як війну проти Заходу з усіма негативними наслідками для своїх громадян у середньостроковій перспективі.

Захарченко Алла

К. політ. н., доцент кафедри міжнародних відносин, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**ІСЛАМІСТСЬКИЙ РАДИКАЛІЗМ НА БЛИЗЬКОМУ
ТА СЕРЕДНЬОМУ СХОДІ: ФЕНОМЕН «ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»**

Серед викликів, з якими довелося зіткнутися світовій спільноті у XXI ст. найбільш гостро постає проблема тероризму. Особливої уваги у цьому контексті заслуговує одна з найвідоміших та найнебезпечніших терористичних організацій сучасності — «Ісламська держава» (ІД). Незважаючи на те, що ІД за своєю ідеологією є класичним радикальним ісламістським рухом, для неї характерна низка специфічних, відмінних від решти подібних угруповань рис, сукупність яких й складає феномен ІД.

Невелика сунітська ісламістська організація «Ісламська держава Іраку» була заснована у 2006 р. Починаючи з 2011 р. вона, спираючись на жорстку структуру, войовничу ідеологію та ефективну стратегію, а також використовуючи хаос, що утворився в регіоні внаслідок «Арабської весни», швидко перетворилася на впливового регіонального актора.

По-перше, ІД досягла чималих успіхів у розширенні своєї території. У 2015 р. вона контролювала 30 % території Іраку та 70 % території Сирії, а також захопила нафтоносні території на узбережжі Лівії. Таким чином, ІД перетворилася на транснаціональне державне утворення (квазі-державу), на території якої мешкало понад 10 мільйонів осіб.

По-друге, 29 червня 2014 р. ІД оголосила про створення на підконтрольних територіях «халіфату» — «Ісламської держави», тим самим відкинувши географічну прив'язку у своїй назві. Це створило базис для формування не тільки регіональних, але й світових претензій з боку ІД. Хоча «халіфат» не був визнаний жодною країною у світі, сам факт його проголошення став новою віхою в еволюції проблеми ісламістського радикалізму.

По-третє, «Ісламська держава» створила безпрецедентну кількість візуальних та аудіоматеріалів (фільми, комп'ютерні ігри, музика тощо), покликаних популяризувати ідею «халіфату». Завдяки потужній кампанії пропаганди ІД вдалося залучити тисячі бойовиків із різних країн світу, зокрема зі США, Росії, країн Західної Європи, арабського світу. На піку могутності в лавах ІД налічувалося біля 30 тисяч бойовиків із 80 країн.

По-четверте, «Ісламська держава» отримувала прибуток від нелегального продажу нафти та інших ресурсів із захоплених територій, а також від наркоторгівлі та викупів за викрадених людей. Таким чином, відбувалося самофінансування організації, що суттєво відрізняло її від інших ісламістських угруповань.

Іншою характерною рисою ІД стала безпрецедентна жорстокість. Практикувалися публічні страти, зокрема обезголовлення та розп'яття на хрестах, тортури, торгівля людьми, рабство, використання дітей-солдат. Варто зазначити, що бойовики нещадно вбивали не тільки представників інших озброєних угруповань, етнічних груп та релігійних течій, але й мусульман-шиїтів.

Нарешті, «Ісламська держава» та її прихильники розгорнули широко-масштабну терористичну активність по всьому світу, поставивши під загрозу міжнародну безпеку. Зокрема в Європі у 2015–2016 рр. відбулась низка резонансних терористичних атак під егідою ІД.

Внаслідок активних дій міжнародної коаліції на чолі зі США «Ісламська держава» втратила у 2017 р. практично всі свої позиції в Сирії та Іраку. Тим не менше, організація продовжує існувати в якості численних «сплячих» осередків, здійснюючи партизанську боротьбу проти офіційних урядів. Крім того, після проголошення халіфату у 2014 р. низка ісламістських угруповань у різних регіонах світу (наприклад, «Боко харам» у Нігерії, «Абу Сайяф» на Філіппінах та ін.), присягнули на вірність «Ісламській державі», створивши мережу провінцій (вілайетів) «великого халіфату».

На сьогодні підпорядкованими ІД є не менше 10 тисяч завербованих бойовиків та більше десятка структур від Західної Африки до Східної Азії. Основними зонами її впливу залишаються Ірак, Сирія, Лівія, Єгипет, Афганістан та Нігерія. З кожним днем все більше дрібних угруповань приєднуються до організації, що дозволяє «Ісламській державі» розширювати географію нападів. Так, структури ІД за межами Іраку та Сирії спричинили більше смертей у 2020 р., аніж у будь-якому попередньому році. У Західній Африці смертність через атаки, пов'язані з ІД, майже подвоїлася з 2 700 у 2017 р. до 5 000 у 2020 р.

Таким чином, незважаючи на розгром «Ісламської держави», загроза, що походить від неї, не втрачає актуальності. Досвід показує, що боротьба з ІД та подібними організаціями за допомогою військових інструментів здатна послабити їх тільки фізично й тимчасово, оскільки радикальна ісламістська ідеологія, як і раніше, знаходить прихильників серед мусульман у різних країнах світу.

Кіріак Євген

Студент магістратури «Міжнародні відносини» першого року навчання,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НАПРИКІНЦІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У формуванні та реалізації зовнішньої політики Туреччини особливу роль відіграють культурний та релігійний чинники. На початку ХХІ ст., в період перебування при владі Партії справедливості та розвитку та Р. Т. Ердогана, посилилась роль культурної та релігійної складової зовнішньої політики країни. Туреччина активно залучає цей інструментарій «м'якої сили» для розвитку відносин з сусідніми країнами, й особливо з тими, які мають певну «схожість» в релігійному та культурному плані. Правляча еліта Турецької Республіки стверджує, що саме гнучка зовнішня політика дасть можливість робити стратегічні кроки на глобальному рівні, у тому числі спочатку стати важливим актором міжнародних відносин у

Середземномор'ї, на Кавказі та в районі Перської затоки, а потім поширити свій вплив на весь світ.

Окремі напрямки культурно-релігійної політики Туреччини як складової зовнішньої політики висвітлені достатньо повно, натомість окремі аспекти, наприклад, релігійна складова — висвітлені недостатньо.

У деяких випадках релігійний чинник у зовнішній політиці стає наріжним каменем. Прикладом таких труднощів є невдала спроба Туреччини інтегруватись до ЄС. Незважаючи на реальні здобутки турецької державності й у сфері економічного зростання, й у сфері політичної стабільності, і в безпековій сфері, все-таки Туреччина так і не стала реальним претендентом на вступ до ЄС. Найбільшою перешкодою для Туреччини на шляху до ЄС є релігійний фактор. Він розкривається через різноманітність релігійних уподобань населення Туреччини та більшості населення країн-членів ЄС. Іслам сунітського толку, який є домінуючою релігією для турецького суспільства, не поділяє цінностей християнського релігійного вчення та є фактично ворожим до будь-якої іншої релігії. Така різниця є базисом для антагонізму систем цінностей, притаманних ЄС та Туреччині, а тому суттєво й негативно впливатиме на подальшу єдність ЄС у разі вступу Туреччини. Проте громадськість Туреччини багато десятиліть висловлювала активне прагнення стати частиною ЄС. Водночас вступ Туреччини в ЄС гостро ставить питання про можливість релігійно-культурного компромісу. Для подолання цього питання Туреччина активно використовує інструментарій «м'якої сили», особливо культурної дипломатії.

Культурно-релігійний чинник є важливим інструментом налагодження та розвитку відносин з іншими державами. Яскравим прикладом культурної інтеграції є Україна. В 2011 р. на виконання Угоди між Урядом України та Урядом Турецької Республіки про культурне співробітництво було прийнято Програму співробітництва між Урядом України і Урядом Турецької Республіки у сфері культури.

Отже, проведення політики «нульових проблем» на підставі культурно-релігійного чинника дозволило за короткий термін отримати позитивні результати. Туреччині вдалося суттєво згладити проблеми у відносинах із сусідніми країнами.

Кондрашова Олена

Студентка магістратури «Міжнародні відносини» першого року навчання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

КИТАЙСЬКА ДОКТРИНА НОВОГО ШОВКОВОГО ШЛЯХУ: ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ВИМІРИ

Китайська доктрина передбачає формування нової моделі мирного співробітництва та розвитку всіх країн в умовах глобальної взаємозалежності та взаємопов'язаності. У рамках ініціативи «Новий шовковий шлях» китайське керівництво пропонує розвивати міжнародне співробітництво у п'яти основних галузях: політична координація, взаємозв'язок інфра-

структури, безперервна торгівля, вільний обіг капіталу та зміцнення духовної близькості між народами. Висунувши цю ініціативу, Китай прагне створити умови для підтримки зростання своєї економіки, оскільки будівництво інфраструктурних об'єктів та вихід на нові ринки створить додатковий попит на китайську продукцію на глобальних ринках. Країни, що беруть участь у проекті «Новий шовковий шлях», отримують масштабні інвестиції, доступ до розвинених ринків та глибшої інтеграції у світову економіку.

У вересні 2013 р., через кілька місяців після офіційного затвердження на посаді Голови КНР, Сі Цзіньпін під час свого візиту до Казахстану вперше озвучив ініціативу «Нових шовкових шляхів», яка була об'єднана слоганом «Один пояс, один шлях» та представлена у вигляді документа «Бачення та дія, спрямовані на просування спільного будівництва Економічного поясу шовкового шляху та Морського шовкового шляху ХХІ століття». Ця ініціатива є продовженням, розширенням, комбінацією і навіть кульмінацією низки важливих китайських проектів, оголошених раніше. Що стосується фінансової підтримки проекту, то для цих цілей Китай створив два інститути — Азіатський банк інфраструктурних інвестицій та Фонд шовкового шляху. Економічна стратегія КНР сьогодні полягає в активному «виході назовні», налагодженні відносин з іншими країнами та забезпеченні доступу для китайських підприємств на зовнішні ринки. Передбачається, що основні маршрути Економічного поясу шовкового шляху проходять: з Китаю через Центральну Азію, Росію до Європи (до Балтійського моря); з Китаю через Центральну Азію та Західну Азію до Перської затоки та Середземного моря; з Китаю до Південно-Східної Азії, Південної Азії, до Індійського океану. Основні напрями Морського шовкового шляху: з морських портів Китаю через Південно-Китайське море до Індійського океану та далі до Європи; з китайських портів через Південно-Китайське море у південну акваторію Тихого океану. Активні зусилля щодо розвитку стратегічних та економічних відносин з країнами маршруту Морського шовкового шляху відкривають можливість уникнути зростаючого стримування Китаю в результаті політики США щодо «розвороту в Азію».

Проект «Новий шовковий шлях» є логічним продовженням сформованої зовнішньополітичної лінії КНР та сьогодні дедалі більше набуває політичного забарвлення, яке зумовлене боротьбою КНР зі США за вплив в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а також здійснення впливу на глобальну економіку. Доктрина «Нового шовкового шляху» передбачає прагнення до багатополярності та протидію гегемонії, орієнтир на взаємовигідне співробітництво та об'єднання зусиль у боротьбі із загальними проблемами, прихильність ідеї мирного співіснування та спільного розвитку країн з різною культурою та політичним устроєм, встановлення дружніх зв'язків з іншими народами.

Коноваленко Ольга

Студентка магістратури «Міжнародні відносини» першого року навчання,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Мультикультуралізм — це доволі нова політична концепція, яка поступово формується з середини ХХ ст. Дослідники наголошують, що вона є результатом глобалізації та її впливу на політику держав, в яких присутні етноси з різними культурою, менталітетом, економічним і політичним статусом. З моменту появи ця концепція була спрямована на формування політики багатокультурної держави, яка приймає мігрантів та поважає їхні культури. Вперше політика мультикультуралізму реалізовувалася Швейцарією, Канадою, Австралією, Великобританією, США та Нідерландами. Сьогодні вона застосовується у Німеччині, Франції та інших державах. Разом з тим, все частіше офіційні особи окремих держав говорять про кризу мультикультуралізму, про наміри відмовитися від цієї практики, що викликає науковий та практичний інтерес до зазначеної проблеми.

Теоретичною основою мультикультуралізму є лібералізм, який ґрунтується на демократичних засадах рівності, свободи та спільних цінностях. Засновником концепції мультикультуралізму вважається Д. Ролз, який у 1971 р. сформулював концепцію справедливості. Представники ліберальної парадигми переконані, що кожен індивід має право вести такий спосіб життя, який він обирає самостійно. Тож, у ліберальному суспільстві пріоритет надається політиці толерантності до традицій та особливостей життєвого укладу інших. Будь-які протиріччя та конфлікти, відповідно до ліберального підходу, мають вирішуватися мирним шляхом, без утисків або зневаги до традицій та норм інших груп. Більше того, окремі теоретики наголошують, що держава має підтримувати групову диференціацію, надаючи культурним меншинам виняткові права та захист. Таким чином, можна простежити еволюцію концепції мультикультуралізму в рамках ліберальної школи: зосередження не на індивідуалістичному підході, але на правах національних, релігійних та інших груп.

Однак не всі представники класичного лібералізму підтримували так званий «м'який» підхід до мультикультуралізму в політиці держав, вважаючи, що він не забезпечує захист центральних для лібералізму цінностей. Зокрема Б. Баррі вважає помилкою прояви толерантності відносно неліберальних складових культурних та релігійних суспільств. Потрібно вживати активніших заходів для досягнення відповідності культурних меншин принципам ліберальної держави, акцентує він. У. Кімліка відстоює більш жорсткий варіант мультикультуралізму зі збереження культурної самостійності меншин в межах однієї держави, оскільки «м'який» підхід не здатен вирішити складні проблеми, які виникають в умовах культурного різноманіття. Він вважає, що ліберальні принципи відповідають вимогам із захисту меншин перед рішеннями більшості, забезпечують як свободу всередині групи, так і рівність між меншістю та більшістю в суспільстві.

Під впливом інтеграційних процесів ліберальні ідеї набули подальшого розвитку, що також вплинуло на підходи до мультикультуралізму, його співвідношення з ліберальними цінностями та правами окремих груп на збереження власної культури. Зокрема посилюється критика «м'якого» мультикультуралізму з боку представників неолібералізму, які не згодні з тим, що в суспільстві мають співіснувати групи, окремі традиції та норми яких порушують ліберальні цінності. Соціально-економічні кризи, які виникають внаслідок протистояння культур та релігійних цінностей одних груп всередині багатоетнічної держави, що здійснюють політику мультикультуралізму, набули свого втілення в ідеях С. Хантінгтона про зіткнення цивілізацій та виникнення нових конфліктів вздовж цивілізаційних розломів. Міграційні кризи останніх років також збільшують кількість критиків мультикультуралізму.

Таким чином, дослідники визнають існування позитивних та негативних елементів мультикультуралізму в сучасному світі, що потребує подальшого дослідження проблеми, яка не втрачає своєї актуальності в умовах інтегрованого та глобалізованого світу.

Лозійчук Вероніка

Студентка магістратури «Міжнародні відносини» першого року навчання,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЯДЕРНА ПРОГРАМА ІРАНУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

За свою історію ситуація навколо іранської ядерної програми кілька разів балансувала на грані війни, а потім знову поверталася в русло дипломатичних переговорів на тлі посилення антиіранських санкцій. Іранська ядерна програма стала серйозним чинником міжнародних відносин. Вона має помітний вплив на дискусії щодо проблеми збереження режиму нерозповсюдження ядерної зброї, ефективності діяльності таких міжнародних організацій як МАГАТЕ та ООН.

Ядерна програма Ірану бере свій початок з 1957 р., з американської програми «Атоми для миру», яка передбачала допомогу Ірану у розвитку ядерної енергетики у мирних цілях. У 1974 р. після підписання Угоди про гарантії з МАГАТЕ Іран за допомогою західних країн — США, Франції, Західної Німеччини — почав розвивати свою власну атомну промисловість. З цих країн за 1975–1978 рр. до Ірану було поставлено близько 10 атомних реакторів. Після Ісламської революції 1979 р. Іран переглянув своє ставлення до зброї масового ураження та усвідомив важливість володіння ядерною зброєю, яка може бути вагомим фактором міжнародної політики. Наступний етап розвитку ядерної програми Ірану ознаменувався пошуком союзників та залученням іноземних фахівців. У 1990-х рр. Іран почав активно розвивати співпрацю у галузі ядерної енергетики з Китаєм та Радянським Союзом. У 1992 р. було підписано протокол про співпрацю між КНР та Іраном в галузі атомної енергетики; угоду про співпрацю в сфері

мирного використання атомної енергії між Іраном і РФ, а у 1995 р. — угоду про завершення будівництва першого енергоблоку Бушерської АЕС.

Починаючи з Ісламської революції до кінця 1990-х рр. в Ірані йшло активне формування ядерної програми, не дивлячись на наслідки самої революції, в тому числі й релігійні, на іраксько-іранську війну, на санкції США та на інші чинники. У 2003 р. МАГАТЕ дійшла висновку, що Іран близько 20 років займається таємною розробкою ядерних проектів.

Військова доктрина Ірану та його ядерна політика — це продовження політичної лінії клерикально-шиїтського режиму, ключовою метою якого є становлення Ірану як потужної регіональної держави. Крім того були визначені інші напрямки геополітики Ірану в рамках реалізації ядерної програми: забезпечення безпеки держави; стримування Ізраїлю; зміна балансу сил в регіоні; перешкода політиці США на Близькому Сході. Ці вектори зовнішньої політики сприяли здійсненню заходів санкцій відносно Ірану.

Спільний всеосяжний план дій з ядерної програми Ірану 2015 р. — це найважливіший історичний документ, який вперше з часів Договору про нерозповсюдження ядерної зброї «приборкав» ядерні амбіції Ірану і поставив його ядерну програму в рамки міжнародних законів і вимог МАГАТЕ.

Але станом на 2020 р. усі спроби світової спільноти зупинити або взяти під контроль атомну програму Ірану залишаються безуспішними. Іран вирішив припинити виконання зобов'язань зі СВПД після того, як США оголосили про вихід з ядерної угоди в 2018 р. і поступово почали відновлювати санкції проти Тегерана.

У перспективі ядерний статус Ірану буде залежати від того, чи буде збережений СВПД без США, а також чи вийде у Тегерана скористатися можливостями здійснювати фінансово-економічну співпрацю із зарубіжними країнами. Крім того, сьогодні основне завдання Росії, Франції, Китаю, Великобританії та Німеччини щодо захисту СВПД — надавати допомогу Ірану в односторонньому, двосторонньому і багатосторонньому форматі в його боротьбі проти американських санкцій. Але зараз упевненості у збереженні Спільного всеосяжного плану дій з ядерної програми Ірану навіть в «підвішеному» стані немає.

Майстренко Юлія

К. політ. н., доцент кафедри міжнародних відносин, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН МІЖ АЗЕРБАЙДЖАНОМ ТА ТУРЕЧЧИНОЮ

Особливості відносин між Азербайджаном та Туреччиною актуалізовані у працях політологів-міжнародників як в Україні (О. Дуднік), так і у світі (Ж. Гул Єсеві, Б. Явуз Тіфтікжигіл, У. Айдин, М. Ісмаїлов).

Відносини між країнами почали формуватися після розпаду Радянського Союзу й початку становлення Азербайджану як незалежної країни. Протягом всього радянського періоду Туреччина дистанціювалась від

тюркських народів, що перебували в рамках СРСР. Мовна, культурна та історична близькість двох країн сприяла відновленню та подальшому розвитку відносин між ними. На початку 1990-х рр. Азербайджан знаходився в економічному занепаді, Туреччина також не мала достатнього економічного потенціалу, щоб підтримати сусідню країну та досягти лідерства в регіоні. Туреччина організовувала саміти лідерів тюркських країн, турецький президент Т. Озал запропонував створити Тюркський спільний ринок та Тюркський банк розвитку та інвестицій.

Справжнім викликом двостороннім відносинам став Нагірно-Карабахський конфлікт. Туреччина не надала активної підтримки Азербайджану у 1992 р.: відмовилась надати гелікоптери для евакуації населення, тому що турецький прем'єр-міністр не хотів псувати відносини з РФ. Згодом відносини між країнами у військовій та політичній сферах почали погіршуватись. Але нормалізація турецько-вірменських відносин спричинила певну напругу в азербайджано-турецьких відносинах. Починаючи з 2000-х рр. Туреччина активно імплементує політику «нуль проблем з сусідами», згідно з якою потрібно розвивати добросусідські відносини. Особливо важливим було співробітництво у військовій сфері. Туреччина надавала високотехнологічну зброю Азербайджану, а турецькі військовослужбовці тренували своїх азербайджанських колег. В 2020 р. знову загострився Нагірно-Карабахський конфлікт. Завдячуючи підтримці Туреччини Азербайджан мав значну перевагу й досяг успіху.

Процес становлення економічної співпраці двох країн можна розділити на два періоди: перший характеризувався економічним хаосом та політичною невизначеністю Азербайджану й тривав до середини 1990-х рр.; наступний період характеризується економічною стабілізацією і початком зростання, триває до сьогодні. Слід відзначити, що енергетичний сектор займав значне місце в структурі ВВП країни й сприяв її економічному зростанню; експорт природного газу та нафти складав більше 90 % від загального експорту. Турецька Республіка виступала інвестором в цей сектор економіки. Туреччина також бере участь у транспортуванні азербайджанських енергоносіїв, що укріплює двосторонні відносини.

Лідери обох країн підтверджують наявний потенціал у відносинах між країнами. Баку став головним союзником Анкари на Кавказі. Але Туреччина прагне до більш тісної співпраці з тюркомовними країнами, особливо це стосується Азербайджану, адже після розпаду СРСР частина азербайджанської політичної еліти прагнула до «об'єднання азербайджанських та анатолійських турків» в межах однієї країни.

Скрипник Максим

Студент PhD кафедри міжнародних відносин, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА РЕЖИМ КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМИ: ПРІОРИТЕТИ ПОЛІТИКИ США

Режим контролю над озброєннями майже півстоліття слугує інструментом для утримання від гонки ядерного озброєння після того, як Радянський Союз досяг ядерного паритету зі Сполученими Штатами, а стримування, таким чином, набуло стратегічного характеру. Обидві сторони були зацікавлені створити механізм зменшення невпевненості та посилення передбачуваності, а також одночасно обмеження ядерних арсеналів. Тож, в якості важливого елемента стратегічного діалогу між Вашингтоном та Москвою під час «холодної війни», цей режим не втратив своєї актуальності з її завершенням. Так само він продовжує залежати від стану відносин між США та Росією.

Режим контролю над озброєннями складається з низки договорів, зокрема Договір про обмеження стратегічних озброєнь та Договору про протиракетну оборону, Договору РСМД, СНО-I та II, а також так званий СНО-III, який підписали 2010 р. Однак подальші переговори щодо РСМД, Договору про відкрите небо та продовження СНО-III продемонстрували, по-перше, за оцінками аналітиків, фундаментальні розбіжності між Вашингтоном та Москвою щодо скорочення стратегічних озброєнь та роззброєння. Так, США наполягали на першочерговій увазі до ядерної зброї, в тому числі нестратегічної, та ядерних запасів. Росія, натомість, вимагала «вирівнювання безпеки», тобто включення у порядок денний переговорів питання щодо ПРО, звичайної зброї великої дальності, космічної зброї, а також відведення ядерної зброї США з Європи та включення Франції та Великобританії до переговорів. По-друге, невдачі переговорів щодо контролю над озброєннями відзеркалювали загострення політичного конфлікту між США та Росією через російську агресію проти України у 2014 р. Крім того, адміністрація Д. Трамп не демонструвала зацікавленості у переговорах, що тільки посилювало кризу режиму контролю над озброєннями.

Ситуація змінюється з приходом до влади Д. Байдена, який погодився продовжити угоду СНО-III без додаткових умов, що мало виграти час для змістовних перемовин з відновлення стратегічної стабільності. Зустріч Байдена та Путіна в Женеві (червень 2021 р.) та подальший діалог сторін з питань ядерної зброї, ПРО та інші, до речі, останній відбувся у січні 2022 р., виглядали перспективними.

Однак неспровоковане вторгнення Росії в Україну унеможливило будь-який діалог зі стратегічної стабільності між США та Росією. Адміністрація Байдена заявила про готовність взаємодіяти з Росією з питань стратегічної стабільності та контролю над ядерними озброєннями, навіть наголошуючи на важливості саме сьогодні працювати над зменшенням ризику гонки озброєнь або ядерної ескалації. Разом з тим, як окремі офіційні особи, так і аналітики вказують на неможливість відновлення діалогу через поточну

ситуацію в Україні, «триваючі жахливі дії (Росії. — Авт.) XXI століття», через відсутність способу засвідчити добросовісність та серйозного сприйняття дипломатичних кроків Вашингтону з боку Росії. Окремі дослідники вказують, що відновлення цих дискусій можливе після завершення війни або через деякий час після цього. Але і тоді діалог буде надзвичайно складним: суперечливі підходи сторін посиляться ймовірною відмовою Росії вести переговори про обмеження нестратегічної ядерної зброї. Війна проти України посилила сприйняття її Кремлем як одного із найнеобхідніших засобів компенсації переваг США і НАТО в звичайних силах. Крім того, взаємна недовіра не сприятиме конструктивній позиції сторін щодо розширення лімітів СНО-III та пошуку взаємоприйнятних заходів верифікації та прозорості договору.

Отже, війна Росії проти України закрила будь-які можливості для діалогу між Вашингтоном та Москвою щодо контролю над озброєннями на невизначений час. І хоча сторони декларують відкритість до продовження діалогу, проте одночасно з цим говорять про відсутність реальних планів щодо цього, враховуючи, що контроль над озброєннями працює лише за умов наявності спільних інтересів та взаємодії із застосуванням обмежень та перевірок.

Poble Dmytro

Assistant Professor, Department of International Relations, Odesa I. I. Mechnikov National University

ARABIAN PROTOCOL & ETIQUETTE WITHIN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION ENVIRONMENT

One of the most specific features of the modern world is the high intensity of communication processes thanks to electronic devices that involve representatives of different cultures in this process. The founder of the theory of cross-cultural communication, Edward T. Hall, defines three important dimensions of culture that affect interpersonal relations and communication—these are temporal, spatial, and contextual components. In his book «Beyond Culture», Hall singles out the context as one of the fundamental characteristics of cultural societies, defines it in some sense as «one of the ways of looking at things» and considers a number of external factors that can affect the communication process (tone of speech, gestures, the actual distance of interlocutors, time, weather, social norms, geographical location, etc.). He proposed dividing all cultures into high-contextual and low-contextual ones.

Arab scientists, in their turn, believe that the concepts of culture and communication possess more components of commonality and integration than separation and disagreement. Usually, the revolution in information technologies during the last three decades has filled the related industry with new instrumental and digital possibilities and, to a lesser extent, with conceptual and symbolic elements.

The Moroccan researcher Yahya Al-Yahyawi in the article «The Comprehensiveness of Communication and the Specificity of Culture» comparing the concepts of culture and communication believes that «the access of local and national cultures to the large networks does not add «global dimensions» to them and the ability to affect directly other cultures, but it contributes to debating and cognitive perspectives and provides significant opportunities for mutual acquaintance and dissemination of views for a perspective».

Therefore, the components of protocol and etiquette play an important role in intercultural (cross-cultural) communication. According to former Iraqi Ambassador Wagbi Karghuli, the origin of the concept of protocol, which in Arabic means «toll» or «fee» refers to the eras of the Umayyads, the Abbassids, and the times of Andalusia as «a summary of the rules and procedures for the reception of kings, emirs, and persons occupying a prominent position».

The protocol is always associated with such a concept as etiquette, which Arab scholars consider an art. In Egypt, it is believed that the art of etiquette is a magic key that conquers the hearts of individuals and individual cultures of all peoples around the world. According to the opinion of the Egyptian scientist Muhammad Abdul-Ghani Gilyal in the Handbook of Protocol Management and the Art of Etiquette, «the mastery of the culture of communication prepares individuals for the ability to communicate with others, contributes to society in its daily relations, and solemn events at the regional and international levels.»

The Arabs come from ancient tribes who lived in the Middle East and North Africa. It was the Arabs who began to separate from other Semitic tribes around the first millennium BC when prosperous places and kingdoms arose in the south of Arabia (the Sabaeen Kingdom, etc.) and the northern regions were inhabited by Bedouin nomads who spoke the Arabic language and considered their descent from the son of the Prophet Abraham (Ibrahim)-Ishmael (Ishmael) or a descendant of Noah (Noah)-Joktan.

The main components of etiquette for the Arabs were the moral and ethical norms of Islam and the so-called «Bedouin Code of Honor» — «Mudawanat Ash-Sharaf al-badawiyah» because the inhabitants of the desert used this code long before the appearance of Islam. «This code envisages such important traits as courage and decency, bravery, generosity, the ability to love, eloquence, and devotion to the word».

The Arabs are characterized by friendliness and hospitality. The Arabs are less introverted than Europeans. They will like to visit, receive guests, and have long conversations. Hospitality is considered one of the main features of Arab countries. Miserliness is considered a disgrace. According to tradition, the door of the house is always open, even for foreigners; the Bedouins are ready to slaughter the last camel to feed the guest.

**V SCIENTIFIC CONFERENCE «POLITICAL PROBLEMS
OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT»**

Scientific conference for teachers, PhD students, and Master students who study in the specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies, with the participation of the Dean of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology Viktor Glebov, Head of the Department of International Relations Olga Brusylovska, lecturers and guests of the University, took place on May 12, 2022 at the FIRPS ONU named after I. I. Mechnikov. Among the issues considered at the conference were: the analysis of the theory of international relations (O. Konovalenko, D. Poble), main problems of international relations (S. Glebov, A. Zakharchenko, Y. Maistrenko, I. Maksymenko), and foreign policy of the states (E. Chiriac, O. Kondrashova, V. Loziichuk, M. Skrypnyk).

Key words: theory of international relations, problems of international relations, foreign policy of states.

АВТОРИ

CONTRIBUTORS

АВТОРИ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ В МІЖНАРОДНОМУ,
РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТАХ

Вплив Covid-19 на Балто-Чорноморський регіон: кейси країн-членів ЄС та України (англ. мовою) — **Ольга Брусиловська, Маріанна Гладіш, Оксана Краєвська**

Ольга Брусиловська — професор (з 2012 р.), д-р (політологія, 2008 р.). Вона працює в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (ОНУ) з 1991 року; голова кафедри міжнародних відносин, 2015 року захистила докторську дисертацію в Інституті світової економіки та міжнародних відносин (м. Київ) на тему «Політично-системна трансформація в регіоні Східної Європи (1989–2004)». Автор понад 90 наукових праць, опублікованих у наукових журналах України, Польщі, Болгарії, Естонії, Німеччини, Литви, Македонії та Румунії. Наукові інтереси включають системну трансформацію та зовнішню політику посткомуністичних країн Європи та Азії. Член редакції міжнародних наукових журналів: «Інтернаціональні та політичні дослідження», «Політичне життя», «Трансформації» та «Риторика та комунікація».

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/factoring/fmvps/kafedry-ta-inshi-strukturni-pidrozdily/interrelations/staff/444-brusilovska>

E-mail: brusylovska@onu.edu.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0519-4206>

Маріанна Гладіш — кандидат політичних наук, доцентка кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна.

Керівниця Центру країн Північної Європи (з 2010 р.). Фахівець з політичних та безпекових аспектів Північноєвропейської інтеграції, Балто-Чорноморська регіональна співпраці, стійкості, відносин ЄС — Україна. Автор понад 30 наукових публікацій.

Персональна сторінка: <https://intrel.lnu.edu.ua/en/employee/marianna-hladysh>

E-mail: marianna.hladysh@lnu.edu.ua, mgladysh@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-7110>

Оксана Краєвська — кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства та міжнародного туризму факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна. Старший науковий співробітник Центру досконалості Жана Моне ЛНУ ім. І. Франка «Західноукраїнський науковий центр європейських студій» (з 2018 р.). Старший науковий співробітник з секторальної політики, Проект ЄС «Підтримка імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (Association4U, 2017–2019). Член Української асоціації професорів та дослідників європейської інтеграції (АПРЕІ, з 2018 р.). Член Асоціації українських європейських студій (UESA, з 2010 р.). Фахівець з політичних та економічних аспектів європейської інтеграції, спільних політик ЄС, процесу розширення ЄС, політики Європейського Союзу у сфері туризму, відносин ЄС — Україна, освітньої політики ЄС, управління міжнародними проектами. Автор понад 50 наукових публікацій.

Персональна сторінка: <https://intrel.lnu.edu.ua/employee/krajevska-oksana-anatolijivna>

E-mail: oksana.krayevska@lnu.edu.ua, oksana.krayevska@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6997-3490>

Від периферії до центру: амбівалентність європейського прикордоння (укр. мовою) — **Світлана Коч**

Коч Світлана — доктор політичних наук (з 2019 р.), доцент кафедри історії та світової політики факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (з 1999), кафедра історії та світової політики. Заступник директора Інституту міжнародних відносин, політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова з наукової роботи з 2018 року. Наукові інтереси зосереджуються на етнічних процесах, етнічній ідентичності в різних соціокультурних середовищах; культурному, соціальному, політичному просторі: зонах перетину та взаємовпливу; етнічному лобізмі у контексті суспільно-політичної взаємодії; моделі центрально-периферійних відносин з позицій етнокультурних та суспільно-політичних реалій; побудові «образу території», перетворенні «змісту» просторового середовища; стратегії поведінки етнічних груп у різних просторових та комунікаційних середовищах. Автор 150 публікацій, з них 2 авторських і 6 колективних монографій (серед інших: «Транскордонна зона: простір суспільного порядку та політичних дій». Одеса, 2019).

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/ru/structure/facturing/isn/hist/sotrudniki/2738-koch-2>

E-mail: svetlana.v.koch@gmail.com

ORCID ID:: <http://orcid.org/0000-0003-2825-3563>

Політика зі сприяння миру як ключовий аспект міжнародного позиціонування Норвегії (укр. мовою) — **Ірина Лук'янова**

Лук'янова Ірина — аспірантка Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор понад 20 наукових праць, опублікованих у наукових журналах України, Польщі та Румунії. Наукові інтереси включають зовнішню політику Норвегії, історії та теорії міжнародних відносин. Брала участь у конференції «International Conference Globalization and higher education in economics and business administration», Romania, 2021; міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів, молодих вчених Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ) «Contribution of young scientists to the development of public administration».

E-mail: irina_lukianova16@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-2023>

Вихід зі Стамбульської конвенції в контексті євроінтеграційних прагнень Турецької Республіки (укр. мовою) — **Нарміна Мамішова**

Мамішова Нарміна — аспірантка другого року навчання за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» в Навчально-науковому Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор 10 наукових статей, опублікованих у фахових виданнях України, Азербайджану та Греції. Сфера наукових інтересів охоплює актуальні питання регіональної взаємодії та зовнішньої політики держав-членів Організації за демократію та економічний розвиток (ОДЕР-ГУАМ), а також Туреччини у період після завершення «холодної війни». Науковий керівник — Дорошко М. С., д. і. н., проф., завідувач кафедри міжнародного регіоназнавства Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

E-mail: mamishova.iir@gmail.com

Церква як елемент «гострої сили» Російської Федерації (укр. мовою) — Віра Насіківська

Насіківська Віра — викладач турецької мови кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені Мечникова (з 2020 року); аспірантка кафедри міжнародних відносин інституту міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (з 2020 року). Магістр в галузі міжнародних відносин ОНУ ім. Мечникова (з 2020 року). Сфера наукових інтересів — міжнародні відносини, проблеми національної безпеки. Брала участь у міжнародних конференціях: «Актуальні проблеми зовнішньої політики України» (Чернівці, 2019); «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» (Одеса, 2020). Учасниця Школи вивчення турецької мови Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Yaz Okulu (Анкара, 2018).

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvpv/kafedryta-inshi-strukturni-pidrozdily/interrelations/staff/5352-nasikovska-vira-mikolajivna>
E-mail: <veranasikovskaya@gmail.com>
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-2023>

Громадські протести у Лівані протягом 2019–2021 років: стисле порівняння з мирними демонстраціями та зібраннями у Молдові і Білорусі (англ. мовою) — Дмитро Побле

Побле Дмитро — старший викладач кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. До 2011 року перебував на дипломатичній роботі в закордонних установах України на Близькому Сході та у регіональних організаціях Європи. З 2011 року викладач кафедри міжнародних відносин. Викладач курсів — Арабська мова, Дипломатичний протокол і етикет, Консульська служба. Автор 9 публікацій. Брав участь у конференціях «Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів» (Одеса, 2016); «Європейська конференція соціальних наук і теорії біхевіоризму» (Одеса, 2017); «Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії» (Одеса, 2018); «Європейська інтеграція в контексті світових глобалізаційних процесів» (Одеса, 2019); «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2020).

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvpv/kafedryta-inshi-strukturni-pidrozdily/interrelations/staff/464-poble>
E-mail: dmitry_poble@onu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-5898-3343

Війна і доля світової системи. Сучасна інтерпретація Іммануїла Валлерстайна (англ. мовою) — Василь Попков, Джавід Азаєв

Попков Василь — доктор філософських наук (соціальна філософія та філософія історії) з 2012 року, професор, академік Академії наук вищої школи України, завідувач кафедри політології факультету міжнародних відносин, політології, соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна), запрошений професор Шанхайського університету (Китай). Учасник міжнародних конференцій у Франції (Париж, Сорбонна), Бельгії (Брюссель), ФРН (Берлін, Регенсбург, Вальдкрайбург), Австрії (Відень), Греції (Родос), Туреччині (Стамбул, Трабзон), Болгарії (Габрово). Автор 138 публікацій, з них 4 авторські і 3 колективні монографії. Науковий керівник комплексного дослідження кафедри політології «Дослідження політичної реальності в контексті нелінійної соціокультурної динаміки» (№ НДР 0116U006604). Організатор Міжнародної наукової конференції «Китай — Україна: перспективи академічного та ділового співробітництва» (в рамках глобального проекту «Один пояс — один шлях»).

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshi-strukturni-pidrozdily/polit/staff/5292-popkov-vasil-vasilovich>

E-mail: <vpopkov951@gmail.com>

ORCID ID: 0000–0002–4284–6747

Азаєв Джавід — аспірант кафедри політології факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (з 2020 року). Магістр в галузі політології, ОНУ ім. Мечникова (з 2020 року). Сфера наукових інтересів — політичні процеси в глобальному, національному контекстах.

E-mail: <azaevJJ@gmail.com>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5430-2829>

«Ефективне» громадянство в державах ЄС: інструмент територіально-політичної (де)конструкції (укр. мовою) — **Юлія Узун**

Узун Юлія — доктор політичних наук (з 2021 р.), доцент кафедри історії та світової політики факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (з 2003 р.). Наукові інтереси: теорії та практика регіональної геополітики; територіальна політика та соціально-політична взаємодія в складних політичних системах; процеси децентралізації в умовах територіально-політичної деволуції; динаміка територіального порядку та інституціонального дизайну у багатонаціональних державах; розвиток місцевого самоврядування та взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування. Автор навчальних курсів: Основи геополітики; Політична географія; Міграційна політика в державах ЄС; Теорії та практики конституціоналізму; Державне управління та місцеве самоврядування; Взаємодія з органами державної влади; Вибори та виборчі системи; Політика та права людини; Політика національної безпеки; Європейська безпека та Україна. Автор понад 90 статей та розділів у монографіях (серед інших «Регіональне будівництво в геополітиці західних сусідів України: постправа постімперій» у праці «Міжнародні відносини та зовнішня політика держав у епоху постправа». Одеса, 2018). Автор монографії «Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах» (2021). Відповідальний редактор журналу «Міжнародні та політичні дослідження» (з 2018 р.).

Персональна сторінка: <http://jaroslawjanczak.eu/>

E-mail: uzun.ulia76@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3575-3139>

Співробітництво країн ЄС з МЕРКОСУР та СЕЛАК: регіональний та глобальний вимір (укр. мовою) — **Катерина Вакарчук**

Вакарчук Катерина — кандидат політичних наук (з 2010 р), доцент кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (з 2022 р.). З 2007 р. працює в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова. Захистила дисертацію зі спеціальності 23.00.02 — політичні інститути та процеси в Одеській національній юридичній академії на тему «Місцеве самоврядування як форма народовладдя: особливості інституційної моделі в Україні». Наукові інтереси включають зовнішню політику країн Латинської Америки, Іспанії і Португалії та роль ібероамериканських країн у світовій політиці. Є автором понад 50 наукових праць та аналітичних оглядів з політичної та економічної ситуації в країнах Латинської Америки Незалежного аналітичного центру геополітичних досліджень Борисфен Інтел. Член редакції міжнародного наукового журналу «Американська історія та політика».

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshi-strukturni-pidrozdily/interrelations/staff/445-vakarchuk>

E-mail: katiavak30@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7352-5316>

Феномен лобізму: інтерпретація природи і моделі організації діяльності (укр. мовою) — Роман Євченко

Євченко Роман — аспірант першого року кафедри політичних наук та права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. В 1996–2001 роках навчався в Східноукраїнському державному університеті імені Володимира Даля (м. Луганськ). Спеціальність: правознавство. Кваліфікація: адвокат. Отримав диплом з відзнакою. В 2013 році закінчив Національну школу суддів та зарахований до кадрового резерву суддів.

E-mail: RomeevOD@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9853-6492>

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Три парадокси теорії демократії (рос. мовою) — Євген Огаренко

Огаренко Євген — доцент (політологія, 2011 р.), кандидат наук (філософія, 1986 р.). Він працює в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (ОНУ) з 2000 року. В 2004–2005 рр. та 2008–2010 роках був заступником директора Інституту інноваційної та післядипломної освіти ОНУ імені І. І. Мечникова. Заступник завідувача кафедри політології з наукової роботи з 2018 року. Коло наукових інтересів: філософські аспекти політики. Серед останніх публікацій: «Непотаємність» влади (Вступ до кратології): навчальний посібник. Одеса: ОНУ, 2018; Парадокс як метод дослідження політичної реальності. Глава в колективній монографії «Соціокультурні чинники трансформації політичної реальності у XXI столітті». Одеса: ОНУ, 2020. Працює над персональною монографією «Парадоксальне в політичному».

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshi-strukturni-pidrozdily/polit/staff/477-staff5>

E-mail: e.ogarenko@onu.edu.ua

Політична карикатура як вид креолізованого тексту в контексті кризи українсько-російських відносин (на матеріалі грецької преси) (укр. мовою) — Оксана Сніговська, Андрій Малахіті

Сніговська Оксана — доцент кафедри міжнародних відносин (з 2016 р.), кандидат педагогічних наук (2014 р.). З 1998 р. працює в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова. Викладає грецьку мову для майбутніх фахівців ОП «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Вона є співредакторкою навчального посібника для студентів «Лінгвокраїнознавство. Частина I, II» (Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018, 2021) та авторкою розділу «Кіпр» тощо. До того ж, вона є однією з авторів підручників та робочих зошитів «Новогрецька мова» МОН України (Чернівці: Букрек, 2016, 2017, 2018, 2019, перевидання 2020 та 2021) для 8, 9 класів, 10 і 11 класів ЗОШ. О. Сніговська є однією з перекладачів антології малої новогрецької прози кінця XIX — початку XX ст. «Мрія у хвилях» (Львів: Априорі, 2021). До наукових інтересів відносяться також

соціолінгвістика, політичний дискурс і методика викладання новогрецької мови. Вона опублікувала різноманітні статті в таких сферах, як формування професійних мовних компетенцій майбутніх фахівців із міжнародних відносин і перекладачів; іноземна мова в дипломатичній практиці та міжнародному спілкуванні.

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedryta-inshi-strukturni-pidrozdily/interrelations/staff/459-snigovska>

E-mail: snigovska@ukr.net

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3516-9706>

Малахиті Андрій — з 1998 р. по теперішній час є старшим викладачем кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова. Викладає новогрецьку мову та курс лекцій «Іноземна мова в дипломатичній практиці та міжнародному спілкуванні». Його дослідження охоплюють різні аспекти грецької культурної спадщини, але особливо зосереджуються на історії, соціолінгвістиці, регіональній географії та лінгвогеографії. Це знайшло відображення у численних публікаціях в українських і міжнародних журналах, у тому числі в таких напрямках, як реалізація лінгвокультурологічної концепції у професійній іноземній мовній підготовці спеціалістів з міжнародних відносин. Також він є співавтором підручників для загальноосвітньої школи «Новогрецька мова як іноземна» (Чернівці, 2016, 2017, 2018, 2019). Серія містить зошити та словники.

Персональна сторінка: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedryta-inshi-strukturni-pidrozdily/interrelations/staff/462-malahiti>

E-mail: a.malahiti@onu.edu.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9662-2629>

Інформаційна політика країн в умовах електоральних кампаній на прикладі США та України (укр. мовою) — Оксана Фролова, Мар'яна Кайло

Оксана Фролова — кандидат політичних наук (з 2004 р.), доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка, Україна (з 2014 р.). Вона була асистентом кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (з 2005); молодшим науковим співробітником Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (з 2003 р. дисертація мала назву «Інтеграція України у світовий інформаційний простір» (2004 р.). Наукові інтереси: міжнародна комунікація та глобальний розвиток, інформаційна війна. Викладач курсів: Міжнародна інформація, Міжнародна комунікація, Міжнародна інформаційна безпека, Міжнародна комунікація та глобальний розвиток, Конкурентна розвідка. Є автором численних статей, досліджень та співавтором книг. Останні з них: Стратегічне партнерство у міжнародних відносинах: монографія. К.: Вадекс. 2018. 542 с.; Глобальні тенденції у міжнародних відносинах: монографія. К.: Вадекс. 2020. 524 с.

E-mail: sancha279@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7105-2762>

Мар'яна Кайло — студентка магістратури, кафедра міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: maryanakajlo1@gmail.com

Піар та пропаганда на пострадянському просторі: проблеми розвитку інформаційної політики (укр. мовою) — Роман Каприця

Каприця Роман — аспірант кафедри політології факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Магістр в галузі політології, ОНУ ім. Мечникова (з 2018 року). Сфера наукових інтересів — політичні процеси в глобальному, національному контекстах. В даний час є офіцером групи організації охорони та конвоювання відділу організації охорони, патрульно-постової служби, розшуку та діяльності Військової служби правопорядку в гарнізонах Південного територіального управління Військової служби правопорядку.

E-mail: <kaprycaroman@gmail.com>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-5782>

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

I Конференція для студентів магістратури та молодих дослідників «MEDITERreg Graduate Conference» (англ. мовою) —

Юліана Мороз, Софія Пенгрін, І Піньінг, Анастасія Спіцина, Кирилл Стурмак, Катерина Твердохліб, Крістіна Усатюк, Ю Янг — магістри кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.

V Наукова конференція «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» (англ., укр. мовами) —

Сергій Глебов, Алла Захарченко, Євген Кіріяк, Олена Кондрашова, Ольга Коноваленко, Вероніка Лозійчук, Юлія Майстренко, Максим Скрипник, Дмитро Пoble — викладачі та магістри відділення «міжнародні відносини» факультету міжнародних відносин, політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.

CONTRIBUTORS

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES IN INTERNATIONAL, REGIONAL AND NATIONAL CONTEXTS

Covid-19 Influence on the Baltic-Black Sea Region: Cases of EU's Members and Ukraine (in English) — **Olga Brusylovska, Marianna Gladysh, Oksana Krayevska**

Brusylovska Olga — Professor (2012), Dr. (Political Sciences, 2008). She has been working at Odesa I. I. Mechnikov National University (ONU) since 1991; Chair of the International Relations Department since 2015. She defended her Doctoral Thesis at the Institute of World Economy and International relations (Kyiv), on the topic of «Political-Systemic Transformation in the Region of Eastern Europe (1989–2004).» She is the author of more than 90 research papers published in scientific journals of Ukraine, Poland, Bulgaria, Estonia, Germany, Lithuania, Macedonia, and Romania. Scientific interests include systemic transformation and foreign politics of post-communist countries of Europe and Asia. Member of the editorial staff of international scientific journals: «International and Political Studies», «Political Life», «Transformations», and «Rhetoric and Communication.»

Personal page: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshistructurni-pidrozdily/interrelations/staff/444-brusilovska>

E-mail: brusylovska@onu.edu.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-0519-4206>

Krayevska Oksana — Candidate of Political Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the Department of Regional Studies and International Tourism, Faculty of International Relations, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine. Senior Research Fellow, IFNUL Jean Monnet Centre of Excellence «Western Ukrainian Research Centre for European Studies» (starting from 2018). Senior Sectoral Policy Fellow, the EU Project «Support for the implementation of the EU-Ukraine Association Agreement» (Association4U, 2017–2019). Member of the Ukrainian Association of Professors and Researchers of European Integration (APREI, since 2018). Member of the Ukrainian European Studies Association (UESA, since 2010). Expert in political and economic aspects of European Integration, Common Policies of the EU, the process of the EU enlargement, European Union Policy in the sphere of Tourism, EU-Ukraine relations, Educational Policy of the EU, International Project management. The author of more than 50 scientific publications.

Personal page: <https://intrel.lnu.edu.ua/employee/krayevska-oksana-anatolijivna>

E-mail: oksana.krayevska@lnu.edu.ua, oksana.krayevska@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6997-3490>

Gladysh Marianna — Candidate of Political Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the Department of International Relations and Diplomatic Service, Faculty of International Relations, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine. Head of the Centre of Northern European countries (starting from 2010). Expert in political and security aspects of Nordic Integration, Baltic-Black Sea Region Cooperation, Resilience, EU-Ukraine relations. The author of more than 30 scientific publications.

Personal page: <https://intrel.lnu.edu.ua/en/employee/marianna-hladysh>

E-mail: marianna.hladysh@lnu.edu.ua, mgladysh@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4236-7110>

From the Periphery to the Centre: the Ambivalence of the European Borderland
(in Ukrainian) — **Svitlana Koch**

Koch Svitlana — Dr. (Political Sciences), Associate Professor at the Faculty of International Relations, Political science and Sociology of Odessa I. I. Mechnikov National University, Department of History and World Politic. Her scientific interests focus on: ethnic processes, ethnic identity in various sociocultural environments; cultural, social, political space: zones of intersection and mutual influence; ethnic lobbyism in the context of socio-political communication; models of center-peripheral relations from the standpoint of ethnocultural and socio-political realities; the construction of the «image of the territory», the transformation of the «content» of the spatial environment; strategies for the behavior of ethnic groups in different spatial and communication environments. The author of more than 100 articles and chapters in monographs (among others: *Transboundary: a Space of Social Order and Political Action: Odessa, 2019; Regional Constructing in the Geopolitics of Western Neighbors of Ukraine: Post-truth of the Post-Empires in 'International Relations and Foreign Policy of States in the Post-Truth Era, Odesa, 2018).*

Personal page: <http://onu.edu.ua/ru/structure/faculty/isn/hist/sotrudniki/2738-koch-2>

E-mail: svetlana.v.koch@gmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2825-3563>

Peace Facilitation Policy as Key Element of Norway's International Positioning
(in Ukrainian) — **Iryna Lukyanova**

Lukyanova Iryna is a Ph.D. Student at the Institute of International Relations of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. She is the author of more than 20 papers published in scientific journals of Ukraine, Poland and Romania. Her research interests are Norwegian foreign policy, history and theory of international relations. She participated in International scientific-practical conferences of Taras Shevchenko National University of Kyiv, International Conference Globalization and higher education in economics and business administration, Romania, 2021, the International scientific — practical conference «Contribution of young scientists to the development of public administration» (2022).

E-mail: irina_lukianova16@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-2023>

Withdrawal from the Istanbul Convention in the Context of the European Integration Aspirations of the Republic of Türkiye (in Ukrainian) — **Narmina Mamishova**

Mamishova Narmina is a Ph.D. Student at the Institute of International Relations of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Author of more than 10 research papers published in academic journals of Ukraine, Azerbaijan and Greece. The scope of research interest covers the current issues of regional interaction and foreign policy of member states of the Organization for Democracy and Economic Development (ODED-GUAM), and also Türkiye in the post-Cold War period. Research supervisor — Dr. Mykola S. Doroshko, Professor, Head of the International Regional Studies Department of the Educational and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

E-mail: mamishova.iir@gmail.com

The Church as an Element of «Sharp Power» of the Russian Federation (in Ukrainian) — Nasikivska Vira

Nasikivska Vira — Lecturer of the Turkish language at the Department of International Relations of Odesa I. I. Mechnikov National University (since 2020); Graduate Student of the International Relations Department of the Institute of International Relations, Political Science and Sociology of Odesa I. I. Mechnikov National University (since 2020). Master's Degree in the field of international relations, National University named after Mechnikova (since 2020). The sphere of scientific interests is international relations, problems of national security. Participated in international conferences: Current problems of Ukraine's foreign policy (Chernivtsi, November 22, 2019); Political problems of international systems and global development» (Odesa, June 8, 2020). Participant of the Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Yaz Okulu School of Turkish Language Studies (Ankara, July-August 2018).

Personal page: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshistrukturni-pidrozdily/interrelations/staff/5352-nasikivska-vira-mikolajivna>

E-mail: <veranasikovskaya@gmail.com>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-2023>

The 2019–2021 Lebanon Civil Protests: Concise Comparison with Moldova and Belarus Peaceful Rallies and Assemblies (in English) — Dmytro Poble

Poble Dmytro — Senior Lecturer of the Department of International Relations, Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of Odesa I. I. Mechnikov National University. Until 2011, he worked as a diplomat in foreign institutions of Ukraine in the Middle East and the regional organizations in Europe. Since 2011, a Lecturer at the Department of International Relations. Lecturer of courses — Arabic language, Diplomatic protocol and etiquette, Consular service. Author of 9 publications. He took part in the conferences «European integration in the context of world globalization processes» (Odesa, 2016); European Conference of Social Sciences and Theory of Behaviorism (Odesa, 2017); «Current problems of philological science: modern scientific discussions» (Odesa, 2018); «European integration in the context of world globalization processes» (Odesa, 2019); «Modern movement of science» (Dnipro, 2020).

Personal page: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshistrukturni-pidrozdily/interrelations/staff/464-poble>

E-mail: dmitry_poble@onu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-5898-3343

The War and the World-system Fate. Modern interpretation of Immanuel Wallerstein (in English) — Vasiliy Popkov, Javid Azaiev

Popkov Vasiliy — Professor, Dr. (Social Philosophy and Philosophy of History Philosophy, since 2012), Academician of the Academy of Sciences of the Ukrainian Higher School, Head of the Political Science Department of the Faculty of International Relations, Politology and Sociology, Odessa I. I. Mechnikov National University (Odessa, Ukraine), invited professor at Shanghai University (China). Participant of international conferences in France (Paris, Sorbonne), Belgium (Brussels), Germany (Berlin, Regensburg, Waldkraiburg), Austria (Vienna), Greece (Rhodes), Turkey (Istanbul, Trabzon), Bulgaria (Gabrovo). Author of 138 publications, including 4 author's and 3 collective monographs. Scientific supervisor of the complex analysis of the Political Science Department «Research of Political Reality in the Context of Nonlinear Socio-cultural Dynamics» (No. NDR 0116U006604). Organizer of the International Scientific Conference «China-Ukraine: Prospects for Academic and Business Cooperation» (Within the framework of the global project «One Belt — One Road»).

Personal page: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshih-strukturni-pidrozdily/polit/staff/5292-popkov-vasil-vasilovich>

E-mail: <vpopkov951@gmail.com>

ORCID ID: 0000–0002–4284–6747

Azaev Javid — is a graduate student in the Political Science Department of the Faculty of International Relations, Political Science, and Sociology of the I. I. Odesa National University. Mechnikova (since 2020). Master's degree in political science, ONU named after Mechnikova (since 2020). The sphere of scientific interests is political processes in global and national contexts.

E-mail: <azaevJJ@gmail.com>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5430-2829>

«Effective» Citizenship in the EU States: an Instrument of Territorial and Political (De)Construction (in Ukrainian) — Yuliia Uzun

Uzun Yuliia — Dr. (Political Sciences, since 2021), Associate Professor of the Department of History and World Politics, Faculty of International Relations, Political Science, and Sociology of I. I. Mechnikov Odesa National University (since 2003). Scientific interests: 1) Theories and Practice of Regional Geopolitics, 2) Territorial Policy and Socio-political Interaction in Complex Political Systems, 3) Processes of Decentralization in the Conditions of Territorial and Political Devolution, 4) Dynamics of Territorial Order and Institutional Design in the Multinational States, 5) Development of Local Self-Government and Interaction of State authorities and Local Self-Government. Author of training courses: Fundamentals of geopolitics; Political geography; Migration policy in EU countries; Theories and practices of constitutionalism; State administration and local self-government; Interaction with state authorities; Elections and electoral systems; Politics and human rights; National security policy; European security and Ukraine. Author of more than 90 articles and chapters in monographs (among others, «Regional construction in the geopolitics of Ukraine's western neighbors: post-truth post-empire» in work «International relations and foreign policy of states in the post-truth era». Odesa, 2018). Author of the monograph «Appropriation of space: organization of interaction in complex political systems» (2021). Editor-in-chief of the journal «International and Political Studies» (since 2018).

Personal page: <http://jaroslawjanczak.eu/>

E-mail: uzun.ulia76@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3575-3139>

Cooperation of EU countries with MERCOSUR and CELAC: Regional and Global dimension (in Ukrainian) — Kateryna Vakarchuk

Vakarchuk Kateryna — PhD (Political Sciences, 2010), Associate Professor (since 2022). She has been working at the Odessa I. I. Mechnikov National University (ONU) since 2007, at the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology. She defended her PhD Thesis (specialty 23.00.02 — political sciences and processes) at the Odessa National Academy of Law, on the topic «Local self-government as form of democracy: features of institutional model in Ukraine». Research interests include the foreign policy of Latin America, Spain and Portugal and the role of Ibero-American countries in world politics. She is the author of more than 50 scientific publications, and analytical reviews of The Political and Economic Situation of Latin American countries Independent Analytical Center For Geopolitical Studies Borysfen Intel. Member of the editorial board of the international scientific journal «American History and Politics».

Personal page: <http://onu.edu.ua/en/structure/faculty/isn/interrelations/staff/3230>

E-mail: katiavak30@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7352-5316>

The Phenomenon of Lobbying: Interpretation of the Nature and Models of the Organization of Activities (in Ukrainian) — Roman Yevtsenko

Yevtsenko Roman is a Ph.D. Student at the Department of Political Sciences and Law of Southern Ukrainian National Pedagogical University K. D. Ushinsky. From 1996 to 2001, he studied at the East Ukrainian Volodymyr Dahl National University (Luhansk). Specialty: jurisprudence. Qualification: lawyer. Received a diploma with honors. In 2013, he graduated from the National School of Judges and was enrolled in the personnel reserve of judges.

E-mail: RomeevOD@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9853-6492>

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL THOUGHT AND PROBLEMS OF POLITICAL DISCOURSE

Three Paradoxes of the Theory of Democracy (in Russian) — Eugene Ogarenko

Ogarenko Eugene — Ph.D. (Philosophy, 1986), Associate Professor (since 2011). He has been working at Odessa I. I. Mechnikov National University (ONU) since 2000. In 2004–2005 and 2008–2010 was Deputy Director of the Institute of Innovative and Postgraduate Education at Odessa I. I. Mechnikov National University. Deputy Head of the Department of Political Science for Research since 2018. Research interests — philosophical aspects of politics. Among recent publications: Ogarenko E. S. «Secrecy» of power (Introduction to Kratology). Tutorial. Odesa: ONU, 2018; Ogarenko E. S. Paradox as a method of studying political reality. Chapter in the collective monograph «Sociocultural factors of transformation of political reality in the XXI century». Odesa: ONU, 2020. Works on a personal monograph «Paradoxical in the political.»

Personal page: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshy-strukturny-pidrozdyly/polit/staff/477-staff5>

E-mail: e.ogarenko@onu.edu.ua

Political Caricature as a Kind of Creolized Text in the Context of the Crisis of Ukrainian-Russian Relations (on the Material of the Greek Press) (in Ukrainian) — Oksana Snigovska, Andrii Malakhiti

Oksana Snigovska is an Associate Professor (Department of International Relations, Political Science and Sociology, 2016), Candidate of Pedagogical Sciences (2014). She has been working at Odessa I. I. Mechnikov National University since 1998. She teaches Greek for future specialists in the field of «International relations, public communications, and regional studies». She is a co-editor of the scientific manual for students «Linguistic and regional studies. Part I, II» (Odesa: Odesa I. I. Mechnikov National University, 2018, 2021) and the author of the section «Cyprus» and others. She is one of the authors of textbooks and workbooks «The Modern Greek language» of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Chernivtsi: Bukrek, 2016, 2017, 2018, 2019, reprint 2020, reprint 2021) for grades 8, 9, 10 and 11 of a secondary school. Oksana Snigovska is one of the interpreters of the anthology of small modern

Greek prose of the late 19th — early 20th centuries «Dream in Waves» (Lviv: Apriori, 2021). Oksana Snigovska's research interests also include sociolinguistics, political discourse, and methods of teaching the Modern Greek language. She has published various articles in area such as the formation of professional language competencies of future specialists in International Relations, translators and Foreign language in diplomatic practice and international communication.

Personal page: <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/fmvps/kafedry-ta-inshistrukturni-pidrozdily/interrelations/staff/459-snigovska>

E-mail: snigovska@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3516-9706>

Malakhiti Andrii is an Assistant Professor at the Department of International Relations of Faculty of International Relations, Political Science and Sociology. He has been working at Odessa I. I. Mechnikov National University since 1998. He teaches Modern Greek and a lecture course called Foreign language in diplomatic practice and international communication. His research has covered many different aspects of Greek cultural heritage but especially focuses on history, sociolinguistics, regional geography and linguistic geography. This is reflected in numerous publications in Ukrainian and international journals, including in such areas as the implementation of the linguistic and cultural concept in professional foreign language training for specialists in International Relations. Also, he is the co-author of the Secondary School textbooks Modern Greek as a foreign language (Chernivtsi, Ukraine, 2016, 2017, 2018, 2019). The series contains exercise books and dictionaries.

Personal page: <http://onu.edu.ua/en/structure/faculty/isn/interrelations/staff/3213-malahiti2>

E-mail: a.malakhiti@onu.edu.ua

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9662-2629>

Information Policy of the Countries in the Conditions of Electoral Campaigns on the Example of the USA and Ukraine (in Ukrainian) — Oksana Frolova, Marianna Kaylo

Frolova Oksana — Ph.D. (Political Sciences) since 2004, Associated Professor of the Chair of International Information at the Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (since 2014). She has been an Assistant Professor of Chair of International Information of Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv (since 2005); Junior Researcher of Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv (since 2003). She has got 17 years of research and teaching experience. Ph.D. thesis is «Integration of Ukraine into world information space» (2004). Research interests: information society, international communication and global development, information warfare. Teaching courses: International Information, International Communication, International Information Security, International Communication and Global Development, Competitive Intelligence. She is the author of numerous articles, studies, co-author of books — the latest ones being: International information security: theory and practice. Textbook. K.: Free Press Centre, 2016; Communicative trends in international relations. Monograph. K.: Free Press Centre, 2016; International information: terms and comments. Training Manual. K.: Free Press Centre, 2017; **Strategic partnership in international relations**. Monograph. K.: Vadeks, 2018; Global trends in international relations. Monograph. K.: Vadeks, 2020.

E-mail: sancha279@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7105-2762>

Kaylo Marianna — Master's student, Department of International Information, Institute of International Relations, Taras Shevchenko Kyiv University
E-mail: maryanakajlo1@gmail.com

PR and Propaganda in the Post-Soviet Space: Problems of Information Policy Development (in Ukrainian) — **Roman Caprice**

Caprice Roman is a graduate student in the Political Science Department of the Faculty of International Relations, Political Science, and Sociology of Odesa I. I. Mechnikov National University. Master's Degree in Political science, Odesa I. I. Mechnikov National University (since 2018). The sphere of scientific interests is political processes in global and national contexts. Currently, he is an officer of the security and convoy organization group of the department of the security organization, patrol service, search and operation of the Military Law and Order Service in the garrisons of the Southern Territorial Administration of the Military Law and Order Service.

E-mail: <kaprycaroman@gmail.com>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5130-5782>

SCIENTIFIC LIFE

I MEDITERreg Graduate Conference for Master's Students and Early Stage Researchers (АНГЛ. МОВОЮ) —

Uliana Moroz, Sofia Penhrin, Ye Pingping, Anastasia Spitsyna, Kyryll Sturmak, Kate Tverdohleb, Kristina Usatyuk, Yu Yang — Masters of the International Relations Department (Faculty of International Relations, Political Science and Sociology, Odesa I. I. Mechnikov National University).

V Scientific Conference «Political Problems of International Systems and Global Development» (in English and in Ukrainian) —

Sergii Glebov, Alla Zakharchenko, Yevhen Chiriac, Olena Kondrashova, Olga Konvalenko, Veronika Loziichuk, Yulia Maistrenko, Maksym Skrypnyk, Dmytro Poble — Lecturers and Masters of the International Relations Department (Faculty of International Relations, Political Science and Sociology, Odesa I. I. Mechnikov National University).

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24235–14075 ПР від 02.12.2019 р.

Наказом МОН України від 2 липня 2020 року № 886 «Про затвердження рішень
Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України» журнал «Міжнародні
та політичні дослідження» включено до Переліку наукових фахових періодичних
видань (політичні науки, спеціальності — 052, 291).

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 1 від 30 серпня 2022 р.

Тираж 100 прим. Зам. № 366 (55).

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 37-07-17, (048) 7-855-855
e-mail: astro_print@ukr.net; www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ISSN 2707–5206. Міжнародні та політичні дослідження. 2022. Вип. 35. 1–276.

